

ND: 15972.

KW: 15841.

**ΘΕΟΔΟΤΗ ΣΚΟΠΕΛΙΤΟΥ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ**

**ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΥΕΛΙΞΙΑ
Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥΣ
ΚΛΑΔΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΙΟΥΝΙΟΣ 2007

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδα

Εισαγωγή	1
----------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ/ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ

1.	Εισαγωγή	8
2.	Παγκοσμιοποίηση: πραγματικότητα ή μύθος;	
2.1	Η Παγκοσμιοποίηση ως μύθος	12
2.2	Η Παγκοσμιοποίηση ως πραγματικότητα	22
3.	Παγκοσμιοποίηση: Κράτη, Αγορές, Σχέσεις Παραγωγής	
3.1	Οι Μαρξιστικές προσεγγίσεις	38
	Το Κράτος σαν μια μορφή των Κοινωνικών Σχέσεων	39
	Τα Εθνικά Κράτη ως μορφές των Παγκόσμιων Κοινωνικών Σχέσεων	41
	Τα Εθνικά Κράτη και η Παγκόσμια Συσσώρευση του Κεφαλαίου	43
3.2	Ο Μεταφορντισμός και το Σουμπετεριανό κράτος του welfare	47
	Η φύση του Φορντισμού	47
	Το Φορντικό κράτος	49
	Η σημασία και τα βασικά χαρακτηριστικά του Μετα-Φορντισμού	51
	Το Μετα-Φορντικό κράτος	55
	Η προέλευση του Σουμπετεριανού κράτους της ευημερίας στην εργασία	59
4.	Συμπεράσματα-Κριτική	65

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1: ‘Δείκτης ανοίγματος ως προς το εμπόριο στις μεγάλες οικονομίες της αγοράς’

- Πίνακας 2: 'Η κίνηση του επενδυτικού κεφαλαίου- αναλογία των Ακαθάριστων Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
- Πίνακας 3: 'Η διάβρωση των βασικών Φορντικών μορφών από τις δυνάμεις της αγοράς, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΛΥΣΙΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

1.	Εισαγωγή	73
2.	Οι Παγκόσμιες Εμπορευματικές Αλυσίδες	77
2.1	Τυπολογία των αλυσίδων	80
	Η εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας	81
	Η εμπορευματική αλυσίδα στον κλάδο του ενδύματος	91
3.	Η δομή και η δυναμική των Παγκόσμιων Παραγωγικών Δικτύων	105
3.1	Η επίδραση της δυναμικής των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων στην βιομηχανική αναβάθμιση και την απασχόληση	
3.1.1	Η επίδραση των δικτύων στην βιομηχανική αναβάθμιση	113
3.1.2	Η επίδραση των δικτύων στην απασχόληση	123
4.	Συμπεράσματα	131

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σχήμα 1: 'Η οργάνωση των καθοδηγούμενων από τον παραγωγό και καθοδηγούμενων από τον αγοραστή παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων'

Πίνακας 1: 'Μοντέλα αναζήτησης συνεργασιών σε παγκόσμιο επίπεδο, από τους εμπόρους λιανικής πώλησης στον κλάδο του ενδύματος'

Πίνακας 2: 'Κύρια χαρακτηριστικά των καθοδηγούμενων από τον Παραγωγό (Producer-Driven) και καθοδηγούμενων από τον Αγοραστή (Buyer-Driven), Παγκόσμιων Εμπορευματικών Αλυσίδων'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΥΕΛΙΞΙΑ Ή Η ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

1.	Εισαγωγή	138
2.	Ευέλικτες μορφές οργάνωσης της εργασίας- Ο συνδυασμός Λειτουργικής και Αριθμητικής Ευελιξίας	144
2.1	Λειτουργική ευελιξία – Καινοτόμες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας	144
2.1.1	Συστήματα παραγωγής βασισμένα στο χρόνο λήψης των παραγγελιών ('just in time system')	145
2.1.2	Εναλλαγή στις θέσεις εργασίας (‘job expansion and rotation’)	147
2.1.3	Νέες Τεχνολογίες	149
2.1.4	Ομάδες Εργασίας	152
2.1.5	Κύκλοι ποιότητας	153
2.1.6	Οι εμπειρικές μαρτυρίες	154
2.2	Αριθμητική ευελιξία – Έκτακτες μορφές απασχόλησης και εξωτερίκευση της παραγωγής	162
2.2.1	Οι εμπειρικές μαρτυρίες	168
3.	Συμπεράσματα	174

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σχήμα: ‘Η ευελιξία της Οργάνωσης της Παραγωγής- Οι αλυσίδες παραγωγής
σηματικά’

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

1.	Η Μεθοδολογία	178
2.	Χαρακτηριστικά του κλάδου - Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο του Ενδύματος	
2.1	Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου	181
2.2	Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας	188

2.3	Συμπεράσματα	195
3.	Χαρακτηριστικά του κλάδου – Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο της Κλωστοϋφαντουργίας	
3.1	Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου	197
3.2	Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας	201
3.3	Συμπεράσματα	209
4.	Χαρακτηριστικά του κλάδου – Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο συναρμολόγησης του αυτοκινήτου	
4.1	Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου	211
4.2	Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας	216
4.3	Συμπεράσματα	222

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτηματολόγιο Εμπειρικής Έρευνας

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	225
---------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	235
---------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κρίση του φορντιστικού μοντέλου οργάνωσης της παραγωγής που χρονολογείται από το 1970, έφερε στο προσκήνιο μια σειρά συζητήσεων, όπως είναι οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και των αγορών στις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη και τις αγορές, στα μοντέλα οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας, τη χρήση των νέων τεχνολογιών, τη ρύθμιση των σχέσεων κεφαλαίου και εργασίας.

Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990, στη συζήτηση κοινωνικών επιστημόνων και πολιτικών αναλυτών κυριαρχεί η έννοια της «παγκοσμιοποίησης», σε μια προσπάθεια να περιγραφούν και εξηγηθούν οι αλλαγές που συντελούνται μέχρι σήμερα στη διεθνή οικονομική ολοκλήρωση, την ένταση της διεθνοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας, τις μεταβολές στον ρόλο του κράτους.

Αιχμή στο πλαίσιο των αναλύσεων των μεταβολών, αποτέλεσαν το ζήτημα της ευελιξίας της εργασίας, της αναδιάρθρωσης δηλαδή της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας με την απορύθμιση του θεσμικού πλαισίου, και της συγκέντρωσης του κεφαλαίου και της ισχύος σε ένα μικρό αριθμό διεθνικών επιχειρήσεων οι οποίες ρυθμίζουν τις συνδέσεις, τα κέρδη και τις ροές μεταξύ των πολλαπλών στρωμάτων επιχειρήσεων που μετέχουν στο πλαίσιο των δικτύων των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων.

Οι αναλύσεις των σύγχρονων μεταβολών προκάλεσαν –όπως ήταν αναμενόμενο-, τις επανατοποθετήσεις, συμπτώσεις και αντιπαλότητες μεταξύ των κυριότερων θεωρητικών ρευμάτων που πραγματεύονται την ανάπτυξη, την κρίση και αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, με επίπεδα ανάλυσης που αναφέρονται στο μακρο επίπεδο των οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών, τεχνολογικών δυνάμεων οι οποίες καθοδηγούν, σταθεροποιούν και αναπαράγουν το καπιταλιστικό σύστημα, αλλά και το μικρο επίπεδο της επίδρασης των δυνάμεων αυτών στις εργασιακές σχέσεις, το περιεχόμενο της εργασίας, τον βαθμό ενσωμάτωσης της νέας τεχνολογίας, τα μοντέλα οργάνωσης της παραγωγής στο χώρο των επιχειρήσεων.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις οι οποίες –κατά τη γνώμη μας- συσχετίζουν επιτυχέστερα τις σύγχρονες μεταβολές στην κίνηση του κεφαλαίου, τον ρόλο του κράτους και τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, είναι οι προσεγγίσεις στο θεωρητικό πλαίσιο της σχολής της ρύθμισης, και εκείνες στο πλαίσιο της νεομαρξιστικής ανάλυσης.

Επιχειρώντας μια σύντομη σκιαγράφηση και σύμφωνα με την Σχολή της Ρύθμισης¹, το καθεστώς εντατικής συσσώρευσης με μαζική κατανάλωση άρχισε να κλονίζεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν η αντίσταση των εργατών ενάντια στην εντατικοποίηση και χειροτέρευση των συνθηκών εργασίας τους, μπλόκαρε τις αυξήσεις παραγωγικότητας της εργασίας. Η μείωση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας, είχε σαν αποτέλεσμα την τάση προς μείωση του ποσοστού του κέρδους και συνακόλουθα την κρίση στο σύστημα της συσσώρευσης. Ο δυναμισμός της ζήτησης που εξασφάλιζαν οι ισχύουσες θεσμικές μορφές εμποδίστηκε εξαιτίας της εξάντλησης των ορίων των κοινωνικών, τεχνικών και οικονομικών συνθηκών οργάνωσης της παραγωγής.

Επίκεντρο της ανάλυσης της Σχολής της Ρύθμισης, αποτελεί η θεώρηση ότι η κρίση στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής πηγάζει από τον αντιφατικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, αλλά το εύρος και η μορφή που η κρίση προσλαμβάνει, εξαρτώνται από τους εκάστοτε τρόπους κοινωνικής ρύθμισης που ισχύουν στα συγκεκριμένα ως προς το χρόνο και το χώρο καθεστώτα της συσσώρευσης. Έτσι, στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομίας, την ερμηνεία της ανάπτυξης ή της κρίσης την παρέχει η διαλεκτική που αναπτύσσεται ανάμεσα στις μορφές συσσώρευσης και τις μορφές της ρύθμισης των σχέσεων παραγωγής, καθώς και οι θέσεις που καταλαμβάνει η οικονομία κατά την εξέλιξη της ιστορικής της πορείας, στην παγκόσμια ιεράρχηση των καπιταλιστικών οικονομιών.

Οι σύγχρονοι μετασχηματισμοί στο καθεστώς της συσσώρευσης δεν προσδιορίζονται με σαφήνεια στο πλαίσιο της θεωρίας, κυρίαρχη ωστόσο θεματική στη συζήτηση αποτελούν οι υποθέσεις γύρω από μία εποχή μεταφορντισμού, που βασίζεται σε μια σειρά εμπειρικών γενικεύσεων οι οποίες προέρχονται από τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στην παραγωγή, και χαρακτηρίζονται από δυναμικά και ευέλικτα συστήματα παραγωγής. Η ασαφής θεωρητικοποίηση του νέου καθεστώτος, έχει

¹ Η Σχολή της Ρύθμισης, απαρτίζεται από ομάδα θεωρητικών της πολιτικής οικονομίας και του κράτους, από τους οποίους οι κυριότεροι είναι οι: Aglietta, Lipietz, Boyer της λεγόμενης ‘παρισινής ομάδας εργασίας’, αλλά και θεωρητικοί οι οποίοι κινούνται στο ευρύτερο πλαίσιο της μαρξιστικής παράδοσης, όπως ο Jessop.

επιτρέψει τη διατύπωση διαφορετικών τοποθετήσεων στο πλαίσιο της συζήτησης, οι οποίες κυμαίνονται από τη θέση η οποία τοποθετεί τα ευέλικτα συστήματα παραγωγής στο επίκεντρο του νέου καθεστώτος, μέχρι τις πολιτικές παραλλαγές του νεο-φιλελευθερισμού.

Τις ευνοϊκές επιδράσεις της υιοθέτησης ευελιξιών στα συστήματα παραγωγής, υποστηρίζουν η θεωρία της ευέλικτης εξειδίκευσης² και το μοντέλο της ευέλικτης επιχείρησης.³

Στο πλαίσιο της θεωρίας της ευέλικτης εξειδίκευσης, η αναζήτηση ευελιξίας αποτελεί την νέα βασική οργανωτική αρχή για τις επιχειρήσεις, με την κατάτμηση της φορτιστικής αλυσίδας παραγωγής και την εφαρμογή συστημάτων 'just in time', ποιοτικού ελέγχου και νέων τεχνολογιών, αλλά και την αξιοποίηση συνεργασιακών σχέσεων ανάμεσα σε επιχειρήσεις, εργοδότες και εργαζομένους, επιτυγχάνοντας την αύξηση του κέρδους προς την μια πλευρά, και την αναβάθμιση της εργασίας και εφαρμογή του 'συμμετοχικού management' στις μεγάλες επιχειρήσεις προς την άλλη, σε ένα αμοιβαίο οφέλους (win/win, mutual gains) σύστημα παραγωγής.

Το μοντέλο της 'ευέλικτης επιχείρησης' του Atkinson, τονίζει την αναγκαιότητα προσαρμογής των επιχειρήσεων στις μεταβαλλόμενες αγορές των προϊόντων, με την ανάπτυξη οργανωτικής ευελιξίας, την ανάπτυξη δηλαδή δύο μορφών ευελιξιών, που η πρώτη περιγράφεται με τον όρο 'λειτουργική' ή 'ποιοτική' ευελιξία και αναφέρεται σε στρατηγικές αναδιάρθρωσης που στηρίζονται στην ποιοτική αναβάθμιση και προσαρμογή όλων των στοιχείων της παραγωγής -στην οποία ωστόσο η πολυδυναμία και πολυειδίκευση του εργαζομένου με την αναβάθμιση των δεξιοτήτων και ικανοτήτων τους αποτελεί έννοια-κλειδί-, και η δεύτερη με τον όρο 'αριθμητική' ή 'ποσοτική' ευελιξία η οποία αναφέρεται αποκλειστικά στην δυνατότητα προσαρμογής του εργατικού κόστους με την αυξομείωση των εργαζομένων ανάλογα με τις κυμάνσεις της ζήτησης ή τις τεχνολογικές μεταβολές. Οι δύο μορφές ευελιξίας, δημιουργούν μια νέα πόλωση στο εργατικό δυναμικό, μεταξύ ενός τεχνικά προωθημένου αλλά εύπλαστου 'κέντρου' το οποίο συνδέεται με την έννοια της ποιοτικής ή λειτουργικής ευελιξίας, και μιας διαθέσιμης, ελαστικής και εύλωτης 'περιφέρειας' η οποία προσφέρει στην επιχείρηση ποσοτική ή αριθμητική ευελιξία.

² Piore and Sabel 1984, «The Second Industrial Divide», New York: Basic Books

³ Atkinson, J 1989, "Flexibility, uncertainty and manpower management", Institute of Manpower studies

Στο πλαίσιο των θεωρήσεων της μαρξιστικής παράδοσης, οι σύγχρονες μαρξιστικές αναλύσεις⁴ υιοθετούν μια ολιστική προσέγγιση των επιπτώσεων της διεθνοποίησης του κεφαλαίου στις σχέσεις μεταξύ των εθνικών κρατών και την αναδιάρθρωση των σχέσεων εργασίας-κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Κεντρικούς άξονες της ανάλυσης αποτελούν οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης με την έννοια της αυξανόμενης κινητικότητας του κεφαλαίου στη χρηματική του μορφή, στη σχέση ανάμεσα στο κράτος και το κεφάλαιο, και την επαναρύθμιση από το κράτος, των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής με περισσότερο επωφελείς για το κεφάλαιο όρους. Η επαναρύθμιση των σχέσεων της παραγωγής προκύπτει έτσι ως αναγκαιότητα, εξαιτίας του γεγονότος ότι ένα αυξανόμενο μέρος του κεφαλαίου επενδύεται σε βραχυχρόνια βάση, πράγμα που σημαίνει ότι τα εθνικά κράτη βρίσκονται μόνιμα κάτω από την πίεση της διατήρησης ευνοϊκών για το κεφάλαιο συνθηκών στην παραγωγή, με στόχο την συγκράτηση του μεγαλύτερου δυνατού κεφαλαίου στην επικράτειά τους. Προσπαθούν έτσι να ανταποκριθούν στην κρίση των σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας, που στο επίπεδο του κράτους εκδηλώνεται ως δημοσιονομική κρίση, μειωμένη παραγωγικότητα, έλλειψη ανταγωνιστικότητας, και να αναδιαρθρώσουν τις σχέσεις αυτές.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων μαρξιστικών αναλύσεων⁵, τονίζεται συχνά ο ρόλος των διεθνικών επιχειρήσεων στην διαδικασία αναδιάρθρωσης των σχέσεων και των συστημάτων παραγωγής, εξαιτίας των τεράστιων πειραματισμών και καινοτομιών που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις αυτές στα συστήματα παραγωγής, επιδιώκοντας να επωφεληθούν από τα διαφορετικά θεσμικά περιβάλλοντα και τις στρατηγικές συσσώρευσης του κεφαλαίου μεταξύ των κρατών, ανακατασκευάζοντας επιπλέον αυτές τις διαφορές. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, οι όροι της εφαρμογής της διαδικασίας αναδιάρθρωσης που εφαρμόζουν οι διεθνικές επιχειρήσεις στα διάφορα κράτη, διαφέρουν από κράτος σε κράτος, καθώς εξαρτώνται από τα διαφορετικά για κάθε χώρα μοντέλα κεφαλαιακής συσσώρευσης, τις ιστορικά διαμορφωμένες τάσεις για θεσμική και κοινωνική ρύθμιση, και την συγκεκριμένη μορφή και οργάνωση του ταξικού αγώνα που έχει αναπτυχθεί στο κάθε κράτος ξεχωριστά.

⁴ Clark,S, Holloway,J, Bonefeld,W, Burnham,P

⁵ Smith,C and Elger,T 1997, "International Competition, Inward Investment and the Restructuring of European work and Industrial Relations", European Journal of Industrial Relations, Vol 3, N3

Muller,F 1996, "National Stakeholders in the Global Contest for Corporate Investment" European Journal of Industrial Relations, Vol2,n3

Η διερεύνηση του θέματος στην παρούσα διατριβή, πρόκειται να πραγματοποιηθεί υπό το πρίσμα της σύγχρονης μαρξιστικής θεωρίας, ότι δηλαδή η παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου υπαγορεύει την αναδιάρθρωση από το κράτος των σχέσεων της παραγωγής προς όφελος του κεφαλαίου, μέσω της διεύρυνσης των περιθωρίων διαχείρισης της εργατικής δύναμης που αποκτούν οι επιχειρήσεις με την εφαρμογή της οργανωτικής ευελιξίας.

Θα επιχειρηθεί έτσι μια ανάλυση που να συνδέει τη σύγχρονη μαρξιστική θεώρηση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου, με την θεωρία ανάπτυξης των δικτύων στο πλαίσιο των δύο τύπων παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, και τις επιπτώσεις της εφαρμογής της οργανωτικής ευελιξίας ως στρατηγικής αναζήτησης ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας από τις επιχειρήσεις, στο εργατικό δυναμικό.

Η υπόθεση της διατριβής είναι, ότι οι επιχειρήσεις στην ιδιαίτερη κλιμάκωση του ανταγωνισμού που αντιμετωπίζουν τα τελευταία χρόνια (2000 και μετά) εξαιτίας της αυξανόμενης λειτουργικής ολοκλήρωσης των δικτύων στο πλαίσιο των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, προσπαθούν να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα και παραγωγικότητά τους, με την εφαρμογή ενός συνδυασμού στοιχείων οργανωτικής ευελιξίας, ο οποίος πλήττει το εργατικό δυναμικό στο εσωτερικό των μεγαλύτερων επιχειρήσεων –με απολύσεις, αποειδίκευση και εντατικοποίηση της εργασίας-, και διευρύνει τον αριθμό και την κατάτμηση του περιφερειακού εργατικού δυναμικού στα ποικίλα στρώματα των προμηθευτών και υπεργολάβων που υποστηρίζουν τα δίκτυα. Αναμένεται ναδειχθεί ότι οι επιχειρήσεις, στον σκληρό ανταγωνισμό που αναπτύσσεται στα δίκτυα, δεν επιβιώνουν με την μεγαλύτερη δυνατή εφαρμογή της λειτουργικής ευελιξίας δηλαδή της ποιοτικής αναβάθμισης όλων των στοιχείων της παραγωγής όπως ισχυρίζονται οι ένθερμοι υποστηρικτές του ευέλικτου συστήματος παραγωγής, οι οποίοι εστιάζουν στην μία μόνο όψη της οργανωτικής ευελιξίας αποφεύγοντας επιμελώς να αναγνωρίσουν την ύπαρξη και την σημασία της λειτουργικότητας και συμπληρωματικότητας της άλλης (αριθμητική ευελιξία), αλλά με έναν συνδυασμό στοιχείων και από τις δύο μορφές ευελιξίας, στον οποίο, ο στόχος της μείωσης του κόστους της εργασίας είναι βασικός.

Για την διερεύνηση της ισχύος της υπόθεσης, διεξάχθηκε εμπειρική έρευνα⁶ στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις των βιομηχανικών κλάδων του ενδύματος, της κλωστοϋφαντουργίας και του αυτοκινήτου, οι οποίοι εντάσσονται στα παραγωγικά δίκτυα δύο διαφορετικών τύπων παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, τα χαρακτηριστικά δικτύωσης και λειτουργίας των οποίων, επηρεάζουν και τον τρόπο ένταξης και άσκησης της παραγωγικής δραστηριότητας των Ελληνικών επιχειρήσεων στους κλάδους.

Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται διάκριση ανάμεσα στις έννοιες ‘παγκοσμιοποίηση’ - ‘διεθνοποίηση’, οι οποίες συχνά συγχέονται χωρίς να είναι ταυτόσημες, και η παρουσίαση δύο αντίθετων θεωρητικών οπτικών σχετικά με την συγκρότηση και τις προοπτικές του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, μεταξύ των ερευνητών. Ακολουθεί κατόπιν ανάλυση των δύο σημαντικότερων θεωρητικών ρευμάτων που συνδέουν τις μεταβολές στην κινητικότητα του κεφαλαίου, στις μορφές άσκησης του ρόλου του κράτους και τις αναδιαρθρώσεις που συνεπάγονται στις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής, δηλαδή στις μαρξιστικές και νεομαρξιστικές προσεγγίσεις, και τις θεωρίες περί φορντικού και μεταφορντικού κράτους - της επαναρύθμισης των σχέσεων παραγωγής στο πλαίσιο του Σουμπερτιανού κράτους της ευημερίας στην εργασία (Jessop), ως ένα είδος ευρύτερου θεωρητικού πλαισίου ανάλυσης των σύγχρονων μεταβολών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύεται η τυπολογία των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, το είδος της δικτύωσης, του ανταγωνισμού και της εξάρτησης που αναπτύσσεται μεταξύ των επιχειρήσεων που συνθέτουν τα δίκτυα των δύο διαφορετικών τύπων των αλυσίδων, με την ανάλυση της ανάπτυξης των αλυσίδων δύο κλάδων που θεωρούνται χαρακτηριστικοί για τον κάθε τύπο, ήτοι τον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας που θεωρείται χαρακτηριστικός για τον τύπο των εμπορευματικών αλυσίδων που καθοδηγούνται από τις διεθνικές-ηγετικές επιχειρήσεις/παραγωγούς, και τον κλάδο του ενδύματος που θεωρείται χαρακτηριστικός του τύπου των εμπορευματικών αλυσίδων που καθοδηγούνται από τις μεγάλες διεθνικές-ηγετικές επιχειρήσεις/εμπόρους. Επειδή το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στις εξελίξεις και τις μεταβολές που συμβαίνουν στην παραγωγή,

⁶ Η μεθοδολογία της οποίας παρουσιάζεται αναλυτικά στην πρώτη ενότητα του τέταρτου κεφαλαίου της διατριβής.

αναλύεται ειδικότερα η δομή και η δυναμική των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων των αλυσίδων, οι επιδράσεις που μπορούν να ασκήσουν τα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα στην δομή της εγχώριας και τοπικής βιομηχανικής ανάπτυξης και απασχόλησης.

Η ένταση της λειτουργικής ολοκλήρωσης των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, αυξάνει τις δυνατότητες ανάπτυξης οργανωτικής ευελιξίας στις μεγαλύτερες και ισχυρότερες επιχειρήσεις των δικτύων. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται το σχήμα εφαρμογής της οργανωτικής ευελιξίας, με τον συνδυασμό των δύο στρατηγικών ανάπτυξης ευελιξιών, ήτοι της λειτουργικής και της αριθμητικής ευελιξίας με τις μορφές της οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας που τους αντιστοιχούν, και παρουσιάζονται μια σειρά μαρτυρίες από τη διεθνή εμπειρία για τα αποτελέσματα της εφαρμογής από τις επιχειρήσεις της οργανωτικής ευελιξίας, στο 'κεντρικό και 'περιφερειακό' εργατικό δυναμικό.

Ακολουθεί στο τέταρτο κεφάλαιο η εμπειρική διερεύνηση στους κλάδους του ενδύματος, της κλωστοϋφαντουργίας και του αυτοκινήτου, η μεθοδολογία της έρευνας, τα γενικά χαρακτηριστικά, οι ιστορικές εξελίξεις και τα εμπειρικά αποτελέσματα της έρευνας για κάθε κλάδο.

Στο τέλος της εισαγωγής, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που μου συμπαραστάθηκαν και με βοήθησαν με τις παρατηρήσεις και τις προτάσεις τους στην διεκπεραίωση του επίπνου παρόντος εγχειρήματος. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους καθηγητές και φίλους της τριμελούς επιτροπής, τον επιβλέποντα καθηγητή κ.Απόστολο Δεδουσόπουλο για την αμέριστη πνευματική και ηθική στήριξη σε όλη τη διάρκεια της παρούσας προσπάθειας, την καθηγήτρια κ.Κάτια Φωτεινοπούλου για τις πολύτιμες συμβουλές και παρατηρήσεις της συνολικά και ιδιαίτερα στον τρόπο εφαρμογής της εμπειρικής έρευνας, και την λέκτορα κ.Ιωάννα Κεραμίδου για τις γόνιμες συζητήσεις, την ενθάρρυνση και τις προτάσεις της, πριν ακόμα οριστεί μέλος της τριμελούς επιτροπής. Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ.Ιωάννη Σακέλλη, για τις σκέψεις και την παρακολούθηση στα πρώτα στάδια της διατριβής, καθώς και όλους τους καθηγητές μου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, οι οποίοι ενίσχυσαν την πίστη μου στην αξία της γνώσης και της έρευνας στη σύνθετη πραγματικότητα που μας περιβάλλει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ/ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ

1. Εισαγωγή

Από το 1990 και μετά, ο όρος ‘παγκοσμιοποίηση’ βρίσκεται στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος, τόσο των αναλύσεων των κοινωνικών επιστημόνων και ερευνητών, όσο και των αναλύσεων των δημοσιογραφικών άρθρων, ακόμα και των συζητήσεων σε επίπεδο καθημερινής κοινωνικής πρακτικής. Ωστόσο, παρά τις εκτενείς αναλύσεις και τις διαφορετικές προσεγγίσεις, η έννοια του όρου εξακολουθεί να παραμένει πολυσήμαντη, διότι αποτελεί πολυδιάστατη έννοια, με διαφορετικές θεωρητικές αναλύσεις και οπτικές προσέγγισης, που εκτείνονται από την πλήρη αποδοχή της «παγκοσμιοποίησης» ως ένα καθολικό και μη αναστρέψιμο φαινόμενο, μέχρι την πλήρη αμφισβήτηση και αναγόρευσή της σε ιδεολόγημα ή μύθο.

Συχνά ο όρος παραπέμπει σε επιμέρους όψεις/συνιστώσες, δηλαδή στην οικονομική, τεχνολογική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, οι οποίες θεωρούνται σε μεγάλο βαθμό αλληλένδετες, ωστόσο μπορεί να υποστηριχθεί ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι η κυρίαρχη, εφόσον είναι εκείνη που καθορίζει τις υπόλοιπες, διότι σε μία οικονομία της αγοράς¹ το οικονομικό στοιχείο είναι το

¹ Στην οικονομία της αγοράς, ο έλεγχος που ασκεί ο θεσμός της αγοράς στο οικονομικό σύστημα είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την οργάνωση της κοινωνίας, και στην ουσία προεξοφλεί τη λειτουργία της κοινωνίας ως παρεπόμενο της αγοράς. Αντί να βασίζεται η οικονομία στις κοινωνικές σχέσεις, αντίθετα αυτές θεμελιώνονται στο οικονομικό σύστημα. Από τη στιγμή που το οικονομικό σύστημα οργανώνεται με βάση χωριστούς θεσμούς, οι οποίοι βασίζονται σε συγκεκριμένα κίνητρα (δοσοληψίας ή ανταλλαγής) και προσδίδουν συγκεκριμένο status, η κοινωνία οφείλει να διαμορφωθεί έτσι, ώστε να επιτρέψει σε αυτό το σύστημα να λειτουργήσει με βάση τους δικούς του νόμους. Αυτό είναι το νόημα της ρήσης ότι μια οικονομία της αγοράς μπορεί να λειτουργήσει μόνο στα πλαίσια μιας κοινωνίας της αγοράς [Πολάνυι,Κ (2001), σελ.59].

κυρίαρχο έναντι του πολιτικού στοιχείου και όχι το αντίστροφο όπως συνέβαινε για παράδειγμα στις πρώην κομμουνιστικές κοινωνίες.

Κατά μία άλλη θεώρηση πολιτικό και οικονομικό στοιχείο επικαλύπτονται, εφόσον αποτελούν διαφορετικές όψεις των ίδιων θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής.

Στην παρούσα ανάλυση το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην οικονομική παγκοσμιοποίηση και ιδιαίτερα στην παγκοσμιοποίηση της κινητικότητας του κεφαλαίου που αποτελεί και την κρισιμότερη πλευρά της, και τις επιπτώσεις που επιφέρει στο επίπεδο των σχέσεων της παραγωγής.

Σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς, μία κατηγορία αναλύσεων εστιάζει το ενδιαφέρον της στην σχέση μεταξύ των μεταβολών που συντελούνται στην παγκόσμια οικονομία και τον χαρακτήρα των εθνικών κρατών.

Σε αυτή την προβληματική, ομάδα θεωρητικών οι οποίοι αντλούν τα αναλυτικά τους εργαλεία από την Μαρξιστική παράδοση², κατανοούν την παγκοσμιοποίηση ως την διαδικασία της διεθνούς αναδιάρθρωσης η οποία αναλαμβάνεται από τα εθνικά κράτη σε μια προσπάθεια εφαρμογής αυστηρότερης πειθαρχίας και επανασύστασης των παραγωγικών σχέσεων. Θεωρούν ότι ο παγκόσμιος καπιταλισμός είναι ακόμη δομημένος ως ένα σύστημα ανταγωνιστικών μεταξύ τους κρατών, και ότι πολλές από τις αλλαγές οι οποίες χαρακτηρίζουν την παγκόσμια οικονομία υιοθετούνται από τα κράτη σε μια προσπάθεια να λύσουν τα προβλήματα που ανακύπτουν από τη σύγκρουση των σχέσεων εργασίας-κεφαλαίου.

Όπως για παράδειγμα υποστηρίζει ο Peter Burnham (1997), για να προσεγγίσουμε τις έννοιες «παγκοσμιοποίηση-διεθνοποίηση», είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τις επιδράσεις των τρεχουσών μεταβολών στην παγκόσμια πολιτική οικονομία. Είναι δηλαδή απαραίτητο να επικεντρώσουμε στην κατανόηση της αλλαγής της φύσης των σχέσεων ανάμεσα στα εθνικά κράτη σε συνθήκες παγκόσμιας οικονομίας, και των επιπτώσεων αυτής της αλλαγής στις παραγωγικές σχέσεις.

Η ομάδα αυτή των αναλυτών θεωρεί ότι η έννοια της «παγκοσμιοποίησης» περισσότερο συσκοτίζει παρά αποκαλύπτει τις σύγχρονες εξελίξεις, και ότι η

² Burnham,P (1995), Clark,S, (1990, 1991), Holloway,J (1995), Bonefeld,W (1995)

Μαρξική αντίληψη των σχέσεων μεταξύ εργασίας, κεφαλαίου και κράτους, εξακολουθεί να αποτελεί το καταλληλότερο σημείο έναρξης για την ανάλυση των σύγχρονων παγκόσμιων εξελίξεων.

Σύμφωνα με αυτή την θεώρηση, το κράτος και η αγορά δεν αποτελούν δύο αντιτιθέμενες όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά διαφορετικές μορφές των ίδιων θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής. Η δε παγκόσμια επανασύσταση των εθνικών κρατών δεν είναι μία διαδικασία η οποία μειώνει την εξουσία του κράτους, αλλά αποτελεί την πολλαπλά καθοδηγούμενη από το κράτος πρωτοβουλία, της οποίας πρωταρχικός σκοπός είναι η αναδιάρθρωση των σχέσεων εργασίας-κεφαλαίου.

Στο ίδιο πλαίσιο προβληματικής, άλλη ομάδα αναλυτών, θεωρούν αντίθετα ότι το κράτος και η αγορά αποτελούν δύο αντιτιθέμενες μορφές της κοινωνικής οργάνωσης, και ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δίνει την δυνατότητα άσκησης εξουσίας της αγοράς πάνω στο κράτος, με αποτέλεσμα την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας και της εθνικής αυτονομίας. Σε αυτή την κατηγορία των αναλύσεων εντάσσονται οι απόψεις περί «μετα-φορντικού κράτους»³, οι απόψεις της «νέας παγκόσμιας τάξης και του μαρασμού του κράτους»⁴, και η άποψη περί «διεθνοποίησης του κράτους»⁵.

Άλλη κατηγορία προσεγγίσεων επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στη φύση και τα αίτια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, κάνοντας μία διάκριση ανάμεσα στις έννοιες «παγκοσμιοποίηση» και «διεθνοποίηση» της οικονομίας της αγοράς. Η βασική διάκριση σε αυτή την κατηγορία αναλυτικής σκέψης, γίνεται μεταξύ εκείνων⁶ οι οποίοι υποστηρίζουν ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 συντελείται το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης στις αγορές εμπορευμάτων και κεφαλαίου με την επέκταση του ρόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων, – με μια επιμέρους διάκριση στις τοποθετήσεις περί «παγκοσμιοποίησης» και «διεθνοποίησης» - και σε εκείνους⁷ που θεωρούν ότι η σημερινή παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά ένα ιδεολόγημα ή μύθος, δεν συνιστά ένα νέο φαινόμενο, αλλά είναι

³ Jessop (1994)

⁴ Held (1991), Ohmae, Strange

⁵ Cox, R and Sinclair, T

⁶ νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι, σοσιαλδημοκράτες οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι (Krugman, P. (2000), Giddens, A (1998), Φωτόπουλος, T (2002), Obstfeld, M (2000), Hardt, M-Negri, A (2002))

⁷ Hirst, P and Thompson, G (1996), Tsomsky, N (1998), Βεργόπουλος, K (2001)

το αποτέλεσμα της οικονομίας της αγοράς η οποία εγκαθιδρύθηκε δύο αιώνες πριν, και απλώς εκφράζει μία παγκόσμια αλλαγή στην οικονομική πολιτική που συνδέεται με την άνοδο της δεξιάς και του νεοφιλελευθερισμού, την ήττα της Αριστεράς μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, και τον εκφυλισμό της σοσιαλδημοκρατίας. Το καπιταλιστικό σύστημα σύμφωνα με αυτή την άποψη, ήταν πάντοτε παγκοσμιοποιημένο, και επομένως στις μέρες μας υφίσταται μία αλλαγή στη μορφή και όχι στην ίδια τη δυναμική του συστήματος.

Βάση της διάκρισης των δύο αντιτιθέμενων απόψεων σε αυτήν την κατηγορία της ανάλυσης, αποτελεί το κριτήριο του εάν και κατά πόσον η σύγχρονη ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων και κεφαλαίου συνιστά μια δομική/ενδογενή/συστημική αλλαγή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς – και άρα είναι μη αντιστρέψιμη, ή απλώς οφείλεται στην εξάπλωση της επιλογής των νεοφιλελεύθερων πολιτικών - δεν είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα δομικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική του συστήματος- και επομένως αποτελεί μια αντιστρέψιμη κατάσταση.

Κριτήριο της διάκρισης μεταξύ «παγκοσμιοποίησης» και «διεθνοποίησης» αποτελεί ο βαθμός ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας από το κράτος σε σχέση με τις πιέσεις που ασκεί η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου και η δυναμική της επέκτασης και ισχυροποίησης των πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Η «παγκοσμιοποίηση» αναφέρεται στην περίπτωση μιας παγκόσμιας οικονομίας χωρίς σύνορα στην οποία ο οικονομικός εθνικισμός έχει εξαλειφθεί και η ίδια η παραγωγή έχει διεθνοποιηθεί με την έννοια ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν γίνει α-κρατικά σώματα που εμπλέκονται σε έναν ενιαίο εσωτερικό καταμερισμό εργασίας ο οποίος καλύπτει πολλές χώρες⁸.

Η «διεθνοποίηση» αναφέρεται στην περίπτωση όπου οι αγορές έχουν διεθνοποιηθεί, με την έννοια των ανοιχτών συνόρων για την ελεύθερη διακίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων, αλλά τα έθνη-κράτη εξακολουθούν να υπάρχουν και να μοιράζονται την εξουσία με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, σε ένα σύστημα στο οποίο ο ρόλος τους κρίνεται περιορίζεται προοδευτικά στο να εξασφαλίζει ένα σταθερό πλαίσιο για την οικονομικά αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς⁹.

⁸ Φωτόπουλος,Τ(2002)

2. Παγκοσμιοποίηση: πραγματικότητα ή μύθος;

2.1 Η Παγκοσμιοποίηση ως μύθος

Στο πλαίσιο της προσέγγισης που υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά ένας μύθος και ότι ο σημερινός υψηλός βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας δεν είναι πρωτοφανής, τοποθετείται και η άποψη των Hirst and Thompson,¹⁰ οι οποίοι υποστηρίζουν με σειρά επιχειρημάτων ότι το άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς στο εμπόριο ήταν μεγαλύτερο το 1913 από ότι είναι σήμερα, και ότι αντί για «παγκοσμιοποίηση» είναι ακριβέστερο να μιλάμε για «τριάδοποίηση», εφόσον το εμπόριο, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και οι ροές κεφαλαίου συγκεντρώνονται στις «Χώρες της Τριάδας», δηλ.στις χώρες των τριών πλέον αναπτυγμένων οικονομικά περιφερειών (Βόρεια Αμερική, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ιαπωνία).

Την άποψη αυτή οι συγγραφείς την τεκμηριώνουν με τα συγκριτικά στοιχεία ενός δείκτη¹¹ ο οποίος αποδεικνύει ότι ο βαθμός ανοίγματος της αγοράς των εμπορευμάτων είναι μικρότερος στην υποτιθέμενη εποχή της παγκοσμιοποίησης, από ότι ήταν στις αρχές του εικοστού αιώνα. Η χρονολογική σειρά των στοιχείων με έτος έναρξης το 1913 σταματά στο 1973, και όντως αποδεικνύει ότι η πρώτη περίοδος διεθνοποίησης που έλαβε χώρα στις αρχές του εικοστού αιώνα παρουσίαζε μεγαλύτερο άνοιγμα ως προς το εμπόριο σε σχέση με το έτος 1973, μόνο που το 1973¹² τοποθετείται στις αρχές της περιόδου της σημερινής παγκοσμιοποίησης. Μια ανάλυση του ίδιου δείκτη με μεγαλύτερο χρονικό ορίζοντα (πίνακας 1) οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα, διότι με εξαίρεση την Ιαπωνία (και την διαμόρφωση του δείκτη σε επίπεδα παρόμοια του 1913 για την Βρετανία), ο δείκτης του ανοίγματος ως προς το εμπόριο στις μεγαλύτερες εμπορικές χώρες του κόσμου έχει αυξηθεί σημαντικά, και ιδιαίτερα στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα.

Επιπλέον, οι δείκτες που μετράνε το άνοιγμα της οικονομίας της αγοράς σε σχέση με την κίνηση κεφαλαίου, αποδεικνύουν μία δραματική αύξηση.

⁹ Ο.π.

¹⁰ Hirst,P and Thompson,G (1996)

¹¹ Εισαγωγές και εξαγωγές προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

¹² όπως σχολιάζει και ο Φωτόπουλος (2002)

Ο δείκτης της κίνησης του επενδυτικού κεφαλαίου (δηλ. η αναλογία των άμεσων ξένων επενδύσεων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν) παρουσιάζει σημαντική αύξηση στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και στο μέσο όρο όλων των χωρών παγκοσμίως (πίνακας 2).

Το δεύτερο βασικό επιχείρημα αυτής της άποψης σχετίζεται με τη διάσταση της επέκτασης της λειτουργίας και της επιβολής της εξουσίας των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Υποστηρίζεται αφενός, ότι οι καθαρά υπερεθνικές επιχειρήσεις είναι σχετικά σπάνιες, και αφετέρου, ότι οι περισσότερες από αυτές, εξακολουθούν να διατηρούν την εθνική τους βάση παρόλο ότι παράγουν και διακινούν τα εμπορεύματά τους σε περισσότερες από μία χώρες.

Οι Hirst and Thompson χρησιμοποιούν μαρτυρίες για να υποστηρίξουν ότι οι πραγματικά διεθνικές επιχειρήσεις σπανίζουν. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις τυπικά διαθέτουν τα δύο τρίτα των περιουσιακών τους στοιχείων στη χώρα ή την περιφέρεια της χώρας τους, και πωλούν σε αυτήν περίπου στην ίδια αναλογία τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους. Το διάστημα 1987-1993, η Γερμανία και η Ιαπωνία είχαν συγκεντρώσει στη χώρα τους τις πωλήσεις των μεταποιητικών προϊόντων τους, σε αναλογία 72-75% και 64-75% αντιστοίχως. Το 1992-93 τα αντίστοιχα ποσοστά για την Βρετανία ήταν 65% και για τις ΗΠΑ 67%. Το ίδιο διάστημα οι Ιαπωνικές πολυεθνικές διατηρούσαν το 97% των περιουσιακών τους στοιχείων στην Ασία. Οι Βρετανικές και Αμερικάνικες πολυεθνικές διατηρούσαν κατά 62% και 73% αντίστοιχα τα περιουσιακά τους στοιχεία στη χώρα τους. Επομένως, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις λειτουργούν από καθαρά εθνική βάση, και παρόλο που οι πωλήσεις στο εξωτερικό και τα επίπεδα του ξένου ανταγωνισμού στην αγορά της χώρας τους είναι σημαντικά για τις στρατηγικές και τις λειτουργίες τους, ωστόσο το κεφάλαιό τους έχει εθνική βάση. Και επειδή δεν μπορούν να αγνοήσουν τις αγορές της χώρας τους, βρίσκονται μέσα στους αντικειμενικούς σκοπούς και στόχους της εθνικής ρύθμισης και επομένως δεν αδιαφορούν για τις εθνικές δημόσιες πολιτικές τις οποίες επηρεάζουν και επηρεάζονται από αυτές.

Βεβαίως, - διευκρινίζουν οι συγγραφείς-, το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις είναι κατά βάση εθνικές, καθόλου δεν σημαίνει ότι δεν ασκούν πιέσεις και εκφοβισμό στο εργατικό τους δυναμικό και τις κυβερνήσεις τους για προσαρμογή στις απαιτήσεις και τις στρατηγικές τους, απλώς η εικόνα των διεθνοποιημένων και εκτός ελέγχου επιχειρήσεων είναι κατά πολύ λανθασμένη.

Το επιχείρημα αυτό υποστηρίζουν με εμπειρικά δεδομένα και οι Ruigrok, W and Rob van Tulder¹³, καταλήγοντας ότι το 1993 καμία από τις 100 μεγαλύτερες επιχειρήσεις ανά τον κόσμο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί στα αλήθεια παγκόσμια, εφόσον διατηρούν τον κύριο όγκο των παραγωγικών περιουσιακών τους στοιχείων και το ανώτερο διοικητικό τους συμβούλιο σε εθνική βάση. Επίσης, οι περισσότερες από αυτές τις επιχειρήσεις έχουν επωφεληθεί από τις δημοσιονομικές πολιτικές των χωρών τους (όπως υποστηρίζουν οι Ruigrok-van Tulder, τουλάχιστον 20 από αυτές δεν θα είχαν επιβιώσει χωρίς κάποιας μορφής κυβερνητική βοήθεια στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν).

Την παγκοσμιοποίηση ως νέο και αναπόδραστο φαινόμενο αμφισβητούν και οι Κ.Βεργόπουλος και Ν. Chomsky, και την χαρακτηρίζουν ως σύγχρονο ιδεολόγημα ή ‘μεγάλη χίμαιρα’¹⁴.

Θεωρούν ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί το ‘σύγχρονο αστικό ιδεολόγημα’ της εποχής μας μέσω του οποίου το κυρίαρχο πολιτικό ρεύμα του νεοφιλελευθερισμού συγκαλύπτει την αδράνεια των κρατών για την άσκηση νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής που να διασφαλίζει οικονομική σταθεροποίηση και κοινωνική ισορροπία, με αποτέλεσμα την έκρηξη της ανεργίας, της φτώχειας και των κοινωνικών αποκλεισμών σε κλίμακα πρωτοφανή.

Ιδιαίτερα, η χρηματιστική φιλελευθεροποίηση που έχει συντελεστεί σήμερα, συμβάλλει στη συγκέντρωση του πλούτου και προσφέρει ισχυρά προσχήματα για την υπονόμευση των προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας. Επιφέρει την σημαντική περιστολή των μισθών και τον άτυπο περιορισμό των αποζημιώσεων/επιδομάτων, με άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της ανασφάλειας των εργαζομένων¹⁵.

Οι μορφές πολιτικής και θεσμικής παρέμβασης διαβάλλονται εκ των προτέρων υπό το πρόσχημα της ευελιξίας και της προσαρμογής στην ελευθερία των αγορών, καλλιεργώντας την αποδοχή της αστάθειας σε ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού. Κατά τον Βεργόπουλο, με την επιδιωκόμενη σήμερα ευελιξία πλήττονται όχι μόνο η απασχόληση και οι απασχολούμενοι αλλά και η ίδια η έννοια της παραγωγής και άρα της κοινωνίας, εφόσον το κεφάλαιο δεν δεσμεύεται πλέον σε σοβαρές επενδύσεις

¹³ Ruigrok, W and Rob van Tulder (1995)

¹⁴ Βεργόπουλος, Κ (1999)

¹⁵ Chomsky, Ν (1998)

διαρκείας, αλλά μετατρέπεται σχεδόν αποκλειστικά σε χρηματιστικές μορφές που διασφαλίζουν ρευστότητα και κινητικότητα.

Με την υπερβολική διόγκωση της χρηματιστικής σφαίρας και την συρρίκνωση της παραγωγής, τα κέρδη έχουν αποσυνδεθεί από την παραγωγή και συνεπώς από την εργασία, η οποία όμως αποτελεί και την μοναδική πηγή του πραγματικού κοινωνικού πλούτου, με αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση των κοινωνιών χωρίς την παράλληλη βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων.

Παράδειγμα αποτελεί η Αμερικάνικη οικονομία, η οποία όπως υποστηρίζει ο Chomsky, τη δεκαετία του 1990 εμφάνισε την ασθενέστερη ανάπτυξη της μεταπολεμικής περιόδου. Ο ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν περίπου ίσος με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ και αρκετά χαμηλότερος από τον αντίστοιχο της δεκαετίας του 1950 και 1960, ενώ η παραγωγικότητα κινήθηκε στα χαμηλότερα επίπεδα ανάπτυξής της. Το αποτέλεσμα ήταν η οικονομική αποστέρηση μιας όλο και μεγαλύτερης μερίδας του πληθυσμού. Ήδη από τα τέλη του 1980 - περίοδο ανάκαμψης ακόμα-, η πείνα στις ΗΠΑ αυξήθηκε κατά 50% και επηρέασε περίπου 30 εκατ. ανθρώπους.

Την δεκαετία του 1990, για τα 2/3 των εργατών τα μέσα εισοδήματα ήταν χαμηλότερα από τα τέλη του 1970, οι εργάσιμες ώρες αυξήθηκαν κατά πολύ –οι Αμερικανοί εργάζονται ένα μήνα περισσότερο το χρόνο από ότι έκαναν πριν 25 χρόνια -, οι μισθοί έχουν μειωθεί, τα συστήματα υποστήριξης έχουν μειωθεί και οι εργασιακές συνθήκες έχουν χειροτερεύσει.¹⁶

Κατά την εκτίμηση του Βεργόπουλου, η εντύπωση η οποία δίνεται σήμερα περί αύξησης των κερδών, είναι πλασματική, διότι αφ' ενός δεν λαμβάνονται υπόψιν οι επιχειρήσεις που χρεοκοπούν, και αφετέρου ότι τα κέρδη δεν είναι νέα, αλλά εκ μεταφοράς από άλλους τομείς, μέσω εξαγοράσεων και συγχωνεύσεων.

Ενώ εγκωμιάζεται η δυναμική του ελεύθερου ανταγωνισμού και προωθούνται οι συγχωνεύσεις και η συγκέντρωση του κεφαλαίου, παραβλέπεται ότι οι ίδιες αυτές εξελίξεις οδηγούν στον περιορισμό του δυναμισμού των αγορών, υπό τα 'απατηλά' επιχειρήματα της βιωσιμότητας και ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων. Επιπλέον, το μεγαλύτερο μέρος των χρηματιστηριακών κερδών συνιστούν απλώς εγγραφές, συγκαλύπτοντας έτσι την 'απελπιστική' επιβράδυνση της πραγματικής οικονομίας.

¹⁶ ό.π.

Βεβαίως-σημειώνει ο Βεργόπουλος-, ο υψηλός βαθμός της ενσωμάτωσης των χρηματιστικών αγορών υποχρεώνει τις τράπεζες, ακόμη και τις κεντρικές, όπως και τα κράτη, να πραγματοποιούν ένα σημαντικό μέρος των παρεμβάσεων τους μέσω της αγοράς.

Αυτό αποδυναμώνει τις κεϋνσιανές μορφές διαχείρισης του χρηματοπιστωτικού κυκλώματος, ωστόσο, τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι τράπεζες, αν και ανοίγονται στις αγορές, δεν ‘αγοροποιούνται’, αλλά επιδιώκουν τους στόχους τους με διαφορετικές μορφές ελέγχου¹⁷. Έτσι, ένα σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων τους αναπτύσσεται εκτός αγοράς, με τη μορφή των θεσμικών ρυθμίσεων του νομισματικού πλαισίου και της κατανομής των εισοδημάτων.

“Το παιχνίδι της διαφάνειας των τιμών και αγορών λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, ενώ οι θεσμικές προϋποθέσεις του παιχνιδιού –νομισματικές ισοτιμίες, επιτόκια, συνολική ρευστότητα, κατανομή εισοδημάτων- ρυθμίζονται άμεσα και κυριαρχικά από εξουσίες συγκροτημένες ex ante και εκτός αγοράς¹⁸”.

Επομένως, μπορεί σήμερα οι οικονομικοί και οι πολιτικοί θεσμοί να έχουν χάσει ένα βαθμό ανεξαρτησίας σε σχέση με τις αγορές, ωστόσο η σημασία τους παραμένει καθοριστική, εξαιτίας του εξαιρετικά υψηλού ειδικού βάρους τους μέσα στην οικονομία. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι ίσως σήμερα ο ρόλος τους να είναι ακόμη σημαντικότερος από ότι ήταν άλλοτε, διότι περιλαμβάνει την θεσμική ρύθμιση των εισοδημάτων και των πλαισίων της χρηματαγοράς.

Άλλωστε, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται - όπως υποστηρίζει και τεκμηριώνει ο Chomsky με το παράδειγμα της Αμερικάνικης οικονομίας – ότι συχνά, οι τομείς της οικονομίας οι οποίοι εμφανίζουν δυναμισμό, βασίστηκαν και εξακολουθούν να βασίζονται σε μαζική δημόσια χρηματοδότηση, καινοτομία, δημόσια έρευνα και ανάπτυξη.

Με αυτό τον τρόπο υποστηρίζεται, ότι σε τελευταία ανάλυση, είτε με τον *παρεμβατισμό* του φορντιστικού τρόπου ρύθμισης, είτε με τον σύγχρονο

¹⁷ Βεργόπουλος,Κ (1999)

¹⁸ Βεργόπουλος,Κ (1999), σελ.73

φιλελευθερισμό, είναι η πολιτική που συνεχίζει να κατευθύνει τις αγορές με τις βασικές επιλογές της, και όχι το αντίθετο.

Επιπλέον, ενώ θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται σήμερα ως ολοκληρωμένη στο χρηματιστικό πεδίο με την έννοια της υψηλής κινητικότητας του κεφαλαίου στη χρηματική του μορφή, δεν μπορεί να κάνει το ίδιο ως προς τους υπόλοιπους συντελεστές της παραγωγής οι οποίοι παραμένουν σε χαμηλό βαθμό κινητικότητας, δημιουργώντας διαφοροποιήσεις και ανισότητες μεταξύ των παραγωγικών συστημάτων και των εθνικών οικονομιών.

“Η άνιση προικοδότηση με κεφαλαιικούς πόρους, η διαφοροποίηση των επιπέδων εξειδίκευσης και εργασιακού κόστους, οι διαφορετικές προσδοκίες τιμών, το μεταβλητό ύψος της αποταμίευσης, της επένδυσης και της κατανάλωσης, το ειδικό βάρος της οικονομίας του δημοσίου και των υπηρεσιών, προσδιορίζουν σε τελευταία ανάλυση μακροοικονομικά πλαίσια διαφορετικά σε κάθε χώρα και φυσικά αποκλίνοντα μεταξύ τους. Παρά την ‘ενσωμάτωση’ των διεθνών αγορών, των τεχνολογιών και των παραγωγικών διαδικασιών, η διάρθρωση και αποδοτικότητα των εθνικών μακροοικονομικών συστημάτων εξακολουθούν να προσδιορίζονται από τοπικές μεταβλητές που διαφέρουν από χώρα σε χώρα και από ομάδα χωρών σε άλλη¹⁹”.

Ο ισχυρισμός εδώ, είναι, ότι η ύπαρξη παγκοσμιοποιημένων επιχειρήσεων δεν αρκεί για να υποτεθεί ότι έχουν παγκοσμιοποιηθεί και τα αντίστοιχα εθνικά παραγωγικά συστήματα. Οι παραγωγικοί τομείς εξακολουθούν να έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα σε εθνικό επίπεδο.

Η ενοποίηση των χρηματιστικών αγορών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων σε συνθήκες διεθνούς ύφεσης, έχουν δημιουργήσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι κατατμήσεις πολλαπλασιάζονται, σχηματίζοντας περιφερειακές ομαδοποιήσεις των χωρών και αντίστοιχη διεθνή κατάτμηση. Το διεθνές πλαίσιο διατηρεί φυσικά πάντοτε την σημασία του, ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο η κάθε εθνική κοινωνία

¹⁹ ο.π.,σελ.78

εντάσσεται σε αυτό, ποικίλλει από χώρα σε χώρα, και καθορίζεται από εθνικές ιδιαιτερότητες.

Στην έννοια της ‘παγκοσμιοποίησης’ εντάσσονται και οι αλλαγές στις συνθήκες του εμπορίου, από την άποψη της μείωσης των περιορισμών και της αύξησης της ελεύθερης διακίνησης των εμπορευμάτων. Ο Chomsky υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, και το τεκμηριώνει με μια σειρά μέτρων προστατευτισμού και δασμών τα οποία εφαρμόστηκαν στην Αμερική σε διάφορες περιόδους διακυβέρνησης. Θεωρεί ότι ήδη από τις αρχές του 1970 διεξάγεται ‘σταθερή επίθεση’ στις ελεύθερες αγορές, με καταστροφικές επιπτώσεις για την ανάπτυξη του τρίτου κόσμου, και αναφέρεται σε μελέτη του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου η οποία εκτιμούσε ότι ο προστατευτισμός επί Ρέιγκαν είχε τριπλάσιες επιπτώσεις από τον αντίστοιχο των άλλων βιομηχανικών χωρών, και σε έκθεση των Ηνωμένων Εθνών η οποία εκτιμά ότι ο Τρίτος Κόσμος χάνει ετησίως περίπου μισό τρις δολάρια από διάφορες μορφές προστατευτισμού και παρεμβάσεων στην αγορά από τον ‘Πρώτο’ κόσμο. Η κυβέρνηση του Ρέιγκαν διπλασίασε τα προστατευτικά μέτρα, ξεπερνώντας όλες τις πρακτικές προστατευτισμού μεταπολεμικά. Σκοπός ήταν η παρεμπόδιση της εισαγωγής των Ιαπωνικών προϊόντων που υπερείχαν –χάλυβας, αυτοκίνητα, υπολογιστές, συναρμολόγηση- όχι μόνο για να προστατέψει τις Αμερικάνικες βιομηχανίες, αλλά για να τις καταστήσει κυρίαρχες σε αυτό που θεωρήθηκε ως το θαύμα της αγοράς την δεκαετία του 1990, και συντελέστηκε κυρίως χάρη στις τεράστιες επιδοτήσεις του δημόσιου τομέα σε καινοτομία και ανάπτυξη. Αλλά και οι δασμολογικές παρεμβάσεις της κυβέρνησης Κλίντον εκτείνονταν σε ένα μεγάλο εύρος προϊόντων, από super-υπολογιστές μέχρι Μεξικάνικες τομάτες, ακριβώς - όπως τονίζει emphaticά ο συγγραφέας- λόγω του ότι τα προϊόντα αυτά συγκέντρωναν την προτίμηση των Αμερικανών καταναλωτών. Μια σειρά από εμπορικές συμφωνίες/συνθήκες, ενώ υποτίθεται ότι στοχεύουν στην επέκταση του εμπορίου και τη διάχυση της ευημερίας μεταξύ των χωρών, στην πραγματικότητα περιλαμβάνουν στοιχεία προστατευτισμού και διευρύνουν τις ανισότητες μεταξύ τους²⁰.

²⁰ Chomsky, 1998, Dicken, P, 1998, Frenkel, S, 2001

Για παράδειγμα, η NAFTA²¹ (North American Free Trade Agreement), η οποία υποτίθεται ότι θα είχε ευνοϊκές επιπτώσεις για τον εργατικό κόσμο των τριών χωρών, δηλαδή των ΗΠΑ, Καναδά και Μεξικού, στην πραγματικότητα δεν είχε καθόλου να κάνει με την ευημερία των εργαζομένων ούτε καν με την επέκταση του εμπορίου. Σύμφωνα με τον Chomsky, ο στόχος ήταν μάλλον 'η παγίδευση του Μεξικού στις μεταρρυθμίσεις' του 1980, οι οποίες αποτέλεσαν ολοσχερή καταστροφή για τους περισσότερους Μεξικανούς, αλλά ήταν προς μεγάλο όφελος των ξένων επενδυτών και των πλούσιων Μεξικανών – του αριθμού των νέων δισεκατομμυριούχων οι οποίοι αυξήθηκαν ραγδαία, παράλληλα με τον αριθμό των φτωχών, κυρίως μέσω των ιδιωτικοποιήσεων. Αυτό ήταν ότι ονομάστηκε ένα 'οικονομικό θαύμα'²².

Επίσης, ενώ για τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της Βόρειας Αμερικής, η NAFTA παρέχει τη δυνατότητα για το άνοιγμα και την εκμετάλλευση νέων αγορών, ή καθιστά ελκυστικότερες τις επιλογές για επενδύσεις στο εξωτερικό, για τις μικρότερες εγχώριες επιχειρήσεις, το νέο καθεστώς εμπορίου επιβάλλει αποφάσεις οι οποίες απαιτούν θεμελιώδη αναδιάρθρωση της λειτουργίας τους ή του προσανατολισμού τους στην αγορά.

Ως ένα δεύτερο παράδειγμα, η Multi-Fibre Arrangement (MFA), αποτελεί το διεθνές ρυθμιστικό πλαίσιο στον κλάδο της υφαντουργίας και του ενδύματος, και ουσιαστικά διαμορφώνει το μεταβαλλόμενο παγκόσμιο μοντέλο παραγωγής και εμπορίου στους δύο κλάδους.

Ξεκίνησε ως μία μορφή διευθετήσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν από το 1950 και μετά οι παραγωγοί των αναπτυσσόμενων χωρών, κυρίως των ΗΠΑ και της Βρετανίας, εξ αιτίας της μαζικής εισαγωγής εμπορευμάτων χαμηλής τιμής από χώρες όπως η Ιαπωνία, το Χονγκ-Κονγκ και άλλες Ασιατικές παραγωγούς χώρες. Η πρώτη διαπραγμάτευση της συμφωνίας στην διευρυμένη της μορφή στην οποία περιλαμβάνονταν και οι Ευρωπαϊκές χώρες, έγινε το 1973 και πρωταρχικός της στόχος βάσει του Αρθρου 1 ήταν:

‘ η επίτευξη της επέκτασης του εμπορίου, η μείωση των εμποδίων στο εμπόριο και η προοδευτική φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου στα

²¹ Εμπορική συμφωνία ανάμεσα στις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό, η οποία ορίζει την σταδιακή κατάργηση (εντός δεκαετίας) των δασμών επί του εμπορίου μεταξύ των χωρών. Παρόλα αυτά, και σε ότι αφορά για παράδειγμα τον τομέα του ενδύματος, για να μπορέσει το ένδυμα να απαλλαγεί από τους δασμούς, θα πρέπει να έχει ραφτεί με ύφασμα το οποίο έχει υφανθεί στην Βόρεια Αμερική (Dickens, P, 1998 'Global Shift, Transforming the World Economy', p.300).

²² Chomsky, 1998, p.21

υφαντουργικά προϊόντα, με ταυτόχρονη κατοχύρωση της μεθοδικής και ισόρροπης ανάπτυξης του εμπορίου και της αποφυγής των διαλυτικών αποτελεσμάτων στις εξατομικευμένες αγορές και γραμμές παραγωγής και των εισαγωγικών και των εξαγωγικών χωρών²³.

Στόχος της συνθήκης ήταν η μεθοδευμένη ανάπτυξη του εμπορίου στην υφαντουργία και το ένδυμα, η οποία θα μπορούσε να ωφελήσει και τις αναπτυσσόμενες και τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η πρόσβαση των αναπτυσσόμενων χωρών στις αγορές των αναπτυσσόμενων, επρόκειτο να αυξηθεί με ετήσιο μέσο ρυθμό 6%, παρόλο που ο ρυθμός αυτός ήταν πολύ χαμηλότερος από το 15% τον οποίον ζητούσαν οι αναπτυσσόμενες χώρες. Ταυτόχρονα, οι αναπτυσσόμενες χώρες επρόκειτο να έχουν εγγυήσεις προστασίας από την 'διάλυση' των εγχώριων αγορών τους. Μέσω της MFA διαπραγματεύονται ποσοστώσεις οι οποίες θέτουν όρια στις ποσότητες των υφαντουργικών και ενδυμάτων τα οποία θα μπορούσαν να εξαχθούν από μία χώρα σε μια άλλη. Η συνθήκη η οποία έχει επαναδιαπραγματευθεί και επεκταθεί τέσσερις φορές (το 1977, 1982, 1986, 1991), στην πράξη έχει γίνει πολύ περισσότερο περιοριστική παρά φιλελεύθερη. Διότι και οι ΗΠΑ και η Ε.Ε. διαπραγματεύθηκαν πολύ αυστηρότερες ποσοστώσεις εισαγωγών σε διμερή βάση με τις περισσότερο ηγετικές εξαγωγικές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου, και σε διάφορες περιπτώσεις επικαλέστηκαν και διαδικασίες αντι-ντάμπινγκ.

Αναμφίβολα, η συνθήκη MFA έχει περιορίσει κατά πολύ τον ρυθμό ανάπτυξης των εξαγωγών από τις αναπτυσσόμενες χώρες, ο οποίος θα ήταν μεγαλύτερος εάν δεν υπήρχε η συνθήκη.

Ιδιαίτερα ωφελημένη από αυτήν την αποθάρρυνση της σχετικής ανάπτυξης των εξαγωγών από τις αναπτυσσόμενες χώρες κατά την δεκαετία του 1970, ήταν οι ΗΠΑ, οι οποίες αύξησαν κατά πολύ την διείσδυσή τους στις Ευρωπαϊκές αγορές υφαντουργικών προϊόντων και ενδυμάτων. Στις αρχές όμως του 1980, ήταν οι Ευρωπαίοι παραγωγοί οι οποίοι αύξησαν κατά πολύ την εισδοχή τους στην Αμερικάνικη αγορά. Στα τέλη του 1980 αρχές του 1990, στις διαπραγματεύσεις της GATT στο γύρο της Ουρουγουάης, η MFA επρόκειτο να ενσωματωθεί στην GATT, της οποίας βασική αρχή είναι η απάλειψη των διακρίσεων μεταξύ των συναλλασσόμενων χωρών στο διεθνές εμπόριο. Ως αποτέλεσμα της Συμφωνίας της Ουρουγουάης για την GATT, το εμπόριο στα υφαντουργικά και το ένδυμα έχει

²³ Dicken,P (1998),p.301

ενσωματωθεί στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (WTO). Συμφωνήθηκε ότι η MFA θα αποσυρθεί σταδιακά σε διάστημα δέκα ετών (1995-2004), αλλά σε τρία στάδια. Η κριτική που ασκήθηκε είναι ότι η σταδιακή ενσωμάτωση αναβάλλει τα πλέον δύσκολα ζητήματα φιλελευθεροποίησης στο μέλλον. Στην πράξη, οι ΗΠΑ και η Ε.Ε. έσπευσαν να ‘ενσωματώσουν’ πρώτα, εκείνα τα προϊόντα τα οποία ήδη είχαν εισαχθεί στις αγορές τους ελεύθερα. Είναι φανερό ότι στο παράδειγμα των κλάδων της υφαντουργίας και του ενδύματος, δύσκολα θα ισχυριζόταν κανείς την πλήρη απελευθέρωση του εμπορίου.

Στη πλευρά των επιχειρημάτων περί απουσίας παγκόσμιου συστήματος και διεθνούς συντονισμού, εντάσσεται και η δυσκαμψία των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Η απελευθέρωση των χρηματικών ροών μετά την κατάργηση του συστήματος Bretton Woods επέφερε την πλασματική αύξηση και την αλλαγή στη σύνθεσή τους, με αποτέλεσμα την αύξηση της αστάθειας στην αγορά, τις έντονες διακυμάνσεις και τις οικονομικές κρίσεις. Έτσι, ενώ στα 1970 το 90% των συναλλαγών συναλλάγματος είχε να κάνει με την πραγματική οικονομία δηλαδή το εμπόριο και τις επενδύσεις, τη δεκαετία του '90 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν γύρω στο 5%, με το υπόλοιπο να αφορά κερδοσκοπικές συναλλαγές, περισσότερες από τις οποίες εξαιρετικά βραχυχρόνιες (περίπου το 80% από αυτές είχαν χρόνο επιστροφής περίπου μία εβδομάδα και λιγότερο)²⁴. Αυτό προοιωνίζε ότι θα οδηγήσει σε χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και χαμηλών μισθών οικονομία.

Η έλλειψη στην παρούσα φάση εγγυητών της διεθνούς νομισματικής σταθερότητας όπως ήταν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο του μεταπολεμικού συστήματος χρυσού Bretton-Woods, το οποίο παρείχε εγγυήσεις στις χώρες με αδύναμα νομίσματα, μεταθέτει εξ'ολοκλήρου το βάρος της σταθεροποίησης του κάθε νομίσματος στην κάθε χώρα ξεχωριστά και μάλιστα σε συνθήκες παγκόσμιας ύφεσης. Το γεγονός αυτό κατά τον Βεργόπουλο αποδεικνύει την απουσία στην εποχή μας είτε αυθόρμητης είτε θεσμοποιημένης διεθνούς οικονομικής τάξης.

Η αυξανόμενη αστάθεια στις αγορές είναι τόσο ανησυχητική – σημειώνει ο Βεργόπουλος -, που οδήγησε μερικούς από τους πλέον συντηρητικούς εκπροσώπους όπως η Τράπεζα Διεθνών Εγγυήσεων (Bank for International Settlements) και

²⁴ Chomsky,(1998)

οικονομολόγους της Παγκόσμιας Τράπεζας, να ζητήσουν κάποιον τύπου επαναρύθμιση των οικονομικών ροών.

Συμπερασματικά, πιστεύεται ότι, σε αντίθεση με την μεταπολεμική περίοδο η οποία χαρακτηρίστηκε από την πολιτική της κεϋνσιανής και φορντιστικής ρύθμισης, βασικό επίτευγμα της οποίας ήταν η εξουδετέρωση της πτωτικής τάσης και των κυκλικών κρίσεων του καπιταλισμού, η σημερινή φιλελεύθερη πολιτική της απορύθμισης, αναβιώνει την ανεξέλεγκτη δυναμική του οικονομικού κύκλου και επαναφέρει τις πτωτικές τάσεις σε παγκόσμια πλέον κλίμακα.

2.2 Η Παγκοσμιοποίηση ως πραγματικότητα

Σε αυτή την κατηγορία της ανάλυσης, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ως μη αντιστρέψιμη πραγματικότητα, διότι αντίθετα με ότι υποστηρίχθηκε στην προηγούμενη ενότητα, εδώ πιστεύεται ότι στο σύστημα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, κανένας αποτελεσματικός έλεγχος δεν είναι εφικτός πάνω στις αγορές.

Ενώ δεν υποστηρίζεται η εξάλειψη του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους και πολύ περισσότερο η εξαφάνισή του σε πολιτικό επίπεδο, ωστόσο θεωρείται ότι τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια το κράτος ουσιαστικά έχει χάσει την οικονομική του κυριαρχία.

Σε αντίθεση με τις αναλύσεις της προηγούμενης ενότητας, υποστηρίζεται, ότι στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές οι οποίες στοχεύουν στη δραστική συρρίκνωση του οικονομικού ρόλου του κράτους και ειδικότερα του κράτους πρόνοιας, δεν αποτελούν επιλογή, αλλά προϋπόθεση επιβίωσης. Το σύγχρονο άνοιγμα των οικονομιών στην κίνηση του επενδυτικού και κυρίως του κερδοσκοπικού κεφαλαίου, στερεί από τα κράτη την δυνατότητα άσκησης ελέγχου στην οικονομική δραστηριότητα μέσω νομισματικών, συναλλαγματικών και δημοσιονομικών πολιτικών, όπως συνέβαινε μεταπολεμικά, την περίοδο εφαρμογής των κεϋνσιανών πολιτικών του φορντιστικού κράτους πρόνοιας.

Η τεράστια αύξηση της ξένης διείσδυσης στις χρηματιστηριακές αγορές και στις αγορές κρατικών ομολόγων η οποία συμβαίνει τις τελευταίες δεκαετίες, δεν επιτρέπει

σε καμία εθνική κυβέρνηση να εφαρμόσει οικονομικές πολιτικές οι οποίες δεν εγκρίνονται από τις αγορές κεφαλαίου, διότι οι αγορές αυτές έχουν σήμερα την δύναμη να ασκούν αβάσταχτη πίεση στην δανειοληπτική ικανότητα, την αξία του νομίσματος και την κίνηση των επενδύσεων μιας χώρας.

Στις σημερινές συνθήκες της παγκόσμιας αγοράς, τονίζουν οι Hardt & Negri, οποιαδήποτε χώρα έχει απομονωθεί και αποσυνδεθεί από τα παγκόσμια δίκτυα εξουσίας, στερείται κάθε πιθανότητας ανάπτυξης. Ακόμα και οι κυρίαρχες χώρες εξαρτώνται από το παγκόσμιο σύστημα, εφόσον οι αλληλεπιδράσεις της παγκόσμιας αγοράς έχουν επιφέρει μια γενικευμένη αποδιάρθρωση όλων των οικονομιών.

‘Ολοένα και περισσότερο, οποιαδήποτε απόπειρα απομόνωσης ή διαχωρισμού θα έχει ως μοναδικό αποτέλεσμα μιαν ακόμη πιο βάνανυση μορφή ηγεμόνευσης από το παγκόσμιο σύστημα, την ολίσθηση σε ένα καθεστώς αδυναμίας και ένδειας’²⁵.

Στις συνθήκες της ελεύθερης διακίνησης του κεφαλαίου – σημειώνει ο Φωτόπουλος²⁶

- αν κάποια χώρα π.χ. μία σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση υιοθετήσει πολιτικές ενάντια στο ρεύμα (π.χ. πολιτικές προστασίας των αγορών εργασίας, αύξηση της φορολογίας των κερδών), θα έχει σαν αποτέλεσμα την φυγή του κεφαλαίου (κερδοσκοπικού στην αρχή και επενδυτικού στη συνέχεια), και μια πίεση στις συναλλαγματικές και χρηματιστηριακές τιμές, που θα μπορούσαν εύκολα να οδηγήσουν σε ύφεση ή ακόμα και σε πλήρη κρίση.

Αυτό σημαίνει ότι το κάθε κράτος-μέλος του συστήματος για να παραμείνει ανταγωνιστικό, θα πρέπει να επιδιώκει την επίτευξη δύο βασικών στόχων:

Αφ’ ενός να διατηρεί το κόστος παραγωγής σε όσο το δυνατό χαμηλότερα επίπεδα, και αφετέρου να δημιουργεί κατά το δυνατόν μεγαλύτερο εισόδημα από κέρδη, μερίσματα κλπ.

Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται είτε μέσω της μεγιστοποίησης της παραγωγικότητας, είτε μέσω της ελαχιστοποίησης της φορολογίας του κεφαλαίου και συνακόλουθα της ελαχιστοποίησης των δημόσιων δαπανών.

Και επειδή κάθε ιδέα για φορολόγηση του κεφαλαίου αποκλείεται διότι κάτι τέτοιο θα παρακινούσε τις πολυεθνικές επιχειρήσεις να μεταφερθούν σε άλλα κράτη,

²⁵ Hardt, M-Negri, A, (2002), σελ 382

οικονομικά μπλοκ ή φορολογικούς παραδείσους, αυτό σημαίνει ότι το βάρος της επίτευξης της ανταγωνιστικότητας θα το επωμίζονται οι αγορές εργασίας, οι οποίες αποτελούν και τον κύριο στόχο της φιλελευθεροποίησης. Έτσι, η ελαστικοποίηση των αγορών εργασίας σε ολόκληρο τον κόσμο, στοχεύει στην ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής και την προσαρμογή του εργατικού δυναμικού στις συνθήκες της αγοράς.

Επομένως, το πραγματικό ζήτημα είναι, ότι στις σύγχρονες συνθήκες της διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς, τα κράτη-έθνη δεν μπορούν να εξασκήσουν αποτελεσματικούς κοινωνικούς ελέγχους στις αγορές, παρά μόνο ρυθμιστικούς ελέγχους. Η τοποθέτηση αυτή αποτελεί ένα από τα βασικά σημεία αντιπαράθεσης με εκείνους που αμφισβητούν την παγκοσμιοποίηση και που θεωρούν αντίθετα ότι η σημασία του έθνους-κράτους ίσως να είναι σημαντικότερη σήμερα από ποτέ άλλοτε, εφόσον περιλαμβάνει την θεσμική ρύθμιση των εισοδημάτων και των πλαισίων της χρηματαγοράς.

Για τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης το κρίσιμο ζήτημα σήμερα δεν είναι εάν η σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία είναι περισσότερο ανοιχτή και ενοποιημένη από ότι ήταν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20ού²⁷, αλλά εάν έχει μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας για τη δημιουργία μιας αυτορυθμιζόμενης διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο παγκοσμιοποίησης, την οποία θεωρούν μια ανεπιτυχή απόπειρα.

Εκτιμούν ότι αυτό έχει ήδη συντελεστεί, ο δε Φωτόπουλος²⁸ το στηρίζει λέγοντας ότι είναι η πρώτη φορά στην ιστορία που έχουν εγκαθιδρυθεί οι τέσσερις βασικοί θεσμοί στους οποίους σύμφωνα με τον Polanyi στηρίζεται ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο βασίζεται σε μία αυτορυθμιζόμενη αγορά, και οι οποίοι είναι:

1) Η αυτορυθμιζόμενη αγορά ή οικονομία της αγοράς. Ο θεσμικός δηλαδή διαχωρισμός της κοινωνίας στην οικονομική και την πολιτική σφαίρα δραστηριοτήτων.

²⁶ Φωτόπουλος, Γ, 2002

²⁷ περίοδο μιας πρώτης διεύρυνσης και τάσης ενοποίησης των αγορών

²⁸ Φωτόπουλος, Γα (2002), σελ.88

- 2) Το φιλελεύθερο κράτος και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία – ένας θεσμός ο οποίος είναι άρρηκτα δεμένος με την αυτορυθμιζόμενη αγορά και ο οποίος σήμερα είναι παγκόσμιος.
- 3) Ένα σύστημα ισορροπίας δυνάμεων, το οποίο σήμερα, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς, έχει πάρει τη μορφή μιας Νέας Παγκόσμιας Τάξης η οποία αποτελεί το αναγκαίο συμπλήρωμα της Νέας Οικονομικής Τάξης που αντιπροσωπεύει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς.
- 4) Το νέο διεθνές νομισματικό σύστημα, το οποίο εγκαθιδρύθηκε με την υιοθέτηση του ευρώ στις αρχές της νέας χιλιετίας, και παράλληλες κινήσεις στη Βόρεια και Νότια Αμερική για τη δημιουργία ενός παναμερικανικού δολαρίου.

Ειδικότερα, η απελευθέρωση των αγορών συνοδεύτηκε από βασικές θεσμικές ρυθμίσεις οι οποίες περιελάμβαναν²⁹:

- 1) Την δημιουργία διεθνών κανονισμών από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου – τον διάδοχο θεσμό της GATT-, οι οποίοι στοχεύουν στην επέκταση της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, μέσω της ελαχιστοποίησης της ικανότητας των εθνικών κυβερνήσεων για την επιβολή ελέγχων σχετικά με την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.
- 2) Τη θεσμοθέτηση των ευέλικτων αγορών εργασίας σε ολόκληρο τον κόσμο, για την αύξηση της προσαρμοστικότητας της εργασίας στις ραγδαίες μεταβολές της τεχνολογίας και της οργάνωσης της παραγωγής, με στόχο τη μείωση του κόστους παραγωγής και την επικερδέστερη διακίνηση των επενδύσεων κεφαλαίου.
- 3) Την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, η οποία αφ ενός επέκτεινε την κατάρρηση οποιασδήποτε μορφής κοινωνικού ελέγχου σε πρόσθετους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, και αφ ετέρου προσέφερε στις πολυεθνικές επιχειρήσεις τη δυνατότητα επέκτασης των δραστηριοτήτων τους.
- 4) Την δραστική συρρίκνωση του κράτους προνοίας, η οποία αφ ενός διευκολύνει την επέκταση του ιδιωτικού τομέα στις κοινωνικές υπηρεσίες, και αφετέρου επιτρέπει μια δραστική συρρίκνωση των φορολογικών επιβαρύνσεων πάνω στις οικονομικές ελίτ.

²⁹ Φωτόπουλος, Τ, 2002, σ.28

Ο υψηλότερος βαθμός του ανοίγματος των αγορών και η απώλεια της οικονομικής κυριαρχίας του κράτους, θεωρείται από την παρούσα αναλυτική σκοπιά, ότι διαφοροποιούν ποιοτικά την σύγχρονη διεθνοποίηση σε σύγκριση με τη διεθνοποίηση που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εφόσον σήμερα φορέα διεθνοποίησης αποτελούν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, ενώ την πρώτη περίοδο τους φορείς διεθνοποίησης αποτελούσαν τα κράτη-έθνη. Η επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων άλλωστε συνετέλεσε στην αύξηση του βαθμού ανοίγματος των αγορών. Σε αντιπαράθεση με τους υποστηρικτές της άποψης ότι οι καθαρά υπερεθνικές επιχειρήσεις είναι σπάνιες εφόσον οι περισσότερες διαθέτουν κάποια εθνική έδρα, ο Φωτόπουλος υποστηρίζει ότι το πραγματικό ζήτημα δεν είναι εάν οι πολυεθνικές διαθέτουν εθνική βάση ή είναι ακρατικά σώματα, αλλά η εξουσία που ασκούν και το κατά πόσον επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους (επενδύσεις/παραγωγή/εμπόριο) πολύ πέρα από τα εθνικά τους όρια. Σαν μια τάξη μεγέθους της δύναμης που ασκούν, αναφέρει ότι στη δεκαετία του 1990, οι 500 πολυεθνικές επιχειρήσεις στην κορυφή της πυραμίδας είχαν υπό τον έλεγχό τους το 70% του παγκόσμιου εμπορίου, το 80% των ξένων επενδύσεων και το 30% του παγκόσμιου Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος³⁰.

Αναγνωρίζει επίσης ότι η εθνική έδρα εξακολουθεί να είναι πολύ χρήσιμη για τις πολυεθνικές εφόσον τους αποφέρει διάφορα πλεονεκτήματα έναντι των ανταγωνιστών τους - γεγονός που θεωρεί ότι είναι απόλυτα συμβατό με τη σημερινή επιταχυνόμενη ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές-, αλλά εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι η αλλαγή του συσχετισμού μεταξύ των εταιριών που απευθύνονται αποκλειστικά στην τοπική ή εγχώρια αγορά, και εκείνων που απευθύνονται στην παγκόσμια αγορά και διαθέτουν παραγωγικές μονάδες και σε άλλες χώρες πέρα από την αρχική τους έδρα, με την αποκέντρωση μέρους των σταδίων της παραγωγής τους.

Αποφασιστικής σημασίας για την αποκέντρωση της παραγωγής, όπως αναφέρουν οι Hardt & Negri³¹, ήταν η ενσωμάτωση των πληροφοριακών τεχνολογιών και η δικτυακή δομή της οργάνωσης της παραγωγής, τα οποία οδήγησαν στη μεταβολή του βιομηχανικού παραδείγματος της μαζικής παραγωγής της νεωτερικής περιόδου προς το σύγχρονο δικτυακό μοντέλο παραγωγής της μετανεωτερικής περιόδου.

³⁰ ό.π. σελ.47

Το δικτυακό μοντέλο παραγωγής συνέβαλε στην ενδυνάμωση της εξουσίας των υπερεθνικών εταιρειών πέρα και πάνω από τα παραδοσιακά σύνορα των εθνικών κρατών. Το κεφάλαιο αποδεσμεύτηκε από τους εδαφικούς περιορισμούς και τη διαπραγματευτική ικανότητα της εργασίας σε τοπικό επίπεδο, μεταφέροντας τις μονάδες παραγωγής του σε άλλα σημεία του παγκόσμιου δικτύου ή απλώς χρησιμοποιώντας αυτή τη δυνατότητα μετεγκατάστασης ως όπλο στις διαπραγματεύσεις του με το ντόπιο εργατικό δυναμικό.

Με αυτόν τον τρόπο, ολόκληροι εργατικοί πληθυσμοί, οι οποίοι είχαν απολαύσει μιαν ορισμένη σταθερότητα και δύναμη που τους έδιναν οι συμβάσεις κατά τη διάρκεια του βιομηχανικού εκσυγχρονισμού της φορντιστικής περιόδου, βρίσκονται σήμερα σε επισφαλείς εργασιακές συνθήκες.

‘Μόλις η διαπραγματευτική θέση της εργασίας αποδυναμωθεί, η δικτυακή παραγωγή μπορεί να χωρέσει ποικίλες μορφές μη εγγυημένης εργασίας, όπως την εργασία του ελεύθερου συνεργάτη, την εργασία κατ’οίκον, την εργασία μερικής απασχόλησης και την εργασία κατ’αποκοπήν’³²

Η αποκεντροποίηση και η παγκόσμια διασπορά των μονάδων και των διαδικασιών της παραγωγής, προκαλεί αντίστοιχη συγκεντροποίηση του ελέγχου επί της παραγωγής. ‘Η φυγόκεντρος κίνηση της παραγωγής αντισταθμίζεται από την κεντρομόλο κίνηση του ελέγχου’. Τα εσωτερικά στα παραγωγικά συστήματα υπολογιστικά δίκτυα και επικοινωνιακές τεχνολογίες, επιτρέπουν την πιο εκτεταμένη επιτήρηση των εργατών από μια κεντρική, απομακρυσμένη τοποθεσία.

Η συγκεντροποίηση του ελέγχου γίνεται ακόμη σαφέστερη στο παγκόσμιο επίπεδο, εφόσον η γεωγραφική διασπορά της βιομηχανικής παραγωγής έχει δημιουργήσει μια ζήτηση για διαρκώς μεγαλύτερη συγκεντροποιημένη διαχείριση και προγραμματισμό, καθώς επίσης και για μια νέα συγκεντροποίηση των ‘υπηρεσιών εξειδικευμένων παραγωγών’, ιδιαίτερα οικονομικών υπηρεσιών. Οι οικονομικές υπηρεσίες και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με το εμπόριο σε ορισμένες πόλεις κλειδιά όπως η Νέα Υόρκη το Λονδίνο και το Τόκιο, διευθύνουν και καθοδηγούν τα παγκόσμια δίκτυα

³¹ Hardt & Negri, 2002, σελ.399

³² ό.π.

παραγωγής, έτσι που να οδηγούν στο χαρακτηρισμό των πόλεων αυτών ως ‘πλανητικών πόλεων’ ή ‘πόλεων ελέγχου’.

Η διατύπωση περί συγκεντροποίησης των υπηρεσιών εξειδικευμένων παραγωγών των Hardt & Negri, μοιάζει να συμφωνεί με την ανάλυση του Φωτόπουλου περί της ύπαρξης μιας ‘υπερεθνικής ελίτ’ όπως και του Sklair,³³ ο οποίος αναφέρεται σε μία ‘υπερεθνική καπιταλιστική τάξη’. Οι δύο τελευταίοι επικεντρώνουν στην ανάδυση των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, ως τον βασικό παράγοντα που ανέδειξε την παγκοσμιοποίηση ως νέο φαινόμενο και που άλλαξε τον κόσμο. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε στο σημερινό σχηματισμό της υπερεθνικής ‘ελίτ’ ή ‘τάξης’, τα μέλη της οποίας κατέχουν κυρίαρχη θέση στην κοινωνία λόγω της οικονομικής, πολιτικής, ή ευρύτερα κοινωνικής δύναμής τους (στελέχη εταιρειών, γραφειοκράτες, πολιτικοί, ακαδημαϊκοί, κλπ.).

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης προωθείται από την υπερεθνική ‘ελίτ’ ή ‘τάξη’, μέσα από σειρά θεσμικών ρυθμίσεων οι οποίες χρησιμεύουν για την εύρυθμη λειτουργία της. Ο Φωτόπουλος αναφέρει ως παράδειγμα την Ευρωπαϊκή Στρογγυλή Τράπεζα Βιομηχάνων (European Round Table of Industrialists), η οποία αποτελεί μια συμμαχία των διευθυντικών στελεχών στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, και η οποία έχει ως αποστολή το σχεδιασμό των πολιτικών προς υιοθέτηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η θεσμοποίηση του ρόλου της υπερεθνικής ελίτ στοχεύει στην κατάργηση των ρυθμιστικών φραγμών που εμποδίζουν την ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών, αρχικά μεταξύ της Ευρώπης και της Αμερικής και μετά μεταξύ αυτού του ‘πελώριου εμπορικού μπλοκ’ και του υπόλοιπου κόσμου που θα υποχρεωθεί να αποδεχθεί τους εμπορικούς όρους του.

‘Ο απώτερος στόχος είναι η δημιουργία μιας πελώριας ενιαίας απορυθμισμένης αγοράς που θα ελέγχεται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, πάνω στην οποία οι κοινωνικοί έλεγχοι για την προστασία της εργασίας ή του περιβάλλοντος θα είναι ελαχιστοποιημένοι³⁴’.

³³ Sklair, L., 2001

³⁴ Φωτόπουλος, 2002, σελ.65

Το γεγονός ότι σήμερα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές προωθούνται με ασήμαντες αποκλίσεις τόσο από κεντροδεξιές όσο και από κεντροαριστερές κυβερνήσεις και κόμματα, και το ότι έχουν ενσωματωθεί στις στρατηγικές των διεθνών θεσμών, μέσω των οποίων η υπερεθνική ελίτ ελέγχει την παγκόσμια οικονομία (ΑΝΤ, ΠΟΕ, Παγκόσμια Τράπεζα, Ε.Ε, NAFTA κλπ.), αποδεικνύει- στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης- τη διαμόρφωση μιας νέας συναίνεσης που αντανακλά τις 'ριζικές δομικές αλλαγές' που προκάλεσε η δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς.

Με την υπονόμηση της εξουσίας των εθνικών κρατών από τις υπερεθνικές εταιρείες και τα παγκόσμια δίκτυα παραγωγής και κυκλοφορίας, σημειώνουν οι Hardt & Negri, η διαμόρφωση της νέας συναίνεσης δεν καθορίζεται από τη σφαίρα της πολιτικής ως ανεξάρτητης σφαίρας διαμεσολάβησης μεταξύ αντιμαχόμενων κοινωνικών δυνάμεων, όπως συνέβαινε παλιά. Η συναίνεση σήμερα καθορίζεται σε σημαντικότερο βαθμό από οικονομικούς παράγοντες, όπως οι ισορροπίες των εμπορικών ισοζυγίων και η κερδοσκοπία επί της αξίας των νομισμάτων. Επομένως, η συναίνεση δεν διαμορφώνεται μέσα από τους παραδοσιακούς πολιτικούς μηχανισμούς, εφόσον η κυβέρνηση και η πολιτική έχουν καταλήξει να είναι πλήρως εντεταγμένες στο σύστημα του υπερεθνικού 'προσταγματος'.

Οι διαδικασίες του ελέγχου και οι μηχανισμοί της πολιτικής διαμεσολάβησης αρθρώνονται μέσω της σειράς των διεθνών οργανισμών και θεσμών που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Οι θεσμοί και οργανισμοί αυτοί, στην πραγματικότητα λειτουργούν εφαρμόζοντας τις κατηγορίες της γραφειοκρατικής διαμεσολάβησης και της διαχειριστικής κοινωνιολογίας, και όχι τις παραδοσιακές πολιτικές κατηγορίες της διαμεσολάβησης των συγκρούσεων και της συνδιαλλαγής της ταξικής πάλης όπως συνέβαινε την εποχή της κυριαρχίας του εθνικού κράτους³⁵. Επομένως, καταλήγουν οι Hardt & Negri, δεν είναι η πολιτική που εξαφανίζεται. Εκείνο που εξαφανίζεται είναι οποιαδήποτε έννοια αυτονομίας του πολιτικού.

Γι' αυτό και η παραδοχή της ενδυνάμωσης των υπερεθνικών εταιρειών πέρα και πάνω από τον θεσμικό έλεγχο των εθνικών κρατών δεν θα πρέπει να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτοί καθαυτοί οι θεσμικοί μηχανισμοί και έλεγχοι έχουν παρακμάσει και ότι οι υπερεθνικές εταιρείες, σχετικά ανεξάρτητες από τα εθνικά

³⁵ Hardt & Negri, 2002, σελ.413

κράτη τείνουν να ανταγωνίζονται ελεύθερα και να αυτοδιοικούνται. Απλώς, οι κρατικές λειτουργίες και τα συνταγματικά στοιχεία έχουν ουσιαστικά μετατοπιστεί σε άλλα επίπεδα. Η εξουσία θεσμοθετείται σε ένα υπερεθνικό επίπεδο και αρχίζει να διαμορφώνεται το πολίτευμα της Αυτοκρατορίας.

Συνοπτικά, το ‘πλανητικό πολίτευμα’ της ‘Αυτοκρατορίας’ αρθρώνεται σε μια πυραμιδοειδή δομή εξουσίας, η οποία συντίθεται από τρία προοδευτικά ευρύτερα διαζώματα, καθένα από τα οποία περιέχει περισσότερα επίπεδα. Στην κορυφή της πυραμίδας υπάρχει η υπερδύναμη των Ηνωμένων Πολιτειών. Ένα δεύτερο επίπεδο στο πρώτο διάζωμα αποτελείται από ομάδα εθνικών κρατών που ελέγχουν τα κυριότερα παγκόσμια νομισματικά όργανα και ρυθμίζουν τις διεθνείς ανταλλαγές. Αυτά τα εθνικά κράτη συνδέονται μεταξύ τους με μια σειρά οργανισμών – την Ομάδα των 7 (G-7), τις λέσχες του Παρισιού και του Λονδίνου, το Νταβός κλπ. Σε ένα τρίτο επίπεδο του πρώτου διαζώματος τοποθετείται ένα ετερογενές σύνολο συνασπισμών που περιλαμβάνουν λίγο ως πολύ τις ίδιες δυνάμεις που ασκούν την ηγεμονία στο στρατιωτικό και το νομισματικό επίπεδο, και αναπτύσσουν την πολιτισμική και βιοπολιτική εξουσία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Σε ένα δεύτερο διάζωμα στο οποίο το πρόσταγμα κατανέμεται ευρέως σε ολόκληρο τον κόσμο, δίνεται έμφαση όχι στην ενοποίηση όσο στην άρθρωση. Το επίπεδο αυτό δομείται κυρίως από τα δίκτυα – ροών κεφαλαίου, τεχνολογίας, πληθυσμών - που έχουν εξαπλώσει οι υπερεθνικές κεφαλαιοκρατικές εταιρείες σε όλο το φάσμα της παγκόσμιας αγοράς. Οι παραγωγικοί αυτοί οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση και τον εφοδιασμό των αγορών και εκτείνονται υπό την αιγίδα και την εγγύηση της κεντρικής εξουσίας που συνιστά το πρώτο διάζωμα της πλανητικής εξουσίας. Μέσω της πλανητικής κατανομής κεφαλαίων, τεχνολογιών, αγαθών και πληθυσμών, οι υπερεθνικές εταιρείες κατασκευάζουν αχανή δίκτυα επικοινωνίας και εξασφαλίζουν την ικανοποίηση των αναγκών. Σε τελευταία ανάλυση, η ‘μοναδική και μονοσήμαντη’ κορυφή του παγκόσμιου ελέγχου (το σύμπλεγμα του πρώτου διαζώματος), αρθρώνεται έτσι από τις υπερεθνικές εταιρείες και την οργάνωση των αγορών. Η παγκόσμια αγορά ομοιογενοποιεί όσο και διαφοροποιεί περιοχές, ξαναγράφοντας τη γεωγραφία του πλανήτη. Επίσης, στο δεύτερο διάζωμα, σε ένα επίπεδο που συχνά υποτάσσεται στην εξουσία των υπερεθνικών εταιρειών, εδρεύει το γενικό σύνολο των κυρίαρχων εθνικών κρατών, τα οποία πλέον συνιστούν τοπικούς,

εδαφικοποιημένους οργανισμούς. Τα εθνικά κράτη εξυπηρετούν διάφορες λειτουργίες: πολιτική διαμεσολάβηση όσον αφορά τις παγκόσμιες ηγεμονικές δυνάμεις, διαπραγμαάτευση όσον αφορά τις υπερεθνικές εταιρείες, ανακατανομή του εισοδήματος σύμφωνα με τις βιοπολιτικές ανάγκες στο εσωτερικό των δικών τους περιορισμένων εδαφών. Τα εθνικά κράτη λειτουργούν ως φίλτρα της ροής της παγκόσμιας κυκλοφορίας και ρυθμιστές της άρθρωσης του πλανητικού ελέγχου. Με άλλα λόγια, συλλαμβάνουν και κατανέμουν τις ροές του πλούτου από και προς την παγκόσμια εξουσία, και φροντίζουν για την πειθάρχηση των πληθυσμών τους, στο βαθμό που αυτό είναι ακόμα δυνατόν.

Το τρίτο και ευρύτερο διάζωμα της πυραμίδας, αποτελείται από ομάδες που εκπροσωπούν τα λαϊκά συμφέροντα στην πλανητική διευθέτηση της εξουσίας. Το πλήθος δεν μπορεί να ενσωματωθεί αμέσως στις δομές της πλανητικής εξουσίας αλλά πρέπει να διηθηθεί μέσα από μηχανισμούς εκπροσώπησης και να μεταμορφωθεί σε Λαό ο οποίος κατόπιν μπορεί να εκπροσωπηθεί στο πλανητικό πολίτευμα. Σε πολλές περιπτώσεις το ρόλο αυτό τον επωμίζονται τα εθνικά κράτη, ιδίως η ομάδα των εξαρτημένων ή ελασσόνων κρατών. Για παράδειγμα, μέσα στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, οι όμιλοι των εξαρτημένων εθνικών κρατών, τα οποία αποτελούν την πλειοψηφία από αριθμητική άποψη αλλά τη μειοψηφία από άποψη ισχύος, λειτουργούν τουλάχιστον ως ένας συμβολικός χαλινός και νομιμοποίηση των μειζόνων δυνάμεων. Υπ' αυτήν την έννοια υποτίθεται ότι ολόκληρος ο κόσμος εκπροσωπείται στα έδρανα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ και των άλλων πλανητικών φόρουμ. Εφόσον τα εθνικά κράτη παρουσιάζονται ως εκπρόσωποι της βούλησης του Λαού τους, η εκπροσώπηση των εθνικών κρατών μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει τη λαϊκή βούληση μόνον έμμεσα, μέσω δύο επιπέδων εκπροσώπησης: το εθνικό κράτος εκπροσωπεί τον Λαό, ο οποίος εκπροσωπεί το πλήθος. Στο τρίτο διάζωμα της πυραμίδας, ο παγκόσμιος Λαός εκπροσωπείται επίσης με περισσότερη σαφήνεια και αμεσότητα, όχι από κυβερνητικά σώματα αλλά από ποικίλους οργανισμούς οι οποίοι είναι τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό ανεξάρτητοι από τα εθνικά κράτη και το κεφάλαιο. Συχνά θεωρείται ότι οι οργανισμοί αυτοί λειτουργούν ως οι δομές μιας πλανητικής κοινωνίας των πολιτών, η οποία διοχετεύει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του πλήθους σε μορφές επидεκτικές εκπροσώπησης στο πλαίσιο της λειτουργίας των πλανητικών εξουσιαστικών δομών.

Σε αυτή τη νέα πλανητική μορφή εντοπίζονται επιβιώσεις παραδοσιακών συστατικών της κοινωνίας των πολιτών, όπως οι θρησκευτικοί θεσμοί και οι θεσμοί των ΜΜΕ. Βέβαια, ενώ τα ΜΜΕ αυτοχαρακτηρίζονται ως η φωνή και η συνείδηση του Λαού απέναντι στην εξουσία των κρατών και τα ιδιωτικά συμφέροντα του κεφαλαίου, ως μια ασφαλιστική δικλίδα απέναντι στην κυβερνητική δράση, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις έχει καταστεί σαφές ότι δεν λειτουργούν αρκετά ανεξάρτητα τόσο από το κεφάλαιο, όσο και από το κράτος. Οι θρησκευτικές οργανώσεις είναι ένας επιπλέον τομέας των μη κυβερνητικών θεσμών που εκπροσωπούν τον Λαό, με μακρά παράδοση. Τα αυξανόμενα φονταμελιστικά κινήματα (ισλαμικά και χριστιανικά), θα έπρεπε ίσως να εννοηθούν ως συστατικά της νέας πλανητικής κοινωνίας των πολιτών, όταν όμως τέτοιου είδους θρησκευτικές οργανώσεις αντιπαράτιθενται στο κράτος, τείνουν συχνά να γίνουν και οι ίδιες κράτη. Οι νεώτερες και ίσως οι πιο σημαντικές δυνάμεις στην παγκόσμια κοινωνία των πολιτών είναι οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί (ΜΚΟ). Επειδή ο όρος καλύπτει ένα τεράστιο και ετερόκλητο σύνολο οργανισμών, δεν μπορεί να οριστεί αυστηρά, αλλά θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να περιλαμβάνει οποιοδήποτε οργανισμό εμφανίζεται ως εκπρόσωπος του Λαού και προασιπτής των συμφερόντων του, χωριστά από (και συχνά ενάντια σε) τις δομές του κράτους. Πολλοί μάλιστα θεωρούν τους ΜΚΟ ως συνώνυμους των 'λαϊκών οργανώσεων', γιατί το συμφέρον του Λαού ορίζεται σε αντιδιαστολή προς το κρατικό συμφέρον. Οι οργανισμοί αυτοί λειτουργούν σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Περιλαμβάνουν μια γκάμα από τους οργανισμούς εκείνους που η αποστολή τους παρομοιάζει με την παραδοσιακή συνδικαλιστική αποστολή των επαγγελματικών ενώσεων, το ιεραποστολικό έργο των θρησκευτικών σχέτων και εκείνων που προσπαθούν να εκπροσωπήσουν πληθυσμούς οι οποίοι δεν εκπροσωπούνται από τα εθνικά κράτη. Ορισμένοι επικριτές των ΜΚΟ υποστηρίζουν ότι από τη στιγμή που οι οργανισμοί αυτοί λειτουργούν εκτός του πλαισίου της κρατικής εξουσίας και συχνά αντιπαράτιθενται προς αυτήν, συμπλέουν με το σχέδιο του παγκόσμιου κεφαλαίου και αυτό εξυπηρετούν. Υποστηρίζουν ότι ενώ το παγκόσμιο κεφάλαιο προσβάλλει τις εξουσίες του εθνικού κράτους εκ των άνω, οι ΜΚΟ λειτουργούν ως μια 'παράλληλη στρατηγική εκ των κάτω'. Οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι αυτό μπορεί να αληθεύει για τις δραστηριότητες πολλών ΜΚΟ, αλλά ότι δεν χαρακτηρίζει το σύνολό τους. Διότι υπάρχει ένα υποσύνολο ΜΚΟ οι οποίοι προσπαθούν να εκπροσωπήσουν τους λιγότερο ισχυρούς οι οποίοι δεν μπορούν να φροντίσουν για την εκπροσώπησή τους. Συνήθως οι οργανισμοί αυτοί αποκαλούνται

ανθρωπιστικοί, και έχουν καταλήξει να είναι από τους ισχυρότερους και τους πλέον εξέχοντες στην παγκόσμια τάξη. Στην πραγματικότητα η αποστολή τους δεν είναι να προωθήσουν τα επιμέρους συμφέροντα οποιασδήποτε περιορισμένης ομάδας, αλλά μάλλον να εκπροσωπήσουν άμεσα τα παγκόσμια και οικουμενικά ανθρώπινα συμφέροντα. Παράδειγμα η Διεθνής Αμνηστία και οι Γιατροί χωρίς Σύνορα, των οποίων η πολιτική δράση απορρέει από ένα οικουμενικό ηθικό αίτημα εφόσον υπερασπίζονται την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι τελικά οι οργανισμοί αυτοί κάνουν κάτι πολύ περισσότερο από το να εκπροσωπούν μερίδα του παγκόσμιου πληθυσμού που δεν μπορούν να εκπροσωπήσουν τον εαυτό τους, (π.χ. πληθυσμούς που υποφέρουν από πόλεμο, που μαστίζονται από λιμό κλπ.). Αυτό που πραγματικά εκπροσωπούν είναι η ζωτική δύναμη που κρύβεται κάτω από την έννοια του Λαού, και άρα μετατρέπουν την πολιτική σε ένα ζήτημα το οποίο άπτεται του συνόλου της ζωής, της ζωής σε όλη της τη γενικότητα. Οι εν λόγω ΜΚΟ αποτελούν την ευρεία βάση της πυραμίδας της πλανητικής εξουσίας, και σε αυτό το πιο πλατύ και καθολικό επίπεδο, οι δραστηριότητές τους συμπίπτουν με τις διεργασίες της Αυτοκρατορίας 'πέραν της πολιτικής', στο πεδίο της βιοεξουσίας, καλύπτοντας τις ανάγκες της ίδιας της ζωής (Hardt & Negri, 2002, σελ414-421).

Την επίδραση της παγκοσμιοποίησης ως διαδικασίας σύνθετης, καθοδηγούμενης από ένα μίγμα πολιτικών και οικονομικών επιδράσεων πάνω στην θέση και την εξουσία των εθνικών κρατών διαπιστώνει στις αναλύσεις του και ο Giddens,³⁶, επισημαίνοντας την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας με το απόλυτο νόημα (του όλα ή τίποτα) που είχε παλιά, και την επικράτηση των ενώσεων κρατών (παράδειγμα η Ε.Ε), τα οποία καθιστούν τα όρια ανάμεσα στα κράτη δυσδιάκριτα.

Την σημαντικότερη αλλαγή από πλευράς των οικονομικών επιδράσεων αποτελεί ο επεκτεινόμενος ρόλος των παγκοσμιοποιημένων χρηματικών αγορών. Η εντεινόμενη λειτουργία τους σε βραχυχρόνια βάση και η αυξανόμενη κινητικότητα του θεσμικά διαχειριζόμενου χρήματος – 'disconnected capital' - , ανάγουν την οικονομική παγκοσμιοποίηση σε μια πραγματικότητα, η οποία δεν αποτελεί απλά μία συνέχεια ή επιστροφή σε τάσεις του παρελθόντος. Έτσι, ενώ το εμπόριο σε γενικές γραμμές διεξάγεται σε περιφερειακό επίπεδο, στο πεδίο των χρηματαγορών διεξάγεται μία

³⁶ Giddens, A (1998)

‘πλήρως παγκοσμιοποιημένη οικονομία’, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την επανάσταση στις επικοινωνίες και τη διάχυση της τεχνολογίας της πληροφορικής. Οι χρηματαγορές, οι οποίες λειτουργούν σε εικοσιτετράωρη βάση, στηρίζονται στη διάχυση των δορυφορικών και ηλεκτρονικών τεχνολογιών, επηρεάζοντας μια σειρά όψεων της κοινωνικής ζωής.

Οι δυνατότητες άσκησης Κεϋνσιανής οικονομικής διαχείρισης την οποία ήταν σε θέση να εφαρμόζουν κατά το παρελθόν ισχυρά εθνικά κράτη, έχουν σήμερα εξασθενήσει, ενώ προβάλλουν νέες δυνατότητες για ανάπτυξη των τοπικών ταυτοτήτων. Οι τοπικοί εθνικισμοί οι οποίοι προκύπτουν δεν είναι κατ’ανάγκη θρυμματισμένοι. Ως παράδειγμα αναφέρονται περιοχές όπως η Σκοτία στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Κεμπέκ του Καναδά και η Καταλονία στην Ισπανία, οι οποίες θα μπορούσαν να ακολουθήσουν την Καταλανική πορεία και να παραμείνουν ‘οιονεί αυτόνομα κομμάτια μιας ευρύτερης εθνικής οντότητας’.

Η παγκοσμιοποίηση επίσης δημιουργεί με πλαγιοσκοπικές πιέσεις, νέες οικονομικές και πολιτισμικές περιφέρειες, οι οποίες μερικές φορές τέμνουν τα σύνορα των εθνικών κρατών³⁷. Παράδειγμα αποτελούν οι περιοχές της Καταλονίας και της Βαρκελώνης στην Ισπανία, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται σε μία οικονομική περιοχή η οποία διαχέεται προς την νότια Γαλλία.

Παρόλα αυτά, δεν υποστηρίζεται η εξαφάνιση του κράτους έθνους, αλλά η επέκταση του κυβερνητικού πεδίου δράσης. Υποστηρίζεται μάλιστα, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, - για παράδειγμα στις πρώην κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης -, το κράτος έχει σήμερα μεγαλύτερη ισχύ από ότι είχε στο παρελθόν.

Τα εθνικά κράτη διατηρούν σήμερα και θα εξακολουθήσουν στο άμεσα προβλεπτό μέλλον να διατηρούν, σημαντικό μέρος από την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική τους δύναμη, την οποία εξασκούν προς τους υπηκόους τους, αλλά και προς την εξωτερική αρένα του ανταγωνισμού. Ωστόσο, την δύναμη αυτή θα μπορέσουν να την εξασκήσουν μόνο με ενεργή συνεργασία μεταξύ τους, μέσα από τις περιφέρειες και τους τοπικισμούς που διαθέτουν, και μέσα από διεθνικές ομάδες και δικτυώσεις.

Έτσι, η ‘κυβέρνηση’ παύει να ταυτίζεται με ‘την’ οποιαδήποτε εθνική κυβέρνηση, και αντιπροσωπεύει κάτι πολύ ευρύτερο.

³⁷ Ως προς αυτό το σημείο, η ανάλυση του Giddens, χωρίς να ανήκει μεθοδολογικά στην Σχολή της Ρύθμισης, περιγράφει τις ίδιες μορφές διακυβέρνησης με το μεταφορντικό κράτος του Jessop, το οποίο παρουσιάζεται αναλυτικά πιο κάτω.

‘Η ‘κυβέρνηση’ γίνεται μια πιο σχετική έννοια που αναφέρεται σε κάποιες μορφές διοικητικών ή ρυθμιστικών ιδιοτήτων. Αντιπροσωπεύει οι οποίες είτε δεν αποτελούν μέρος καμίας κυβέρνησης – μη κυβερνητικές οργανώσεις – είτε είναι διεθνικού χαρακτήρα, συμβάλλουν στην εξουσία’.³⁸

Από τις αναλύσεις που υποστηρίζουν την ανάπτυξη μιας νέας δυναμικής με κριτήριο τις εξελίξεις στο παγκόσμιο εμπόριο, διακρίνουμε την ανάλυση του P.Krugman³⁹. Ενώ θεωρεί ότι είναι δύσκολο να υποστηριχθεί ότι ο πραγματικός όγκος του διεθνούς εμπορίου διαφέρει σήμερα σημαντικά, ποιοτικά και ποσοτικά από την πρώτη περίοδο της ολοκλήρωσης των αγορών (1913), εφόσον ο συνολικός όγκος του δεν αυξήθηκε τόσο όσο αναμενόταν να αυξηθεί, ωστόσο επισημαίνει ότι εμφανίζονται τέσσερα νέα πρωτότυπα χαρακτηριστικά /τέσσερις νέες όψεις ως προς το είδος ανάπτυξης του παγκόσμιου εμπορίου, τα οποία είναι:

1) Η αύξηση του ‘εσωτερικού εμπορίου’ ή ενδο-εμπορίου που περιλαμβάνει εμπόριο παρόμοιων αγαθών μεταξύ παρόμοιων χωρών. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης του εμπορίου που ακολούθησε τη σημαντική εμπορική φιλελευθεροποίηση μεταξύ βιομηχανικών χωρών με τη δημιουργία της ΕΟΚ το 1958 και τη σύναψη της συμφωνίας ΗΠΑ-Καναδά το 1965, ήταν ότι στο μεγαλύτερο μέρος της αφορούσε τις εμπορικές ανταλλαγές ανάμεσα στις τρεις αυτές περιοχές-χώρες του πλανήτη. Αυτή η αύξηση του ‘εσωτερικού εμπορίου’ οφείλεται στην αλλαγή της φύσης των ‘τυπικών’ βιομηχανικών προϊόντων σε σχέση με το 1913. Τα βιομηχανοποιημένα αγαθά σήμερα είναι πιο πολύπλοκα από αυτά της εποχής των αρχών του αιώνα εφόσον συμπεριλαμβάνουν τη χρήση μεγαλύτερης ποικιλίας εξειδικευμένων ενδιάμεσων αγαθών. Το ενδοβιομηχανικό εμπόριο αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από τέτοιες ενδιάμεσες εισροές. Σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στα αρχικά στάδια της εκβιομηχάνισης, η παραγωγή στις σύγχρονες βιομηχανίες π.χ. την αυτοκινητοβιομηχανία, συμπεριλαμβάνει ένα σημαντικό αριθμό διαφορετικών σταδίων, αφήνοντας μεγάλο πεδίο δράσης για την κάθετη αποδιάρθρωσή της. Αν αυτά τα στάδια λάβουν χώρα σε διαφορετικές χώρες, μετατρέπονται σε πηγή αύξησης του όγκου του εμπορίου.

³⁸ Giddens, A, 1998, σελ.33. Σε αυτό το σημείο, η ανάλυση του Giddens καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι Hardt & Negri.

³⁹ Krugman, P (2000)

2) Το ‘κόψιμο σε κομμάτια’ της αλυσίδας της προστιθέμενης αξίας. Ο Krugman αναφέρει ότι υποστηρίζεται γενικά – αν και με ελάχιστα ισχυρές στατιστικές αποδείξεις όπως σημειώνει-, ότι η τάση στη βιομηχανία είναι το σπάσιμο της αλυσίδας παραγωγής, δηλαδή η παραγωγή των αγαθών σε έναν αριθμό σταδίων και ένα αριθμό διαφορετικών τοποθεσιών, με την προσθήκη πολύ λίγης αξίας σε κάθε στάδιο. Ένα τέτοιο ‘κόψιμο’ μπορεί να αυξήσει τον δυνητικό όγκο του διεθνούς εμπορίου⁴⁰. Έτσι λοιπόν, ενώ το 1913 ένα δεδομένο καταναλωτικό αγαθό μπορούσε να εξαχθεί περίπου μόνο μία φορά, σήμερα μπορεί να εξαχθεί πολλές φορές: ένα αγαθό που παράγεται σε μία χώρα μπορεί να συναρμολογείται σε κομμάτια σε άλλες χώρες και αυτά με τη σειρά τους να συμπληρώνονται με άλλα κομμάτια που παράγονται σε άλλες χώρες. Επομένως, το εμπόριο που εμπλέκεται στην παραγωγή ενός διεθνούς αγαθού μπορεί εύκολα να είναι αρκετές φορές η προστιθέμενη αξία που παράγεται σε όλα τα στάδια της παραγωγής. Αυτή η αυξημένη δυνατότητα για διεξαγωγή εμπορίου μπορεί να εξηγήσει την επόμενη νέα όψη του παγκόσμιου εμπορίου, την εμφάνιση δηλαδή των ‘υπερεμπορικών εθνών’.

3) Ενώ το παγκόσμιο εμπόριο ως ποσοστό της παγκόσμιας παραγωγής είναι περιορισμένα υψηλότερο από ότι ήταν το 1913, οι περισσότεροι εμπορικά προσανατολισμένες οικονομίες έχουν υψηλότερα ποσοστά εμπορίου από ποτέ άλλοτε. Ενώ το 1913 δεν υπήρχε καμία χώρα της οποίας οι εξαγωγές να ξεπερνούν το 50% του GDP, το 1990 υπήρχαν τουλάχιστον 6 τέτοιες χώρες: Σιγκαπούρη, Χόγκκ Κονγκ, Μαλαισία, Βέλγιο, Ιρλανδία, Ολλανδία.

Η εμφάνιση των υπερεμπορικών οικονομιών εξαρτάται καθαρά από την ικανότητα της σύγχρονης βιομηχανίας να διασπά την αλυσίδα της παραγωγής, ώστε η αξία των εξαγωγών να είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την προστιθέμενη αξία στην εξαγωγική βιομηχανία.

Από την κατηγορία των χωρών, το Βέλγιο και η Ολλανδία αντιπροσωπεύουν μία εξαιρετική περίπτωση, διότι θεωρούνται μέρος μιας ολοκληρωμένης οικονομικής περιοχής που περιλαμβάνει τη Βόρεια Γαλλία, το Ruhr και τις κοντινές περιοχές της Γερμανίας. Διαφορετικά κομμάτια μιας παραγωγικής διαδικασίας τείνουν να διαδοθούν σε αυτήν την περιοχή με τον ίδιο τρόπο που βιομηχανικά συγκροτήματα στη σύγχρονη αμερικανική αυτοκινητοβιομηχανία τείνουν να διασκορπίζονται σε μία

⁴⁰ Τον αυξημένο χωρικό διαχωρισμό της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών μέσα από ένα δίκτυο εμπορικών διασυνδέσεων μεταξύ επιχειρήσεων, υποστηρίζουν και οι Campbell and Parisotto (1995), στην έννοια της Παγκόσμιας Αλυσίδας της Αξίας.

σχετικά ευρεία περιοχή. Οι υπόλοιπες χώρες στην κατηγορία των υπερεμπορικών χωρών, αντιπροσωπεύουν κάτι διαφορετικό: είναι όλες χαμηλόμισθες βιομηχανικές οικονομίες. Είναι περιοχές στις οποίες μισοτελειωμένα προϊόντα στέλνονται για πραιτέρω, εντάσεως εργασίας επεξεργασία. Η Ιρλανδία, όπου οι μισθοί είναι υψηλοί για τα κινέζικα δεδομένα, αλλά χαμηλοί για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, παίζει αυτόν τον ρόλο σε τοπική βάση. Οι Ασιάτες υπερέμποροι παίζουν αυτόν τον ρόλο παγκοσμίως.

4) Οι χαμηλόμισθοι βιομηχανικοί εξαγωγείς. Πρόκειται για τη νέα όψη του εμπορίου που έχει συγκεντρώσει το περισσότερο ενδιαφέρον, και αφορά τη ραγδαία αύξηση των βιομηχανικών εξαγωγών από χαμηλόμισθες, νέο-εκβιομηχανιζόμενες οικονομίες (NEOs). Η αύξηση των εξαγωγών των NEOs θεωρείται ότι σχετίζεται με το κομμάτισμα της παραγωγικής αλυσίδας.

Αυτό που αποδεδειγμένα πιθανολογείται ότι συμβαίνει, είναι η δημιουργία εκτεταμένων κενών στις αγορές για την παραγωγή εντάσεως εργασίας, με το κομμάτισμα της παραγωγής αγαθών που παραδοσιακά θεωρούνταν υψηλών δεξιοτήτων, έντασης κεφαλαίου ή τεχνολογίας, και την τοποθέτηση μέρους της σε εντάσεως εργασίας παραγωγή σε χαμηλόμισθες περιοχές.

Οι εξαγωγές των μεταποιητικών προϊόντων των NEOs, φαινόμενο το οποίο δεν υπήρχε πριν 25 χρόνια⁴¹, σήμερα αποτελεί ένα εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα για την παγκόσμια οικονομία.

Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε διεξοδικά τις επιμέρους προσεγγίσεις της θεωρητικής ανάλυσης που επικεντρώνει στον συσχετισμό αφενός του μεταβαλλόμενου χαρακτήρα των σχέσεων μεταξύ των εθνικών κρατών και της παγκόσμιας οικονομίας - ιδιαίτερα της παγκόσμιας κινητικότητας του κεφαλαίου -, και αφετέρου των αναδιαρθρώσεων στην παραγωγική διαδικασία, διότι κατά την γνώμη μας ερμηνεύει πιο συνεκτικά τις επιπτώσεις των μεταβολών αυτών στο επίπεδο των σχέσεων της παραγωγής.

Σε αυτήν την κατηγορία των αναλύσεων, διακρίνονται οι αναλύσεις των νεομαρξιστών οικονομολόγων, και η θεωρία του μεταφορντισμού από τον Jessop.

⁴¹ Το άρθρο γράφτηκε το 1995

3. Παγκοσμιοποίηση: Κράτη, αγορές, σχέσεις παραγωγής

3.1 Οι Μαρξιστικές προσεγγίσεις

Στην πρώτη ομάδα προσεγγίσεων στο πλαίσιο της ανάλυσης που εξετάζει τις επιπτώσεις των μεταβολών της παγκόσμιας οικονομίας στη φύση των σχέσεων των εθνικών κρατών μεταξύ τους και με τις αγορές, τοποθετούνται οι Μαρξιστικές προσεγγίσεις για το κράτος, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί υπό την αιγίδα της Διάσκεψης των Σοσιαλιστών Οικονομολόγων και τις εκδόσεις του περιοδικού “Capital and Class”, και οι οποίες σχολιάζουν την ανάπτυξη του χρηματικού κεφαλαίου και του εθνικού χρέους, ως την αλλαγή στην μορφή με την οποία διεξάγονται οι κοινωνικές σχέσεις εξουσίας.

Σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, στην καπιταλιστική κοινωνία, το κεφάλαιο στην χρηματική του μορφή υπήρξε πάντοτε μία κυρίαρχη μορφή των σχέσεων εξουσίας, όμως στις μέρες μας έχει αποκτήσει μια νέα ποιότητα η οποία ήταν πρόσκαιρα κρυμμένη στη διάρκεια του καπιταλισμού του κράτους πρόνοιας της μεταπολεμικής περιόδου, και η οποία τώρα έχει γίνει φανερή: πρόκειται για την δύναμη του χρήματος, ή αλλιώς την «εγγενώς παγκόσμια φύση των σχέσεων εξουσίας». Ανατρέχοντας στην μαρξιστική έννοια του «φετιχισμού του εμπορεύματος», η προσέγγιση αποδομεί το κράτος ως κατηγορία και το αντιλαμβάνεται ως μια «φετιχοποιημένη» μορφή των κοινωνικών σχέσεων. Τα εθνικά κράτη υπάρχουν ως πολιτικοί «κόμβοι» ή «στιγμές» στην παγκόσμια ροή του κεφαλαίου και η ανάπτυξή τους αποτελεί μέρος της ανταγωνιστικής και τείνουσας προς την κρίση ανάπτυξης της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Οι τρέχουσες αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία επομένως, αφορούν την αναδιοργάνωση και όχι την παράκαμψη των εθνικών κρατών. Αυτή η αναδιοργάνωση αναλαμβάνεται ενεργά από τα κράτη σαν μέρος της ευρύτερης προσπάθειας να ανταποκριθούν στην κρίση που παρουσιάζουν οι σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου, η οποία σε εθνικούς όρους εκδηλώνεται σαν δημοσιονομική κρίση, μειούμενη παραγωγικότητα, έλλειψη ανταγωνιστικότητας, και να αναδιαρθρώσουν τις σχέσεις αυτές.

Το Κράτος σαν μια μορφή των Κοινωνικών Σχέσεων

Σημείο εκκίνησης της ανάλυσης αποτελεί η υπόθεση ότι για να κατανοήσουμε τις σύγχρονες εξελίξεις στη σχέση των διαφορετικών κρατών μεταξύ τους, είναι προτιμότερο να ξεκινήσουμε από την έννοια της ενότητας των διαφορετικών κρατών, και όχι από τον διαχωρισμό τους.

Διότι αν θεωρήσουμε ότι οι τρέχουσες εξελίξεις αποτελούν μέρος του δια-κρατικού δικτύου των σχέσεων εξουσίας που εξασκούνται απευθείας ή διαμέσου θεσμών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τότε θα πρέπει να εξηγήσουμε τι βρίσκεται πίσω από τον προσανατολισμό της πολιτικής και των επιρροών του.

Οι πιέσεις που ασκούνται πάνω στα κράτη από διεθνείς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο σίγουρα παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ανάπτυξης των κρατών, αλλά δεν αρκούν για να εξηγήσουν το βάθος και τις παγκόσμιες διαστάσεις των σύγχρονων μεταβολών.

«Για να αντιληφθούμε ικανοποιητικά τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα αυτή την στιγμή, χρειάζεται να πάμε πέρα από την κατηγορία του κράτους, ή μάλλον χρειάζεται να πάμε πέρα από την υπόθεση του διαχωρισμού των διαφορετικών κρατών ώστε να βρούμε ένα τρόπο να συζητήσουμε την ενότητά τους»⁴².

Το να αποδομήσουμε το κράτος σαν αναλυτική κατηγορία σημαίνει να το αντιληφθούμε σαν μια μορφή των κοινωνικών σχέσεων, διότι στην αρχική του μορφή το κράτος δεν εμφανίζεται ως σχέση μεταξύ ανθρώπων, εμφανίζεται σαν κάτι εξωτερικό προς τις κοινωνικές σχέσεις, και συνεπώς αποτελεί μια φετιχιστική μορφή των κοινωνικών σχέσεων.

Σε αυτό το στάδιο της ανάλυσης η ενότητα μεταξύ των κρατών γίνεται αντιληπτή σαν μια ενότητα φαινομενικά αυτόνομων μορφών κοινωνικών σχέσεων.

Η ύπαρξη του κράτους σε φετιχοποιημένη μορφή, σαν ένα πράγμα διαχωρισμένο από την κοινωνία, προσιδιάζει στο καπιταλιστικό σύστημα, καθώς σε αυτό το σύστημα η

⁴² S.Clark, 1988/1991, στο W.Bonefeld and J.Holloway "global Capital, National State and the Politics of Money", p.118.

ύπαρξή της «οικονομικής» σφαίρας διαχωρίζεται από τις εξαναγκαστικές ταξικές σχέσεις. Η «οικονομική» και η «πολιτική» σφαίρα εμφανίζονται ως διακριτές στιγμές των ιδίων κοινωνικών σχέσεων, με σκοπό να εξασφαλιστεί η μορφή της εκμετάλλευσης πάνω στην οποία βασίζεται το καπιταλιστικό σύστημα.

« Στον καπιταλισμό, ο κοινωνικός ανταγωνισμός (η σχέση ανάμεσα στις τάξεις) βασίζεται σε μια μορφή εκμετάλλευσης η οποία λαμβάνει χώρα όχι ανοικτά αλλά μέσω της «ελεύθερης» πώλησης και αγοράς της εργατικής δύναμης σαν ένα εμπόρευμα στην αγορά. Αυτή η μορφή της ταξικής σχέσης προϋποθέτει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην άμεση διαδικασία της εκμετάλλευσης, η οποία βασίζεται στην «ελευθερία» της εργασίας, και την διαδικασία της διατηρούμενης τάξης σε μία εκμεταλλευτική κοινωνία, η οποία συνεπάγεται την χρήση βίας»⁴³.

Εφόσον το κράτος αποτελεί μέρος της ανταγωνιστικής και τείνουσας προς την κρίση ανάπτυξης της καπιταλιστικής κοινωνίας, τότε και η ίδια η συνέχιση της ύπαρξής του βασίζεται στην αναπαραγωγή αυτών των σχέσεων και συνδέεται στενά με την εξασφάλιση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στο σύνολό τους.

Το κράτος σαν μια άκαμπτη/φετιχιστική μορφή των κοινωνικών σχέσεων εμφανίζεται να είναι και τα δύο: σε διαχωρισμό και σε ενότητα με την κοινωνία.

Σε διαχωρισμό ή ακαμγία, υποδηλώνει μια σταθερή διαδικασία διαχωρισμού από κεντρικές όψεις των κοινωνικών σχέσεων, ορίζοντάς τις σαν «πολιτικές», και ως εκ τούτου ως ξεχωριστές από τις «οικονομικές».

« Ο ανταγωνισμός πάνω στον οποίο βασίζεται η κοινωνία είναι καταταμημένος: οι αγώνες κατευθύνονται σε πολιτικές και οικονομικές μορφές, από τις οποίες καμιά δεν αφήνει έδαφος για την έγερση ερωτημάτων σχετικά με την οργάνωση της κοινωνίας ως συνόλου»⁴⁴

⁴³ (Hirsch, 1974/1978 in W.Bonefeld and J.Holloway, "Global Capital, National State and the Politics of Money", p.121).

⁴⁴ J.Holloway "Global Capital the National State and the Politics of Money",p.121

Το κράτος σαν μία φετιχιστική μορφή των κοινωνικών σχέσεων, αποτελεί ταυτόχρονα και διαδικασία φετιχοποίησης των σχέσεων αυτών, και είναι ακριβώς μέσω αυτής της διαδικασίας που αναπαράγει σταθερά την ίδια του την ύπαρξη σαν μια οντότητα ξεχωριστή από την κοινωνία.

Τα Εθνικά Κράτη ως Μορφές των Παγκόσμιων Κοινωνικών Σχέσεων

Στη συνέχεια, για να εξηγήσει την σχέση μεταξύ των εθνικών κρατών στο σύγχρονο διεθνές σύστημα, η προσέγγιση περνάει σε ένα επίπεδο ανάλυσης το οποίο δεν είναι ούτε «καθαρά ιστορικό» ούτε «καθαρά αφηρημένο», αλλά χρησιμοποιεί την διαλεκτική προσέγγιση για να προσεγγίσει το συγκεκριμένο.

Όταν το επίπεδο της ανάλυσης μετατοπίζεται από το «κράτος» με την έννοια «του πολιτικού», στα επιμέρους εθνικά κράτη, διαπιστώνεται το εξής παράδοξο: ενώ από τα αρχικά της στάδια η συσσώρευση του κεφαλαίου έχει παραχθεί σε παγκόσμιο επίπεδο, τα καπιταλιστικά κράτη έχουν αναπτυχθεί στην βάση της αρχής της εδαφικής δικαιοδοσίας. Ο θρυμματισμός του «πολιτικού» σε εθνικά κράτη, τα οποία από την σύστασή τους συνιστούσαν ένα διεθνές σύστημα, έχει πραγματοποιηθεί με άνισο τρόπο παράλληλα με την διεθνοποίηση του κεφαλαίου.

Η ειδική μορφή που προσλαμβάνει το κράτος στον καπιταλισμό προέρχεται από τη Μαρξική ανάλυση της θεμελιώδους αλλαγής που επήλθε στις κοινωνικές σχέσεις με την κατάργηση της φεουδαρχίας.

Η «ελευθερία» του εργάτη η οποία ξεχωρίζει τον καπιταλισμό από προηγούμενες μορφές ταξικής εκμετάλλευσης είναι ταυτόχρονα η ελευθερία εκείνου που τον εκμεταλλεύεται. Όταν οι δουλοπάροικοι απελευθερώθηκαν από τον φεουδαλικό ζυγό μπορούσαν να διαθέσουν τον εαυτό τους προς εκμετάλλευση οπουδήποτε κι αν επέλεγαν. Ταυτόχρονα ο φεουδάρχης δεν ήταν υποχρεωμένος να εκμεταλλεύεται τους δουλοπάροικους τους οποίους είχε κληρονομήσει, αλλά μπορούσε να μετατρέψει τον πλούτο του σε χρήμα και να χρησιμοποιήσει το χρήμα ως κεφάλαιο για να κερδίσει από την εκμετάλλευση των εργατών σε οποιοδήποτε μέρος του

κόσμου. Η καταστροφή της προσωπικής δουλείας ήταν επίσης η καταστροφή του γεωγραφικού περιορισμού. Ο φεουδάρχης μετατρέπόμενος σε καπιταλιστή μπορεί να γνωρίζει αλλά μπορεί και να μην γνωρίζει πού χρησιμοποιούνται τα χρήματά του για την εκμετάλλευση της εργασίας. Αυτό είναι αδιάφορο, εφόσον το κεφάλαιο στο σύνολό του εκμεταλλεύεται την εργασία στο σύνολό της μέσω της εξίσωσης του ποσοστού του κέρδους, μέσω του ανταγωνισμού.

Επομένως, η παγκόσμια φύση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων είναι σύμφυτη με την καπιταλιστική σχέση της εκμετάλλευσης σαν μία σχέση που διαμεσολαβείται μέσω του χρήματος, μεταξύ ελεύθερου εργάτη και ελεύθερου καπιταλιστή, και είναι μία σχέση απελευθερωμένη από χωρικούς περιορισμούς. Ιστορικά, καθώς η σχέση της εκμετάλλευσης απελευθερώθηκε από χωρικά δεσμά, ο καταναγκασμός ο οποίος πρόσφερε την απαραίτητη υποστήριξη για την καπιταλιστική εκμετάλλευση απαίτησε ένα καινούργιο εδαφικό προσδιορισμό. Μια σημαντική δραστηριότητα των αναδύμενων εθνικών κρατών ήταν ο εδαφικός προσδιορισμός του καταναγκασμού, ο περιορισμός της κινητικότητας των «ελεύθερων» εργατών, με μέσα όπως το δίκαιο.

Το πολιτικό τότε, σπάει σε εδαφικά καθορισμένες μονάδες: τα εθνικά κράτη. Η θρυμματισμένη ύπαρξη του πολιτικού με τη μορφή των εθνικών κρατών, αποσυνθέτει τις παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις σε εθνικά κράτη τα οποία είναι εμπλεκόμενα σε μιά μόνιμα επαναλαμβανόμενη διαδικασία αυτής της αποσύνθεσης. Το πολιτικό τότε, είναι μία στιγμή στην σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, η οποία παρόλα αυτά εκφράζεται με την ύπαρξη μιάς πολλαπλότητας από φαινομενικά αυτόνομα, εδαφικά διακεκριμένα εθνικά κράτη.

Τα εθνικά κράτη επομένως, ανεξάρτητα με το εάν είναι «πλούσια» ή «φτωχά», αποτελούν στιγμές της παγκόσμιας καπιταλιστικής σχέσης και καθορίζονται ιστορικά και επαναλαμβανόμενα, μέσω της σχέσης τους με την ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Άρα, η σχέση μεταξύ των εθνικών κρατών δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μία εξωτερική σχέση, διότι η ανάπτυξη του κάθε επιμέρους εθνικού κράτους μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνον στο πλαίσιο της ανάπτυξης του συνόλου των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, των οποίων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος.

Αλλά η παγκόσμια «ανάπτυξη των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων» δεν είναι κατά «εκεί έξω», είναι μία ιστορική διαδικασία σύγκρουσης, η οποία αν και κατατημένη, είναι παγκόσμια.

Η δομή αυτής της σύγκρουσης, δηλαδή η μορφή εξάρτησης του κεφαλαίου από την εργασία, με τη μορφή της παραγωγής της υπεραξίας κατά την παραγωγική διαδικασία, προσδίδει στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις ένα χαρακτηριστικό αστάθειας η οποία εκφράζεται στην τάση του καπιταλιστικού συστήματος προς την κρίση.

«Εξυπακούεται ότι η ανάπτυξη των εθνικών κρατών, η σχέση του ενός προς το άλλο και η ύπαρξή τους ως στιγμές του παγκόσμιου κεφαλαίου μπορούν μόνο να γίνουν αντιληπτά στο πλαίσιο της φέρουσας την τάση προς κρίση ανάπτυξης του καπιταλιστικού ταξικού αγώνα»⁴⁵.

Συνεπώς, αυτή η κατηγορία αναλυτικής σκέψης διακρίνεται για την ολιστική αντίληψη που έχει για το κράτος, και αντιπαρατίθεται σε μιά σειρά θεωρήσεων όπως για παράδειγμα η θεωρία της εξάρτησης η οποία διακρίνει μεταξύ «εξαρτημένων» ή «περιφερειακών» κρατών και «ανεξάρτητων» ή «κεντρικών» κρατών⁴⁶.

Τα Εθνικά Κράτη και η Παγκόσμια Συσσώρευση του Κεφαλαίου

Ανάμεσα στην χωρική απελευθέρωση της διαδικασίας της εκμετάλλευσης που διαμεσολαβείται μέσω της ροής του κεφαλαίου σαν χρήμα και του χωρικού καθορισμού του εξαναγκασμού που εκφράζεται με την ύπαρξη των εθνικών κρατών, υπάρχει μία ισχυρή αντίθεση: ενώ τα εθνικά κράτη είναι σταθερά, το κεφάλαιο μπορεί να μεταφερθεί από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο, σε δευτερόλεπτα. Ενώ τα εθνικά κράτη είναι στέρεα, το κεφάλαιο είναι ουσιαστικά ρευστό, και “πετάει” οπουδήποτε στον κόσμο προβλέπεται ότι θα αποκομίσει τα υψηλότερα κέρδη.

⁴⁵ Holloway, J “Global Capital, and the National State” in Bonefeld, W and Holloway, J (1995), “Global Capital, National State and the Politics of Money”, p.129

⁴⁶ Η θεωρία της εξάρτησης επικεντρώνει στον ενιαίο χαρακτήρα του κόσμου, αντιλαμβανόμενη τις δράσεις των επιμέρους κρατών στο πλαίσιο της διπολικής σχέσης ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, όντας η τελευταία αντικείμενο εκμετάλλευσης από το κέντρο. Υπάρχει μία έννοια της ενότητας των ξεχωριστών κρατών, εφόσον όλα τα κράτη αποτελούν στοιχεία ενός διπολικού κόσμου, αλλά καθώς το κέντρο και η περιφέρεια γίνονται αντιληπτά ως κεντρικά και περιφερειακά κράτη, η ανάλυση παραμένει προσανατολισμένη στο κράτος.

Η θεμελιώδης σχέση του εθνικού κράτους προς το κεφάλαιο είναι μία σχέση ενός εθνικά σταθερού κράτους προς ένα παγκόσμια κινητό κεφάλαιο.

Η ακινησία του εθνικού κράτους και η εξαιρετικά υψηλή κινητικότητα του κεφαλαίου δεν εγκαθιστούν μία σταθερή σχέση ανάμεσα σε ένα εθνικό κράτος και οποιοδήποτε ιδιαίτερο κομμάτι του παγκόσμιου κεφαλαίου.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα εθνικά κράτη είναι ένας αγώνας μεταξύ των κρατών να προσελκύσουν και αφού προσελκύσουν να διατηρήσουν ένα μερίδιο από το παγκόσμιο κεφάλαιο – και ως εκ τούτου ένα μερίδιο από την παγκόσμια παραχθείσα υπεραξία – και όχι ένας αγώνας μεταξύ εθνικών κεφαλαίων.

Για να επιτευχθεί αυτό, κάθε εθνικό κράτος προσπαθεί να εξασφαλίσει ευνοϊκές συνθήκες για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου μέσα στην επικράτειά του, μέσω της ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, της παροχής υποδομών, της διατήρησης του νόμου και της τάξης, της εκπαίδευσης και κατάρτισης του εργατικού δυναμικού, και να προσφέρει διεθνή υποστήριξη (μέσω των πολιτικών εμπορίου, της νομισματικής πολιτικής κλπ.) στο κεφάλαιο που λειτουργεί μέσα στα όριά του, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια των νόμιμων ιδιοκτητών αυτού του κεφαλαίου.

Σε αυτόν τον ανταγωνιστικό αγώνα, σχηματίζονται θέσεις ηγεμονισμού και υποτέλειας, αλλά ο παγκόσμιος ανταγωνισμός για την προσέλκυση και την διατήρηση του κεφαλαίου είναι κοινός είτε πρόκειται για ηγεμονικό κράτος είτε όχι. Οι σχετικές θέσεις ηγεμονισμού και υποτέλειας βασίζονται στην ύπαρξη περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκών συνθηκών για την καπιταλιστική συσσώρευση στα διαφορετικά εθνικά εδάφη, πράγμα που σημαίνει στις συνθήκες για εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο, αλλά δεν υπάρχει απευθείας εδαφική σχέση σε αυτό.

Το κεφάλαιο μπορεί να συσσωρευτεί στο έδαφος ενός εθνικού κράτους, σαν αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης της εργασίας στο έδαφος κάποιου άλλου κράτους. Εφόσον τα εθνικά κράτη ανταγωνίζονται για να προσελκύσουν και να διατηρήσουν στα εδάφη τους ένα μέρος της παγκόσμια παραχθείσας υπεραξίας, τότε και όλα τα κράτη έχουν να ωφεληθούν από την παγκόσμια εκμετάλλευση της εργασίας.

Η αναμόρφωση και αναδιοργάνωση του κράτους των τελευταίων είκοσι χρόνων, οφείλεται στην απότομη αλλαγή η οποία έχει συμβεί στην παγκόσμια ροή του κεφαλαίου.

Το κεφάλαιο είναι ανήσυχο από τη φύση του, είναι μία μόνιμη φυγή για την επιδίωξη του κέρδους, αλλά σε περιόδους κρίσης όπως η τρέχουσα, αυτή η φυγή απαιτεί μία ιδιαίτερη ένταση η οποία αποτελεί την εκδήλωση της κρίσης που σημειώνεται στις σχέσεις παραγωγής.

Σε περιόδους ανεπάρκειας των υπάρχουσών παραγωγικών σχέσεων, η οποία εκφράζεται με μία πτώση στο ποσοστό του κέρδους, το κεφάλαιο μετατρέπεται στη χρηματική του μορφή και «πετάει» οπουδήποτε διαφαίνεται ότι προσφέρονται τα μεγαλύτερα κέρδη, οι μεγαλύτερες πιθανότητες επέκτασης.

Με στόχο να επιβιώσει, το κεφάλαιο απελευθερώνεται από τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής, τις αναδιαρθρώνει σε κάποια έκταση, ή πραγματοποιεί παραγωγική επένδυση κάπου αλλού, όπου τα περιθώρια κέρδους διαφαίνονται μεγαλύτερα.

Αλλά συχνότερα, σε περιόδους κρίσης, το κεφάλαιο μετατρέπεται στην χρηματική του μορφή και μετακινείται σε αναζήτηση κερδοφόρων μέσων επέκτασης.

Αυτή η διαδικασία περιγράφεται με τον όρο υπερσυσσώρευση του κεφαλαίου.

Όταν το κεφάλαιο δεν μπορεί να βρει κερδοφόρα διέξοδο στις παραγωγικές επενδύσεις, αποκτά την ρευστή μορφή του χρήματος και “πετάει” οπουδήποτε στον κόσμο για την αναζήτηση κέρδους. Αντί να ενσωματωθεί σε παραγωγική επένδυση, πετάει σε αναζήτηση κερδοσκοπικών, συχνά πολύ βραχυχρόνιων μέσων επέκτασης. Το απελευθερωμένο παραγωγικό κεφάλαιο μπορεί να μετατραπεί εκ νέου σε παραγωγικό κεφάλαιο κάπου αλλού, αλλά το πιθανότερο είναι να παραμείνει στη μορφή του χρήματος, για όσο χρόνο οι συνθήκες για παραγωγική επένδυση παραμένουν σχετικά δυσμενείς.

Η κρίση των παραγωγικών σχέσεων εκφράζεται στην ρευστοποίηση του κεφαλαίου και στην αύξηση της προσφοράς του χρήματος (καθώς το πρώην παραγωγικό κεφάλαιο μετατρέπεται σε χρήμα και προσφέρεται για δανεισμό), και στην ζήτηση για χρήμα (καθώς το κεφάλαιο το οποίο παραμένει στην παραγωγή προσπαθεί να υπερβεί τις δυσκολίες μέσω δανεισμού).

Η ραγδαία μεταβολή στη σχέση μεταξύ παραγωγικού κεφαλαίου και κεφαλαίου που παραμένει στη μορφή του χρήματος, δηλαδή η μεταβολή στην κινητικότητα του κεφαλαίου, είναι κρίσιμης σημασίας για την ανάπτυξη του εθνικού κράτους.

Η μεταβολή της μορφής του κεφαλαίου σημαίνει μια αλλαγή στην σχέση ανάμεσα στα σταθερά εθνικά κράτη και την παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου.

Τα εθνικά κράτη ανταγωνίζονται να προσελκύσουν και να διατηρήσουν το κεφάλαιο στα εδάφη τους. Αυτός ο ισχυρός ανταγωνισμός υποχρεώνει όλα τα εθνικά κράτη να βρουν καινούργιους τρόπους για να προσελκύουν το κεφάλαιο, διότι το γεγονός ότι ένα υψηλότερο ποσοστό του κεφαλαίου επενδύεται σε βραχυχρόνια βάση σημαίνει ότι τα κράτη βρίσκονται κάτω από μόνιμη πίεση να προσφέρουν συνθήκες κατάλληλες για την συγκράτηση του κεφαλαίου στο έδαφός τους. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προσφέρει

“την ισχυρότερη δυνατή δικαίωση που μπορούν να επικαλεστούν οι κυβερνήσεις δημοσίως, για την διατήρηση της πίεσης των μισθών προς τα κάτω με στόχο την συγκράτηση του πληθωρισμού και τη διατήρηση των τιμών σε σταθερό επίπεδο”⁴⁷.

Οι δεσμοί που είχαν δημιουργηθεί προηγουμένως μεταξύ ομάδων καπιταλιστών και του κράτους αποτελούν τώρα εμπόδιο, εφόσον το κεφάλαιο στη μορφή του χρήματος δεν προσκολλάται σε καμία ομάδα ανθρώπων και καμία ιδιαίτερη δραστηριότητα. Επίσης, τα πρότυπα του συνδικαλισμού βρίσκονται υπό πίεση, καθώς τα κράτη προσπαθούν να προσελκύσουν το παγκόσμιο χρήμα, να αναδιαρθρώσουν τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας, επιβάλλοντας νέες μεθόδους στην εργασία, μία νέα “ευελιξία” και νέα πειθαρχία, τα οποία είναι ασυμβίβαστα με τις παλιές συνδικαλιστικές δομές, καθώς αποτελούν ένα νέο τρόπο της “εκμάθησης στην υποταγή” (learning to bow) (Pelaez and Holloway, in Holloway “Global Capital and the National State, 1994, p134), ή μία διαδικασία περαιτέρω “υποδούλωσης” της εργασίας από το κεφάλαιο (Alliez and Fehrer (1987), in A.Amin (1994) “Post-Fordism: A reader” p.23).

Και έπειτα, ο μετασχηματισμός του κεφαλαίου στη χρηματική μορφή σημαίνει ότι πολλά από αυτά τα χρήματα προσφέρονται για δανεισμό. Τα κράτη αυξάνουν τα χρέη τους με σκοπό να διευθετήσουν τις αυξανόμενες κοινωνικές εντάσεις, και να ανταποκριθούν στην αυξανόμενη ζήτηση χρήματος από το παραγωγικό κεφάλαιο το οποίο προσπαθεί να ξεπεράσει τις δυσκολίες μέσω δανεισμού.

⁴⁷ Burnham, P (1997) σελ.154

Η αύξηση του χρέους με τη σειρά της, σημαίνει την ανάπτυξη των διακρίσεων ανάμεσα σε εκείνα τα κράτη και τις τάξεις που θεωρούνται άξια πίστης, και σε εκείνα που δεν θεωρούνται.

Αυτό σημαίνει μία νέα αποσύνθεση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων, και στο επίπεδο των εθνικών κρατών, πολιτικές αποφάσεις οι οποίες είναι περισσότερο ενσωματωμένες στην παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου.

3.2 Ο Μεταφορντισμός και το Σουμπετεριανό κράτος του workfare

Η έννοια του ‘μεταφορντισμού’ προέρχεται από τη θεωρία της σχολής της Ρύθμισης, και περιλαμβάνεται στις αναλύσεις της περιοδολόγησης του καπιταλισμού, δηλαδή στον προσδιορισμό των καθοδηγητικών δυνάμεων – οικονομικών, κοινωνικών, τεχνολογικών, θεσμικών- οι οποίες καθοδηγούν, σταθεροποιούν και αναπαράγουν το καπιταλιστικό σύστημα στην κάθε ιστορική του φάση, και την εξερεύνηση μέσω αυτής της διαδικασίας, του τρόπου που αυτές οι δυνάμεις συνιστούν ένα παράδειγμα ή σύστημα ικανό να εξασφαλίσει σχετική οικονομική και κοινωνική σταθερότητα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Στο πλαίσιο αυτών των αναλύσεων, η περίοδος από τη δεκαετία του 1920 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 θεωρείται ότι χαρακτηρίστηκε από τον Φορντικό τρόπο παραγωγής, και ότι η περίοδος από τα τέλη του ’70 και μετά αντιπροσωπεύει μια μετάβαση σε μία νέα εποχή του καπιταλισμού που χαρακτηρίζεται με τους όρους ‘μετα-φορντισμός’ ή ‘μετα-βιομηχανική’ εποχή, ή ‘μετα-μοντερνισμός’ ή ‘μετα-συλλογική’ εποχή.

Από τους αναλυτές της έννοιας του μετα-φορντισμού, ο Bob Jessop διατυπώνει την ευκρινέστερη και πλέον σύνθετη θέση, υποστηρίζοντας ότι το μετα-φορντικό καθεστώς της συσώρευσης το οποίο σχετίζεται με την διεθνοποίηση της παραγωγής, απαιτεί την εδραίωση ενός ‘μετα-φορντικού κράτους’.

Η φύση του Φορντισμού

Αναλύοντας τη φύση του Φορντισμού και του μετα-Φορντισμού, ο Jessop αντλεί από την προσέγγιση της Γαλλικής σχολής της ρύθμισης και τη νεο-Μαρξιστική θεωρία του κράτους, και διακρίνει τέσσερις εναλλακτικές αναφορές/διαστάσεις σε σχέση με τους παραπάνω όρους:

1. την εργασιακή διαδικασία, θεωρούμενη ως μία ιδιαίτερη διαμόρφωση του τεχνικού και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας,
2. το καθεστώς συσσώρευσης, π.χ. ένα μακρο-οικονομικό καθεστώς σταθερής ανάπτυξης σε συνθήκες καπιταλιστικής παραγωγής και κατανάλωσης,
3. τον κοινωνικό τρόπο οικονομικής ρύθμισης, π.χ. ένα συνδυασμό κανόνων, θεσμών, οργανωτικών μορφών, κοινωνικών δικτύων και καθοδηγητικών μοντέλων τα οποία διατηρούν και ‘καθοδηγούν’ ένα δοσμένο καθεστώς συσσώρευσης, και
4. τον τρόπο κοινωνικοποίησης, π.χ., ένα μοντέλο θεσμικής ολοκλήρωσης και κοινωνικής συνοχής το οποίο συμπληρώνει το κυρίαρχο καθεστώς της συσσώρευσης και τον κοινωνικό τρόπο της οικονομικής του ρύθμισης, και ως εκ τούτου εξασφαλίζει τις συνθήκες της κυριαρχίας του μέσα στην ευρύτερη κοινωνία.

Στην βιβλιογραφία της ρύθμισης δεν υπάρχει ομοφωνία για το εάν και κατά πόσον οι παραπάνω αναφορές αποτελούν διαφορετικές όψεις με τις οποίες θα μπορούσαν να αναδύονται ο Φορντισμός και ο μετα-Φορντισμός, επιτυχημένη εμφάνιση επιπέδων οργάνωσης (βασισμένων στην εργασιακή διαδικασία), ή δυνητικά συμπληρωματικές μορφές του (μετα-) Φορντισμού η τυχαία συνύπαρξη των οποίων βοηθά στην σταθεροποίηση των αντίστοιχων κοινωνικών σχέσεων σε κάθε δοσμένο χώρο.

Ετσι, ο Φορντισμός μπορεί να οριστεί βάσει της κυρίαρχης εργασιακής διαδικασίας (η μαζική παραγωγή διαρκών καταναλωτικών αγαθών), της φύσης του σαν ένα εφικτό μακρο-οικονομικό σύστημα (ένας ενάρετος, ισορροπημένος κύκλος μαζικής παραγωγής και μαζικής κατανάλωσης), της φυσιολογίας του σαν ένας κοινωνικός τρόπος οικονομικής ρύθμισης (σημαντικός ο ρόλος της θεσμοποιημένης συλλογικής

διαπραγμάτευσης και του Κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας), των γενικών του επιπτώσεων για την κοινωνική οργάνωση και τη συνοχή (αστικο-βιομηχανική, ‘μεσαίας τάξης’, μισθωτών-εισοδημάτων κοινωνία), ή της συνύπαρξης και συνεξέλιξης και των τεσσάρων πιθανών Φορντικών διαστάσεων.

Ακόμα και όταν οι τέσσερις αυτές αναφορές/διαστάσεις μπορούν να διαχωριστούν για αναλυτικούς λόγους, πραγματικές δυσκολίες παραμένουν στη χρήση της έννοιας του Φορντισμού, εξαιτίας των σημαντικών περιθωρίων για ανισομέρεια μεταξύ των δομικών του μορφών και της εκδήλωσής του σε στρατηγικά παραδείγματα της κάθε διάστασης, καθώς επίσης και των σημαντικών τοπικών και εθνικών παραλλαγών.

Το Φορντικό κράτος

Σύμφωνα με τη θεωρία της ρύθμισης, δεν αρκεί απλά να προσδιορίσουμε την ταυτότητα ενός κράτους ως Φορντικού. Θα πρέπει επίσης να αποφασίσουμε εάν θα το αντιμετωπίσουμε ως ένα κράτος μέσα σε μία Φορντική κοινωνία, σαν ένα έμφυτο Φορντικό κράτος, ή σαν ένα στρατηγικά επιλεγμένο Φορντικό κράτος.

Στην πρώτη περίπτωση, το κράτος θα μπορούσε να ειπωθεί σαν τυχαία Φορντικό, εξαιτίας της κυριαρχίας του Φορντισμού στην οικονομία και/ή την ευρύτερη κοινωνία. Αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στο να αποκτήσει δευτερεύοντα Φορντικά χαρακτηριστικά ή θα επέτρεπε την πιθανότητα του ελέγχου του από προ-Φορντικές δυνάμεις. Εάν δηλαδή η ίδια γενική μορφή του κράτους ήταν τοποθετημένη σε ένα οικονομικό ή κοινωνικό σύστημα με διαφορετικές ιδιότητες, θα μπορούσε να αποκτήσει διαφορετικά δευτερεύοντα χαρακτηριστικά ή να ελέγχεται από διαφορετικές δυνάμεις. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι θα μπορούσε να εκτελεί διαφορετικές λειτουργίες.

Στη δεύτερη περίπτωση, το σύστημα του κράτους είναι απαραίτητα Φορντικό. Λόγω του Φορντικού χαρακτήρα των δομικών του μορφών, διατηρείται ο Φορντισμός σαν καθεστώς συσσώρευσης, κοινωνικός τρόπος οικονομικής ρύθμισης ή τρόπος κοινωνικοποίησης. Η καθιέρωση ενός τέτοιου Φορντικού κράτους θα μπορεί να διασφαλίζει την αναπαραγωγή του Φορντισμού έως ότου ο κοινωνικός ανταγωνισμός και οι τάσεις οικονομικής κρίσης που εγγράφονται στον Φορντισμό να καταβάλουν τις ρυθμιστικές ικανότητες του συστήματος.

Η τρίτη προσέγγιση επικεντρώνει στον κατά τύχη αναγκαίο χαρακτήρα του Φορντικού κράτους, το οποίο θα μπορούσε να διαθέτει βασικά δομικά χαρακτηριστικά συναφή με τον Φορντισμό και ως εκ τούτου να τείνει να τον διατηρήσει. Αλλά η έκταση κατά την οποία θα μπορούσε να συμβεί αυτό, εξαρτάται από την κυρίαρχη ισορροπία των δυνάμεων και τις αντίστοιχες στρατηγικές τους. Οι δομικές μορφές και οι λειτουργίες του στρατηγικά επιλεγμένου Φορντικού κράτους μπορούν να καθοριστούν με τέσσερις τρόπους, σε αντιστοιχία με τις διαφορετικές πιθανές αναφορές του Φορντισμού με την ευρεία έννοια. Μπορούν επομένως να καθοριστούν με όρους:

1. της φύσης της εργασιακής διαδικασίας μέσα στον ίδιο τον δημόσιο τομέα
2. τον άμεσο οικονομικό ρόλο του κρατικού τομέα σε ένα Φορντικό καθεστώς συσσώρευσης
3. τον ευρύτερο ρόλο του κράτους στον κοινωνικό τρόπο οικονομικής ρύθμισης η οποία συνδέεται με ένα τέτοιο καθεστώς συσσώρευσης
4. το ρόλο του στην εξασφάλιση της θεσμικής ολοκλήρωσης και της κοινωνικής συνοχής ενός κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο ο Φορντισμός είναι κυρίαρχος σε μία ή περισσότερες από τις πιθανές του εκδοχές

Το να επικεντρώσουμε κυρίως στα απευθείας οικονομικά χαρακτηριστικά του δημόσιου τομέα θα μπορούσε να οδηγήσει στην παράλειψη των διακριτικών χαρακτηριστικών του κράτους ως συνόλου. Αντίστροφα, το να επικεντρώσουμε στον ρόλο του κράτους ως προς την εξασφάλιση της Φορντικής κοινωνικοποίησης, θα μπορούσε να δυσκολέψει τη διάκριση ενός κατάλληλου Φορντικού κράτους από ένα κράτος το οποίο διατηρεί την κοινωνική συνοχή μιάς κοινωνίας η οποία τυχαίνει να είναι Φορντική.

Αυτό σημαίνει ότι η πιο υποσχετική προσέγγιση του 'Φορντικού' χαρακτήρα του κράτους είναι η διακεκριμένη συνεισφορά της μορφής και των λειτουργιών του ως κράτος στο να εξασφαλίζει ένα διακεκριμένο Φορντικό τρόπο οικονομικής ρύθμισης. Αυτό ανταποκρίνεται και προς το γενικό επιχείρημα της θεωρίας του κράτους ότι δηλαδή ένα κράτος είναι καπιταλιστικό (στην περίπτωση μας 'Φορντικό') στην έκταση που δημιουργεί, διατηρεί, ή αποκαθιστά τις συνθήκες για την εκτεταμένη αναπαραγωγή του καπιταλισμού (εδώ, του Φορντισμού).

Επομένως, η τυπική μορφή του Φορντικού κράτους θα μπορούσε να περιλαμβάνει ένα κρατικό σύστημα του οποίου οι δομικές μορφές και οι στρατηγικές ικανότητες συμπληρώνουν τις βασικές δομικές μορφές και τη δυναμική ενός Φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης και ως εκ τούτου εξυπηρετούν την κανονικοποίηση της συνεισφοράς του κράτους στην ρυθμισμένη Φορντική ανάπτυξη.

Σε αυτό το πλαίσιο η τυπική μορφή του Φορντικού κράτους είναι εκείνη του 'Κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας', το οποίο πέρα από τις γενικές λειτουργίες ενός καπιταλιστικού κράτους, εκτελεί και δύο διακριτές λειτουργίες:

1) στοχεύει στην εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης σε σχετικά κλειστές εθνικές οικονομίες, και αυτό προσπαθεί κυρίως να το πετύχει μέσω της διαχείρισης της πλευράς της ζήτησης. Προσπαθεί να προσαρμόσει την ζήτηση στις καθοδηγούμενες από την προσφορά ανάγκες της Φορντικής μαζικής παραγωγής η οποία εξαρτάται από τις οικονομίες κλίμακας και την πλήρη αξιοποίηση των σχετικά άκαμπτων μέσων παραγωγής.

2) προσπαθεί να ρυθμίσει τη συλλογική διαπραγμάτευση μέσα στα όρια της ανάπτυξης της πλήρους απασχόλησης, να γενικεύσει τους κανόνες της μαζικής κατανάλωσης έτσι που όλοι οι πολίτες να μπορούν να μοιράζονται τα επιτεύγματα της οικονομικής ανάπτυξης, και άρα να ενισχύσει αποτελεσματικά την εγχώρια ζήτηση και να προωθήσει μορφές συλλογικής κατανάλωσης που ευνοούν τον Φορντικό τρόπο ανάπτυξης.

Βέβαια, οι συγκεκριμένες μορφές του Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας και οι ειδικοί τρόποι μέσω των οποίων έχει πραγματοποιήσει αυτές τις λειτουργίες ποικίλουν.

Ετσι, καθεστώτα του Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας μπορούν να διακριθούν ανάλογα με τις μορφές οικονομικής και κοινωνικής παρέμβασης (π.χ. φιλελεύθερα, κορπορατιστικά, κρατικιστικά), εσωτερικής άρθρωσης, κοινωνικής βάσης, των πολιτικών τους προγραμμάτων, και των ηγεμονικών σχεδίων με τα οποία συνδέονται. Αλλά αυτές οι παράμετροι συνιστούν δευτερεύουσες παραλλαγές των βασικών χαρακτηριστικών του Κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας.

Η σημασία και τα βασικά χαρακτηριστικά του μετα-Φορντισμού

Οι προϋποθέσεις για αναφορά στον όρο του μετα-Φορντισμού αφορούν την ανάδυση ενός καθεστώτος το οποίο προέρχεται από τον Φορντισμό αλλά παρόλα αυτά συνιστά ένα αποφασιστικό ρήγμα με αυτόν, είτε συνδυάζει παλαιά και νέα στοιχεία τα οποία μετατοπίζουν ή επιλύουν βασικές αντιφάσεις και κρίσεις του Φορντισμού (ακόμα και αν τα στοιχεία αυτά συνδέονται επίσης με τις αντιφάσεις και τις τάσεις προς κρίση σε αυτόν τον ίδιο τον μετα-Φορντισμό).

Με αυτή την έννοια ο μετα-Φορντισμός θα μπορούσε να συνδέεται με την συνέχεια στην ασυνέχεια που συναντάται σε μία ή περισσότερες από τις διαστάσεις του Φορντισμού, δηλαδή, την εργασιακή διαδικασία, τα καθεστώτα συσσώρευσης, τους κοινωνικούς τρόπους οικονομικής ρύθμισης και τους τρόπους κοινωνικοποίησης, οι οποίες με τη σειρά τους θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για τον καθορισμό ενός τυπικού μετα-Φορντικού κράτους ανάλογου με το Φορντικό.

Ως εργασιακή διαδικασία, ο μετα-Φορντισμός θα μπορούσε να οριστεί σαν μία ευέλικτη εργασιακή διαδικασία η οποία βασίζεται σε ευέλικτες μηχανές ή συστήματα και ένα αντίστοιχα ευέλικτο εργατικό δυναμικό. Οι τεχνολογίες της επικοινωνίας και η μικροηλεκτρονική πληροφορική αποτελούν το κρίσιμο hardware μιας τέτοιας διαδικασίας. Αυτό το μοντέλο μπορεί να ονομάζεται μετα-Φορντικό εφόσον περιλαμβάνει καινοτομίες προϊόντος και διαδικασίας παραγωγής, αναδύεται από την Φορντική εργασιακή διαδικασία και βοηθά να επιλυθούν οι κρίσεις του Φορντισμού. Περιλαμβάνει δίκτυα ευέλικτης εξειδίκευσης τα οποία έχουν συνυπάρξει επί μακρό διάστημα με την Φορντική μαζική παραγωγή, και τα οποία θεωρείται ότι σήμερα επικρατούν ουσιαστικά και ιδεολογικά, νέες τεχνολογίες όπως η βιοτεχνολογία και η μικροηλεκτρονική, οι οποίες διαδραματίζουν ένα βασικό ρόλο στο ξεπέρασμα κάποιων από τα προβλήματα του Φορντικού ελέγχου. Με την αξιοποίηση αυτών των νέων ή επανακαμφθεισών πηγών ευελιξίας, το κεφάλαιο ελπίζει ότι θα ξεπεράσει την αλλοτρίωση και την αντίσταση του μαζικού εργάτη, τη σχετική στασιμότητα του Τεϋλορισμού και της μαζικής παραγωγής, τις απειλές του ανταγωνισμού από χαμηλού κόστους προϊόντα του Τρίτου Κόσμου και τον σχετικό κορεσμό των αγορών για τυποποιημένα αγαθά μαζικής παραγωγής, ότι θα ικανοποιήσει την αυξανόμενη ζήτηση για διαφοροποιημένα προϊόντα, θα μειώσει τα αυξανόμενα κόστη του μη-

Φορντικού τομέα των υπηρεσιών (ιδιαίτερα του δημόσιου τομέα), και θα προωθήσει μέτρα ανάπτυξης της παραγωγικότητας στη βιομηχανία.

Ως ένα σταθερό μοντέλο μακρο-οικονομικής ανάπτυξης, ο μετα-Φορντισμός βασίζεται στην κυριαρχία ενός ευέλικτου και μόνιμα καινοτομικού μοντέλου συσσώρευσης.

Βέβαια, η ευελιξία από μόνη της δεν είναι αρκετή να καθορίσει τον μετα-Φορντισμό, διότι όλα τα καθεστώτα συσσώρευσης εμπεριέχουν στοιχεία ευελιξίας, και άλλωστε τα καθεστώτα ευέλικτης εξειδίκευσης προϋπήρχαν του Φορντισμού. Το καινούργιο στοιχείο στον μετα-Φορντισμό είναι ότι η ευελιξία διαμορφώνεται και διευρύνεται μέσω ενός νέου τεχνικο-οικονομικού παραδείγματος το οποίο καθιερώνει την έρευνα για διαρκή καινοτομία.

Ο ενάρετος κύκλος ενός τέτοιου μοντέλου μακροοικονομικής ανάπτυξης βασίζεται στην ευέλικτη παραγωγή, την αυξημένη παραγωγικότητα η οποία βασίζεται σε οικονομίες πεδίου και σε καινοτομικές διαδικασίες, αυξανόμενα εισοδήματα για πολυδύναμους εργαζόμενους με πολλαπλές δεξιότητες και την τάξη των απασχολούμενων στις υπηρεσίες, την αυξημένη ζήτηση για νέα διαφοροποιημένα αγαθά και υπηρεσίες που ευνοεί η αύξηση αυτών των εισοδημάτων, αυξημένα κέρδη που βασίζονται στις τεχνολογικές και άλλες καινοτομίες και την πλήρη αξιοποίηση της ευελιξίας, την επανεπένδυση σε περισσότερο ευέλικτο παραγωγικό εξοπλισμό και διαδικασίες και/ή νέες ομάδες προϊόντων και/ή νέες οργανωτικές μορφές, και περαιτέρω προώθηση της παραγωγικότητας εξαιτίας των οικονομιών πεδίου και το διαρκές καινοτομικό περιβάλλον.

Η μετα-Φορντική ανάπτυξη δεν χρειάζεται να περιλαμβάνει την επέκταση της αύξησης των εισοδημάτων των εργαζομένων του κέντρου και στους λοιπούς εργαζόμενους και τους οικονομικά μη ενεργούς. Καθώς η μετα-Φορντική συσσώρευση είναι περισσότερο προσανατολισμένη στην παγκόσμια ζήτηση, ο παγκόσμιος ανταγωνισμός θα μπορούσε να περιορίζει περαιτέρω το στόχο για γενική ευημερία και να ενθαρρύνει την καθοδηγούμενη από την αγορά πόλωση των εισοδημάτων.

Πέρα από την ανάδυση και την οργάνωσή του γύρω από μεταφορντικές εργασιακές διαδικασίες, αυτό το νέο καθεστώς συσσώρευσης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μεταφορντικό στο βαθμό που επιλύει τις κρισιογόνες τάσεις του φορντικού προκατόχου του. Στο βαθμό δηλαδή που επιλύει την εξάντληση των δυνατοτήτων

ανάπτυξης την οποία δημιουργούσε η επέκταση της μαζικής παραγωγής, το σχετικό κορεσμό των αγορών για διαρκή καταναλωτικά αγαθά και τη διάσπαση του ενάρετου κύκλου της Φορντικής συσσώρευσης που οφείλεται στη διεθνοποίηση και τα προβλήματα που η διεθνοποίηση παρεμβάλλει στις δυνατότητες για εθνική ρύθμιση. Από αυτή την άποψη ο μετα-Φορντισμός μετασχηματίζει την μαζική παραγωγή, τέμνει τις παλιές αγορές και ανοίγει νέες, και περιορίζεται λιγότερο από τις συνθήκες της ζήτησης σε εθνικό επίπεδο.

Ως ένας κοινωνικός τρόπος οικονομικής ρύθμισης, ο μετα-Φορντισμός θα μπορούσε να περιλαμβάνει αλλαγές και καινοτομίες από την πλευρά της προσφοράς, και ευελιξία σε κάθε μία από τις κύριες μορφές ρύθμισης. Περιλαμβάνει την επαναρύθμιση της μισθωτής σχέσης με μία πόλωση μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργαζομένων. Η ευελιξία ανάμεσα στις εσωτερικές και τις εξωτερικές αγορές εργασίας αποκτά μεγαλύτερη έμφαση, εμφανίζεται μια στροφή προς την συλλογική διαπραγμάτευση σε επίπεδο επιχείρησης και νέες μορφές ανάπτυξης του κοινωνικού μισθού. Τα επιχειρησιακά συστήματα μεταβάλλονται από τις ιεραρχικές, καλά στελεχοποιημένες, γραφειοκρατικές μορφές επιχειρησιακής δομής, προς περισσότερο ευέλικτες και επίπεδες μορφές οργάνωσης. Οι μορφές οργάνωσης μεταξύ ιεραρχίας και αγοράς θα προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στη διαχείριση στρατηγικών αλληλεξάρτησης μέσα και ανάμεσα στις επιχειρήσεις, και τη γρήγορη ανταπόκριση στις αλλαγές της ζήτησης. Τα επιχειρησιακά κέρδη θα βασίζονται στην ικανότητα οργάνωσης ευέλικτων παραγωγικών συστημάτων ή το σχεδιασμό ευέλικτων συστημάτων διανομής στις υπηρεσίες, την επιτάχυνση της καινοτομίας προϊόντος και διαδικασίας, την έρευνα για τεχνολογικές τομές βασισμένες στην συνεχή καινοτομία, και τις οικονομίες πεδίου. Έτσι, ο ανταγωνισμός θα τείνει να βασίζεται περισσότερο σε παράγοντες προώθησης της ποιότητας και λιγότερο σε παράγοντες μείωσης της τιμής του προϊόντος, την ικανοποίηση στις απαιτήσεις των καταναλωτών, και την άμεση ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς.

Η ιδιωτική χωρίς όρια τραπεζική πίστη διεθνούς κυκλοφορίας θα επιβάλει την κυριαρχία της χρηματικής μορφής, ενώ η κρατική πίστη θα υπόκειται σε όρια εξαιτίας της διεθνούς κυκλοφορίας του χρήματος και των νομισματικών αγορών. Οι νέες μορφές κρατικής παρέμβασης ανταποκρίνονται στη δημοσιονομική κρίση του κράτους, τη μικρότερη αύξηση της παραγωγικότητας στο δημόσιο τομέα σε σύγκριση

με τον ιδιωτικό, τις ακαμψίες και δυσλειτουργίες της γραφειοκρατικής διοίκησης, την αυξανόμενη αντίσταση που εκδηλώνουν ταξικές δυνάμεις και νέα κοινωνικά κινήματα ως προς τις μορφές και τα αποτελέσματα λειτουργίας του κράτους του φορντισμού.

Αυτές οι μορφές στο σύνολό τους φαίνεται ότι συνιστούν ένα διακεκριμένο κοινωνικό τρόπο οικονομικής ρύθμισης, και ότι προκύπτουν από τάσεις έμφυτες στον Φορντισμό του οποίου επιλύουν κάποιες από τις τάσεις προς κρίση. Ετσι, κάποιες από τις νέες δομικές μορφές και ρυθμιστικές πρακτικές προκύπτουν από προσπάθειες να αντιμετωπιστούν οι κρίσεις του Φορντισμού, άλλες προκύπτουν από προσπάθειες απόδρασης από αυτές, κάποιες είναι κυρίως αμυντικές, άλλες επιθετικές. Ανάμεσα στα προβλήματα που βοηθούν να επιλυθούν είναι: η κατάρρευση των εισοδηματικών πολιτικών του φορντισμού και η κρίση των θεσμών αγοράς εργασίας, η αντίφαση ανάμεσα στη μορφή του μισθού στο φορντισμό και την μετα-φορντική ανάγκη για παροχή ικανής αυτονομίας ρύθμισής του, τα αυξανόμενα κόσθη έρευνας και ανάπτυξης (R&D), η μείωση του κύκλου ζωής των προϊόντων, οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι αποτυχίας των αγορών, η διαθεσιμότητα τεχνολογιών οι οποίες επιτρέπουν μεγαλύτερη ενσωμάτωση καθηκόντων και ευκολότερη επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων επιμέρους τμημάτων της επιχείρησης.

Όσον αφορά τον μετα-Φορντικό τρόπο κοινωνικοποίησης, ο Jessop θεωρεί ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί σε τί συνίσταται, καθώς δεν είναι φανερή η κυριαρχία ενός μετα-Φορντικού τρόπου 'κοινωνικοποίησης' αντίστοιχου με την Αμερικανοποίηση της εποχής του Φορντισμού. Αντίθετα, παρατηρείται ένας ατέρμονος ανταγωνισμός μεταξύ Αμερικάνικων, Γερμανικών και Ιαπωνικών μοντέλων κοινωνικοποίησης, όπου το καθένα από αυτά αντιμετωπίζει τεράστια προβλήματα κυριαρχίας ακόμα και στον ίδιο του το χώρο.

Οι παραπάνω μεταβολές των βασικών διαστάσεων του Φορντισμού κατά την περίοδο μετάβασης στην νέα εποχή σχηματοποιούνται στον πίνακα του Boyer (1996, σελ.88), με τίτλο 'Η διάβρωση των βασικών Φορντικών μορφών υπό τις δυνάμεις της αγοράς, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980' (βλ.παράρτημα, πίνακα 3).

Το Μετα-Φορντικό κράτος

Περνώντας στην ανάλυση του μεταφορντικού κράτους, ο Jessop κάνει μιά διάκριση ανάμεσα στην μεταβατική και την παγιωμένη μορφή του.

Στη μεταβατική του μορφή το κράτος θα μπορούσε να εξυπηρετεί την μετάβαση στον μεταφορντισμό σε μία ή περισσότερες από τις διαστάσεις του, δηλαδή την εργασιακή διαδικασία, το καθεστώς της συσσώρευσης, ή τον κοινωνικό τρόπο της οικονομικής ρύθμισης, και/ή να αντεπεξέλθει με τις κοινωνικές επιπτώσεις μιας τέτοιας μετάβασης και ως εκ τούτου να εξασφαλίσει την κοινωνική συνοχή η οποία είναι απαραίτητη για την σταθεροποίηση του μεταφορντισμού. Δοσμένης της εν δυνάμει ποικιλίας των λειτουργιών και του χαρακτήρα του κράτους σε μια τέτοια μετάβαση, οι ειδικές μορφές του μεταβατικού καθεστώτος σε αυτό το επίπεδο της αφαίρεσης θα είναι ασαφείς και θα εξαρτώνται από τη θεσμική κληρονομιά και τους ταξικούς αγώνες της εποχής του φορντισμού και τις ειδικές μορφές της κρίσης και του αγώνα που συνδέονται με την μετάβαση.

Τα μεταβατικά καθεστώτα από τον Φορντισμό στον μεταφορντισμό περιλαμβάνουν μία σύνθετη δέσμη αρμοδιοτήτων πέρα από εκείνες που συναντώνται σε οποιοδήποτε καπιταλιστικού τύπου κράτος, γεγονός που προκύπτει από τη θέση ενός τέτοιου καθεστώτος στο μεταίχμιο ενός πρώην παγιωμένου φορντισμού σε παρακμή, και ένα υποτιθέμενο μεταφορντισμό σε άνοδο. Με αυτή την έννοια το καθεστώς της μετάβασης επιδιέχεται σε μία διαδικασία δημιουργικά καταστροφικών παρεμβάσεων. Η πρώτη ομάδα δραστηριοτήτων περιλαμβάνει όχι μόνον τον τερματισμό των κρίσιμων κρατικών μορφών και λειτουργιών του παρακμάζοντος Φορντισμού, αλλά επίσης την εξασθένηση των μορφών παρέμβασης του Κεϊνσιανού Κράτους Πρόνοιας στο σύνολό τους. Η δεύτερη ομάδα δραστηριοτήτων του μεταβατικού καθεστώτος επιδιώκει την εφαρμογή διαφόρων μέτρων που θα εγκαταστήσουν τις συνθήκες για την ‘απογείωση’ του μεταφορντισμού, καθώς επίσης και την έναρξη της σταθεροποίησης των ‘κανονικών’ μορφών και λειτουργιών του μεταφορντικού κράτους. Καμία από τις δύο ομάδες των δραστηριοτήτων δεν είναι δομικά εγγεγραμμένη στην μορφή ενός μεταβατικού καθεστώτος ή στρατηγικά προδιατεταγμένη από την συγκυρία της μετάβασης, διότι περιλαμβάνουν ποικίλους κοινωνικούς αγώνες, ευκαιριακές ανακαλύψεις και διαδικασίες. Αυτό καθιστά την

υπόθεση των μεταβατικών καθεστώτων σύνθετη και αβέβαιη, και μόνον ο χρόνος μπορεί να αποδείξει εάν και κατά πόσον ένα υποθετικά μεταβατικό καθεστώς κρίνεται κατάλληλο ως προς τις υποτιθέμενες αρμοδιότητές του.

Στην παγιωμένη του μορφή το μεταφορντικό κράτος ορίζεται με βάση το ρόλο που διαδραματίζει μέσα σε ένα ειδικό κοινωνικό τρόπο οικονομικής ρύθμισης, δηλαδή την ‘κανονικοποίηση’ ενός μεταφορντικού τρόπου ανάπτυξης. Με αυτήν την έννοια, ως παγιωμένο μεταφορντικό κράτος μπορεί να οριστεί ένα κράτος του οποίου οι δομικές μορφές και οι λειτουργίες συμπληρώνουν τις βασικές δομικές μορφές και τη δυναμική ενός μεταφορντικού καθεστώτος συσσώρευσης, και άρα προωθεί την κανονικοποίηση της συνεισφοράς αυτού του κράτους στην μεταφορντική ανάπτυξη. Ένα τέτοιο κράτος μπορεί να αναπτυχθεί στην έκταση κατά την οποία η στρατηγική επιλεκτικότητα του Φορντικού κράτους μετασχηματίζεται για να ταιριάζει με τα αναδυόμενα χαρακτηριστικά του μεταφορντικού καθεστώτος συσσώρευσης και να συμπληρώσει τις άλλες βασικές δομικές μορφές του μεταφορντικού κοινωνικού τρόπου οικονομικής ρύθμισης.

Το μεταφορντικό κράτος δεν προκύπτει ευθέως από την κρίση του Φορντισμού και του Φορντικού κράτους. Αντί γι’ αυτό, συνήθως περιλαμβάνει την εντατικοποίηση των χαρακτηριστικών του Φορντικού κράτους, με την ενίσχυση και την συμπλήρωσή τους. Αυτό, σε κάποιες περιπτώσεις εκφράστηκε με προσπάθειες προώθησης της πλήρους απασχόλησης παρά τις τάσεις για στασιμοληθωρισμό, και τη διατήρηση των πολιτικών πρόνοιας παρά τις τάσεις για δημοσιοοικονομική κρίση. Σε άλλες περιπτώσεις εκφράστηκε με εντεινόμενη οικονομική λιτότητα και περικοπή των κοινωνικών δαπανών για την μείωση του πληθωρισμού και των δημόσιων δαπανών. Ποιά από αυτές τις τάσεις θα κυριαρχήσει, εξαρτάται κατά περίπτωση από τις ικανότητες του κράτους και την κυρίαρχη ισορροπία των δυνάμεων.

Σε όλες τις περιπτώσεις θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ένα συγκυριακό μετασχηματισμό του Φορντικού κράτους, ο οποίος βασίζεται στην προσπάθειά του να διευθετήσει την κρίση και να περιορίσει τις επιπτώσεις της στην ίδια την οργάνωση και ενότητά του. Όταν αυτά τα μέτρα αποτυγχάνουν να αποκαταστήσουν τις συνθήκες για την Φορντική συσσώρευση, τότε οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις επιδίδονται σε αναζήτηση μιάς νέας μορφής κράτους, ικανής να επιλύσει τις

αντιφάσεις και τις κρίσεις της Φορντικής συσσώρευσης και να σταθεροποιήσει ξανά το σύστημα του κράτους.

Ο ισχυρισμός του Jessop είναι ότι αυτό που προκύπτει από αυτή την διαδικασία έρευνας είναι ένας δομικός μετασχηματισμός και ένας θεμελιώδης επανακαθορισμός της στρατηγικής του καπιταλιστικού κράτους το οποίο μπορεί να περιγραφεί ως ένα ‘κοίλο Σουμπετεριανό κράτος ευημερίας στη δουλειά’/ ‘hollowed –out Schumpeterian workfare state’. Σε αφαιρετικούς όρους, οι αντικειμενικοί στόχοι στην οικονομική και κοινωνική αναπαραγωγή ενός τέτοιου κράτους είναι: η προώθηση της καινοτομίας του προϊόντος, της διαδικασίας, της οργάνωσης και της αγοράς, στα πλαίσια των ανοικτών οικονομιών, με στόχο την μεγαλύτερη δυνατή ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της εθνικής οικονομίας, μέσω των παρεμβάσεων στην πλευρά της προσφοράς, η υποβάθμιση της κοινωνικής πολιτικής στις ανάγκες ευελιξίας της αγοράς εργασίας και τους περιορισμούς που θέτει ο διεθνής ανταγωνισμός.

Με αυτή την έννοια, σημειώνεται ένα καθαρό ρήγμα με το Κεϋνσιανό Κράτος Πρόνοιας, καθώς η εγχώρια πλήρης απασχόληση χάνει την προτεραιότητά της για λογαριασμό της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, και τα δικαιώματα αναδιανομής της ευημερίας μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα από έναν επανακαθορισμό στη βάση της αποδοτικότητας της κοινωνικής πολιτικής. Με αυτή την έννοια οι νέες λειτουργίες του κράτους ανταποκρίνονται στην δυναμική του παγκόσμιου καπιταλισμού. Σε αναλογία με τις διαφορετικές μορφές του Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας, αναμένονται διαφορές και μεταξύ των κοινωνιών σε αυτή τη νέα μορφή του κράτους.

Το εθνικό κράτος στη νέα του μορφή υπόκειται σε μία σειρά αλλαγών οι οποίες επιφέρουν τη διάβρωσή του. Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει δύο αντιφατικές τάσεις. Αφ’ ενός το εθνικό κράτος εξακολουθεί να διατηρεί την πολιτική του σημασία και πολλά στοιχεία της εθνικής κυριαρχίας του, και αφ’ ετέρου οι δυνατότητες να προβάλει τη δύναμή του ακόμα και στα ίδια τα εθνικά του σύνορα μειώνονται σημαντικά εξαιτίας της στροφής προς διεθνοποιημένα, ευέλικτα παραγωγικά συστήματα και των αυξανόμενων κινδύνων που προκαλεί το παγκόσμιο περιβάλλον. Αυτή η έλλειψη αυτονομίας δημιουργεί με την σειρά της την ανάγκη για υπερ-εθνικό συντονισμό και περιθώριο για την ανάδυση χώρων επιρροής μικρότερων του εθνικού. Έτσι, η ισχύς των εθνικών κρατών περιορίζεται μέσω μιάς μετατόπισης της εξουσίας προς τα επάνω, προς τα κάτω και προς τα έξω. Κάποιες εθνικές ιδιότητες μεταφέρονται σε έναν αυξανόμενο αριθμό υπερ-εθνικών ή διεθνοποιημένων φορέων

με ένα διευρυμένο φάσμα εξουσιών, άλλες μεταβιβάζονται σε αναδιαρθρωμένα τοπικά ή περιφερειακά επίπεδα διακυβέρνησης μέσα στα πλαίσια του εθνικού κράτους, και άλλες αναλαμβάνονται από αναδυόμενα οριζόντια δίκτυα εξουσίας – τοπικά και περιφερειακά- τα οποία παρακάμπτουν τα κεντρικά κράτη και συνδέουν τόπους ή περιφέρειες από διαφορετικά κράτη. Σε πολλές περιπτώσεις αυτές οι μεταβολές συνδέονται στενά με τον επαναπροσανατολισμό των ίδιων ιδιοτήτων σε μέτρα του Σουμπετεριανού workfare.

Η προέλευση του Σουμπετεριανού κράτους της ευημερίας στην εργασία

Οι μεταβολές οι οποίες υπονόμευσαν την αναλογία μεταξύ φορντισμού και Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας και ως εκ τούτου δημιούργησαν πιέσεις για την ανάπτυξη της νέας μορφής του κράτους, είναι οι εξής:

1. η ανάδυση των νέων τεχνολογιών
2. η αυξανόμενη διεθνοποίηση
3. η στροφή του τεχνικο-οικονομικού παραδείγματος από τον φορντισμό στο μεταφορντισμό
4. η περιφερειοποίηση της παγκόσμιας και των εθνικών οικονομιών

Στην πρώτη περίπτωση, οι προηγμένες καπιταλιστικές οικονομίες ειδικεύονται στις νέες τεχνολογίες προκειμένου να διατηρήσουν την απασχόληση και ανάπτυξη και να αντεπεξέλθουν στις αυξανόμενες πιέσεις του ανταγωνισμού που προέρχεται από τις Νέες Βιομηχανοποιημένες Χώρες. Τα κράτη κατέχουν ένα κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, με τη δημιουργία ανεξάρτητων τεχνολογικών ιδρυμάτων, την προώθηση της καινοτομίας και τη μεταφορά τεχνογνωσίας και τεχνικών δυνατοτήτων σε όσο το δυνατόν περισσότερες επιχειρήσεις και τομείς οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίοι θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες που δημιούργησαν οι δραστηριότητες έρευνας και τεχνολογίας οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε ειδικούς τομείς της οικονομίας.

Επιπλέον, καθώς αυξάνονται οι δημοσιονομικές πιέσεις εξαιτίας του ανοίγματος των εθνικών οικονομιών, τα κράτη στρέφονται στην προώθηση νέων βιομηχανικών

τομέων και εγκαταλείπουν τις προσπάθειες προς διατήρηση βιομηχανικών κλάδων οι οποίοι ακολουθούν φθίνουσα πορεία, είτε, δοθείσας της προσαρμογής των νέων τεχνολογιών σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα παραγωγής, προσπαθούν να τους αναδιαρθρώσουν έτσι που να μπορούν να εφαρμόσουν νέες διαδικασίες, να αναβαθμίσουν τα προϊόντα τους και να επεκταθούν σε νέα. Σε όλες τις περιπτώσεις, το κράτος οφείλει να ενθαρρύνει την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και την εφαρμογή τους στο μεγαλύτερο δυνατό εύρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Η δεύτερη μεταβολή αφορά τις επιδράσεις της αυξανόμενης διεθνοποίησης στη λειτουργία του κράτους. Καθώς η διαδικασία διεθνοποίησης εντείνεται, κανένα κράτος δεν μπορεί πλέον να λειτουργεί αποτελεσματικά σε καθεστώς κλειστής οικονομίας. Ακόμα και μεγάλες και σχετικά κλειστές οικονομίες έχουν ενσωματωθεί στην παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου. Βασικά εργαλεία μακροοικονομικής πολιτικής τα οποία σχετίζονται με το Κεϋνσιανό Κράτος Πρόνοιας παύουν να είναι αποτελεσματικά, και καθώς ο εθνικός χαρακτήρας του χρήματος υποτάσσεται στην παγκόσμια κυκλοφορία του και η διεθνοποίηση τονίζει το χαρακτήρα του μισθού σαν κόστος παραγωγής, τίθενται υπό αμφισβήτηση οι βασικές αρχές της Κεϋνσιανής εγχώριας ευημερίας. Συνεπώς, όλα σχεδόν τα κράτη συμμετέχουν στην διαχείριση της διαδικασίας διεθνοποίησης, με στόχο την ελαχιστοποίηση των δυσμενών επιπτώσεων ή την εξασφάλιση των μεγαλύτερων ωφελειών στις εγχώριες βάσεις διεθνοποιημένες επιχειρήσεις και τράπεζες. Η συμμετοχή τους στη διαχείριση της διαδικασίας διεθνοποίησης αποσκοπεί στη δημιουργία του καταλληλότερου πλαισίου για την διαμόρφωσή της, και περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως: την εισαγωγή νέων θεσμικών μορφών για τη διακρατική συνεργασία και τις στρατηγικές συμμαχίες, την αναμόρφωση των διεθνών συστημάτων κυκλοφορίας συναλλάγματος και πίστης, την μεταφορά της τεχνολογίας, τη διαχείριση του εμπορικού ανταγωνισμού, την ανάπτυξη νέων μορφών ρύθμισης της μετανάστευσης της εργασίας.

Όλα αυτά οδηγούν στο εξής παράδοξο: καθώς τα κράτη χάνουν τον έλεγχο στην εθνική οικονομία, υποχρεώνονται να συμμετέχουν στην πλοκή της διεθνοποιημένης οικονομίας για λογαριασμό των πολυεθνικών εταιρειών τους.

Οι εξελίξεις αυτές εμφανίζονται να αναδεικνύουν τον θρίαμβο της αγοράς, η διεισδυτικότητα των μηχανισμών της οποίας, θεωρείται ότι ενισχύεται από Μεγάλες δομικές αλλαγές όπως η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου στη Βόρεια Αμερική (NAFTA), οι οποίες ανάγουν τον ανταγωνισμό στις

αγορές προϊόντων και χρήματος, ως τον ακρογωνιαίο λίθο μιας τέτοιας ολοκλήρωσης (Boyer, 1996). Κάθε επιχείρηση, περιφέρεια και κράτος έχουν να ανταγωνιστούν σε έναν ευρύτερο οικονομικό χώρο από ότι πριν, με ένα τρόπο που φαίνεται να οδηγεί σε πολιτικούς και θεσμικούς μετασχηματισμούς (ό.π.).

Τρίτον, καθώς το κυρίαρχο τεχνικο-οικονομικό παράδειγμα στρέφεται από τον φορντισμό στον μετα-φορντισμό, οι πρωταρχικές οικονομικές λειτουργίες του κράτους επανακαθορίζονται. Ο φορντισμός είχε τυπικά συνδεθεί με ένα πρωταρχικό ενδιαφέρον γύρω από τη διαχείριση της ζήτησης μέσα στα πλαίσια των εθνικών οικονομιών και τη γενίκευση των κανόνων της μαζικής κατανάλωσης. Αυτό αντανακλούσε την πίστη ότι η φορντική μαζική παραγωγή καθοριζόταν από την προσφορά και ότι θα μπορούσε να είναι κερδοφόρα μόνο με τη διατήρηση υψηλών επιπέδων ζήτησης, και την εξάπλωση διαρκών αγαθών σε αγορές μαζικής κατανάλωσης. Αυτό το μοντέλο οικονομικής παρέμβασης υποστηριζόταν ταυτόχρονα από τον ταξικό συμβιβασμό του Φορντικού Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας. Όμως η μετάβαση στο παράδειγμα του μεταφορντισμού επιφέρει έναν επαναπροσδιορισμό των πρωταρχικών οικονομικών λειτουργιών του κράτους. Ο συνδυασμός της τάσης προς διεθνοποίηση της τελευταίας περιόδου του φορντισμού και της μεταφορντικής έμφασης στα ευέλικτα συστήματα παραγωγής, έχει ενθαρρύνει τα κράτη να επικεντρώσουν στα προβλήματα από την πλευρά της προσφοράς και να επιχειρήσουν να υποτάξουν τις πολιτικές πρόνοιας στις απαιτήσεις της ευελιξίας.

Τέταρτον, παράλληλα με τις τάσεις προς διεθνοποίηση παρατηρείται ένας σχηματισμός περιφερειακών οικονομιών της τριάδας (Αμερική-Ευρώπη-Ιαπωνία) και η επανεμφάνιση περιφερειακών και τοπικών οικονομιών στα πλαίσια του κράτους-έθνους. Αυτή η σύνθετη άρθρωση παγκόσμιας – περιφερειακών – εθνικών – τοπικών οικονομιών, σχετίζεται με τη ‘διάβρωση’ του εθνικού κράτους, η εξουσία του οποίου εκχωρείται προς τα πάνω σε μεγάλες περιφερειακές ή διεθνείς οντότητες, προς τα κάτω σε περιφερειακά ή τοπικά κράτη, ή προς τα έξω σε σχετικά αυτόνομες διακρατικές συμμαχίες μεταξύ τοπικών κρατών με συμπληρωματικά συμφέροντα.

Παρόλα αυτά, το εθνικό κράτος διατηρεί ακόμα έναν από τους βασικούς του ρόλους, εφόσον εξακολουθεί να αποτελεί τον σημαντικότερο χώρο διεξαγωγής των συγκρούσεων μεταξύ παγκόσμιων, τριαδικών, υπερεθνικών, εθνικών, περιφερειακών

και τοπικών δυνάμεων. Με δεδομένες αυτές τις συγκρούσεις διαδραματίζει έναν επίσης βασικό ρόλο στην ανάπτυξη και ενίσχυση των εθνικών συστημάτων καινοτομίας, και βέβαια, στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής η οποία εξακολουθεί να βασίζεται στην ικανότητα του κράτους να διαχειρίζεται αυτές τις συγκρούσεις.

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον Jessor, το Σουμπετεριανό Κράτος αποδεικνύεται το καταλληλότερο δομικά και λειτουργικά για την υποστήριξη των μεταφορντικών καθεστώτων συσσώρευσης, εφόσον οι λειτουργίες του επιλύουν τις κρισιογόνες τάσεις του Κεϋνσιανού Κράτους Πρόνοιας και βοηθούν στην εξασφάλιση των συνθηκών για τη λειτουργία του ενάρτετου κύκλου του μετα-Φορντισμού.

Ανάμεσα στις σημαντικότερες τάσεις προς κρίση στο Κεϋνσιανό Κράτος Πρόνοιας είναι οι στασιμότητα-πληθωριστικές πιέσεις στη φορντική δυναμική της ανάπτυξης και η αυξανόμενη δημοσιονομική κρίση που οφείλεται στην επέκταση των κοινωνικών δαπανών. Το Σουμπετεριανό Κράτος του Welfare φαίνεται να επιλύει και τα δύο προβλήματα. Διότι αφενός υιοθετεί παρεμβάσεις στην πλευρά της προσφοράς, με την προώθηση της καινοτομίας και της δομικής ανταγωνιστικότητας, και αφετέρου, δεν περικόπτει απλώς τις δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας αλλά τις αναδιαρθρώνει και τις υποτάσσει στις δυνάμεις της αγοράς. Και οι δύο λειτουργίες ανταποκρίνονται στην δυναμική του μετα-φορντικού καθεστώτος της συσσώρευσης.

Αντίθετες είναι οι εκτιμήσεις για τα περιθώρια παρέμβασης και λειτουργίας του κράτους στην εποχή της διεθνοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας, από έναν άλλο θεωρητικό της ρύθμισης, τον Boyer.

Κατά τον Boyer⁴⁸, δεν είναι οι κρατικές παρεμβάσεις που πρέπει να υποτάσσονται στις αγορές αλλά αντίθετα οι αγορές πρέπει να υπόκεινται στις ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους, διότι οι αγορές ως συντονιστικός μηχανισμός δεν μπορούν να εγγυηθούν την εύρυθμη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών, εφόσον δεν έχουν την ικανότητα να αντεπεξέλθουν σε στρατηγικές συμπληρωματικότητες κρίσιμες για τις σύγχρονες οικονομίες.

Η πρόγνωσή του για τον 21^ο αιώνα είναι ότι οι μηχανισμοί της αγοράς θα καταλάβουν ένα σημαντικό αλλά όχι αποκλειστικό ρόλο στους αναδυόμενους

⁴⁸ Boyer, 1996

τρόπους ρύθμισης. Μια γνήσια κοινωνική και πολιτική διαπλοκή των αγορών με δίκτυα, επιχειρήσεις και τοπικές κοινότητες, θα συνδυαστεί παράλληλα με την ανανεωμένη κρατική παρέμβαση.

Διότι τις πολιτικές προτεραιότητες καθήκον έχουν να τις θέτουν οι κυβερνήσεις, οι οποίες δεν μπορούν απλά να αντικατασταθούν από οποιουδήποτε μηχανισμούς, και ιδιαίτερα από τις αγορές οι οποίες συνήθως είναι εντελώς μυωπικές και ανίκανες να εγγυηθούν κοινωνική ισορροπία και οικονομική σταθερότητα.

Το πεδίο της κρατικής παρέμβασης είναι μεγάλο, σε τομείς όπως η εκπαίδευση και κατάρτιση, η χρηματοδότηση και η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, η παραγωγή της γνώσης ιδιαίτερα της καινοτομικής η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της οικονομικής ανάπτυξης.

Ο Boyer θεωρεί αυταπάτη την αντίληψη ότι στον 21^ο αιώνα θα διοικούν οι αγορές, και υποστηρίζει ότι οι θεωρίες των Keynes και Polany προσφέρουν ένα υποσχετικό μέλλον, υπό την προϋπόθεση ότι θα εκσυγχρονιστούν στο πλαίσιο ενός νέου κύματος διεθνοποίησης, η οποία θέτει νέους περιορισμούς αλλά και νέες ευκαιρίες για το εθνικό κράτος.

Την αμφισβήτησή του για την παντοδυναμία και την αποτελεσματικότητα των αγορών, την στηρίζει σε μια σειρά εξελίξεις οι οποίες δεν επιβεβαιώνουν το ιδανικό του καθαρού και τέλειου ανταγωνισμού.

Ετσι, η κατάργηση του ελέγχου των τιμών και η απορύθμιση στην αγορά προϊόντος, θα έπρεπε να έχουν αποκαταστήσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό ανάμεσα σε ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα είναι ακριβώς το αντίθετο, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις ένα εθνικό ολιγοπώλιο έχει αντικατασταθεί από ένα άλλο με περισσότερο συγκεντρωμένη οικονομική ισχύ (οι αερομεταφορές αποτελούν ένα καλό παράδειγμα). Αντί για την εξισορρόπηση και την ανανέωση των αγορών, ο ανταγωνισμός που αναπτύσσεται είναι ολιγοπωλιακός ή μονοπωλιακός, όπως ήδη είχε προβλέψει ο Κ.Μαρξ ένα αιώνα πριν.

Παρομοίως, η επίμονη έρευνα για σταθερότητα των τιμών υποτίθεται ότι θα ωφέλουσε την οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία απασχόλησης. Αλλά και πάλι, η εφαρμογή των μονεταριστικών αρχών είχαν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Δοσμένης της οικονομικής απορύθμισης και του πολλαπλασιασμού των καινοτομιών, οι κεντρικές τράπεζες έχουν χάσει μεγάλο μέρος από τη δύναμή τους, ενώ τα υψηλά

πραγματικά επιτόκια έχουν αρνητική επίδραση στις επενδύσεις, την ανάπτυξη και την απασχόληση, τουλάχιστον στην Ευρώπη.

Ο πληθωρισμός έχει μειωθεί, αλλά το κοινωνικό κόστος είναι τεράστιο: μαζική και μακροχρόνια ανεργία στην Ευρώπη και αυξημένες ανισότητες στη Βόρεια Αμερική. Η ίδια ιστορία συνοδεύει τη μείωση της κρατικής παρέμβασης.

Οι υποστηρικτές της άποψης ότι η συρρικνούμενη δημόσια δαπάνη θα μπορούσε να σημαίνει υψηλότερη ιδιωτική επένδυση, περισσότερη καινοτομία και παραγωγικότητα δεν επιβεβαιώνονται στο παράδειγμα των προσανατολισμένων προς την αγορά οικονομιών όπως των ΗΠΑ, του Καναδά και της Βρετανίας, διότι αυτές ακριβώς οι οικονομίες παρουσιάζουν ένα έλλειμμα δημόσιας επένδυσης στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και τις υποδομές, τομείς οι οποίοι αποτελούν τις σπουδαιότερες πηγές της ανάπτυξης του νέου μοντέλου παραγωγής.

Τέλος, το διεθνές καθεστώς δεν είναι ελεγχόμενο, αφήνοντας τις οικονομικές αγορές να αποφασίζουν για το πού θα πρέπει να επενδύσουν και ποιά θα είναι η τιμή του συναλλάγματος. Σε παγκόσμιο επίπεδο, το σύστημα έχει γίνει περισσότερο απρόβλεπτο, καθώς οι δυνάμεις της αγοράς παρεισφρύουν όλο και περισσότερο στις εθνικές επικράτειες. Ένα διεθνές καθεστώς όμως, είναι το αποτέλεσμα της διαπραγματεύσεως ανάμεσα σε εθνικές κυβερνήσεις και ποτέ το αποτέλεσμα μιας σειράς από μινωπικές προσαρμογές των οικονομικών αγορών.

Έτσι, αντίθετα με τους υποστηρικτές της παντοδυναμίας των αγορών, οι τελευταίες δεν θα μπορέσουν ποτέ να αντικαταστήσουν τις κυβερνήσεις στην επιλογή στρατηγικών, την οργάνωση αλληλεγγύης σε ένα δοσμένο χώρο, και ακόμα περισσότερο στη θεσμοθέτηση των αγορών.

Εννοιολογικά, οι κρατικές παρεμβάσεις υπερτερούν των μηχανισμών της αγοράς, εφόσον οι δημόσιες εξουσίες μπορούν να δημιουργούν και να παρακολουθούν τις αγορές. Επομένως, εκείνο που χρειάζεται η εποχή μας είναι περισσότερες πολιτικές παρεμβάσεις και λιγότερο απειθήσεις ότι οι αγορές θα ξεπεράσουν την άγνοιά μας και ότι θα κάνουν τις στρατηγικές επιλογές που οι κυβερνήσεις ήταν ανίκανες μέχρι τώρα να εφαρμόσουν.

Για να είναι οι μηχανισμοί της αγοράς αποτελεσματικοί, θα πρέπει να εγγράφονται σε κατάλληλους εθνικούς θεσμούς οι οποίοι ρυθμίζουν το χρήμα, την εργασία και τις

σχέσεις με τη φύση. Πιθανόν να ζούμε στην εποχή του δεύτερου μεγάλου μετασχηματισμού όπως θα έλεγε και ο Karl Polanyi, αλλά θα πρέπει να καθοριστούν εναλλακτικοί κανόνες του παιχνιδιού σε διεθνές επίπεδο.

Αυτό είναι ένα ζήτημα πολιτικής βούλησης και διαπραγμάτευσης, και όχι το αυθόρμητο αποτέλεσμα των 'homo economicus rational calculus', μήτε το θαυμαστό αποτέλεσμα της διαφώτισης των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Ο 21^{ος} αιώνας θα είναι ακόμα η εποχή του έθνους-κράτους, υπεύθυνου για την πειθάρχηση και την τιθάσευση των αγορών, αλλά το περίγραμμα αυτής της σχέσης μας είναι ακόμα άγνωστο.

4. Συμπεράσματα - κριτική

Εάν ο θεσμικός έλεγχος και οι κρατικές λειτουργίες μετατίθενται όπως υποστηρίζουν οι Hardt & Negri από το επίπεδο των εθνικών κρατών στο υπερεθνικό επίπεδο των διεθνών οργανισμών και θεσμών, και εάν η κυβέρνηση και η πολιτική έχουν καταλήξει να είναι πλήρως ενταγμένες στο σύστημα του υπερεθνικού 'προστάγματος' το οποίο διαμορφώνει τη συναίνεση με βάση τα κελεύσματα των αγορών, τότε δεν εξαφανίζεται μόνο η έννοια της αυτονομίας του πολιτικού – η οποία άλλωστε όπως πειστικά υποστηρίζουν οι μαρξιστές ποτέ δεν υπήρξε -, αλλά και η ίδια η δυναμική της εξέλιξης του κοινωνικού ανταγωνισμού, η δυναμική της αντιπαλότητας των κοινωνικών/ταξικών συμφερόντων.

Τότε η συναίνεση – στον βαθμό που επιτυγχάνεται - είναι εξαιρετικά επισφαλής, εξαιτίας της άνισης συμμετοχής στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, της ανισότητας και ανισομέρειας των εθνικών παραγωγικών συστημάτων και των καθεστώτων συσσώρευσης.

Όπως επισημαίνει ο Ν.Πουλαντζάς, ασκώντας κριτική σε μια πρώτη διατύπωση περί παγκοσμιοποίησης στις αρχές του 1970, οι θεσμοί και οι μηχανισμοί δεν κατέχουν την εξουσία για λογαριασμό τους, αλλά μάλλον εκφράζουν και αποκρυσταλλώνουν τις σχέσεις των ταξικών δυνάμεων⁴⁹.

Σε συνθήκες πολιτικής μονοκρατορίας αλλά παράλληλα άναρχα διεθνοποιημένης οικονομίας, αντί της σύγκλισης που υπονοεί ο όρος 'παγκοσμιοποίηση', οι

⁴⁹ στο P.Burnham, 1997, p.157

κατατιμήσεις πολλαπλασιάζονται υπό το γενικευμένο πρόσταγμα της απορύθμισης των αγορών εργασίας, της προσαρμογής τους στους κανόνες της ανταγωνιστικότητας, και της εξομοίωσης της λειτουργίας τους με τη λειτουργία των συμβατικών αγορών εμπορευμάτων.

Θα θεωρήσουμε εύλογη την άποψη του Βεργόπουλου, ότι δηλαδή, παρόλο που οι οικονομικοί και πολιτικοί θεσμοί έχουν χάσει ένα βαθμό ανεξαρτησίας σε σχέση με τις αγορές, ωστόσο η σημασία τους εξακολουθεί να παραμένει καθοριστική στη διαμόρφωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των καθεστώτων συσσώρευσης, τη διαφοροποίηση των στρατηγικών των διεθνικών επιχειρήσεων, και τον τρόπο εγγραφής των εθνικών οικονομιών στο διεθνοποιημένο σύστημα παραγωγής.

Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι T.Elger and C.Smith⁵⁰ στην ανάλυσή τους για την αλληλεπίδραση του διεθνούς ανταγωνισμού και των εθνικών θεσμικών μοντέλων, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα τριών Ευρωπαϊκών χωρών με ιστορικά ανόμοια συστήματα παραγωγής, όπως είναι η Βρετανία, Γερμανία και Γαλλία.

Συμπεραίνουν ότι οι διαφορές των εθνικών θεσμικών πλαισίων, κρατικών πολιτικών και εργασιακών σχέσεων, μπορούν άλλοτε να διευκολύνουν και άλλοτε να περιορίζουν τις ιδιαίτερες προσαρμογές της πολιτικής των διεθνικών επιχειρήσεων.

Τα διαφορετικά θεσμικά και κοινωνικο-οικονομικά συστήματα, εμπλέκονται στην παγκόσμια οικονομία και αναδιάρθρωση της εργασιακής διαδικασίας, με σημαντικά διαφορετικούς τρόπους όσον αφορά τον εμπορικό ανταγωνισμό, τις ξένες επενδύσεις, την παραγωγική εξειδίκευση και τη διευθέτηση των εργασιακών σχέσεων.

Οι τεράστιοι πειραματισμοί και οι καινοτομίες τις οποίες εφαρμόζουν οι διεθνικές επιχειρήσεις, αποβλέπουν ακριβώς στο να επωφεληθούν από τις υφιστάμενες διαφορές των εθνικών θεσμικών καθεστώτων, και αντίστροφα, οι ιδιαίτεροι υπολογισμοί και η λειτουργία τους, βοηθούν στην αναπαραγωγή των διαφορών αυτών.

Παράλληλα, οι εθνικές πολιτικές των στρατηγικών συσσώρευσης, συνεισφέρουν στη διαφοροποίηση των επιλογών των πολυεθνικών για την εφαρμογή και τη λειτουργία των μοντέλων παραγωγής, διαμορφώνοντας έτσι τη δική τους 'γωνιά' στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Έτσι, η ανάλυση των T.Elger and C.Smith καταλήγει επίσης, ότι οι ισχυρισμοί περί σύγκλησης όλων των βιομηχανικών κοινωνιών σε ένα μεταφορντικό ή ευέλικτο

⁵⁰T.Elger and C.Smith, 1997

καθεστώς συσσώρευσης αποδεικνύονται αβάσιμοι, καθώς οι διαφοροποιημένες στρατηγικές των διεθνικών επιχειρήσεων στην παγκόσμια λειτουργία τους, εκμεταλλεύονται και αναπαράγουν τις σημαντικές διαφορές των εθνικών θεσμικών πλαισίων και των καθεστώτων συσσώρευσης, παρά συγκλίνουν σε κοινές παραγωγικές νόρμες.

Ο διαχωρισμός της ‘οικονομικής’ από την ‘πολιτική’ σφαίρα δραστηριοτήτων, συγκαλύπτει το γεγονός ότι η επικράτηση των φιλελεύθερων πολιτικών και της απορύθμισης του θεσμικού πλαισίου των αγορών εργασίας και χρήματος, οφείλεται όχι στην παντοδυναμία της παγκοσμιοποίησης των αγορών, αλλά στην συγκυρία του συσχετισμού των δυνάμεων, η οποία την εποχή της ‘παγκοσμιοποίησης’ είναι ευνοϊκή προς το κεφάλαιο και δυσμενής προς την εργασία.

Ο φετιχισμός των κοινωνικών σχέσεων – για να χρησιμοποιήσουμε τους μαρξιστικούς όρους ανάλυσης –, διαδικασία σύμφυτη με την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, αποκτά νέα δυναμική στο όνομα της παντοδυναμίας της διεθνοποίησης των αγορών, οι οποίες υπαγορεύουν τους κανόνες τους για μονομερή αντιμετώπιση των συμπτωμάτων της κρίσης όπως είναι οι πληθωριστικές πιέσεις, η κάμψη της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, οι δημοσιονομικές κρίσεις.

Έτσι, οι πολιτικές λιτότητας και η ελαχιστοποίηση της ρύθμισης και των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές, εμφανίζονται ως μονόδρομος για κάθε χώρα ενσωματωμένη στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, εφόσον παρουσιάζονται ως αναγκαιότητες που επιβάλλονται από ‘έξω’.

Κατά τους μαρξιστές, η θέση της παγκοσμιοποίησης είναι προβληματική για αυτόν ακριβώς τον λόγο, ότι δηλαδή διαχωρίζει εννοιολογικά το κράτος από την αγορά, χωρίς να εξερευνά τις βαθύτερες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες αποτελούν την κοινή βάση και των δύο φαινομένων.

Βασίζεται σε μια αντίληψη της ιστορίας κατά στάδια, σαν μια μετάβαση από το ‘εθνικό’ στο ‘παγκόσμιο’ επίπεδο, που όμως είναι στην βάση της λανθασμένη, εφόσον στην πραγματικότητα οι καπιταλιστικές σχέσεις της παραγωγής είναι διαμορφωμένες εξαρχής σε παγκόσμια βάση.

Ήδη από το 1848, ο Κ.Μάρξ έγραφε στο ‘Κομμουνιστικό Μανιφέστο’ για την έκταση κατά την οποία

“ή συνεχής επαναστατικοποίηση της παραγωγής, η αδιάκοπη διατάραξη όλων των κοινωνικών συνθηκών, αιώνια αβεβαιότητα και αναταραχή διακρίνουν την αστική εποχή από όλες τις προηγούμενες την αστική τάξη καταδιώκει η ανάγκη μιας σταθερά επεκτεινόμενης αγοράς για τα προϊόντα της, σε όλη την επιφάνεια της γης. Πρέπει να εξαπλωθεί οπουδήποτε, να εγκατασταθεί οπουδήποτε, να δημιουργήσει επαφές οπουδήποτε ... Οι παλιές εθνικές βιομηχανίες έχουν καταστραφεί και έχουν εκτοπιστεί από νέες βιομηχανίες, των οποίων η ύπαρξη αποτελεί ζήτημα ζωής και θανάτου για όλα τα πολιτισμένα έθνη, από βιομηχανίες οι οποίες δεν χρησιμοποιούν πλέον εγχώριες πρώτες ύλες, αλλά πρώτες ύλες οι οποίες προέρχονται από τις πλέον απομακρυσμένες ζώνες, βιομηχανίες των οποίων τα προϊόντα καταναλώνονται όχι μόνον στην χώρα τους, αλλά σε κάθε ημισφαίριο του πλανήτη. Στη θέση των παλιών επιθυμιών, οι οποίες ικανοποιούνταν από την εγχώρια παραγωγή, βρίσκουμε νέες, η ικανοποίηση των οποίων απαιτεί προϊόντα από απομακρυσμένα εδάφη και κλίματα. Σε αντικατάσταση της παλιάς τοπικής και εθνικής απομόνωσης και αυτάρκειας, έχουμε επαφές προς κάθε κατεύθυνση, παγκόσμια αλληλεξάρτηση των εθνών”.⁵¹

Η Μαρξιστική θεώρηση του κράτους και των αγορών, ως διαφοροποιημένες μορφές των ιδίων θεμελιωδών κοινωνικών σχέσεων, αποκαθιστά τον ταξικό χαρακτήρα και των δύο, και τονίζει ότι η προσπάθεια εξισορρόπησης ανάμεσα στο ‘δημοκρατικό κράτος’ και τους ‘αδυσώπητους νόμους της αγοράς’ είναι περιττή.

Αποκαθιστά την εσωτερική και αναγκαία ενότητα του κράτους και της αγοράς στον καπιταλισμό, και θεωρεί ότι οι νέες αναπτύξεις της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας εγγράφονται στον χώρο κατά τρόπο που αναδιοργανώνουν παρά παρακάμπτουν το κράτος. Η αναδιοργάνωση αυτή αναλαμβάνεται ενεργά από τα κράτη, σαν μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας αναδιάρθρωσης και ανταπόκρισης στην κρίση που εκδηλώνεται στο πεδίο των σχέσεων της παραγωγής.

Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, αποτελεί η υποκατάσταση των πολιτικοποιημένων μορφών διαχείρισης της εργασίας και ελέγχου του πληθωρισμού, – για παράδειγμα εισοδηματικές πολιτικές και μηχανισμοί τριμερούς εκπροσώπησης

⁵¹ Marx,K and Engels,F (1848) ‘The Communist Manifesto’ p.488,489

συμφερόντων-, από αποπολιτικοποιημένες μορφές διαχείρισης, οι οποίες προέρχονται από 'εξωτερικά' καθεστώτα και 'ανεξάρτητους' οργανισμούς.

Με αυτόν τον τρόπο, οι αποπολιτικοποιημένες στρατηγικές μεταθέτουν την ευθύνη διαχείρισης σε διεθνή καθεστώτα και ανεξάρτητους οργανισμούς (π.χ. το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο), και 'διεθνοποιούν' την οικονομική πολιτική προς όφελος των εθνικών κυβερνήσεων. Αυτό βεβαίως αποτελεί πάγια στρατηγική των εθνικών κρατών, αλλά εκείνο που διαφέρει τις τελευταίες δεκαετίες, είναι ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη εκμεταλλεύονται τις εξελίξεις στις οικονομικές αγορές, για να υποστηρίξουν την επιλογή στρατηγικών μείωσης του πληθωρισμού, οι οποίες πρωταρχικά βασίζονται σε διευθετήσεις μείωσης των μισθών.

Μέσω της εξωτερίκευσης και αποπολιτικοποίησης, τα κράτη έχουν ανακαλύψει έναν καινούργιο τρόπο χειρισμού του 'εθνικού συμφέροντος'⁵², έναν 'αυτόματο πιλότο'⁵³ με τον οποίο μπορούν να διαχειρίζονται ζητήματα όπως είναι οι μισθολογικές διευθετήσεις και ο έλεγχος του πληθωρισμού, κατά τρόπο που να εξασφαλίζουν την υποχώρηση των συμφερόντων της εργασίας μπροστά στα συμφέροντα του κεφαλαίου:

''Οι αντιπληθωριστικές πολιτικές μεταφέρουν την απειλή της αύξησης της κοινωνικής σύγκρουσης η οποία προέρχεται από τον αδιαμεσολάβητο χαρακτήρα των κριτηρίων της αγοράς. Με αυτό τον τρόπο, οι πολιτικές αυτές είναι πιθανό να αυξάνουν την ταξική σύγκρουση, και τελικά να διατρέχουν τον σοβαρό κίνδυνο να μετατρέψουν μια κρίση στη σφαίρα της διανομής σε κρίση της πολιτικής εξουσίας καθεαυτήν. Για την αποτροπή ενός τέτοιου σεναρίου, οι κυβερνήσεις εξυπηρετούνται από έναν 'αυτόματο πιλότο' ο οποίος αναλαμβάνει την ευθύνη για την επιβολή οικονομικής πειθαρχίας στην εργατική τάξη....Επομένως, η καθοδηγητική δύναμη πίσω από την προσπάθεια του κράτους να αναδιαρθρώσει τις κοινωνικές σχέσεις δεν είναι τόσο η προσπάθεια επίλυσης της 'οικονομικής κρίσης', όσο η προσπάθεια επίλυσης της 'πολιτικής κρίσης' του κράτους, με το εγχείρημα του διαχωρισμού του κράτους από την οικονομία, έτσι που να αποπολιτικοποιεί την διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής''⁵⁴.

⁵² P.Burnham, 1997

⁵³ S.Clark, 1990

⁵⁴ S.Clark, 1990, p.27

Επομένως, η παγκοσμιοποίηση είναι τόσο μια στρατηγική των αγορών όσο είναι και του κράτους, και άρα η άποψη η οποία υποστηρίζει ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης μεταφέρει εξουσία από τα κράτη στις αγορές, είναι λανθασμένη. Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις τονίζουν ότι καθήκον της Μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας είναι να διατηρήσει στο επίκεντρο της προσοχής την σημασία των σχέσεων εργασίας – κεφαλαίου - κράτους, και την κατανόηση των παγκόσμιων εξελίξεων σε όρους επανασύνθεσης αυτών των σχέσεων κυριαρχίας και ταξικού αγώνα.

Και είναι ακριβώς αυτός ο λόγος για τον οποίο η Μαρξιστική θεώρηση παραμένει σημαντική για την κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων της αυξανόμενης διεθνοποίησης των οικονομικών διαδικασιών και αναδιάρθρωσης των παραγωγικών συστημάτων.

Στην πραγματικότητα, η δυναμική των αγορών και του χρηματικού κεφαλαίου, δεν αποτελεί παρά το σύμπτωμα της κρίσης που εκδηλώνεται στις παραγωγικές σχέσεις. Η αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου αποτελεί τη μαρτυρία των δυσμενών συνθηκών για την πραγματοποίηση επενδύσεων στο επίπεδο της παραγωγής. Εάν το θέσουμε σε όρους Ρύθμισης, οι τάσεις οικονομικής κρίσης και ο κοινωνικός ανταγωνισμός έχουν αναπτυχθεί σήμερα σε τέτοιο βαθμό, που έχουν καταβάλει τις ρυθμιστικές ικανότητες του συστήματος. Όμως, όπως υποστηρίζει ο Boyer, το αίτημα για επαναρύθμιση δεν μπορεί να αφεθεί στην ανεξέλεγκτη λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς. Διότι όπως τονίζουν και οι Tickell και Peck (1995), το να υποστηρίζεται ότι οι αγορές του νεοφιλελευθερισμού μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για ένα νέο ρυθμιστικό καθεστώς αποτελεί ταυτολογία, εφόσον οι ίδιες οι αγορές αποτελούν και την πηγή του προβλήματος. Διότι ο φιλελευθερισμός είναι σήμερα και πάντα ήταν η πολιτική της κρίσης, η οποία οφείλεται στις καταστροφικές δυνάμεις της απεριόριστης εκμετάλλευσης και των απορρυθμισμένων σχέσεων. Η υψηλή κινητικότητα του κεφαλαίου, εκτός από τις μισθολογικές μειώσεις και την απορύθμιση του πλαισίου προστασίας της εργασίας, έχει δικαιολογήσει επιπλέον την επιβάρυνση της εργασίας με το μεγαλύτερο μέρος των φορολογικών βαρών, διαβρώνοντας έτσι το βασικό εργαλείο αναδιανομής του εισοδήματος και διατήρησης της υψηλής ζήτησης που ασκούσε το κράτος προνοίας.

Όμως, όπως είχε αναγνωρίσει ο Ρούσβελτ, το κράτος προνοίας αποτελούσε ένα μέσο προστασίας του κεφαλαίου από τις υπερβολές του, ενάντια στην τάση αύξησης της εκμετάλλευσης, μέσα από την κατεύθυνση των επενδύσεων εκεί όπου τα εργασιακά δικαιώματα και οι διασφαλίσεις δεν ήταν αναπτυγμένα⁵⁵.

Από μια άλλη οπτική, στην εποχή της ρύθμισης της αγοράς, και ενώ η εξάλειψη των επιχορηγήσεων προς τους εργάτες και καταναλωτές έχει δικαιολογηθεί στη βάση της ανάγκης της απομάκρυνσης των στρεβλώσεων από την αγορά, η αλματώδης αύξηση των επιδοτήσεων προς το κεφάλαιο από τις εθνικές και τις τοπικές κυβερνήσεις, με τη λογική της προσέλκυσης κεφαλαίου και άμεσων επενδύσεων, αποτελεί ειρωνεία⁵⁶.

Αν κάτι σημαίνει η ‘παγκοσμιοποίηση’, αυτό θεωρούμε ότι είναι η γενικευμένη τάση της μεγαλύτερης ενσωμάτωσης των πολιτικών αποφάσεων στην παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου. Η τάση όμως αυτή, απορρέει από την συγκυρία του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων, τις εξελίξεις και το βαθμό ωρίμανσης της ταξικής πάλης σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο, και όχι από την αναπόδραστη κίνηση του μηχανισμού των αγορών. Η δυναμική της κίνησης του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου, συναντά τα όριά της στα περιθώρια διατήρησης της κοινωνικής συνοχής σε συνθήκες εκδήλωσης της κρίσης, όπως αποδεικνύεται από το σύγχρονο⁵⁷ παράδειγμα της ‘χαλάρωσης’ του Συμφώνου Σταθερότητας σε δύο από τις μεγαλύτερες οικονομίες της ευρωζώνης, Γαλλία και Γερμανία⁵⁸, και την εφαρμογή εκτεταμένων προγραμμάτων δημοσίων επενδύσεων ακόμα και από την φιλελεύθερη κυβέρνηση Μπούς.

Οι εξελίξεις αυτές αποτελούν μαρτυρίες ότι το εθνικό κράτος εξακολουθεί να ασκεί οικονομική πολιτική και ότι διατηρεί την ικανότητα να τιθασεύει και να ρυθμίζει τις αγορές.

Επομένως, η αναγκαιότητα συμμόρφωσης των πολιτικών αποφάσεων με τους όρους τους οποίους επιτάσσει η παγκόσμια κινητικότητα των αγορών, δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας νομοτελειακής ισχύος των αγορών έναντι των πολιτικών, αλλά ο συγκερασμός και των δύο, είναι το αποτέλεσμα και η έκφραση της υπερίσχυσης των

⁵⁵ Standing, G, 1999

⁵⁶ ό.π.

⁵⁷ εφημ. ‘Το Βήμα’, 26-10-2003

⁵⁸ Οι δύο χώρες αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για περαιτέρω μείωση του δημοσιονομικού τους ελλείμματος, πράγμα το οποίο θα οδηγούσε σε μεγαλύτερες περικοπές των δημόσιων δαπανών.

δυνάμεων του κεφαλαίου στην τρέχουσα συγκυρία του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων.

Συμπερασματικά, η έννοια της 'παγκοσμιοποίησης' έχει ιδεολογική βάση, η οποία συνδέεται με την οικονομική φιλελευθεροποίηση, την αύξηση της ευελιξίας των αγορών εργασίας και την αποδυνάμωση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων, την υποστήριξη της κερδοφορίας των διεθνικών επιχειρήσεων και των επιχειρησιακών δικτύων, τον επανασχεδιασμό των κοινωνικών πολιτικών με στόχο τη μείωση του κοινωνικού ελέγχου γύρω από το κεφάλαιο.

Όμως, όπως σημειώνει ο Chomsky⁵⁹, μια τέτοια διεθνής πολιτική οικονομία η οποία είναι οργανωμένη από ισχυρά κράτη και μυστικές γραφειοκρατίες, των οποίων η εσωτερική λειτουργία εξυπηρετεί στην συγκέντρωση της εξουσίας που διοικεί τις αγορές μέσω δικτύων εταιρικών συμμαχιών, καθόλου δεν σημαίνει ότι είναι αποτέλεσμα της λειτουργίας οποιονδήποτε μυστηριωδών οικονομικών κανόνων:

‘Είναι ανθρώπινες αποφάσεις οι οποίες υπόκεινται σε αμφισβήτηση, αναθεώρηση και ανατροπή. Είναι επίσης αποφάσεις σχηματισμένες μέσα σε θεσμούς, κρατικούς και ιδιωτικούς. Όπως πάντα, έχουν να αντιμετωπίσουν τη δοκιμασία της νομιμότητας, και εάν δεν ανταποκριθούν σε αυτήν, μπορούν να αντικατασταθούν από άλλες περισσότερο ελεύθερες και περισσότερο δίκαιες, ακριβώς όπως έχει συμβεί τόσες φορές στην ιστορία’ (Chomsky,N (1998), p.27).

⁵⁹ Chomsky,N (1998)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1: "ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΝΟΙΓΜΑΤΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΛΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ"

	1913	1950	1973	1980	1986	1988	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2004
Γαλλία	35,4	21,2	29	44	33,7	36,5	37,1	45,4	43,9	46,3	44	46,6	44,7
Γερμανία	35,1	20,1	35,2	..	..	..	46	55,1	54,3	55	52	56,3	59,4
Ιαπωνία	31,4	16,9	18,3	28	21,5	20,4	17,1	26,1	25	21,3	23,2	17,7	22,1
Ολλανδία	103,6	70,2	80,1	103	86,7	86,2	87,3	106,4	113,4	93,2	101,4	112,5	117
Βρετανία	44,7	36	39,3	52	33,3	36,4	41,3	46,3	47,6	48,1	44,8	43,9	38,1
ΗΠΑ	11,2	7	10,5	21	14	14,5	15,8	19,4	20,4	19,9	19,8	20,7	20

Πηγή: Paul Hirst and Grahame Thompson, "Globalisation in Question", πίνακας 2.5 (για τις Χρονιές 1913, 1950 και 1973) στο Φωτόπουλος, Τ. "Παγκοσμιοποίηση, απιστερά και περιεκτική δημοκρατία", Φωτόπουλος, Τ (για το 1980), σελ.47, και World Development Indicators της Παγκόσμιας Τράπεζας για τις υπόλοιπες Χρονιές (πιν.6.1)

Δείκτης: Λόγος του εμπορίου (εξαγωγές και εισαγωγές) προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές.

Πίνακας 2: "Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ"

**Αναλογία των Ακαθάριστων Αμεισών Ξένων Επενδύσεων στο
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν**

	1986	1989	1990	1996	1997	1998	1999	2000
	%	%	%	%	%	%	%	%
Γαλλία	1.1	3.0	3.9	3.7	4.5	5.5	10.9	16.4
Γερμανία	..	1.8	1.8	2.0	2.2	5.8	7.8	13.3
Ιαπωνία	0.9	2.0	1.7	0.9	1.0	1.0	1.2	0.9
Ολλανδία	4.0	9.4	8.3	9.0	8.8	21.0	20.3	35.3
Βρετανία	3.6	7.4	7.4	6.6	8.0	18.5	23.0	38.7
ΗΠΑ	1.4	2.5	2.8	2.6	2.9	4.6	5.2	5.1
Κόσμος	1.1	2.0	2.7	2.2	2.4	3.8	4.6	8.8

Πηγή: World bank/world Development Indicators

Ακαθάριστες άμεσες επενδύσεις: το άθροισμα της απόλυτης αξίας των εισροών και των
εκροών των ξένων άμεσων επενδύσεων που καταγράφονται στο ισολόγιο πληρωμών
οικονομικών λογαριασμών

Πίνακας 3: «Η διάβρωση των βασικών Φορητικών μορφών από τις δυνάμεις της αγοράς, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980»

Θεσμικές μορφές	Περίοδος Μεσοπολέμου	Η Χρυσή Εποχή 1945-67(73)	Η αβέβαιη αναδιάρθρωση στα 1970 και 1980
1 Το πλέγμα της Μισθωτής Εργασίας			
Εργασιακές σχέσεις	Χαμηλή θεσμοθέτηση, χαμηλή διαπραγματευτική δύναμη των συνδικάτων	Μάλλον υψηλή θεσμοθέτηση των συνδικάτων και της συλλογικής διαπραγμάτευσης	Αποκέντρωση της διαπραγμάτευσης, φθίνουσα πορεία των περισσότερων συνδικάτων
Διαμόρφωση του μισθού	Αρκετά αποκεντρωμένος και μάλλον <i>Ανταγωνιστικός</i>	Περισσότερο διοικητικά ελεγχόμενος, παρά καθοριζόμενος από την αγορά	Μισθοί που ορίζονται περισσότερο από τις ανταγωνιστικές πιέσεις και την αγορά
Δαπάνες για Πρόνοια	Σε εμβρυακή μορφή	Θεσμοποιείται ένα σημαντικό κομμάτι του έμμεσου μισθού	Ορθολογικοποίηση ή κάμψαση προς τα κάτω, τάσεις προς ιδιωτική ασφάλιση

2 Ο Ανταγωνισμός μεταξύ των Επιχειρήσεων			
Στην αγορά προϊόντων	Ισχυρός, πόλεμος τιμών κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης	Μάλλον ασθενής, ανταγωνισμός με βάση τη διακριτή ποιότητα	Σφοδρότερος εξαιτίας του διεθνούς ανταγωνισμού και της τεχνικής αλλαγής
Στην αγορά χρήματος	Μεγάλη συγκέντρωση, αλλά οι τιμές είναι ακόμη μέλλον ανταγωνιστικές	Μεγάλη συγκέντρωση σε εθνικό επίπεδο, οι τιμές είναι ολιγοπωλειτικές	Μεγάλη αναδιάρθρωση σε παγκόσμιο επίπεδο, επιστροφή στον πόλεμο των τιμών
3 Νομισματικό καθεστώς			
Πίστη ένοπτι χρεογράφων	Ημετέρες αμηνός πιστωτικό σύστημα, πολύ μεγάλος ο ρόλος της χρηματιστηριακής αγοράς και της κερδοσκοπίας	Θεσμοθέτηση καθαρά πιστωτικών συστημάτων, λίγη κερδοσκοπία	Παγκοσμιοποίηση της χρηματικής κερδοσκοπίας
Χρηματοοικονομικές ρυθμίσεις	Αναδυόμενες αλλά πολύ τιμηματικές	Υψηλά ρυθμιζόμενες και προστατευμένες τράπεζες	Σημαντικές οικονομικές απορρυθμίσεις
4 Κρατικές παρεμβάσεις			
Δημόσιες υπηρεσίες	Εκτός από την άμυνα, εντελώς περιορισμένες	Αναπτυγμένες για υγεία, εκπαίδευση, μεταφορές	Πολιτικές λαιότητας και ορθολογικοποίησης
Κρατικής ιδιοκτησίας Επιχειρήσεις	Πολύ λίγες, εκτός μετά από την κρίση του 1929	Μάλλον σημαντικές σε κάποιες Ευρωπαϊκές χώρες	Σημαντική ιδιωτικοποίηση σε κάποιες χώρες
Πρόνοια	Αναδυόμενη αλλά γενικά μη θεσμοθετημένη	Θεσμοθετημένη σε διαφορετικό βαθμό μεταξύ των χωρών	Αναδιοργάνωση και εξασθένιση, περισσότερο ασφάλιση, λιγότερο πρόνοια

5 Διεθνές καθεστώς

Εμπόριο	Μάλλον ανοιχτό και επιπλέον προστατευτισμός και νομισματικοί πόλεμοι	Προοδευτική απελευθέρωση του εμπορίου	Παρά τους περασισμούς για προστατευτισμό, εξελισσόμενη παγκοσμιοποίηση
Δημόσια οικονομικά	Υψηλά ενεργές οικονομικές ροές	Μάλλον περιορισμένες ιδιωτικές οικονομικές ροές	Έκρηξη βραχυχρόνιων ιδιωτικών κεφαλαιακών ροών, οικονομική παγκοσμιοποίηση
Κεφάλαιο	Περιορισμένη επέκταση των ξένων επενδύσεων	Σημαντική, κυρίως Αμερικανική, απευθείας επένδυση	Σημαντική κίνηση ξένων επενδύσεων

Πηγή: Boyer, R, 1996, 'Πίνακας σύνθεσης μιας σειράς ιστορικών μελετών σε όρους 'ρυθμισής''

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΛΥΣΙΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

1. Εισαγωγή

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα συνεχίσουμε με την παρουσίαση της προσέγγισης των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων¹, διότι η προσέγγιση αυτή παρέχει το κατάλληλο πλαίσιο για την ανάλυση της οργάνωσης των δραστηριοτήτων των βιομηχανικών επιχειρήσεων υψηλής διεθνοποίησης, καθώς συνδέει την ανταγωνιστικότητα ενός παγκοσμιοποιημένου βιομηχανικού κλάδου, με την ικανότητα μιας επιχείρησης να διοικεί και να διαχειρίζεται τις συνδέσεις μέσα σε μια παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα, κατά τρόπο ολοκληρωμένο και συστηματικό. Ως παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες ορίζονται οι

‘ομάδες ενδοοργανωτικών δικτύων που συγκεντρώνονται γύρω από ένα εμπόρευμα ή προϊόν, συνδέοντας μεταξύ τους νοικοκυριά, επιχειρήσεις, και κράτη, στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας’².

Η προσέγγιση επικεντρώνει στις οικονομικές, χωρικές και πολιτικές διαστάσεις των διεπιχειρησιακών δικτύων, τονίζοντας τη σημασία του ηγετικού ρόλου των μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων στην διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων των δικτύων. Συνδέεται με την ευρύτερη βιβλιογραφία περί διεθνούς ανταγωνιστικότητας στη βιομηχανία, εφόσον ο συντονισμός των συμπληρωματικών δραστηριοτήτων στην ίδια εμπορευματική αλυσίδα εξασφαλίζει επιτυχή πρόσβαση στην ανταγωνιστικότητα.

¹ Με κυριότερους εκπροσώπους τους Gereffi,G, Korzeniewicz,M, Wallerstein,I, Hopkins,T, Campbell,D, Parisotto,A,

² Gereffi et al, 1994, :2

Το θεωρητικό πλαίσιο των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων συνδέεται επίσης με τις θεωρίες ανάπτυξης και τις δύο θεμελιώδεις μεταβολές στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες σχηματίζουν τις σύγχρονες προοπτικές στην αναπτυξιακή θεωρία³. Δηλαδή πρώτον, με την ευρεία μεταβολή στις εθνικές στρατηγικές ανάπτυξης από εκβιομηχάνιση υποκατάστασης εισαγωγών σε εκβιομηχάνιση εξαγωγικού προσανατολισμού σε όλο τον αναπτυσσόμενο κόσμο, και δεύτερον, με τον τεράστιο μετασχηματισμό στην οργάνωση της διεθνούς οικονομίας των τελευταίων δεκαετιών.

Η επικράτηση στρατηγικών εκβιομηχάνισης εξαγωγικού προσανατολισμού, στηρίζεται στις πολιτικές κατευθύνσεις των ισχυρών διεθνών οικονομικών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, και βασίζεται ευρέως στην εμπειρία του 'οικονομικού θαύματος' των χωρών της Ανατολικής Ασίας το οποίο συντελέστηκε τη δεκαετία του 1960 έως τα μέσα του 1970. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Ιαπωνία και η ομάδα των Ασιατικών οικονομιών υψηλών επιδόσεων των λεγόμενων 'τεσσάρων μικρών τίγρεων' δηλ. το Χονγκ-Κονγκ, Ταϊβάν, Νότια Κορέα και Σιγκαπούρη, πραγματοποίησαν μεγάλη ανάπτυξη στις εξαγωγές, και αύξηση του κατά κεφαλή προϊόντος, της εγχώριας αποταμίευσης και επένδυσης⁴. Η Ανατολική Ασία ξεπέρασε τις άλλες περιφέρειες του τρίτου κόσμου ως προς ένα μεγάλο εύρος οικονομικών και κοινωνικών δεικτών, επιδόσεις που αποδόθηκαν ευρέως στην υιοθέτηση στρατηγικών εκβιομηχάνισης εξαγωγικού προσανατολισμού ως κυρίαρχων στρατηγικών ανάπτυξης⁵. Η εκβιομηχάνιση εξαγωγικού προσανατολισμού αποτελεί μέχρι σήμερα την κυρίαρχη στρατηγική ανάπτυξης, παρά το γεγονός της οικονομικής κρίσης που ενέσκηψε στην Ασία το 1997⁶.

Ο μετασχηματισμός της παγκόσμιας οικονομίας στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, αφορά την ίδια την οργάνωση της οικονομίας. Οι αλλαγές στην χωρική οργάνωση της παραγωγής οι οποίες αποδεικνύονται από την απότομη αύξηση του όγκου του εμπορίου και των επενδυτικών ροών που συνδέουν τις χώρες και τις ευρύτατες προελεύσεις και προορισμούς αυτών των ροών, σηματοδοτούν την ποιοτική αλλαγή

³ Gereffi, G 1999, Campbell, D and Parisotto, A 1995, Palpacuer, E and Parisotto, A 1998

⁴ Παγκόσμια Τράπεζα, 1993

⁵ Gereffi, G 1999

⁶ ό.π.

στον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται το μεγαλύτερο μέρος τους εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, το οποίο δεν μπορεί πλέον να γίνει αντιληπτό ως ένα πλήθος συναλλαγών μεταξύ απομακρυσμένων χωρών, καθώς οργανώνεται μέσα σε μια δομή ή σύστημα διοίκησης που συνδέει επιχειρήσεις σε μια ποικιλία από διευθετήσεις αναζήτησης πηγών συνεργασίας (sourcing) και σύναψης συμβολαίων/συνεργασιών (contracting). Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων αλυσίδων διευκρινίζουν ότι οι χώρες ενδιαφέρουν βέβαια σε αυτό το σχήμα, αλλά οι παραγωγικές και εμπορικές διασυνδέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων, περιγράφουν καλύτερα την διαδικασία της αλληλεξάρτησης, με την έννοια ότι οι χώρες μπορεί να διευκολύνουν ή να παρεμποδίζουν τη διαδικασία, αλλά η διαδικασία καθεαυτή καθοδηγείται από την στρατηγική συμπεριφορά των επιχειρήσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι επιχειρησιακές στρατηγικές αποτελούν το κλειδί για την κατανόηση των ευρέων και θεμελιωδών μεταβολών στην οργάνωση της παραγωγής, καθώς και των συνεπειών των μεταβολών αυτών στη δομή της οργάνωσης της εργασίας, το θεσμικό πλαίσιο που την διέπει, και τις εργασιακές πολιτικές. Επόμενο είναι, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις να θεωρούνται ως η κινητήρια δύναμη της παγκοσμιοποίησης, εφόσον οι επιχειρησιακές στρατηγικές τους άλλαξαν ραγδαία, παράλληλα με την απορύθμιση και τα μέτρα φιλελευθεροποίησης, τις ραγδαίες τεχνολογικές μεταβολές και την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού.

Επομένως, οι μεταβολές στη δομή της οργάνωσης της εργασίας – το ζήτημα που μας ενδιαφέρει ειδικότερα σε αυτή την μελέτη -, θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητές μέσα από την ανάλυση ζητημάτων που σχετίζονται με τις συνέπειες των μεταβολών των επιχειρησιακών στρατηγικών των διεθνικών επιχειρήσεων όπως είναι: ο λόγος για τον οποίο οι επιχειρήσεις αποκεντρώνουν όλο και συχνότερα την παραγωγή τους μέσω πρακτικών outsourcing, οι σχέσεις συνεργασίας που συνάπτουν ανταγωνιστικές μεταξύ τους επιχειρήσεις μέσα από μια ποικιλία στρατηγικών συμμαχιών, το εάν οι νέες μέθοδοι οργάνωσης της παραγωγής όπως για παράδειγμα η ‘λιτή παραγωγή’/’lean production’, συνιστούν απειλή ή υπόσχεση για μια σειρά επαγγελματών και της ποιότητας του περιεχομένου τους στην βιομηχανία.

Την περίοδο κατά την οποία κυριαρχούσαν οι αναπτυξιακές στρατηγικές υποκατάστασης των εισαγωγών, οι διεθνικές επιχειρήσεις αποτελούσαν τους κυρίαρχους οικονομικούς παράγοντες⁷.

Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν κάθετα ολοκληρωμένες και εκτείνονταν παγκοσμίως, μέσα από την λειτουργία θυγατρικών επιχειρήσεων δικής τους ιδιοκτησίας, οι οποίες αποσπούσαν εθνικούς πόρους για εξαγωγές, ή εμπλέκονταν στην τοπική παραγωγή για την πραγματοποίηση πωλήσεων σε ολόκληρο τον κόσμο.

Σήμερα, οι ανταλλαγές ανάμεσα στις περιοχές του κέντρου και της περιφέρειας, έχουν γίνει πολύ πιο σύνθετες, καθώς οι επιχειρήσεις διατηρούν τις 'βασικές' τους δραστηριότητες, αποκεντρώνοντας σειρά δραστηριοτήτων τις οποίες παλαιότερα κατείχαν και πραγματοποιούσαν στις χώρες τους.

Η βασική αρχή η οποία διέπει αυτή την τάση είναι η εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, ο οποίος απαιτεί από τις επιχειρήσεις την στενή παρακολούθηση των ανταγωνιστικών επιδόσεων για την κάθε δραστηριότητα που παράγει προστιθέμενη αξία. Αυτό συχνά οδηγεί τις επιχειρήσεις σε αποφάσεις για το αν θα 'παράγουν' οι ίδιες ή θα 'αγοράσουν' από έξω το προϊόν ή τη δραστηριότητα, εφόσον λόγω της αυξανόμενης ευελιξίας είναι συχνά φθηνότερο, καλλίτερο και λιγότερο επισφαλές το να αγοράσουν παρά να κατέχουν οι ίδιες την δραστηριότητα ή το προϊόν⁸.

Αυτό αποδεικνύει η αλματώδης ανάπτυξη των εισαγωγών στις αναπτυσσόμενες χώρες, η οποία σηματοδοτεί την μεταφορά του κέντρου βάρους της παραγωγής και των εξαγωγών πολλών βιομηχανιών, σε μια εκτεταμένη σειρά νέας εκβιομηχάνισης χωρών του τρίτου κόσμου⁹. Παράλληλα, καθώς οι νέες-εκβιομηχάνισης οικονομίες της Ανατολικής Ασίας και της Λατινικής Αμερικής μετακινούνται σε εξαγωγές οι οποίες βασίζονται περισσότερο στην ένταση του κεφαλαίου και των δεξιοτήτων, γίνεται φανερό, ότι η 'φτηνή εργασία' από μόνη της, δεν αρκεί για να εξηγήσει ικανοποιητικά την εκβιομηχάνιση του τρίτου κόσμου.

Η θέση της παγκοσμιοποίησης υπογραμμίζει την συνεχώς μεταβαλλόμενη κατάσταση πολλών παραγωγικών διαδικασιών και την γεωγραφική τους επανατοποθέτηση σε παγκόσμια κλίμακα, με ένα τρόπο που τέμνει τα εθνικά σύνορα.

⁷ έως τη δεκαετία του '70

⁸ Campbell, D and Parisotto, A, 1995

⁹ Gereffi, G 1999

Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, οι κεντρικές επιχειρήσεις μετακινούνται από υψηλού-όγκου σε υψηλής-αξίας παραγωγή, και αντί του πυραμιδικού σχήματος όπου η εξουσία συγκεντρωνόταν στα διευθυντήρια των διεθνικών επιχειρήσεων και όπου οι εντολές διαχέονταν σε μια κάθετη αλυσίδα κυριαρχίας, τα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα σήμερα, μοιάζουν περισσότερο με ‘δίκτυο αράχνης’¹⁰ από ανεξάρτητες, αλλά παρόλα αυτά, αλληλοσυνδεόμενες επιχειρήσεις.

Οι κεντρικές επιχειρήσεις λειτουργούν σαν στρατηγικοί ενδιάμεσοι στο κέντρο του δικτύου, ελέγχοντας κρίσιμης σημασίας πληροφόρηση, δεξιότητες και πόρους, τα οποία είναι απαραίτητα για την αποτελεσματική λειτουργία του παγκόσμιου δικτύου. Αυτό που εξυπακούεται για τις επιχειρήσεις αλλά και τις χώρες που θέλουν να επιτύχουν στη σύγχρονη διεθνή οικονομία, είναι ότι χρειάζεται να τοποθετηθούν στρατηγικά μέσα στα παγκόσμια δίκτυα και να αναπτύξουν στρατηγικές πρόσβασης στις ηγετικές επιχειρήσεις, προκειμένου να προωθήσουν και βελτιώσουν την οικονομική τους θέση.

2. Οι Παγκόσμιες Εμπορευματικές Αλυσίδες

Ξεκινώντας και πάλι από τις διαφορές του πλαισίου λειτουργίας των επιχειρήσεων σε καθεστώς παγκοσμιοποίησης σε σύγκριση με το προηγούμενο καθεστώς της διεθνοποίησης, παραθέτουμε την διάκριση που κάνει ο Dicken¹¹ μεταξύ ‘διεθνοποίησης’ και ‘παγκοσμιοποίησης’, σύμφωνα με την οποία, ενώ η διεθνοποίηση αναφέρεται στη γεωγραφική εξάπλωση των οικονομικών δραστηριοτήτων δια μέσου των εθνικών συνόρων, και με αυτή την έννοια δεν αποτελεί νέο φαινόμενο, η παγκοσμιοποίηση είναι πολύ πιο πρόσφατη διαδικασία από την διεθνοποίηση, διότι σημαίνει λειτουργική ολοκλήρωση μεταξύ διεθνώς διασκορπισμένων δραστηριοτήτων.

Κατά τον Frenkel,¹² η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια οικονομική διαδικασία η οποία χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη ολοκλήρωση των εθνικών οικονομιών, η οποία συντονίζεται από μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις. Παντοδύναμοι υπερεθνικοί οργανισμοί, συνασπισμοί ομάδων συμφερόντων και παγκόσμιας

¹⁰ Gereffi, G, 1999

¹¹ Dicken, P, 1998 :5

¹² Frenkel, S, 2001

εμβέλειας μέσα ενημέρωσης συμπράττουν στη διαμόρφωση του νέου οικονομικού περιβάλλοντος, στο οποίο εκτός από τη ραγδαία ανάπτυξη των ενδο-εταιρικών συναλλαγών (μεταξύ θυγατρικών επιχειρήσεων), εμφανίζεται και μία άλλη περισσότερο περίπλοκη μορφή ολοκλήρωσης: η συνεργασία μεταξύ επιχειρήσεων, με τη μορφή των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων. Η συνεργασία αυτή αποδεικνύεται από την ανάπτυξη των δια-εταιρικών και υπερεθνικών συμφωνιών. Τη δυνατότητα ανάλυσης της οργάνωσης των περίπλοκων σχέσεων συνεργασίας οι οποίες αναπτύσσονται ανάμεσα στις επιχειρήσεις των δικτύων, προσφέρει η θεώρηση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων. Πρόκειται για μια ιστορική προσέγγιση βασισμένη στα δίκτυα, η οποία ερευνά πάνω και κάτω από το επίπεδο του έθνους-κράτους με σκοπό την καλύτερη ανάλυση της δομής και των αλλαγών στην παγκόσμια οικονομία¹³, και υιοθετεί μια ανάλυση η οποία βασίζεται στις παγκόσμιες οικονομικές και χωρικές ανισότητες με την έννοια της διαφοροποιημένης πρόσβασης στις αγορές και τους οικονομικούς πόρους.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ως παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες, ορίζονται οι ομάδες εσωτερικά οργανωμένων δικτύων επιχειρήσεων, οι οποίες συγκεντρώνονται γύρω από την παραγωγή ενός προϊόντος, συνδέοντας επιχειρήσεις, κράτη και νοικοκυριά στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας.

Η εμπορευματική αλυσίδα αναφέρεται σε όλο το εύρος των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται κατά τον σχεδιασμό, την παραγωγή και την υποστήριξη πωλήσεων ενός προϊόντος. Τα δίκτυα που περιλαμβάνονται σε μία αλυσίδα είναι εξειδικευμένα, τοπικά ολοκληρωμένα και κοινωνικά συγκροτημένα, τονίζοντας το κοινωνικό υπόβαθρο της οικονομικής οργάνωσης.

Σύμφωνα με τον ορισμό των Doeringer/Piore¹⁴, οι παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες αποτελούν αλυσίδες προμηθευτών, βιομηχανιών και διανομέων, οι οποίες ξεκινούν από τη διαδικασία μεταποίησης βασικών πρώτων υλών και καταλήγουν με την πώληση του τελικού προϊόντος. Επιχειρήσεις σε διαφορετικά επίπεδα της αλυσίδας, συνδέονται μεταξύ τους με διαφόρων τύπων διασυνδέσεις προς τα πάνω και προς τα κάτω, οι οποίες κυμαίνονται από συναλλαγές οι οποίες διαμεσολαβούνται απολύτως από την αγορά, σε εξαρτημένες σχέσεις (όπως είναι οι σχέσεις οι οποίες

¹³ και από αυτή την άποψη η προσέγγιση παρουσιάζει κοινά σημεία με την ανάλυση του Jessor για την διάβρωση του εθνικού κράτους από την διαδικασία διεθνοποίησης της παραγωγής και την εδραίωση του μεταφορντικού κράτους.

¹⁴ στο Campbell and Parisotto, 1995

ελέγχονται από τις κυρίαρχες πολυεθνικές επιχειρήσεις), σε σχέσεις συνεργασίας (όπως είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται στους βιομηχανικούς τομείς της Βόρειας Ιταλίας), μέχρι την πλήρως καθετοποιημένη ολοκλήρωση. Οι αλυσίδες επίσης διαθέτουν σύνδεση με υποδομές από πωλητές εξοπλισμού, δίκτυα πληροφόρησης, συστήματα μεταφορών, χρηματοοικονομικούς και τραπεζικούς οργανισμούς, και μπορούν ακόμα να εκτείνονται μέχρι το επίπεδο μικρών επιχειρήσεων και νοικοκυριών που ανήκουν στον άτυπο τομέα της παραγωγής.

Κατά τους Hopkins and Wallerstein¹⁵, η μεγαλύτερη ερμηνευτική αξία μιας εμπορευματικής αλυσίδας έγκειται στην έμφαση που δίνει στη διαδικασία, και κατά τον Gereffi¹⁶ βασίζεται στην δυνατότητα επεξηγηματικής συνεισφοράς των ποικίλων δομικών χαρακτηριστικών των δικτύων. Οι συγκεκριμένες διαδικασίες ή τα τμήματα μέσα σε μία εμπορευματική αλυσίδα μπορούν να αναπαρασταθούν σαν κόμβοι οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους σε δίκτυα. Κάθε κόμβος μέσα στην αλυσίδα περιλαμβάνει την διάθεση και την οργάνωση εισροών (π.χ. πρώτων υλών ή ενδιάμεσων προϊόντων), εργατικής δύναμης, τη μεταφορά και διανομή του προϊόντος, την κατανάλωση. Έτσι, η ανάλυση μιας εμπορευματικής αλυσίδας δείχνει με ποιόν τρόπο η παραγωγή, η διανομή και η κατανάλωση, σχηματίζονται από τις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες χαρακτηρίζουν τα διαδοχικά στάδια της απόκτησης των εισροών, τη μεταποίηση, τη διανομή, την πώληση και την κατανάλωση.

Σύμφωνα με τους Hopkins και Wallerstein¹⁷, τα μονοπώλια και ο ανταγωνισμός είναι οι βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν την κατανομή του πλούτου μεταξύ των κόμβων μιας εμπορευματικής αλυσίδας. Ένα σχετικά μεγαλύτερο μερίδιο πλούτου προκύπτει για τους κόμβους του κέντρου σε σύγκριση με τους κόμβους της περιφέρειας, διότι οι πιέσεις από τον ανταγωνισμό είναι μικρότερες για τους πρώτους σε σχέση με τους δεύτερους. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, οι επιχειρήσεις και τα κράτη του κέντρου, κερδίζουν ένα προβάδισμα στον ανταγωνισμό, μέσω των καινοτομιών, οι οποίες μεταφέρουν τις πιέσεις του ανταγωνισμού στην περιφέρεια της παγκόσμιας οικονομίας. Έτσι, τα μοντέλα του ανταγωνισμού και οι καινοτομίες αποκτούν κρίσιμη σημασία για την κατανόηση της οργάνωσης και του μετασχηματισμού των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων.

¹⁵ Gereffi et al, 1994, chapter 2 : 50

¹⁶ Gereffi et al, 1994;chapter 1 :8

¹⁷ Gereffi et al, 1994, chapter 2

Στο βαθμό που η ανάλυση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων επικεντρώνει στο επίπεδο της επιχείρησης (είτε εξατομικευμένα είτε στο εσωτερικό των παραγωγικών δικτύων των εμπορευμάτων), παρέχει μία γέφυρα σύνδεσης ανάμεσα στο μακρο-ιστορικό πλαίσιο των αναλύσεων για τις εξελίξεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, και το μικρο-οργανωτικό πλαίσιο της επιχείρησης και του κράτους στο οποίο επίσης εστιάζεται το ενδιαφέρον της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Ως προς το τελευταίο για παράδειγμα, οι παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες, αναδεικνύουν την κρισιμότητα που έχουν για τις επιχειρήσεις, κοινωνικοί παράγοντες όπως η συγγένεια και η εθνική ταυτότητα, στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν και να διατηρήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα μέσα στην αλυσίδα. Επίσης, πλήθος μελετητών¹⁸ τονίζουν emphaticά τη σημασία των κρατικών πολιτικών ως μεταβλητής που διαμορφώνει την οργάνωση των επιχειρήσεων μέσα στις εμπορευματικές αλυσίδες.

2.1 Τυπολογία των αλυσίδων

Η προώθηση της παγκοσμιοποίησης από το βιομηχανικό και το εμπορικό κεφάλαιο, έχει σχηματίσει δύο διακριτούς τύπους διεθνών οικονομικών δικτύων, τα οποία σχηματοποιήθηκαν από τον G.Gereffi¹⁹ σε μια τυπολογία που τα μετονομάζει αντίστοιχα σε ‘καθοδηγούμενες από τον παραγωγό’²⁰, και ‘καθοδηγούμενες από τον αγοραστή’²¹, παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες.

Εμπορευματικές αλυσίδες καθοδηγούμενες από τον παραγωγό, είναι εκείνες στις οποίες τον κεντρικό ρόλο στον συντονισμό των παραγωγικών δικτύων τον παίζουν μεγάλες, συνήθως διεθνικές βιομηχανίες οι οποίες χαρακτηρίζονται ως εντάσεως κεφαλαίου και τεχνολογίας, όπως είναι οι αυτοκινητοβιομηχανίες, οι βιομηχανίες αεροσκαφών, υπολογιστών και βαρέων μηχανημάτων. Η αυτοκινητοβιομηχανία χρησιμοποιείται ως κλασσικό παράδειγμα καθοδηγούμενης από τον παραγωγό αλυσίδας, εφόσον διαθέτει παραγωγικά συστήματα πολλαπλών επιπέδων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται χιλιάδες επιχειρήσεις όλων των τύπων

¹⁸ Gereffi, G and al, 1994

¹⁹ Gereffi, G, 1994, 1999

²⁰ Producer-driven commodity chains, Gereffi, G and al, chapter 5

²¹ Buyer-driven commodity chains, Gereffi, G and al, chapter 5

(μητρικές, θυγατρικές, υπεργολάβοι, προμηθευτές). Στη διαδικασία της διεθνοποίησης, οι βιομηχανίες που κυριαρχούν σε αυτού του τύπου τις εμπορευματικές αλυσίδες, συνήθως εφαρμόζουν ένα καταμερισμό εργασίας του τύπου που εφαρμόστηκε στις χώρες της Ανατολικής Ασίας²².

Η εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας

Το παράδειγμα της ανάπτυξης της εμπορευματικής αλυσίδας της αυτοκινητοβιομηχανίας με επίκεντρο τρεις Αμερικάνικες ηγετικές επιχειρήσεις²³, περιγράφει χαρακτηριστικά τα πολλαπλά επίπεδα της οργάνωσης της παραγωγής και του καταμερισμού της εργασίας που αναπτύσσονται στις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό εμπορευματικές αλυσίδες.

Οι τρεις μεγάλες Αμερικάνικες επιχειρήσεις κατασκευής αυτοκινήτου/automakers, οι οποίες ασκούν ηγεμονικό ρόλο στην εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας [General Motors, Ford Motor Company και Chrysler Corp.(η οποία σήμερα αποτελεί μέρος της DaimlerChrysler μετά την συγχώνευσή της με την Daimler-Benz AG), παρήγαγαν το 1997, το 68% της συνολικής παραγωγής επιβατικών αυτοκινήτων στις ΗΠΑ²⁴ οι οποίες αποτελούν την μεγαλύτερη αγορά κατανάλωσης επιβατικών αυτοκινήτων παγκοσμίως. Το υπόλοιπο 32% της Αμερικάνικης παραγωγής αυτοκινήτων, προέρχεται από θυγατρικές επιχειρήσεις οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ασία και την Ευρώπη.

Παράλληλα με αυτές τις γιγάντιες επιχειρήσεις συναρμολόγησης/assemblers, η εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας, περιλαμβάνει επίσης βιομηχανίες οι οποίες παράγουν επιμέρους κομμάτια του αυτοκινήτου/part manufacturers, είναι διάσπαρτες, και αποτελούνται από χιλιάδες προμηθευτές/suppliers, που το μέγεθός τους κυμαίνεται από μικρά καταστήματα έως και μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Οι βιομηχανίες παραγωγής των επιμέρους κομματιών, διακρίνονται στις βιομηχανίες που παράγουν πρωτότυπο εξοπλισμό/original equipment manufacturers (OEM), και σε εκείνες που παράγουν εξοπλισμό αντικατάστασης/replacement market. Οι OEMs

²² Στο σχήμα 1 του παραρτήματος παρουσιάζεται σχηματικά η οργάνωση των καθοδηγούμενων από τον παραγωγό εμπορευματικών αλυσίδων.

²³ όπως παρουσιάζεται στο Gereffi, G, 1999

²⁴ ό.π.

είναι επιχειρήσεις οι οποίες παράγουν κομμάτια και εξαρτήματα για λογαριασμό των μεγάλων κατασκευαστών/automakers, οι οποίοι με τη σειρά τους τα χρησιμοποιούν για την συναρμολόγηση των νέων οχημάτων. Οι επιχειρήσεις που παράγουν εξοπλισμό αντικατάστασης/replacement market ή aftermarket, κατασκευάζουν κομμάτια και εξαρτήματα τα οποία υποκαθιστούν ή συμπληρώνουν τα κομμάτια που χρησιμοποιούνται στην πρωτότυπη συναρμολόγηση των οχημάτων. Και οι δύο κατηγορίες προμηθευτών, δηλαδή τόσο οι OEMs όσο και οι replacement market, μπορούν να είναι είτε ανεξάρτητες επιχειρήσεις είτε θυγατρικές μεγαλύτερων επιχειρήσεων.

Η οργάνωση της παραγωγής και οι σχέσεις ανάμεσα στους διάφορους τύπους επιχειρήσεων που εμπλέκονται στα διάφορα στάδια παραγωγής, επηρεάζονται από τις εξελίξεις στις μεθόδους της παραγωγής. Στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας, οι βασικές μέθοδοι παραγωγής είχαν μεταβληθεί ελάχιστα ανάμεσα στο 1913 όταν εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από τον Henry Ford η γραμμή συναρμολόγησης με τον μεταφορέα, και το 1970 όταν εμφανίστηκε για πρώτη φορά το νέο σύστημα της ‘λιτής παραγωγής’/‘lean production’ στην Ιαπωνία. Στο διάστημα αυτό, ο κλάδος της αυτοκινητοβιομηχανίας ήταν ο κατεξοχήν κλάδος εφαρμογής του φορντικού μοντέλου της μαζικής παραγωγής, με το οποίο παράγονταν περιορισμένης ποικιλίας τυποποιημένα αυτοκίνητα, προορισμένα για την κατανάλωση στις μαζικές αγορές. Η παραγωγή διεξαγόταν σε μεγάλα εργοστάσια συναρμολόγησης, με τη χρήση άκαμπτων μεθόδων, σύμφωνα με τις οποίες ο κάθε εργάτης συναρμολόγησης έπρεπε να εκτελέσει με μεγάλη ταχύτητα σε συνεχή επανάληψη, ιδιαίτερα τυποποιημένα και περιορισμένα καθήκοντα.

Την περίοδο αυτή, οι μεγάλες Αμερικάνικες και Ευρωπαϊκές αυτοκινητοβιομηχανίες, ανέπτυξαν ειδικές σχέσεις με τους προμηθευτές τους, οι οποίες βασίζονταν σε βραχυχρόνια συμβόλαια που αποσκοπούσαν στην μείωση του κόστους.

Καθώς οι μεγάλοι μεγέθους παραγωγοί διέτρεχαν τον κόσμο για εξαρτήματα χαμηλού κόστους, η αυξανόμενη γεωγραφική απόσταση ανάμεσα στις εταιρείες συναρμολόγησης και τους προμηθευτές τους, ανάγκαζε τους συναρμολογητές να διατηρούν τεράστιους καταλόγους με την απογραφή των εξαρτημάτων στα εργοστάσια συναρμολόγησης. Με αυτό το προσαρμοσμένο κατά περίπτωση σύστημα παραγωγής/ ‘just in case’ system, μειωνόταν ο κίνδυνος της διάσπασης της αλυσίδας

συναρμολόγησης από μια προσωρινή έλλειψη εξαρτημάτων ή από ελαττωματικές παρτίδες εξαρτημάτων.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο ανταγωνισμός στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας εντατικοποιήθηκε λόγω της αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα την μείωση του κόστους παραγωγής και την βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος. Σε αυτό συνετέλεσε η θεαματική άνοδος και η ανάδειξη της Ιαπωνικής αυτοκινητοβιομηχανίας σε μία από τις ηγετικές βιομηχανίες ανά τον κόσμο. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ένα από τα χαρακτηριστικά της Ιαπωνικής παραγωγής ήταν ότι διεξαγόταν σχεδόν ολοκληρωτικά μέσα στην χώρα. Οι Ιάπωνες παραγωγοί είχαν εγκαταστήσει λειτουργίες συναρμολόγησης σε χώρες όπως η Αυστραλία και ένα αριθμό αναπτυσσομένων χωρών, τοποθετώντας μαζί το τελικό στάδιο της ολοκλήρωσης των οχημάτων με την συναρμολόγηση των εισαγόμενων κομματιών. Ωστόσο, πριν το 1982 δεν υπήρχε ούτε ένα εργοστάσιο παραγωγής εκτός Ιαπωνίας²⁵. Η πρόσβαση των Ιαπώνων παραγωγών αυτοκινήτου στις αγορές της Αμερικής και της Ευρώπης γινόταν αποκλειστικά μέσω των Ιαπωνικών εξαγωγών, και η ανταγωνιστικότητα των τιμών των προϊόντων βασιζόταν στην μεγάλης κλίμακας, υψηλής αυτοματοποίησης και ευέλικτα οργανωμένης παραγωγής στα Ιαπωνικά εργοστάσια. Σε αυτού του είδους την εξαιρετικά αποτελεσματική παραγωγή του αυτοκινήτου οδήγησαν η μαζική τεχνολογική επένδυση που πραγματοποιήθηκε τις δεκαετίες 1950 και 1960 με την υποστήριξη της κυβερνητικής πολιτικής, και ο εξαιρετικά υψηλός βαθμός κάθετης ολοκλήρωσης που είχε επιτευχθεί με τους Ιάπωνες προμηθευτές εξαρτημάτων. Η αποτελεσματικότητα στην αντιμετώπιση του κόστους παραγωγής ήταν τέτοια που να αντισταθμίζει τα όποια μεταφορικά κόστη εξ αιτίας της μεγάλης γεωγραφικής απόστασης της χώρας από τις μεγάλες αγορές.

Παρόλα αυτά, από τις αρχές του 1980, οι Ιαπωνικές επιχειρήσεις άρχισαν να μεταβάλλουν την παγκόσμια στρατηγική τους, τοποθετώντας μεγάλες παραγωγικές μονάδες στις μεγάλες αγορές των προϊόντων τους.

Πρωταρχικός λόγος για αυτή την αλλαγή, ήταν η αυξανόμενη πολιτική αντίδραση στην Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη απέναντι στην αύξηση των Ιαπωνικών εισαγωγών. Η εφαρμογή των συνθηκών για τον 'εκούσιο' περιορισμό του εμπορίου

²⁵ Dicken, P., 1998:339

ανάμεσα στην Ιαπωνία και ένα αριθμό χωρών, ήταν η απόδειξη του επιπέδου των εμπορικών προστριβών τις οποίες είχε προκαλέσει η διείσδυση των Ιαπωνικών εισαγωγών. Ιδιαίτερα για τις ΗΠΑ, ο πειθαναγκασμός των Ιαπώνων παραγωγών αυτοκινήτου για την τοποθέτηση μέρους των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων στην χώρα, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους στόχους των προστατευτικών πολιτικών εμπορίου²⁶. Με αυτόν τον τρόπο, οι Ιαπωνικές επιχειρήσεις θα αναγκάζονταν να λειτουργήσουν κάτω από τις ίδιες συνθήκες λειτουργίας των Αμερικάνικων επιχειρήσεων.

Οι Ιάπωνες παραγωγοί προχώρησαν πολύ προσεκτικά σε επενδύσεις στο εξωτερικό, και ιδιαίτερα στην Βόρεια Αμερική όπου έχουν εγκαταστήσει πλήρη παραγωγικά δίκτυα. Μέχρι το 1991 είχαν χωροθετηθεί περισσότερες από 12 Ιαπωνικές θυγατρικές στις ΗΠΑ και τον Καναδά²⁷. Πρωτοπόρα σε αυτές τις επενδύσεις δεν αποδείχθηκε κάποια από τις δύο μεγαλύτερες Ιαπωνικές επιχειρήσεις στην παραγωγή αυτοκινήτου, δηλαδή η Toyota ή η Nissan, αλλά η Honda, η οποία εγκατέστησε ένα εργοστάσιο παραγωγής στο Οχάιο το 1982. Σύντομα ακολουθήθηκε από τη Nissan, η οποία εγκατέστησε εργοστάσιο στο Τενεσσύ το 1983. Η ηγετική Toyota εγκαταστάθηκε στις ΗΠΑ με πολύ συνετό τρόπο. Σε συνεργασία με την Αμερικάνικη GM εγκατέστησε ένα 50/50 πρόγραμμα joint venture σε εργοστάσιο στην Καλιφόρνια το 1984. Τέσσερα χρόνια αργότερα η Toyota εγκαινίασε δικής της ιδιοκτησίας εργοστάσια στο Κεντάκι, το Georgetown και το Κέιμπριτζ στο Οντάριο.

Η Honda συνέχισε να αναπτύσσει τις λειτουργίες της στην Αμερική, με την εγκατάσταση εργοστασίων της στο Οχάιο και Οντάριο. Η Mazda εγκαινίασε την παραγωγή της στο Μίσιγκαν το 1987 και η Μιτσουμπίσι πραγματοποίησε πρόγραμμα joint venture σε συνεργασία με την Chrysler στο Ιλινόις.

Οι παραπάνω μεγάλες Ιαπωνικές επιχειρήσεις συνέχισαν να αυξάνουν την επενδυτική τους δραστηριότητα στη Βόρεια Αμερική, και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 τα Ιαπωνικά εργοστάσια είχαν δημιουργήσει την δυναμική παραγωγής 2,7 εκατομμυρίων οχημάτων και απασχόλησης 25.000 ατόμων²⁸.

Συμπεραίνεται δηλαδή, ότι σε λιγότερο από μία δεκαετία, οι Ιαπωνικές επιχειρήσεις είχαν στήσει ένα απόλυτα ελεγχόμενο από τις ίδιες δίκτυο παραγωγής αυτοκινήτων στην Βόρεια Αμερική, σε έναν ευθύ και αμείλικτο ανταγωνισμό με τις εγχώριες

²⁶ Gereffi, G, 1994, Dicken, P, 1998, Tsomsky, N, 1998

²⁷ Dicken, P, 1998

²⁸ ό.π.

βιομηχανίες. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι παραπάνω ηγετικές Ιαπωνικές επιχειρήσεις εξαγουν σήμερα μέρος των προϊόντων τους όχι μόνο σε τρίτες χώρες όπως η Ταϊβάν ή χώρες της Ευρώπης, αλλά επίσης και στην ίδια την Ιαπωνία!

Η προοδευτική αύξηση της δυναμικής των Ιαπωνικών εργοστασίων στην Βόρεια Αμερική, ακολουθήθηκε από ένα συνεχόμενο κύμα εγκατάστασης Ιαπωνικών βιομηχανιών κατασκευής εξαρτημάτων. Τόσο οι επιχειρήσεις συναρμολόγησης όσο και οι προμηθευτές, εφάρμοσαν ένα ειδικό μοντέλο εγκατάστασης. Οι προμηθευτές ακολούθησαν τις εταιρείες συναρμολόγησης, εξαιτίας της εφαρμογής των συστημάτων 'just in time', και εγκαταστάθηκαν κοντά σε μικρές πόλεις σε αγροτικές περιοχές, διότι οι περιοχές αυτές/greenfields αποτέλεσαν την ισχυρή προτίμηση των μεγάλων βιομηχανιών συναρμολόγησης, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού νέου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που διέθεταν. Η επιλογή αυτών των περιοχών από τους Ιάπωνες παραγωγούς²⁹ και τους προμηθευτές τους, αποσκοπούσε κυρίως στην μείωση της επίδρασης που ασκούν τα εργατικά συνδικάτα. Η στρατολόγηση των εργαζομένων έγινε κυρίως μεταξύ των νέων με μικρή εργοστασιακή εμπειρία εργατών, οι οποίοι όμως διέθεταν τις 'σωστές στάσεις' απέναντι στις ευέλικτες εργασιακές πρακτικές που εφαρμόζονταν στα εργοστάσια.

Το σύστημα της λιτής παραγωγής/lean production το οποίο εφάρμοσαν οι μεγάλες Ιαπωνικές αυτοκινητοβιομηχανίες, και το οποίο βασιζόταν στην προσαρμογή της παραγωγής στο χρόνο παράδοσης του προϊόντος/ 'just in time' system, δίνει έμφαση στη στενή σχέση ανάμεσα στην εταιρεία συναρμολόγησης και τον προμηθευτή, καθώς και στις ευέλικτες μορφές της παραγωγής όπου ο έλεγχος της ποιότητας/total quality management αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας. Το σύστημα 'just in time' εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Toyota, και στο επίπεδο των εταιρικών σχέσεων είναι γνωστό ως Τοϊοτισμός/'Toyotism' ή Ιαπωνισμός/'Japanisation'. Η επιτυχημένη διαχείριση των δικτύων του Τοϊοτισμού, βασίζεται στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης υψηλού βαθμού μεταξύ των επιχειρήσεων των δικτύων. Στο πλαίσιο αυτού του είδους των σχέσεων, δεν σημαίνει ότι δεν αναπτύσσονται συγκρούσεις, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της ετερογένειας των στόχων ή της σπανιότητας των πόρων. Απλώς οι μεγάλοι Ιάπωνες παραγωγοί/manufacturers έχουν επιτύχει να δημιουργήσουν μεγάλη εξάρτηση στους

²⁹ Εξαίρεση στην κατευθυνόμενη προς την ύπαιθρο χωροθέτηση αποτέλεσε η εγκατάσταση του εργοστασίου NUMMI της Toyota στην Καλιφόρνια, και το εργοστάσιο της Mazda στο Μίσιγκαν.

εργάτες και τους προμηθευτές, μειώνοντας την ποσότητα των αποθεμάτων τους στην απολύτως απαραίτητη³⁰, χωρίς ταυτόχρονα να αυξάνουν την αβεβαιότητα της βασικής επιχείρησης/core firm³¹ πέραν ενός αποδεκτού επιπέδου, και ενώ στην ουσία επιβάλλουν την ομογενοποίηση των στόχων, τους παρουσιάζουν ωσάν να καθορίζονται από τον βασικό προμηθευτή. Μια μεγάλη βιομηχανία ή εταιρεία συναρμολόγησης/assembler, η οποία διαχειρίζεται τις σχέσεις ενός ολόκληρου δικτύου με ένα τόσο έμμεσο αλλά εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο, ασκεί αυτό που ονομάζεται 'δομικός έλεγχος' / 'structural control'³².

Οι αλλαγές αυτές στα συστήματα παραγωγής και διαχείρισης του δικτύου των επιχειρήσεων, είχαν σαν αποτέλεσμα την διαμόρφωση από τη δεκαετία του 1990 και μετά, μιας νέας επιχειρησιακής στρατηγικής, η οποία συναντάται ανάμεσα στους μεγαλύτερους παραγωγούς αυτοκινήτου σε παγκόσμιο επίπεδο³³.

Έτσι, η κυρίαρχη τάση μοιάζει να συγκλίνει προς κάποιας μορφής παγκόσμια εντοπιότητα/globalization³⁴, σύμφωνα με την οποία, οι μεγάλες παραγωγικές επιχειρήσεις οι οποίες ασκούν ηγετικό ρόλο στις αλυσίδες παραγωγής, εγκαθιστούν τα συστήματα παραγωγής τους σε κάθε μία από τις μεγάλες παγκόσμιες αγορές, δηλαδή την Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη, την Ανατολική και Νότιοανατολική Ασία³⁵.

³⁰ Στοιχείο που αποτελεί και την ουσία του συστήματος 'just in time'

³¹ των υπεργολάβων προμηθευτών

³² Ruigrok and Van Tulder, 1995:75

³³ Gereffi, G., 1994, 1999, Dicken, P., 1998:338

³⁴ Dicken, P., 1998, Ruigrok and Van Tulder, 1995

³⁵ Οι Ruigrok και Van Tulder (1995, κεφ.8), διακρίνουν τις αντίπαλες στρατηγικές διεθνοποίησης των μεγάλων παραγωγικών επιχειρήσεων, στην στρατηγική της παγκοσμιοποίησης (globalization) και την στρατηγική της παγκόσμιας εντοπιότητας (globalisation). Συνοπτικά, η στρατηγική της παγκοσμιοποίησης αναφέρεται σε ένα παγκόσμιο ενδο-εταιρικό (intra-firm) καταμερισμό της εργασίας με απευθείας έλεγχο (κάθετη ολοκλήρωση) σε επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας που παράγουν εξαρτήματα σε περιοχές χαμηλών μισθών, και σε επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας και παραγωγής προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας ή υπηρεσιών που παρέχονται σε υψηλής ανάπτυξης και δεξιοτήτων περιβάλλον εργασίας. Η στρατηγική αυτή επεκτείνει την έννοια του ελέγχου του Φορντισμού στο μικροεπίπεδο, και προωθεί τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου.

Η στρατηγική της παγκόσμιας εντοπιότητας αναφέρεται σε γεωγραφικά συγκεντρωμένο διαεταιρικό (inter-firm) καταμερισμό εργασίας στα τρία μεγάλα εμπορικά μπλόκ (Ευρώπη, Αμερική, Ιαπωνία), χαρακτηρίζεται από την έννοια του ελέγχου του Τοϊοτισμού, και συνδυάζει την κάθετη αποδόμηση (de-integration) της παραγωγής σε τοπικούς υπεργολάβους και προμηθευτές, με τον δομικό έλεγχο στους τοπικούς προμηθευτές, εργάτες, κυβερνήσεις και εμπόρους. Ενέχει πιθανά την βαθμιαία μείωση του διεθνούς εμπορίου (καθώς στοχεύει στην εγκατάσταση της παραγωγής στις μεγάλες αγορές). Αυτή ακριβώς η στρατηγική πιστεύεται ότι σήμερα είναι η επικρατέστερη.

Στις νέες αυτές συνθήκες, οι μεγάλες Αμερικάνικες αλλά και οι ξένες εταιρείες συναρμολόγησης, χρησιμοποιούν τις αλυσίδες των προμηθευτών για να διαδώσουν στο ευρύτερο δίκτυο της αυτοκινητοβιομηχανίας, τις μεθόδους της λιτής παραγωγής και τις υψηλής απόδοσης πρακτικές οργάνωσης της εργασίας.

Οι Αμερικάνικες ηγετικές επιχειρήσεις

Η διαχείριση της αλυσίδας των προμηθευτών, βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο των προσπαθειών των μεγάλων Αμερικάνικων αυτοκινητοβιομηχανιών, για την αναδιάρθρωση, ορθολογικοποίηση και ολοκλήρωση του κλάδου των προμηθευτών αυτοκινήτου, στις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό. Τη δεκαετία του 1990, οι τρεις μεγάλες Αμερικάνικες αυτοκινητοβιομηχανίες (General Motors, Ford Motor Company και Chrysler Corp) εγκαινίασαν τρεις βασικές αλλαγές, οι οποίες επαναπροσδιόρισαν τις σχέσεις τους με τους προμηθευτές³⁶:

- Κατά πρώτον, οι μεγάλοι κατασκευαστές του αυτοκινήτου μετέθεσαν ένα μεγάλο μέρος των ευθυνών για τον σχεδιασμό του προϊόντος και τα προγράμματα καινοτομίας προς τους προμηθευτές τους (suppliers). Αυτό έχει επιτρέψει στις εταιρείες συναρμολόγησης (assemblers) να επικεντρωθούν σε καίριας σημασίας δραστηριότητες/ 'core capabilities', που περιλαμβάνουν ολικά συστήματα σχεδιασμού, εκπαίδευση/κατάρτιση, τελική συναρμολόγηση, καθώς και την προώθηση πωλήσεων του πλήρους οχήματος.
- Κατά δεύτερον, το μέγεθος και η συνθετότητα των μερών του οχήματος τα οποία ανατίθενται στους προμηθευτές/suppliers, έχουν αυξηθεί από επί μέρους κομμάτια και εξαρτήματα, σε ολοκληρωμένες υποαλυσίδες, όπως αυτές του επιταχυντή, των φρένων, του τιμονιού, του συστήματος καθισμάτων, αλλά και μεγαλύτερες ρυθμίσεις στο εσωτερικό του αυτοκινήτου, όπως είναι οι τάπητες ή το ταμπλό του αυτοκινήτου. Με αυτού του είδους την ανάθεση δραστηριοτήτων προς τα έξω/outourcing των ολοκληρωμένων συστημάτων, οι μεγάλες εταιρείες συναρμολόγησης εξοικονομούν σημαντικά κόστη που προέρχονται από τη μείωση του μεγέθους του εργοστασίου και του αριθμού των εργαζομένων που χρειάζονται για τη συναρμολόγηση των οχημάτων.

³⁶ Gereffi, G, 1999

- Και τρίτον, οι εταιρείες συναρμολόγησης/assemblers, μειώνουν τον αριθμό των άμεσων προμηθευτών τους/suppliers, ενώ παράλληλα τους προσφέρουν μεγαλύτερης διάρκειας συμβόλαια, πράγμα που μειώνει ακόμα περισσότερο τα γενικά διοικητικά και συντονιστικά κόστη ολόκληρου του συστήματος.

Οι ξένες θυγατρικές

Παράλληλα, οι διακυμάνσεις του νομίσματος που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια, έχουν ενθαρρύνει την εγκατάσταση ξένων θυγατρικών στην Βόρεια Αμερική και έχουν μειώσει τις ροές των εισαγωγών. Για παράδειγμα, στην εγκατάσταση των μεγάλων Ιαπωνικών κατασκευαστών αυτοκινήτου, εκτός από την επιβολή της συνθήκης του 'εκούσιου περιορισμού των εξαγωγών' των προϊόντων τους - στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως-, συνέβαλε και η μακρόχρονη ανατίμηση του Ιαπωνικού γιεν έναντι του δολαρίου. Ένας δηλαδή από τους λόγους που οδήγησαν τους Ιάπωνες κατασκευαστές να αναπτύξουν την παραγωγή στις θυγατρικές τους που έχουν εγκαταστημένες στη Βόρεια Αμερική, ήταν και η διατήρηση των ανταγωνιστικών τιμών στα βασικά τους προϊόντα.

Εκτός όμως από τους Ιάπωνες, τις παραγωγικές τους λειτουργίες επεκτείνουν στις ΗΠΑ και το Μεξικό και Ευρωπαίοι κατασκευαστές αυτοκινήτου. Παράδειγμα αποτελεί η σύνδεση των Mercedes Benz και BMW με την Honda στη συναρμολόγηση αυτοκινήτων στο Μεξικό το 1996³⁷, η οποία προσέφερε στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις την ευκαιρία για νέες παραγωγικές δυνατότητες στις ΗΠΑ.

Η κύρια επίδραση των ξένων θυγατρικών, είναι ότι προσφέρουν εναλλακτικές αλυσίδες προμηθευτών, με τις οποίες μπορούν να συνεργάζονται οι Αμερικάνικες επιχειρήσεις παραγωγής των επιμέρους κομματιών του αυτοκινήτου/part manufacturers, καθώς επίσης ότι μετέχουν ενεργά στον αυξανόμενο αριθμό των στρατηγικών συμμαχιών, συγχωνεύσεων και εξαγορών μεταξύ των μεγάλων Αμερικάνικων και ξένων εταιρειών συναρμολόγησης.

³⁷ Gereffi, G, 1999

Οι προμηθευτές της πρώτης βαθμίδας

Η αλυσίδα των προμηθευτών στην αυτοκινητοβιομηχανία ήταν ανέκαθεν δομημένη ιεραρχικά, σε βαθμίδες ή σειρές/‘tiers’. Η μείωση του αριθμού των προμηθευτών σε όλα τα επίπεδα της αλυσίδας που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, με τους συναρμολογητές να βασίζονται σε μια κεντρική ομάδα ιδιαίτερα ανταγωνιστικών μεταξύ τους προμηθευτών της πρώτης βαθμίδας, μεταβάλλει ραγδαία την δομή της αλυσίδας των προμηθευτών, επιτείνοντας την ιεραρχική οργάνωσή τους σε προμηθευτές πρώτης και δεύτερης κατηγορίας.

Οι προμηθευτές οι οποίοι κατασκευάζουν τμήματα του αυτοκινήτου/parts suppliers, συνενώνονται μεταξύ τους, με σκοπό να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις των μεγάλων κατασκευαστών αυτοκινήτου/automakers, σε ότι αφορά την μείωση του κόστους, την αύξηση της παραγωγικότητας, και την παράδοση των προϊόντων σε συντομότερο χρόνο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση ενός σχετικά μικρού αριθμού ‘systems integrators’ μεταξύ των προμηθευτών της πρώτης βαθμίδας, οι οποίοι είναι ικανοί για τον σχεδιασμό, την μεταποίηση και την διανομή πλήρων συστημάτων/modules προς τα μεγάλα εργοστάσια συναρμολόγησης.

Επιχειρήσεις υψηλού επιτηδεύματος στην κατασκευή τμημάτων του αυτοκινήτου όπως η Bosch, Delphi, Denso, Johnson Controls, Lear, Federal-Mogul, και Dana Corp., συνενώνονται στο επίπεδο των υποσυστημάτων, πράγμα που οδηγεί σε σημαντικό βαθμό κάθετης ολοκλήρωσης, ένα βιομηχανικό κλάδο ο οποίος παρουσίαζε σχετικά μεγάλη κατάτμηση. Οι επιχειρήσεις αυτές των systems integrators, αναλαμβάνουν το σημαντικό έργο της επιλογής των χαμηλότερης βαθμίδας προμηθευτών και του συντονισμού των βασικών τμημάτων της αλυσίδας των προμηθευτών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Με αυτόν τον τρόπο, οι προμηθευτές της πρώτης βαθμίδας, διευκολύνουν τις μεγάλες επιχειρήσεις συναρμολόγησης στον έλεγχο των υψηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριοτήτων στην εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας.

Εμπορευματικές αλυσίδες καθοδηγούμενες από τον αγοραστή, είναι εκείνες στις οποίες τον κεντρικό ρόλο παίζουν μεγάλες εταιρείες λιανικού εμπορίου, πωλητές και βιομηχανίες επώνυμων προϊόντων, οι οποίες οργανώνουν αποκεντρωμένα παραγωγικά δίκτυα σε μία ποικιλία εξαγωγικών χωρών, και τυπικά εγκαθίστανται σε χώρες του τρίτου κόσμου. Αυτό το μοντέλο της καθοδηγούμενης από το εμπόριο εκβιομηχάνισης, κυριαρχεί σε βιομηχανικούς κλάδους οι οποίοι παράγουν καταναλωτικά προϊόντα εντάσεως εργασίας, όπως ένδυσης, υπόδησης, παιχνιδιών, οικιακές συσκευές, ηλεκτρονικά και μια ποικιλία βιοτεχνικών προϊόντων. Η παραγωγή διεξάγεται από σειρά δικτύων υπεργολάβων του τρίτου κόσμου, οι οποίοι παράγουν τελικά προϊόντα για ξένους αγοραστές. Οι προδιαγραφές για την παραγωγή, υποστηρίζονται από μεγάλους εμπόρους λιανικής ή πωλητές, οι οποίοι παραγγέλλουν τα προϊόντα.

Βασικό χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων οι οποίες εντάσσονται στο μοντέλο των καθοδηγούμενων από τον αγοραστή αλυσίδων είναι, ότι αυτές οι επιχειρήσεις σχεδιάζουν και/ή πωλούν, αλλά δεν κατασκευάζουν τα επώνυμα προϊόντα που παραγγέλλουν. Τέτοιες επιχειρήσεις είναι π.χ. στα αθλητικά είδη οι Nike και Reebok, και στις επώνυμες βιομηχανίες ρούχων οι Liz Claiborne, The Gap, The limited. Οι επιχειρήσεις αυτές αποτελούν ένα είδος 'βιομηχανιών χωρίς εργοστάσια', εφόσον ξεχωρίζουν την μεταποίηση των προϊόντων από τα στάδια του σχεδιασμού και των πωλήσεων. Τα κέρδη στις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή αλυσίδες, δεν προέρχονται από τον όγκο, την κλίμακα και την εφαρμογή προηγμένης τεχνολογίας στην παραγωγή, όπως συμβαίνει στις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό αλυσίδες, αλλά προέρχονται κυρίως από συγκεκριμένους συνδυασμούς υψηλής αξίας έρευνας, σχεδιασμού, πωλήσεων, μάρκετινγκ, και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, οι οποίοι επιτρέπουν στους εμπόρους λιανικής πώλησης, τους σχεδιαστές και τους πωλητές, να ενεργούν ως στρατηγικοί ενδιαμέσους που συνδέουν υπερπόντια εργοστάσια και εμπόρους με τις κύριες καταναλωτικές αγορές προϊόντων υψηλής εξειδίκευσης. Η κερδοφορία είναι μεγαλύτερη σε συγκεντρωτικά τμήματα των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, τα οποία παρεμποδίζουν την είσοδο νέων επιχειρήσεων. Τα τμήματα αυτά ελέγχουν την διακίνηση των υψηλής αξίας εξειδικευμένων

προϊόντων (niche), όπου η βελτιστοποίηση της σχέσης μεταξύ σχεδιασμού, ποιότητας και τιμής εξασφαλίζει υψηλού όγκου πωλήσεις³⁸.

Η εμπορευματική αλυσίδα στον κλάδο του ενδύματος

Οι εμπορευματικές αλυσίδες στον κλάδο του ενδύματος θεωρούνται ως αντιπροσωπευτικές του τύπου της δικτύωσης που εφαρμόζουν οι καθοδηγούμενες από τον αγοραστή παραγωγικές αλυσίδες.

Σύμφωνα με τον Dicken³⁹, ο κλάδος του ενδύματος παρουσιάζει την μεγαλύτερη κατάτμηση και είναι ο λιγότερο κυριαρχούμενος από τις μεγάλες επιχειρήσεις, λόγω της χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης στην παραγωγική διαδικασία, και των ελάχιστων εμποδίων εισαγωγής στον κλάδο. Αυτό αντανακλά τα χαρακτηριστικά της αγοράς του ενδύματος, η οποία περιορίζει την συνεχούς ροής και υψηλού όγκου παραγωγή, για την παραγωγή εξειδικευμένων και υψηλής ποιότητας προϊόντων.

‘Αλλά ακόμα και σε αυτόν τον αρχετυπικό κλάδο που χαρακτηρίζεται από μικρές επιχειρήσεις, ο ρόλος των μεγάλων επιχειρήσεων αυξάνεται όλο και περισσότερο, διότι οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι εκείνες που μπορούν να επενδύσουν στις νέες τεχνολογίες ή να οικοδομήσουν μια παγκοσμίως γνωστή επωνυμία –φίρμα με τη χρήση της διαφήμισης. Έτσι, παρόλο που ο κλάδος του ενδύματος στις περισσότερες χώρες αποτελείται από χιλιάδες μικρές επιχειρήσεις, πολλές από τις οποίες λειτουργούν σαν υπεργολάβοι, υπάρχει μία αναμφισβήτητη τάση προς αυξανόμενη συγκέντρωση’⁴⁰.

Ο Dicken διακρίνει τρεις ευρύτερες στρατηγικές τις οποίες εφαρμόζουν οι παραγωγοί στον κλάδο του ενδύματος:

- Παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων τα οποία προορίζονται για μεγάλες αγορές, με τη χρήση οικονομιών κλίμακας για την μείωση του κόστους, και την επίτευξη ανταγωνιστικών τιμών. Αυτού του είδους τις στρατηγικές εφαρμόζουν για παράδειγμα μεγάλες Αμερικάνικες επιχειρήσεις όπως η Levi

³⁸ Στο σχήμα 1 του παραρτήματος παρουσιάζεται επίσης η οργάνωση των καθοδηγούμενων από τον αγοραστή εμπορευματικών αλυσίδων.

³⁹ Dicken, P., 1998:305

⁴⁰ ό.π.

Strauss, η VF Corporation, η Fruit of the Loom. Βέβαια, σε γενικές γραμμές ισχύει όπως προαναφέρθηκε, ότι ο κλάδος του ενδύματος είναι κυρίως εντάσεως εργασίας⁴¹ και δεν υπόκειται εύκολα σε αυτοματισμούς, άρα τα περιθώρια για αποτελεσματική ανάπτυξη κλίμακας παραγωγής είναι μικρότερα.

- Η λειτουργία μικρών εργαστηρίων/workshops, τα οποία συχνά βρίσκονται σε μεγάλες πόλεις και έχουν την μορφή χώρων στυγνής εκμετάλλευσης της εργασίας ‘sweatshops’ συνήθως των μεταναστών, και συχνά χρησιμοποιούν αδήλωτη/ ‘μαύρη’ εργασία. Αυτού του είδους οι επιχειρήσεις συνήθως λειτουργούν ως βραχυπρόθεσμοι υπεργολάβοι οι οποίοι παράγουν χαμηλής ποιότητας ενδύματα.
- Η παραγωγή μικρού όγκου παραγγελιών για την συμπλήρωση των παραγωγικών κενών άλλων βιομηχανιών, η οποία συχνά κατευθύνεται σε πολύ ειδικά τμήματα της αγοράς.
- Αλλά η σημαντικότερη εξέλιξη στο πεδίο των επιχειρησιακών στρατηγικών και της οργανωτικής σύνθεσης της αλυσίδας του ενδύματος, είναι η εμφάνιση διεθνικών επιχειρήσεων οι οποίες είτε δεν περιορίζονται στις/ είτε δεν διαθέτουν καθόλου παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά απλώς οργανώνουν τα δίκτυα παραγωγής, από τον σχεδιασμό και την μεταποίηση μέχρι την διανομή των ενδυμάτων και την λιανική πώληση.

Οι επιχειρήσεις αυτές, συνδυάζουν δυνατότητες υψηλού σχεδιασμού με προηγμένες τηλεπικοινωνίες και δομές διανομής, και πωλούν είδη ένδυσης τα οποία κυμαίνονται από πολύ υψηλής μόδας σε πολύ χαμηλής ποιότητας⁴².

Επειδή η παραγωγή στον κλάδο του ενδύματος είναι εντάσεως εργασίας και χαμηλών δεξιοτήτων, οι δυνατότητες που έχουν οι επιχειρήσεις αυτές για την αξιοποίηση πλεονεκτημάτων που να προέρχονται από την χρήση άμεσων ξένων επενδύσεων σε υπερπόντιες τοποθεσίες, είναι περιορισμένες. Έτσι έχουν στραφεί σε άλλες μορφές διεθνοποιημένης δραστηριότητας, όπως είναι η εισαγωγή τελειοποιημένων ενδυμάτων, η χορήγηση αδειών για την χρήση εμπορικού σήματος και επωνυμίας, και η ανάθεση υπεργολαβιών των λειτουργιών της αλυσίδας παραγωγής διεθνώς.

⁴¹ όπως άλλωστε και οι περισσότεροι κλάδοι οι οποίοι χαρακτηρίζονται από εμπορευματικές αλυσίδες που καθοδηγούνται από τον αγοραστή

⁴² Glasmeier, Thompson and Kays, 1993, στο Dicken, P, 1998:305

Οι ποικίλες αυτές δραστηριότητες έχουν σαν αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλαπλών ηγετικών επιχειρήσεων στην εμπορευματική αλυσίδα.

Σύμφωνα με τον Gereffi⁴³, στις αλυσίδες του ενδύματος διακρίνονται τρεις τύποι ηγετικών επιχειρήσεων: οι επιχειρήσεις λιανικής πώλησεως/retailers, οι επιχειρήσεις προώθησης πωλήσεων/marketers, και οι κατασκευαστές επώνυμου προϊόντος/branded manufacturers. Καθώς η παραγωγή του ενδύματος έχει διασκορπιστεί παγκοσμίως και ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους τρεις τύπους επιχειρήσεων έχει εντατικοποιηθεί, έχουν αναπτυχθεί και οι δυνατότητες των επιχειρήσεων για μια εκτεταμένη αναζήτηση πηγών συνεργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Καθώς οι επιχειρήσεις αυτές απο-καθετοποιούν και αναθέτουν έξω τα στάδια της παραγωγής, ενισχύουν τις δραστηριότητές τους στα υψηλής προστιθέμενης αξίας τμήματα της αλυσίδας όπως είναι ο σχεδιασμός και οι πωλήσεις, με αποτέλεσμα τα όρια μεταξύ αυτών των επιχειρήσεων να γίνονται δυσδιάκριτα, και τα συμφέροντα μέσα στην αλυσίδα να επανακαθορίζονται διαρκώς.

Οι έμποροι λιανικής πώλησης/retailers

Ενώ κατά το παρελθόν οι έμποροι λιανικής πώλησης αποτελούσαν τους κύριους πελάτες των παραγωγών ενδυμάτων, σήμερα είναι ανταγωνιστές τους, και καθώς κατευθύνουν όλο και περισσότερο την ζήτηση στον κλάδο σύμφωνα με τις πολιτικές προώθησης των προϊόντων τους, το μερίδιο των πωλήσεων που αντιστοιχεί σε ανεξάρτητους εμπόρους λιανικής πώλησης τείνει να μειώνεται. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, μεγάλες επιχειρήσεις όπως οι: Sears, J.C.Penney, Dayton Hudson, K-Mart, Wal-Mart, πραγματοποιούν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των πωλήσεων ενδυμάτων, όπως επίσης στην Ιαπωνία οι: Daiei, Mitsukoshi, Daimaru, Ito Yokado. Στην Γερμανία, ηγετικές επιχειρήσεις λιανικής πώλησης είναι οι: Karstadt, Kaufhof, Schickendanz, στην Ολλανδία η C&A, στην Γαλλία η Carrefour, στην Βρετανία η Marks & Spencer. Καθώς το επίπεδο και η κατανομή του κατά κεφαλήν εισοδήματος αποτελεί βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της ζήτησης, και καθώς διαμορφώνεται πολύ άνισα γεωγραφικά, είναι οι αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες καθορίζουν το επίπεδο και την φύση της ζήτησης στον κλάδο⁴⁴. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, το γενικά χαμηλό επίπεδο του εισοδήματος περιορίζει το μέγεθος των εγχώριων αγορών, και συμβάλλει καθοριστικά στην υιοθέτηση πολιτικών εξαγωγικού

⁴³ Gereffi, G, 1999

⁴⁴ Dicken, P, 1998:293

προσανατολισμού. Αλλά το επίπεδο του εισοδήματος δεν είναι ικανή συνθήκη για την διατήρηση της ζήτησης σε υψηλά επίπεδα, διότι η ζήτηση στο ένδυμα είναι ανελαστική (μικρότερη της μονάδας): καθώς το ονομαστικό εισόδημα αυξάνει, το ποσοστό που ξοδεύεται για είδη βασικής ένδυσης μειώνεται.

Για να ξεπεράσουν αυτό το πρόβλημα οι ηγετικές επιχειρήσεις στον κλάδο του ενδύματος, παρακινούν την ζήτηση μέσω της αλλαγής της μόδας, κυρίως στο ένδυμα που κατευθύνεται στις αγορές των αναπτυγμένων οικονομιών. Ιδιαίτερα, οι έμποροι λιανικής πώλησης, καθώς και οι παραγωγοί επώνυμου προϊόντος/branded manufacturers, καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες και δαπανούν μεγάλα ποσά στην προώθηση προϊόντων μόδας και την δημιουργία ετικετών υψηλού σχεδιασμού/ 'designer labels'. Η κατασκευή ετικέτας ειδικού σχεδιασμού, είναι συχνά ένα εργαλείο διαφοροποίησης σχετικά παρόμοιων προϊόντων, και προώθησης της κατάταξης της ζήτησης για προϊόντα ένδυσης. Η πρακτική αυτή καλύπτει ένα πολύ ευρύ φάσμα των επιπέδων του καταναλωτικού εισοδήματος, από το εξαιρετικά υψηλό στο σχετικά χαμηλό. Οι εξελίξεις αυτές στον κλάδο του ενδύματος είχαν δρομολογηθεί ήδη από τη δεκαετία του 1980, όταν οι έμποροι λιανικής πώλησης άρχισαν να επικεντρώνονται σε τμήματα της αγοράς με κριτήριο τις ομάδες ηλικιών και το εισόδημα. Στις ΗΠΑ αναδύθηκαν εξειδικευμένες αλυσίδες όπως οι: Next, Principles, Laura Ashley, σε συνδυασμό με τοπικά υποκαταστήματα επιχειρήσεων (κυρίως της Gap). Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η τάση αυτή επικράτησε εντονότερα, με την επέκταση επιχειρήσεων όπως η Jigsaw και η DKNY, οι οποίες απευθύνονται στην κατηγορία των νέων και εύπορων καταναλωτών. Τα τελευταία χρόνια, η ραγδαία διάδοση των ρούχων υψηλού σχεδιασμού αποτελεί μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις στον κλάδο του ενδύματος, και χαρακτηρίζει σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό όλες τις αναπτυγμένες οικονομίες της αγοράς⁴⁵. Οι εξελίξεις αυτές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στους παραγωγούς του ενδύματος, καθώς η υψηλής συγκέντρωσης αγοραστική δύναμη των μεγάλων αλυσίδων λιανικής πώλησης τους ασκεί τεράστιες πιέσεις.

‘Αυτές οι μεγάλες διεθνείς αλυσίδες λιανικής πώλησης και οι ομάδες αγοραστών ασκούν τεράστια εξουσία και επιρροή στους παραγωγούς του ενδύματος. Παρόλο που η παραγωγή και η λιανική πώληση ενδυμάτων

⁴⁵ Gereffi, G, 1994, 1999, Dicken, P, 1998, Taplin, I, 1994

μπορεί να είναι καταταμημένη σε επιμέρους αγορές, οι διεθνείς αγοραστικές επιχειρήσεις είναι υψηλά συγκεντρωτικές⁴⁶.

Καθώς η αγορά γίνεται όλο και πιο διαφοροποιημένη και οι αλλαγές στη μόδα όλο και πιο συχνές, η ανταπόκριση των παραγωγών στις απαιτήσεις των εμπορών λιανικής οφείλει να είναι ταχύτερη. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο παράγοντας του χρόνου στην πραγματοποίηση των παραγγελιών, γίνεται εξίσου σημαντικός με τον παράγοντα του κόστους.

Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν τις επιλογές των ηγετικών επιχειρήσεων⁴⁷ στην αλυσίδα του ενδύματος, ως προς την υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών και την διαχείριση της αλυσίδας των δικτύων. Όπως σημειώνει ο Dicken, παρόλο που ελάχιστες επιχειρήσεις λιανικής εμπορίας είναι ταυτόχρονα και παραγωγικές επιχειρήσεις, έχουν ωστόσο εμπλακεί εκτεταμένα σε διευθετήσεις υπεργολαβίας.

‘Η παραγωγική αλυσίδα σε αυτό τον βιομηχανικό κλάδο μετασχηματίζεται σε μία αλυσίδα που διευθύνεται από τον αγοραστή⁴⁸.

Παρόμοια ο Gereffi σημειώνει, ότι καθώς η ζήτηση των καταναλωτών για καλύτερης αξίας προϊόντα αυξάνει, οι επιχειρήσεις λιανικής πώλησης στρέφονται όλο και περισσότερο προς τις εισαγωγές, και αυτό ισχύει τόσο για τους Αμερικανούς όσο και τους Ευρωπαίους εμπόρους λιανικής⁴⁹.

Ο Dicken χρησιμοποιεί μερικά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα Ευρωπαϊκών επιχειρήσεων για να δείξει τις σύγχρονες τάσεις της μετατροπής της δραστηριοτήτων από παραγωγικές σε εμπορικές, και την ανάπτυξη των εμπορευματικών αλυσίδων από τους μεγάλους εμπόρους λιανικής. Το παράδειγμα της Γερμανικής Hugo Boss, επιχείρησης λιανικής πώλησης ενδυμάτων υψηλής μόδας, δείχνει την χρήση υπεργολάβων offshore για την αντιμετώπιση του υψηλού παραγωγικού κόστους στην εγχώρια παραγωγή. Η επιχείρηση χρησιμοποίησε υπεργολάβους στην Ρουμανία, Ουκρανία, Πολωνία και Τσεχοσλοβακία, όπου οι μισθοί ήταν κατά το ήμισυ χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους μισθούς στην Γερμανία. Το 1989, η Boss

⁴⁶ Dicken, P, 1998:306

⁴⁷ όλων των τύπων και όχι μόνο των μεγάλων εμπορών λιανικής

⁴⁸ Dicken, P, 1998:295

⁴⁹ Gereffi, G, 1999

εξαγόρασε την Αμερικάνικη εταιρεία παραγωγής ενδυμάτων Joseph & Feiss στο Οχάϊο. Το 1991, η επιχείρηση εξαγοράστηκε από τον Ιταλικό οίκο υφαντουργικών και ενδυμάτων Marzotto. Συμπληρωματικά δηλαδή με την αναζήτηση πηγών συνεργασίας για την παραγωγή ενός αυξανόμενου ποσοστού των ενδυμάτων της στο εξωτερικό, η επιχείρηση κατά κύριο λόγο μετακινήθηκε στην ανάπτυξη δικτύου λιανικής πώλησης με την παραχώρηση του ονόματος της φήμης της σε περίπου 200 καταστήματα παγκοσμίως, με την μέθοδο του franchising. Το 1996, η διοίκηση της εταιρείας αποφαινόταν ότι ο προσανατολισμός της επιχειρησιακής στρατηγικής δεν κατευθυνόταν πλέον κύρια προς την παραγωγή, αλλά επικεντρωνόταν στον σχεδιασμό του προϊόντος, την προώθηση των πωλήσεων και τον επιχειρησιακό σχεδιασμό.

Ένα παρόμοιο μίγμα διεθνοποιημένων στρατηγικών εφαρμόστηκε από τις δύο Βρετανικές ηγετικές επιχειρήσεις του ενδύματος, την Courtaulds και την Coats Viyella. Η πρώτη εγκατέστησε εργοστάσια παραγωγής στην Πορτογαλία, το Μαρόκο και την Τυνησία. Η δεύτερη μετέθεσε ένα σημαντικό ποσοστό της παραγωγής της από την Βρετανία στην Πολωνία, την Ουγγαρία, το Μαρόκο, τη Σρι Λάνκα, την Κίνα, την Ινδία και την Ινδονησία. Το 1996, ένα εργοστάσιο παραγωγής πουκαμίσων της εταιρείας, το οποίο ήταν εγκατεστημένο στο Merseyside (Βρετανία) και το οποίο παρήγαγε για την μεγάλη αλυσίδα λιανικού εμπορίου Marks & Spencer, έκλεισε και μετέφερε την παραγωγή του σε ένα αριθμό εργοστασίων στον Μαυρικό.

Τα Ιταλικά δίκτυα παραγωγής και εμπορίας του ενδύματος έχουν αναπτυχθεί διαφορετικά εν συγκρίσει με τα αντίστοιχα Ευρωπαϊκά, και είναι γνωστά για την υψηλή ανταγωνιστικότητα που επιδεικνύουν στο πλαίσιο της παγκόσμιας αλυσίδας του ενδύματος. Το παράδειγμα της Benetton συνοψίζει την επιτυχία των καινοτόμων μεθόδων συνδυασμού των παραγωγικών δικτύων με τα δίκτυα διανομής στην Ιταλία. Το εξαιρετικά σύνθετο και παγκοσμιοποιημένο σύστημα πωλήσεων και διανομής που διαθέτει, βασίζεται σε ένα δίκτυο από καταστήματα franchising (περισσότερα από 7.000 καταστήματα σε 120 χώρες), αλλά αντίθετα με όσα συνήθως προβλέπει το σύστημα franchising, η Benetton δεν διατηρεί για λογαριασμό της δικαιώματα εκμετάλλευσης, ούτε δέχεται επιστροφές εμπορευμάτων στοκ τα οποία δεν έχουν πωληθεί. Αντίθετα, το κάθε επιμέρους κατάστημα είναι απολύτως ανεξάρτητο και αναλαμβάνει τα δικά του ρίσκα. Στην πραγματικότητα η Benetton έχει εξασφαλίσει ένα σύνολο υψηλού κύρους εμπορευμάτων, τα οποία υποστηρίζει μέσα από τις αμφιλεγόμενες διαφημιστικές της καμπάνιες, λειτουργώντας όχι ως παραγωγός ή

έμπορος λιανικής πώλησης, αλλά ως ‘επιχείρηση παροχής υπηρεσιών στο ένδυμα’/ ‘clothing services company’. Ενώ λοιπόν οι περισσότερες Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις έχουν μεταθέσει το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής τους στην Ασία, η Benetton πραγματοποιεί τα τέσσερα πέμπτα της παραγωγής των προϊόντων της κυρίως στην Ιταλία και γενικότερα την Ευρώπη. Με τη διαφορά ότι δεν τα παράγει η ίδια, εφόσον η ίδια πραγματοποιεί τα κρίσιμα για την διατήρηση της ποιότητας και αποτελεσματικότητα της τιμής στάδια του σχεδιασμού, της κοπής, βαφής και συσκευασίας των ενδυμάτων. Τα υπόλοιπα στάδια της διαδικασίας παραγωγής τα αναθέτει στους τοπικούς προμηθευτές. Αυτό το σύστημα της μεταβίβασης καθηκόντων μειώνει το ρίσκο της ίδιας της επιχείρησης και της προσφέρει τεράστιες δυνατότητες ευελιξίας. Η δυνατότητα για παράδειγμα που της παρέχει το σύστημα για πραγματοποίηση της βαφής των ενδυμάτων την τελευταία στιγμή, σημαίνει ότι την καθιστά ικανή να ανταποκριθεί πολύ γρήγορα στις μεταβαλλόμενες τάσεις της ζήτησης των εμπορευμάτων. Έτσι, η επιχείρηση αντί να ακολουθήσει τις στρατηγικές των άλλων Ευρωπαϊκών επιχειρήσεων στον κλάδο του ενδύματος οι οποίες μετατοπίζουν την παραγωγή τους σε χώρες χαμηλού κόστους, έχει εγκαταστήσει στα διευθυντήρια που διατηρεί στην Ιταλία δύο υψηλής τεχνολογίας εργοστάσια. Το ένα αφορά προηγμένης τεχνολογίας εργοστάσιο κοπής και βαφής, και το άλλο αποθήκη υψηλής τεχνολογίας, αμφότερα δε απασχολούν πολύ μικρό αριθμό εργαζομένων. Στην πραγματικότητα, η παραγωγή ενδυμάτων της Benetton διεξάγεται από ένα εργατικό δυναμικό της τάξης των 250.000 ατόμων⁵⁰ που απασχολούνται σε εργοστάσια υπεργολάβων στην Ιταλία.

Οι Ιταλοί παραγωγοί γενικότερα, έχουν επιδιώξει στρατηγικές εξειδίκευσης του προϊόντος και προσανατολισμού στις απαιτήσεις της μόδας, αποφεύγοντας να εξαρτηθούν από τους τύπους των προϊόντων που επηρεάζονται πολύ έντονα από τον ανταγωνισμό του χαμηλού κόστους. Οργανώνουν δίκτυα που κυρίως περιλαμβάνουν μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα παραγωγής που πραγματοποιείται στα τμήματα της αλυσίδας της υφαντουργίας και του ενδύματος, στα οποία το στοιχείο της μόδας –και άρα του μεγαλύτερου ρίσκου και της ευελιξίας– είναι σημαντικό. Έτσι, η μοναδική ισχύς την οποία επιδεικνύουν τα Ιταλικά δίκτυα στην εμπορευματική αλυσίδα του ενδύματος, βασίζεται στην επίτευξη ανταγωνιστικής τιμής για προϊόντα μόδας, τα οποία συχνά απολαμβάνουν εμπορικό

⁵⁰ Εφημερίδα ‘Sunday Times’, 14 Απριλίου 1997, στο Dicken, 1998:308

σήμα υψηλής αναγνωρισιμότητας. Τα τελευταία χρόνια παρόλα αυτά – όπως σημειώνει ο Dicken-, μερικές Ιταλικές επιχειρήσεις έχουν συνάψει συμφωνίες licensing σε διεθνές επίπεδο, οι οποίες αφορούν την παραγωγή προϊόντων υψηλής μόδας και επώνυμου σχεδιασμού.

Τα παραπάνω παραδείγματα αποδεικνύουν ότι τα όρια μεταξύ παραγωγής και λιανικής πώλησης έχουν γίνει δυσδιάκριτα, καθώς η ισχύς στην εμπορευματική αλυσίδα μετατοπίζεται από τους παραγωγούς στους εμπόρους λιανικής πώλησης. Οι τελευταίοι, όπως αποδεικνύει ο Gereffi⁵¹, οργανώνουν την αναζήτηση πηγών συνεργασίας τους σύμφωνα με την θέση που κατέχουν στην εμπορευματική αλυσίδα του ενδύματος. Η κατάσταση αυτή συνοψίζεται στον πίνακα 1, ο οποίος δείχνει τη στενή συσχέτιση ανάμεσα στον τύπο του εμπόρου λιανικής πώλησης και του τρόπου στον οποίο παράγονται τα εμπορεύματα.

Οι επιχειρήσεις προώθησης πωλήσεων/marketers

Αυτού του είδους οι επιχειρήσεις εμφανίστηκαν την δεκαετία του 1980, και περιλαμβάνουν μεγάλες επώνυμες επιχειρήσεις όπως οι: Liz Claiborne, The Gap, Donna Karan, Ralph Lauren, Nike, Nautica, Tommy Hilfiger. Χαρακτηρίζονται ως βιομηχανίες χωρίς εργοστάσια, διότι διαθέτουν ελάχιστες ή και καθόλου παραγωγικές δραστηριότητες, και ήταν πάντοτε παγκοσμιοποιημένες, διότι εξ αρχής αναζήτησαν πηγές συνεργασίας σε χώρες του εξωτερικού⁵².

Με την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, οι επιχειρήσεις προώθησης πωλήσεων έχουν υιοθετήσει μια σειρά μέτρων στρατηγικής, τα οποία διαφοροποιούν τους σκοπούς και το περιεχόμενο των δικτύων που εφαρμόζουν σε παγκόσμιο επίπεδο για την αναζήτηση πηγών συνεργασίας. Τα μέτρα αυτά αναφέρονται⁵³:

- Στην συρρίκνωση των αλυσίδων προμηθευτών τους, με την χρήση λιγότερων αλλά ικανότερων εργολάβων.

⁵¹ Gereffi, G., 1994:110

⁵² Για παράδειγμα η Liz Claiborne και η Gap (Αμερικάνικες επιχειρήσεις) διαθέτουν υπεργολαβίες σε τουλάχιστον 45 χώρες και απευθύνονται στις αγορές των ΗΠΑ, του Καναδά, με επέκταση και στην Ευρώπη (Dicken, P., 1998:306)

⁵³ Gereffi, G., 1999

- Την καθοδήγηση των εργολάβων στην αναζήτηση των απαραίτητων συστατικών μερών/components, μειώνοντας έτσι για τις ίδιες τις εταιρείες πρόωθησης πωλήσεων, τις δραστηριότητες αγοράς και αναδιανομής.
- Την αποσύνδεσή τους από βασικές υποστηρικτικές λειτουργίες (όπως είναι η ταξινόμηση των μοντέλων, το μαρκάρισμα και η δειγματοληψία), και την ανάθεση των λειτουργιών αυτών σε εργολάβους.
- Την υιοθέτηση αυστηρότερων συστημάτων πιστοποίησης των πωλητών, με στόχο την βελτίωση των επιδόσεων.
- Την μεταφορά των δικτύων αναζήτησης πηγών συνεργασίας από την Ασία προς τις Δυτικές χώρες.

Οι παραγωγοί επώνυμου προϊόντος/branded manufacturers

Ιδιαίτερα σε ότι αφορά τους μεγάλους κατασκευαστές επώνυμων ενδυμάτων στις αναπτυγμένες χώρες, το δίλημμα πλέον δεν αφορά το κατά πόσον θα εμπλακούν σε παραγωγή στο εξωτερικό, αλλά στο πώς θα την οργανώσουν και διευθύνουν.

Οι επιχειρήσεις αυτές προμηθεύουν τις ενδιάμεσες εισροές (κομμάτια υφάσματος, κλωστές, κουμπιά, και είδη γαρνιρίσματος) σε εκτεταμένα δίκτυα προμηθευτών σε παράκτιες περιοχές/offshore, ενώ συνήθως εγκαθίστανται σε γειτονικές χώρες με τις οποίες καλύπτονται από αμοιβαίες εμπορικές συνθήκες, οι οποίες επιτρέπουν την επανεισαγωγή προϊόντων που έχουν συναρμολογηθεί στις παράκτιες περιοχές, με μια δασμολογική επιβάρυνση που αφορά απλώς και μόνο την προστιθέμενη αξία που προέρχεται από την ξένη εργασία. Όπως σημειώνει ο Gereffi, αυτό το διεθνές σύστημα υπεργολαβίας συναντάται σε κάθε περιφέρεια του κόσμου.

Στις ΗΠΑ, αυτό το σύστημα υπεργολαβίας είναι γνωστό ως πρόγραμμα 807/9802 ή πρόγραμμα διαμέρισης της παραγωγής/ 'production sharing', και αφορά τα Αμερικάνικα δίκτυα αναζήτησης πηγών συνεργασίας τα οποία είναι κυρίως εγκατεστημένα στο Μεξικό, την Κεντρική Αμερική και την Καραϊβική.

Στην Ευρώπη, οι υπεργολαβίες αυτές είναι γνωστές ως διαδικασία εξωστρέφειας του εμπορίου/outward processing trade (OPT), με κύριους προμηθευτές την Βόρεια Αφρική και την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Όπως σημειώνει ο Dicken, η υιοθέτηση στρατηγικών offshore παραγωγής στις Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις του ενδύματος είναι εντονότερη μεταξύ των Γερμανικών και Βρετανικών επιχειρήσεων,

και είχε ήδη εφαρμογή από τη δεκαετία του 1970. Εκείνη την περίοδο οι Γερμανικές επιχειρήσεις συγκεντρώναν τις offshore δραστηριότητές τους στην Ανατολική Ευρώπη με αυξανόμενη παρουσία σε χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Μεσογείου (κυρίως στην Ελλάδα, την Μάλτα και την Τυνησία).

Στην Ασία, οι παραγωγοί οι οποίοι προέρχονται από οικονομίες στις οποίες επικρατούν σχετικά υψηλοί μισθοί όπως το Χονγκ-Κονγκ, εφαρμόζουν διευθετήσεις διαδικασιών εξωστρέφειας /outward processing arrangements (OPA) με την Κίνα και άλλες χαμηλόμισθες οικονομίες.

Η γεωγραφική εγγύτητα δηλαδή των χαμηλόμισθων οικονομιών των παραπάνω χωρών με τις αγορές κατανάλωσης των εξειδικευμένων επώνυμων προϊόντων στις αναπτυγμένες χώρες, συνιστά παράγοντα αξιοποίησης συγκριτικού πλεονεκτήματος για τις πρώτες. Παράλληλα, εκτός από την αύξηση των περιθωρίων κέρδους των μεγάλων παραγωγών επώνυμου προϊόντος, στηρίζει –όπως αναφέρει ο Dicken -και την επιβίωση πολλών παραγωγών ενδυμάτων στις δεύτερες⁵⁴.

Στην προώθηση της χρήσης των offshore δραστηριοτήτων συναρμολόγησης, έχει συμβάλει καθοριστικά η σύναψη των διαφόρων εμπορικών συνθηκών, οι οποίες επηρεάζουν σημαντικά τον σχηματισμό της παγκόσμιας γεωγραφίας του ενδύματος, και συνιστούν σημαντικό εργαλείο εθνικής πολιτικής εμπορίου. Για παράδειγμα, η χρήση του ειδικού δασμολογικού κώδικα στις ΗΠΑ/ US tariff code το γνωστό ως πρόγραμμα 807, καθώς επίσης η χρήση της Πρωτοβουλίας για την λεκάνη της Καραϊβικής/ Caribbean Basin Initiative (CBI), στοχεύουν στην ρύθμιση των offshore πρακτικών των Αμερικάνικων βιομηχανιών.

‘Το πρόγραμμα 807 και η CBI, προσφέρθηκαν στις Αμερικάνικες βιομηχανίες και τους εργαζομένους τους, ως μέσο διατήρησης των υψηλής προστιθέμενης αξίας λειτουργιών τους και αντίστοιχα των υψηλόμισθων επαγγελμάτων. Στην πραγματικότητα, εκείνοι που πρωταρχικά ωφελούνται, είναι οι μεγάλες επιχειρήσεις του ενδύματος οι οποίες εγκαθιστούν χαμηλού κόστους παραγωγή στην Καραϊβική και ιδιαίτερα στο Βόρειο Μεξικό. Ως εκ τούτου, υπάρχει ένα είδος συμπαιγνίας ανάμεσα στο Κράτος και τους μεγάλους βιομηχανικούς

⁵⁴ Dicken,P, 1998:296

παράγοντες για την επίτευξη των αμοιβαίων αντικειμενικών σκοπών τους, θυσιάζοντας τις μικρότερες Αμερικάνικες επιχειρήσεις στο ένδυμα και την υφαντουργία, οι οποίες περιθωριοποιούνται με αυξανόμενο ρυθμό, εφόσον δεν διαθέτουν συνδέσεις με την αλυσίδα των χαμηλού κόστους προμηθευτών⁵⁵.

Επίσης, το παράδειγμα της NAFTA (North American Free Trade Agreement) είναι ενδεικτικό των επιπτώσεων του ρυθμιστικού πλαισίου στην αναδιάρθρωση και την δικτύωση των επιχειρήσεων, όπως αποδείχτηκε στους κλάδους της υφαντουργίας και του ενδύματος. Η συνθήκη της NAFTA προβλέπει ότι οι δασμοί οι οποίοι επιβάλλονται στο εμπόριο των υφαντουργικών προϊόντων και των ενδυμάτων ανάμεσα στις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό, πρόκειται να καταργηθούν σταδιακά μέχρι το 2010. Παρόλα αυτά, για να είναι επιλέξιμες οι βιομηχανίες του ενδύματος που θα ενταχθούν στην συνθήκη ώστε να απαλλαγούν από την δασμολογική επιβάρυνση, θα πρέπει για τα ενδύματα που παράγουν να έχουν χρησιμοποιήσει ύφασμα το οποίο παράγεται στην Βόρεια Αμερική. Έτσι, οι Αμερικάνοι και Καναδοί παραγωγοί υφαντουργικών και ενδυμάτων, αντιμετωπίζουν την απειλή της μεταφοράς ενός αυξανόμενου όγκου παραγωγής στα σύνορα των χωρών τους, εξαιτίας της τεράστιας διαφοράς του κόστους εργασίας ανάμεσα στις ΗΠΑ/Καναδά, και το Μεξικό. Βέβαια, οι παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν το κατά πόσον μία επιχείρηση θα ωφεληθεί ή θα πληγεί από την συνθήκη, είναι το μέγεθος της επιχείρησης και η θέση που καταλαμβάνει στην εμπορευματική αλυσίδα του ενδύματος. Ενώ δηλαδή για τις μεγάλες επιχειρήσεις η NAFTA προσθέτει απλώς νέες αγορές για εκμετάλλευση ή κάνει περισσότερο ελκυστικές τις επιλογές για αναζήτηση πηγών συνεργασίας στο εξωτερικό, για τις μικρότερες εγχώριες επιχειρήσεις, η νέα εμπορική συνθήκη επιβάλλει αποφάσεις που οδηγούν σε θεμελιακή αναδιάρθρωση των παραγωγικών τους λειτουργιών ή του προσανατολισμού τους μέσα στην παραγωγική αλυσίδα.

Παρόμοιες εξελίξεις παρατηρούνται στην Ευρώπη, καθώς η ολοκλήρωση των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αποτελεί πλέον γεγονός. Οι χώρες αυτές αποτελούν την μεγαλύτερη απειλή για τους παραγωγούς ενδυμάτων της Δυτικής Ευρώπης, διότι εξαιτίας του χαμηλού κόστους της εργασίας που επικρατεί σε αυτές,

⁵⁵ Glasmeier, Thompson and Kays, 1993, στο Dicken, P, 1998:300

τις καθιστά ελκυστικές για την offshore παραγωγή των μεγάλων Ευρωπαϊκών επιχειρήσεων ενδυμάτων.

Όπως όμως σημειώνει ο Gereffi, εμφανίζεται και η αντίθετη της προαναφερόμενης τάση, σύμφωνα με την οποία, καθιερωμένοι παραγωγοί στον κλάδο του ενδυματος μετατοπίζουν το επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους από τις παραγωγικές δραστηριότητες προς τις δραστηριότητες υποστήριξης πωλήσεων, εκμεταλλευόμενοι την επωνυμία των προϊόντων και τις διεξόδους που προσφέρονται στο λιανικό εμπόριο. Ως παράδειγμα αναφέρεται η Sara Lee Corporation, η οποία αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες Αμερικάνικες επιχειρήσεις στην παραγωγή επώνυμων προϊόντων ρουχισμού, όπως τα L'eggs, Hanes, Playtex, Wonderbras, Bali, και Coach leather products, η οποία προχώρησε σε απο-καθετοποίηση των βαθμίδων παραγωγής των προϊόντων, που πρακτικά σημαίνει ότι σε σημαντικό βαθμό έπαυσε να παράγει η ίδια τα επώνυμα προϊόντα που πουλά. Άλλες επώνυμες επιχειρήσεις παραγωγής ενδυμάτων όπως η Levi Strauss & Co και η Phillips-Van Heusen, συχνά προχώρησαν στην εξαγορά των σχετικών δικτύων κατανάλωσης, ενώ έκλεισαν πολλές από τις παραγωγικές τους μονάδες, ή τις πούλησαν σε παράκτιους εργολάβους.

Η ενίσχυση του ονόματος της φίρμας έχει οδηγήσει στην ενίσχυση των καταστημάτων διαμόρφωσης ιδεών/αντιλήψεων/ 'concept stores', που τυπικά χαρακτηρίζουν όλα τα επώνυμα προϊόντα που προσφέρονται από παραγωγούς και πωλητές όπως οι: Levi Strauss, Nike, Disney και Warner Bros. Αυτά τα καταστήματα παρέχουν απευθείας σύνδεσμο ανάμεσα στους παραγωγούς και τους καταναλωτές, παρακάμπτοντας τον παραδοσιακό ρόλο των εμπόρων λιανικής πώλησης. Για παράδειγμα, η Levi Strauss η οποία αποτελεί την μεγαλύτερη εταιρεία ενδυμάτων στις ΗΠΑ, το 1993 διέθετε 126 καταστήματα λιανικής πώλησης, τα οποία διεύθυνε μία εταιρεία ειδικευμένη στο λιανικό εμπόριο με την επωνυμία Designs Inc. Κατά το ίδιο έτος, πάνω από το ήμισυ των κερδών της Levi Strauss προέρχονταν από υπερπόντιες λειτουργίες οι οποίες περιελάμβαναν 900 καταστήματα Levi με την μέθοδο του franchising σε 30 χώρες στην Ευρώπη, την Ασία και την Λατινική Αμερική. Έτσι, μια απο-καθετοποίηση της παραγωγής συνυπάρχει με μια επανακαθετοποίηση των εμπορικών καταστημάτων πώλησης επώνυμων ενδυμάτων.

Οι καθοδηγούμενες από τον παραγωγό και τον αγοραστή αλυσίδες, βασίζονται σε διακριτούς βιομηχανικούς κλάδους, ορίζονται από διαφορετικούς τύπους του διεθνικού κεφαλαίου, δηλαδή το βιομηχανικό και το εμπορικό κεφάλαιο αντιστοίχως, και διαφέρουν ως προς τις βασικές ιδιότητες των επιχειρήσεων που συμμετέχουν καθώς και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις προκειμένου να εισέλθουν σε αυτές. Ο πίνακας 2 του παραρτήματος, συγκρίνει τα χαρακτηριστικά μεταξύ των δύο τύπων των αλυσίδων, τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που συμμετέχουν σε αυτές, τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, τις δυσκολίες εισόδου, το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τη δομή των δικτύων.

Βασική διαφορά μεταξύ των δύο τύπων αλυσίδων είναι, ότι τα τελικά προϊόντα στις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό αλυσίδες κυρίως υποστηρίζονται από διεθνικές επιχειρήσεις στις χώρες του κέντρου, ενώ αντίθετα τα προϊόντα στις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή αλυσίδες κατασκευάζονται από τοπικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Ενώ οι διεθνικές επιχειρήσεις των παραγωγικών αλυσίδων εγκαθιδρύουν κάθετα δίκτυα τα οποία βασίζονται στις επενδύσεις, οι έμποροι λιανικής, σχεδιαστές και εμπορικές επιχειρήσεις των εμπορευματικών αλυσίδων, στήνουν και συντονίζουν οριζόντια δίκτυα που βασίζονται στο εμπόριο.

Επίσης, ενώ οι ηγετικές επιχειρήσεις στις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό αλυσίδες, ανήκουν συνήθως σε παγκόσμια ολιγοπώλια, οι αλυσίδες που καθοδηγούνται από τον αγοραστή, χαρακτηρίζονται αντίθετα από υψηλού ανταγωνισμού και παγκόσμιας αποκέντρωσης επιχειρησιακά συστήματα. Στις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό εμπορευματικές αλυσίδες, οι μεγάλες βιομηχανίες οι οποίες παράγουν προηγμένης τεχνολογίας προϊόντα (αυτοκινητοβιομηχανίες, βιομηχανίες ηλεκτρονικών υπολογιστών, αεροναυπηγική), αποτελούν τους βασικούς οικονομικούς παράγοντες, όχι μόνο από την άποψη ότι συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των κερδών, αλλά επίσης και από την ικανότητά τους να ασκούν τον έλεγχο τόσο στις προς τα πίσω συνδέσεις της αλυσίδας δηλαδή τις συνδέσεις με τους προμηθευτές πρώτων υλών και εξαρτημάτων, όσο και τις προς τα εμπρός συνδέσεις με τα κανάλια διανομής και λιανικής πώλησης. Στις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή εμπορευματικές αλυσίδες, οι επιχειρήσεις οι

οποίες αναπτύσσουν και πωλούν επώνυμα προϊόντα, ασκούν ουσιαστικό έλεγχο γύρω από τον τρόπο, τον χρόνο και τον τόπο πραγματοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς επίσης και για το κέρδος που προκύπτει σε κάθε στάδιο της αλυσίδας.

Έτσι, ενώ οι καθοδηγούμενες από τον παραγωγό εμπορευματικές αλυσίδες ελέγχονται από μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις στο στάδιο της παραγωγής, στις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή αλυσίδες η κύρια επιρροή ασκείται από τους εμπόρους λιανικής και τους πωλητές στο τέλος της αλυσίδας, στο στάδιο δηλαδή της διανομής και λιανικής πώλησης.

Οι ηγετικές επιχειρήσεις και των δύο τύπων εμπορευματικών αλυσίδων, χρησιμοποιούν προσκόμματα για την εισαγωγή άλλων επιχειρήσεων σε αυτές, και με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνουν διάφορα είδη 'προσόδου' που ευρέως ορίζονται ως αποδόσεις από σπάνια περιουσιακά στοιχεία. Αυτά τα περιουσιακά στοιχεία μπορούν να είναι υλικά (π.χ. μηχανήματα), άυλα (π.χ. επωνυμίες), ή ενδιάμεσα (όπως π.χ. δεξιότητες στις πωλήσεις).

Οι καθοδηγούμενες από τον παραγωγό αλυσίδες βασίζονται κυρίως στις αποδόσεις της τεχνολογίας που προέρχονται από την ασύμμετρη πρόσβαση σε βασικά προϊόντα και διαδικασίες τεχνολογίας, και σε αποδόσεις οργάνωσης οι οποίες αναφέρονται σε μια μορφή τεχνογνωσίας της ενδο-οργανωτικής διαδικασίας η οποία προέρχεται από την Ιαπωνία, και η οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη μετάβαση από τη μαζική παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων στην μαζική παραγωγή εξειδικευμένων προϊόντων ή ευέλικτη παραγωγή, και περιλαμβάνει μια σειρά από νέες οργανωτικές τεχνικές, όπως την just-in-time παραγωγή, τον έλεγχο ολικής ποιότητας, την προληπτική συντήρηση και τη συνεχή βελτίωση.

Οι αλυσίδες που καθοδηγούνται από τον αγοραστή, είναι περισσότερο συνδεδεμένες με αποδόσεις που οφείλονται στις σχέσεις και τις δικτύώσεις, που αναφέρονται σε διάφορες ομάδες ενδοεταιρικών σχέσεων, περιλαμβανομένων των τεχνικών διαχείρισης της αλυσίδας των προμηθευτών η οποία συνδέει μεγάλες επιχειρήσεις συναρμολόγησης με μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, την κατασκευή στρατηγικών συμμαχιών, και την συγκέντρωση μικρών επιχειρήσεων σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, με τρόπο που να αναπτύσσονται στοιχεία συλλογικής αποτελεσματικότητας. Είναι επίσης συνδεδεμένες με αποδόσεις που οφείλονται στις πολιτικές εμπορίου, με την έννοια της αξίας που δημιουργείται από τις προστατευτικές πολιτικές εμπορίου όπως είναι για παράδειγμα οι πολιτικές

ποσοστώσεων στον κλάδο του ενδύματος, καθώς και με αποδόσεις που οφείλονται στην επωνυμία δηλ. τις τεχνικές διαφοροποίησης του προϊόντος οι οποίες χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση επωνυμίας κυρίαρχης στις παγκόσμιες αγορές.

Σύμφωνα με τον Gereffi (1994), η τάση η οποία φαίνεται να κυριαρχεί στη βιομηχανία παγκοσμίως, είναι η κινητικότητα από τις καθοδηγούμενες από τον παραγωγό αλυσίδες, στις αλυσίδες τις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή, γεγονός που κατά τους Campbell and Parisotto (1995) διατυπώνεται, ως μια διαφαινόμενη αξιοσημείωτη τάση απομάκρυνσης από την κάθετα ολοκληρωμένη επιχείρηση η οποία κατείχε όλες τις δραστηριότητες προστιθέμενης αξίας συμπεριλαμβανομένων ακόμη και των περιφερειακών ως προς την κύρια δραστηριότητά της, προς την επιχείρηση η οποία διατηρεί τις ‘βασικές της δραστηριότητες’ και αναθέτει ‘έξω’ μέρος των δραστηριοτήτων που κάποτε κατείχε η ίδια. Την ίδια τάση διακρίνει και ο Standing⁵⁶ με την παρατήρηση, ότι παρά το γεγονός ότι οι μεγάλες γραφειοκρατικές επιχειρήσεις βρίσκονται ακόμα παντού και οι μικρές επιχειρήσεις δυσκολεύονται να μετακινηθούν στην διεθνή οικονομία, παρατηρείται ωστόσο μια τάση παγκοσμίως, για μείωση του μεγέθους της επιχείρησης/ ‘downsizing’ και ανάθεση μέρους των δραστηριοτήτων της προς τα έξω ‘outsourcing’, που σχετίζεται με την κατάτμηση ‘splintering’ της παραγωγής σε στάδια, και τις αποφάσεις των μεσαίου και μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεων για την αποδέσμευση μέρους των εργαζομένων τους και την ανάθεση εργασίας με συμβάσεις προς τα έξω.

3. Η δομή και η δυναμική των Παγκόσμιων Παραγωγικών Δικτύων

Επειδή το ενδιαφέρον μας στο εσωτερικό των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων εστιάζεται στο κομμάτι των παραγωγικών δικτύων, θα επικεντρώσουμε την ανάλυσή μας σε αυτά, ξεκινώντας από την επισήμανση των κύριων διαστάσεων των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων οι οποίες κατ’έκταση χαρακτηρίζουν και τα παραγωγικά δίκτυα.

⁵⁶ Standing, G, 1999: 84

Οι παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες χαρακτηρίζονται από τέσσερις κύριες διαστάσεις⁵⁷:

- μια δομή εισροών-εκροών, δηλ. μια σειρά από αλληλεξαρτώμενες δραστηριότητες προστιθέμενης αξίας, που περιλαμβάνουν τον σχεδιασμό την παραγωγή και την πώληση του προϊόντος,
- μια διοικητική δομή, μια δομή δηλαδή σχέσεων εξουσίας, οι οποίες καθορίζουν το πώς διανέμεται το κέρδος μέσα στην αλυσίδα,
- μια γεωγραφική διάσταση, η οποία αναφέρεται στη χωρική διασπορά ή τη συγκέντρωση των δραστηριοτήτων μέσα και διαμέσου των διαφόρων τοπικοτήτων,
- ένα κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο, το οποίο διαμορφώνεται από τους κανόνες, τις αξίες και τα ρυθμιστικά πλαίσια των διαφόρων κοινοτήτων, μέσα στις οποίες λειτουργούν οι επιχειρήσεις.

Οι τέσσερις βασικές διαστάσεις των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν ένα οργανωτικό σχήμα, ικανό να αναδείξει τα σημαντικά χαρακτηριστικά των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, δηλαδή:

Πρώτον, μια δομή εισροών-εκροών των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, η οποία συμπεριλαμβάνει ένα μεγάλο εύρος οικονομικών δραστηριοτήτων, οι οποίες με τη σειρά τους απαιτούν μια ποικιλία ικανοτήτων και δεξιοτήτων.

Η σειρά των αλληλοσυνδεδεμένων αυτών οικονομικών δραστηριοτήτων, αποτελεί την αλυσίδα προστιθέμενης αξίας, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει δραστηριότητες που ανήκουν σε διαφορετικούς βιομηχανικούς κλάδους. Για παράδειγμα, η αλυσίδα του ενδύματος περιλαμβάνει παραγωγούς υφαντουργικών, βιομηχανίες ενδύματος και επιχειρήσεις λιανικής πώλησης. Η έννοια της αλυσίδας της αξίας καθιστά κατανοητές τις νέες μορφές και τη λογική του ανταγωνισμού στους παγκόσμιους βιομηχανικούς κλάδους, εφόσον στο σύνθετο και δυναμικό περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, η ανταγωνιστικότητα βασίζεται όλο και λιγότερο στην κατοχή υλικών περιουσιακών στοιχείων, και πολύ περισσότερο στην ικανότητα μιας επιχείρησης να ηγηθεί των οργανωτικών διαδικασιών οι οποίες εξασφαλίζουν τη ζήτηση για εξειδίκευση, υψηλή ποιότητα και έγκαιρη παράδοση των προϊόντων. Στο ίδιο πλαίσιο των νέων μορφών

⁵⁷Gerrefi,G and al, 1994, :7, Palpacuel,E and Parisotto,A, 1998

και του μετασχηματισμού του ανταγωνισμού, εντάσσεται και η συζήτηση περί του νέου ρόλου των υπηρεσιών ή των άϋλων δραστηριοτήτων, ως των σημαντικότερων δραστηριοτήτων παραγωγής προστιθέμενης αξίας. Επομένως, στάδια της αλυσίδας της αξίας όπως ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη του προϊόντος, η υποστήριξη πωλήσεων και η δημιουργία ονόματος φήμας για το προϊόν, αποκτούν στρατηγική σημασία σε σχέση με τη μεταποιητική δραστηριότητα και τη μετατροπή των εισροών σε εκροές. Συνολικά, η ικανότητα συντονισμού των συμπληρωματικών δραστηριοτήτων μέσα στην αλυσίδα της αξίας, συνιστά καίρια πηγή συγκριτικού πλεονεκτήματος.

Δεύτερον, μια διοικητική δομή η οποία παίζει καθοριστικό ρόλο όχι μόνο για τη διανομή της αξίας, αλλά και ευρύτερα για τον συντονισμό των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων.

Ο συντονισμός, αφενός αφορά τις συμπληρωματικές δραστηριότητες οι οποίες θα πρέπει να αντιστοιχηθούν στην προοπτική του όγκου και των χαρακτηριστικών του προϊόντος, και αφετέρου, τις σχέσεις μεταξύ των μελών του δικτύου, οι οποίες θα πρέπει να καθορίζονται στη βάση της διανομής των συμφερόντων που θα επιτρέψει την ανάπτυξη της συνεργασίας μεταξύ των μελών.

Από την άποψη της στρατηγικής προοπτικής, ο συντονισμός των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων απαιτεί κάποιο βαθμό συγκεντροποίησης, η οποία απαιτείται για την αποτελεσματική χρήση των πόρων, την έγκαιρη διαμόρφωση των αποφάσεων, και την παγκόσμια οπτική την οποία οφείλει να διαθέτει το δίκτυο.

Για όλους αυτούς τους λόγους, ο ρόλος της ηγετικής επιχείρησης είναι σημαντικός στη συνεχή προσπάθεια προσέλκυσης και επιλογής μελών, τη διατήρηση των σχέσεων του δικτύου μέσω της διαχείρισης των συγκρούσεων και τη διάδοση της εκπαίδευσης, την τοποθέτηση του δικτύου στην αγορά, την οικοδόμηση της δομής και της κουλτούρας του.

Η ανάλυση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων τονίζει ότι η διοικητική δομή των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων μπορεί να ποικίλει ως προς τη μορφή, εφόσον εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά και την φύση των σχέσεων που αναπτύσσονται και με τα υπόλοιπα μέλη του δικτύου. Σε αυτή τη βάση, αναφέρθηκε προηγουμένως, η τυπολογία του Gereffi (1994), η οποία υπογραμμίζει την ύπαρξη των δύο διαφορετικού τύπου δικτύων στις παγκόσμιες βιομηχανίες, δηλαδή των αλυσίδων οι οποίες διοικούνται και οργανώνονται από τον Παραγωγό και των αντίστοιχων οι οποίες διοικούνται και οργανώνονται από τον Αγοραστή.

Είναι σημαντικό να τονιστεί, ότι οι ηγετικές επιχειρήσεις και στους δύο τύπους δικτύων, διατηρούν τον απευθείας έλεγχο γύρω από στρατηγικής σημασίας, άυλες δραστηριότητες, όπως είναι ο σχεδιασμός τους προϊόντος και η τοποθέτησή του στην αγορά, υπενοικιάζοντας ένα ουσιαστικό κομμάτι της μεταποιητικής δραστηριότητας στα υπόλοιπα μέλη του δικτύου. Τέτοιες πρακτικές έχουν υιοθετηθεί προ πολλού στην βιομηχανία του ενδύματος, όπου η χαμηλών δεξιοτήτων παραγωγική δραστηριότητα δεν αποτελεί σημαντική πηγή συγκριτικού πλεονεκτήματος, αλλά αναπτύσσεται επίσης στην αυτοκινητοβιομηχανία και τα ηλεκτρονικά, όπου οι ηγετικές επιχειρήσεις αναθέτουν στους προμηθευτές ένα αυξανόμενο εύρος μεταποιητικών δραστηριοτήτων.

Τρίτον, την γεωγραφική διαμόρφωση των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, η οποία προκύπτει από ένα συνδυασμό τοπικών, περιφερειακών και διεθνικών δυναμικών, σχηματοποιώντας το τοπικό και το παγκόσμιο ως δύο άκρα, μεταξύ των οποίων μπορούν να τοποθετηθούν περιφερειακά, εθνικά και άλλα ενδιάμεσα επίπεδα ανάλυσης⁵⁸. Ο σχηματισμός των παραγωγικών δικτύων παγκοσμίως, παρουσιάζει βεβαίως μεγάλες διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το είδος των βιομηχανικών κλάδων που αφορά. Για παράδειγμα, -όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως-, εμπορευματικές αλυσίδες καθοδηγούμενες από τον αγοραστή όπως είναι οι αλυσίδες του κλάδου του ενδύματος, τείνουν να επιδεικνύουν μεγαλύτερη χωρική διασπορά και κινητικότητα από ότι οι εμπορευματικές αλυσίδες οι διοικούμενες από τον παραγωγό. Παρόλα αυτά, περιφερειακά δίκτυα εγκατεστημένα στην Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική και την Ασία, αποτελούν επίσης σημαντικό χαρακτηριστικό της αυτοκινητοβιομηχανίας και της βιομηχανίας των ηλεκτρονικών⁵⁹.

Οι κυρίαρχοι παράγοντες οι οποίοι εξηγούν τις μεταβολές στην εγκατάσταση και την οργάνωση της βιομηχανικής δραστηριότητας στο πλαίσιο των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων είναι αφενός η αναζήτηση χαμηλόμισθης εργασίας, και αφετέρου η αναζήτηση οργανωτικής ευελιξίας. Ο πρώτος παράγοντας της αναζήτησης χαμηλόμισθης εργασίας, συνιστά 'χαμηλότερης τάξης'⁶⁰ ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, ενώ ο δεύτερος της επιδίωξης δηλαδή οργανωτικής ευελιξίας, συνιστά

⁵⁸ Palpacuel, E and Parisotto, A, 1998

⁵⁹ Gereffi, G, 1999, Palpacuel, Parisotto, 1998

⁶⁰ Gereffi et al, 1994 :6

‘υψηλότερης τάξης’ συγκριτικό πλεονέκτημα το οποίο προκύπτει από την τεχνολογία, τη διαφοροποίηση του προϊόντος, την επωνυμία, τις σχέσεις με τους πελάτες, και τη συνεχή αναβάθμιση του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας. Τα πλεονεκτήματα αυτά επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να αναζητούν ένα μεγαλύτερο βαθμό οργανωτικής ευελιξίας και έτσι να διαμορφώνουν αλλά και να ανταποκρίνονται στις νέες προκλήσεις και ευκαιρίες της παγκόσμιας οικονομίας. Με αυτόν τον τρόπο, η θεώρηση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών δικτύων, επιτρέπει τον εντοπισμό στον χώρο και τον χρόνο, των οργανωτικών χαρακτηριστικών και των αλλαγών που σημειώνονται στα παγκόσμια παραγωγικά συστήματα, συμπεριλαμβανομένων των ανταγωνιστικών στρατηγικών των επιχειρήσεων και των κρατών.

Το εάν και κατά πόσον η παγκόσμια ολοκλήρωση των παραγωγικών συστημάτων συμβάλλει στην βιομηχανική ανάπτυξη και τη δημιουργία επαγγελμάτων, καθώς επίσης και το περιεχόμενο και το είδος των επαγγελμάτων, εξαρτώνται από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στις παγκόσμιες στρατηγικές των ηγετικών επιχειρήσεων οι οποίες καθοδηγούν την ανάπτυξη των διεθνικών δικτύων, και του τρόπου με τον οποίο οι τοπικές επιχειρήσεις, οι εργαζόμενοι και οι θεσμοί ανταποκρίνονται στις ευκαιρίες αλλά και τους περιορισμούς που θέτει το παγκόσμιο περιβάλλον.

Στη βιβλιογραφία, είναι ευρέως γνωστές συγκεκριμένες τοποθεσίες στο εσωτερικό των κρατών, όπως η Silicon Valley στα ηλεκτρονικά, το Los Angeles, Hong Kong και η περιοχή της Τρίτης Ιταλίας στο ένδυμα, για την συγκέντρωση παραγωγικών δικτύων εντός των οποίων ασκούνται εξειδικευμένες παραγωγικές δραστηριότητες. Οι περιοχές αυτές, γνωστές ως βιομηχανικοί τομείς (industrial districts), βασίζουν την ανάπτυξή τους σε καθεστώς παγκοσμιοποίησης, στους ισχυρούς τοπικούς θεσμούς οι οποίοι προωθούν σχέσεις συνεργασίας και κοινωνικής συνοχής στο εσωτερικό των βιομηχανικών κοινοτήτων. Σύμφωνα με τους Palpacuel και Parisotto, τα τοπικά βιομηχανικά συμπλέγματα/τομείς μπορούν να θεωρηθούν ότι σχηματίζουν ιδιαίτερα σημεία/κόμβους εντός των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, ο καθένας από τους οποίους διαμορφώνει τον δικό του συνδυασμό δραστηριότητας, διοίκησης και κοινωνικοθεσμικών συνθηκών.

Αυτό που διαφοροποιεί την έννοια των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων από τις έννοιες των ‘βιομηχανικών τομέων’, των ‘επιχειρησιακών συστημάτων’/’business

systems⁶¹, ή των ‘αλυσίδων της αξίας’/‘value chain’, είναι ότι ενσωματώνει επιπλέον τις εξής τέσσερις διαστάσεις⁶²:

- Ενσωματώνει ρητά στην ανάλυση, την διάσταση της διεθνοποίησης.
- Επικεντρώνει στην δύναμη που ασκείται από τις ηγετικές επιχειρήσεις σε διάφορα κομμάτια της εμπορευματικής αλυσίδας, δείχνοντας πώς μετατοπίζεται η εξουσία με την πάροδο του χρόνου.
- Αναγορεύει τον συντονισμό της αλυσίδας σε βασικό παράγοντα ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, ο οποίος προϋποθέτει την χρήση των δικτύων ως στρατηγικά περιουσιακά στοιχεία, και
- Θεωρεί την οργανωτική ικανότητα σαν ένα από τους κρίσιμους μηχανισμούς με τους οποίους οι επιχειρήσεις προσπαθούν να προωθήσουν ή να παγιάσουν τη θέση τους μέσα στην αλυσίδα.

Τέταρτον, τις κοινωνικές και θεσμικές διαστάσεις των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, οι οποίες εξηγούν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε συγκεκριμένους κόμβους εγκατεστημένους σε διαφορετικά κράτη, εγγράφονται στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα. Η διάσταση αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο ζήτημα με το οποίο έχει ασχοληθεί μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας⁶³, τη σημασία δηλαδή του θεσμικού και κοινωνικού πλαισίου για τη διαμόρφωση των διαφορετικών παραγωγικών συστημάτων μεταξύ των κρατών, και των διαφορετικών επιδράσεων που ασκεί η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης στα συστήματα αυτά, ακριβώς λόγω της ύπαρξης του διαφορετικού ρυθμιστικού πλαισίου που διέπει την οργάνωση των σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων καθώς και των εργασιακών σχέσεων σε χώρες όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία, η Αμερική και η Μεγάλη Βρετανία. Το παράδειγμα του διαφορετικού βαθμού διείσδυσης των εισαγωγών πλεκτών ενδυμάτων στην Ιταλία και τη Βρετανία, είναι ένα από τα πολλά

⁶¹ Η προσέγγιση των επιχειρησιακών συστημάτων επικεντρώνει στις διαφορές που εντοπίζονται στα επιχειρησιακά συστήματα διαφορετικών περιφερειακών και εθνικών επιπέδων, όπως είναι τα συστήματα της Ευρώπης, Ανατολικής Ασίας και Βόρειας Αμερικής. Ο συνδυασμός τους με την προοπτική της παγκοσμιοποίησης μπορεί να συμβάλει στην διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι επιχειρήσεις που ανήκουν σε διακριτά επιχειρησιακά συστήματα εμπλέκονται σε συγκεκριμένες εμπορευματικές αλυσίδες, καθώς επίσης και του τρόπου με τον οποίο ο ιδιαίτερος ρόλος και η συμπεριφορά αυτών των επιχειρήσεων επηρεάζει την ανάπτυξη των αλυσίδων.

⁶² Gereffi, G, 1999

⁶³ Rubery, J 1994, Lane, C 1995, Smith, C and Elger, T, 1997, Crouch, C and Streek, W, 1997, Mingione, E 2004

παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι οι θεσμικές και ρυθμιστικές διαφορές διαμορφώνουν διαφορετικές δομές στο σχηματισμό των εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών δικτύων⁶⁴. Ενώ οι επιχειρήσεις και των δύο χωρών αντιμετώπισαν έντονο ανταγωνισμό από παραγωγούς πλεκτών ενδυμάτων προερχομένων από χώρες χαμηλού εργατικού κόστους, ωστόσο η αγορά των ενδυμάτων στην Βρετανία δέχτηκε πολύ μεγαλύτερη διείσδυση εισαγωγών σε σύγκριση με την αντίστοιχη αγορά της Ιταλίας. Η διαφορά αυτή μπορεί να εξηγηθεί ικανοποιητικά από το διαφορετικό βαθμό διασύνδεσης παραγωγής και καναλιών διανομής μεταξύ των δύο χωρών. Στη Βρετανία, όχημα για τις εισαγωγές αποτελούσαν οι μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων λιανικής πώλησης, ενώ αντίθετα στην Ιταλία, παραγωγή και διανομή είναι στενά συνυφασμένες⁶⁵. Οι μεταποιητικές επιχειρήσεις πωλούν οι ίδιες τα προϊόντα που παράγουν, σε ένα ιδιαίτερα αποκεντρωμένο τομέα λιανικής πώλησης, διαμορφώνοντας δίκτυα διανομής τα οποία δύσκολα επιτρέπουν την διείσδυση των εισαγωγών.

Επίσης, τα παραδείγματα της οικονομικής ανάπτυξης των βιομηχανικών τομέων, τονίζουν τη σημασία των τοπικών θεσμών στην στήριξη της ανάπτυξης των τομέων. Τα παραγωγικά δίκτυα τα οποία σχηματίζουν τους βιομηχανικούς τομείς, αντιμετωπίζουν εντάσεις στις σχέσεις ανάμεσα σε παραγωγούς και υπεργολάβους, εμπόρους, εργοδότες και εργαζομένους, εξειδικευμένους και μη εξειδικευμένους εργάτες, ωστόσο το περιβάλλον εμπιστοσύνης και κοινωνικής συνοχής που επιτυγχάνεται, είναι το αποτέλεσμα της συντονισμένης δράσης των θεσμών, οι οποίοι παρέχουν συλλογικές υπηρεσίες όπως είναι η κατάρτιση και η υποστήριξη πωλήσεων, και εξασφαλίζουν την διαμόρφωση του συλλογικού μισθού και την επίλυση των διαφορών⁶⁶. Και οι δύο τύποι θεσμών, ενθαρρύνουν τις επιχειρήσεις να ανταγωνίζονται σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, στη βάση συνεχούς καινοτομίας και αναβάθμισης του προϊόντος, παρά στη βάση της συμπίεσης του εργασιακού κόστους και της χειροτέρευσης της ποιότητας του προϊόντος⁶⁷. Καθώς οι τοπικές επιχειρήσεις γίνονται μέρος των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, οι θεσμοί αναγορεύονται σε πλατφόρμα επιτυχίας μέσα στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.

⁶⁴ Campbell,D and Parisotto,A, 1995

⁶⁵ πρόκειται για τον μοναδικό σε σύγκριση με τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά δίκτυα συνδυασμό παραγωγικών δικτύων και δικτύων διανομής, στον οποίο αναφερθήκαμε και πιο πάνω, στην ανάλυσή μας για την δυναμική των εμπόρων λιανικής πώλησης.

⁶⁶ Hirst,P and Zeitlin,J, 1989

⁶⁷ Piore and Sabel, 1984

Ωστόσο, αναλύσεις των βιομηχανικών τομέων⁶⁸ έχουν δείξει και την αντίστροφη τάση, μια αυξανόμενη δηλαδή διαπερατότητα των πλέον δυναμικών βιομηχανικών τομέων από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης.

‘Παρόλο που οι υψηλού επιπέδου εμπιστοσύνης ρυθμιστικές πρακτικές μπορούν να κατασκευαστούν (και να διατηρηθούν) σε τοποθεσίες όπως η Emilia-Romagna, ωστόσο αυτά τα ευέλικτα παραγωγικά συστήματα φαίνεται να διαβρώνονται όταν έρχονται αντιμέτωπα με το σκληρά ανταγωνιστικό παγκόσμιο περιβάλλον⁶⁹’.

Παρόμοια ευρήματα⁷⁰ για τον βιομηχανικό τομέα της Emilia-Romagna στην Ιταλία, πιστοποιούν ότι με την εντεινόμενη ενσωμάτωση του τομέα στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, εμφανίστηκαν νέες μορφές κατάτμησης τόσο για τις επιχειρήσεις όσο και για τους εργαζομένους, με αποτέλεσμα την άνιση αξιοποίηση των ωφελειών που προέκυψαν από τη συμμετοχή του δικτύου στην παγκόσμια ολοκλήρωση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένηση της κοινωνικής συναίνεσης η οποία αποτελούσε βασική συνιστώσα της επιτυχίας του τομέα, και τη δυσκολία συγκρότησης μιας αναπτυξιακής στρατηγικής γενικής αποδοχής στο τοπικό επίπεδο.

Σε έρευνες οι οποίες δείχνουν ότι η φύση των Ιταλικών δικτύων έχει αρχίσει να αλλάζει τα τελευταία χρόνια αναφέρονται και οι Ruigrok και Van Tulder⁷¹. Μέσα στα παραγωγικά δίκτυα, οι μεγάλες επιχειρήσεις επιβάλλονται στις δραστηριότητες των μικρότερων επιχειρήσεων, βασιζόμενες στην κυρίαρχη θέση που κατέχουν στην αλυσίδα της διανομής. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των τοπικών συνδικάτων, σχηματίζεται ένα κατατμημένο ολιγοπώλειο, στο οποίο μεγάλες Ιταλικές και ξένες επιχειρήσεις εκμεταλλεύονται την ευελιξία της περιφέρειας, αυτή τη φορά με κάθετο τρόπο⁷². Σε αυτό το στάδιο πιστεύεται⁷³ ότι ο τομέας χρειάζεται να επανακτήσει την κοινωνική συνοχή, μέσω μιας νέας διαδικασίας επίλυσης των συγκρούσεων.

⁶⁸ Peck, J, 1994, Palpacuel and Parisotto, 1998, Elger, T, 1999:35

⁶⁹ Peck, J, 1994

⁷⁰ Cossentino, 1996 στο Palpacuel and Parisotto, 1998

⁷¹ Ruigrok, W and Rob Van Tulder, 1995

⁷² Την περίοδο της ακμής του τομέα, πιστεύεται ότι τα παραγωγικά δίκτυα ήταν οριζόντια και αποτελούνταν από μικρές επιχειρήσεις ίσης ισχύος. Οι επιχειρήσεις παρήγαγαν σύμφωνα με το μοντέλο της ευέλικτης εξειδίκευσης, το οποίο προϋπέθετε ένα καταμερισμό εργασίας μεταξύ τους. Εάν μια επιχείρηση εύρισκε τον τρόπο να προωθήσει τη θέση της έναντι των υπολοίπων, ή εάν μία μεγάλη επιχείρηση παρεισέφρευε στο δίκτυο με τρόπο που να εξαγοράσει ή να ελέγξει το δίκτυο διανομής, η

3.1 Η επίδραση της δυναμικής των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων στην βιομηχανική αναβάθμιση και την απασχόληση

3.1.1 Η επίδραση των δικτύων στην βιομηχανική αναβάθμιση

Οι νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής που αναπτύσσονται στο πλαίσιο των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, είναι περισσότερο ανοικτές και προσβάσιμες από τις μορφές παραγωγής οι οποίες χαρακτήριζαν την εγχώρια καθετοποιημένη παραγωγή. Προσφέρονται έτσι νέες δυνατότητες πρόσβασης αλλά και νέες προκλήσεις για την συμμετοχή των τοπικών επιχειρήσεων και των βιομηχανικών κλάδων στην παγκόσμια οικονομία. Μια σειρά τυπολογιών των δικτύων αναφέρεται στις δομές που αναπτύσσονται στα δίκτυα, και τις δυνατότητες ή δυσκολίες που προδιαγράφονται για την επιτυχή ένταξη των επιχειρήσεων. Οι Palpacuer και Parisotto⁷⁴ διακρίνουν τρεις τύπους δικτύων ανάλογα με τον βαθμό προσβασιμότητας των επιχειρήσεων σε αυτά: τα κλειστά, ανοικτά και διαπερατά δίκτυα. Στην ιδεατή τους μορφή, ένα ολικά κλειστό δίκτυο, διαμορφώνεται σε περιορισμένες τοποθεσίες, από ένα περιορισμένο αριθμό διασυνδέσεων που αναπτύσσει μία ηγετική επιχείρηση με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις του δικτύου, ενώ ένα ολικά ανοικτό δίκτυο θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλαγές των συμμετεχόντων επιχειρήσεων και τοποθεσιών.

Ο βαθμός της προσβασιμότητας των δικτύων, εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε βιομηχανικού κλάδου, και τις ιδιαιτερότητες των βιομηχανικών συστημάτων μέσα στα οποία εγγράφονται τα δίκτυα των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, τα παραγωγικά δίκτυα στις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή αλυσίδες, όπως είναι τα δίκτυα στους κλάδους του ενδύματος και υποδήματος, τείνουν να είναι περισσότερο ανοικτά, από τα δίκτυα που καθοδηγούνται από τον παραγωγό, όπως για παράδειγμα είναι τα δίκτυα που αναπτύσσονται στην

φύση του δικτύου θα μεταβαλλόταν από ισότιμο δίκτυο βασισμένο στην εκπαίδευση και τις ανταλλαγές, σε ιεραρχικό δίκτυο βασισμένο στον έλεγχο. Για να εμποδίσει την ανάπτυξη τέτοιων ελεγχόμενων δικτύων, η Ιταλική κυβέρνηση έπαιξε σημαντικό ρόλο, όχι μόνο μεριμνώντας για την ανάπτυξη ερευνητικής υποδομής, αλλά και για τη διατήρηση του μικρού μεγέθους των επιχειρήσεων, έτσι που να διατηρηθεί η ισορροπία των σχέσεων μεταξύ τους.

⁷³ Palpacuel and Parisotto, 1998

⁷⁴ Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

αυτοκινητοβιομηχανία, λόγω των χαμηλότερων εμποδίων που υπεισέρχονται στην χαμηλών δεξιοτήτων και εντάσεως εργασίας παραγωγική δραστηριότητα των πρώτων σε σχέση με τα δεύτερα.

Σημαντικός είναι ο ρόλος των ηγετικών επιχειρήσεων στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων του δικτύου, καθώς, ακόμα και στο πλαίσιο του ίδιου βιομηχανικού κλάδου, μπορούν να επιδεικνύουν διαφορετική συμπεριφορά δικτύωσης, η οποία βασίζεται στον χαρακτήρα του εθνικού παραγωγικού συστήματος από το οποίο προέρχονται⁷⁵. Είναι για παράδειγμα γνωστό ότι οι Γιαπωνέζικες επιχειρήσεις ηλεκτρονικών έχουν διαφοροποιήσει πολύ λιγότερο την βάση των προμηθευτών τους και έχουν πολύ λιγότερο επεκτείνει γεωγραφικά την παραγωγή τους σε χώρες της Ανατολικής Ασίας, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες Αμερικάνικες επιχειρήσεις.

Σύμφωνα πάντως με τους Palpacuer και Parisotto, τα πιο επιτυχημένα παραγωγικά δίκτυα φαίνεται να είναι όχι τα ανοιχτά ή κλειστά, αλλά τα διαπερατά (permeable). Τα δίκτυα αυτά χαρακτηρίζονται από μία εξελισσόμενη κλιμακούμενη δομή, όπου μια πρώτη σειρά από επιλεγμένους και σταθερούς εταίρους, περιβάλλεται από μια δεύτερη σειρά από μεταβαλλόμενους προμηθευτές. Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας έχει αναφερθεί στην ύπαρξη μιας τέτοιας δομής δικτύων που καταγράφεται σε τοπικό επίπεδο στα Γιαπωνέζικα δίκτυα της αυτοκινητοβιομηχανίας και των ηλεκτρονικών, και στα Αμερικάνικα δίκτυα των ενδυμάτων, και σε παγκόσμιο επίπεδο στις στρατηγικές δικτύωσης μεγάλων ηγετικών επιχειρήσεων όπως η Nike, η Benetton, και μεγάλες Αμερικάνικες επιχειρήσεις λιανικής πώλησης⁷⁶. Οι θέσεις της δεύτερης σειράς προμηθευτών, περιλαμβάνουν χαμηλής προστιθέμενης αξίας και δεξιοτήτων δραστηριότητες, στις οποίες είναι εύκολο στις επιχειρήσεις να εισέλθουν, αλλά σαν τέτοιες, παρέχουν μια ιδιαίτερα επισφαλή βάση για την ανάπτυξη της βιομηχανίας σε τοπικό επίπεδο. Οι επιχειρήσεις αυτές ανταγωνίζονται κυρίως στη βάση του χαμηλού κόστους και δεν διαθέτουν τις οργανωτικές ικανότητες που χρειάζονται για να ανταποκριθούν στα κριτήρια που θέτουν οι ηγετικές επιχειρήσεις σε ότι αφορά την ποιότητα, την ευελιξία και την αξιοπιστία, με αποτέλεσμα να αποτυγχάνουν να

⁷⁵ Ruigrok, W and Van Tulder, 1995, Smith, C and Elger, T, (1997), Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998, Gereffi, G, 1999

⁷⁶ Gereffi, G, 1999, Heerden, A, 1998, Campbell, D and Parisotto, A, 1995, Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998, Frenkel, S, 2001, Dicken, P, 1998

δημιουργήσουν και να διατηρήσουν αξία αρκετή που θα στήριζε την ανάπτυξη και την επένδυση σε τοπικό επίπεδο.

Πέρα όμως από μια απλουστευμένη διάκριση μεταξύ των θέσεων πρώτης και δεύτερης σειράς, ο αριθμός των στρωμάτων των υπεργολάβων στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα είναι πολύ υψηλός, ιδιαίτερα όσον αφορά την παραγωγή απλών προϊόντων όπου οι παραγωγικές δραστηριότητες επεκτείνονται μέχρι το επίπεδο του νοικοκυριού, και διεξάγονται από εξατομικευμένους εργάτες παραγωγούς⁷⁷.

Τα διάφορα δομικά χαρακτηριστικά των παραγωγικών δικτύων, είναι και ο λόγος για τον οποίο σύμφωνα με τον Gereffi⁷⁸ η ανάλυση των εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών δικτύων αποκτά την μεγάλη ερμηνευτική της αξία. Η ανάλυση των εμπορευματικών αλυσίδων περιλαμβάνει τη διάσταση της 'έκτασης' μιας αλυσίδας ή δικτύου, την 'πυκνότητα' των αλληλεπιδράσεων σε ιδιαίτερα τμήματα του δικτύου, και το 'βάθος' ή τον αριθμό των επιπέδων συνεργασίας που εμφανίζονται στα διαφορετικά στάδια μιας παγκόσμιας εμπορευματικής αλυσίδας. Ως παράδειγμα 'πυκνού' παραγωγικού δικτύου αναφέρεται ο κλάδος του ενδύματος, όπου ένας μεγάλος αριθμός τοπικών υπεργολάβων υποστηρίζει συχνά έναν και μόνο παραγωγό⁷⁹. Ως παραδείγματα 'βαθέων' παραγωγικών δικτύων αναφέρονται συνήθως εκείνα που αναπτύσσονται στους κλάδους της αυτοκινητοβιομηχανίας στην Ιαπωνία και της άμυνας στις ΗΠΑ, στις οποίες κάθε τελική εταιρία συναρμολόγησης συνδέεται με μεγάλο αριθμό από προμηθευτές εξοπλισμού, σε ένα πυραμιδικό σχήμα ανάπτυξης συνεργασίας.⁸⁰

Σύμφωνα με τον Gereffi, τις τελευταίες δεκαετίες, οι εμπορευματικές αλυσίδες των περισσότερων βιομηχανικών κλάδων διασκορπίζονται διεθνώς όλο και περισσότερο, με μια τάση αυξανόμενης τοποθέτησης των σταδίων της παραγωγής σε περιοχές όπου προσφέρονται χαμηλοί μισθοί. Παρόλα αυτά, θεωρεί ότι ο νέος αυτός διεθνής καταμερισμός της εργασίας, παραβλέπει τα αυξημένα επίπεδα παραγωγικής εξειδίκευσης και υποβαθμίζει την έκταση της βιομηχανικής αναβάθμισης που επιτυγχάνονται σε ένα αριθμό χωρών όπως είναι οι Νέες Εκβιομηχάνισες Χώρες, οι οποίες έχουν μετακινηθεί από την απλή συναρμολόγηση, στην παραγωγή προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας σε συγκεκριμένους κλάδους. Τις επιτυχημένες στρατηγικές διεθνοποίησης ενός αυξανόμενου αριθμού παραγωγών από τις ηγετικές

⁷⁷ Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

⁷⁸ Gereffi, G, 1994:8

⁷⁹ ό.π.

⁸⁰ ό.π.

χώρες της νέας εκβιομηχάνισης επισημαίνει και ο Dicken⁸¹. Αναφερόμενος στους κλάδους της υφαντουργίας και του ενδύματος, επισημαίνει ότι παραγωγοί στις πιο προηγμένες από τις αναπτυσσόμενες χώρες, δηλ. το Χονγκ-Κονγκ, τη Νότια Κορέα, Ταϊβάν και Σιγκαπούρη, υιοθετούν με ιδιαίτερη έμφαση στρατηγικές ανάπτυξης εξειδικευμένων και υψηλότερης αξίας και μόδας προϊόντων.

Ο Gereffi περιγράφει αυτή την διαδικασία αναβάθμισης των παραγωγών της Ανατολικής Ασίας, ως την διαδικασία της τριμερούς μεταποίησης/ 'triangle manufacturing'⁸². Η διαδικασία αυτή επινοήθηκε τις δεκαετίες του 1970 και 1980, από παραγωγούς στις Νέες Εκβιομηχάνισης Χώρες, οι οποίοι δέχθηκαν παραγγελίες από αγοραστές προερχόμενους από τις ΗΠΑ ή άλλες υπερπόντιες χώρες.

Οι παραγωγοί αυτοί με την σειρά τους, μετέθεσαν μέρος ή το σύνολο της απαιτούμενης παραγωγής για την εκτέλεση των παραγγελιών, σε παράκτια εργοστάσια χωρών με χαμηλό κόστος εργασίας (π.χ. Κίνα, Ινδονησία ή Σρι Λάνκα). Τα παράκτια εργοστάσια μπορεί να είναι ιδιοκτησίας (θυγατρικές) των παραγωγών των Νέας εκβιομηχάνισης χωρών, συνεργάτες σε σχήματα joint-venture, ή απλά ανεξάρτητοι εργολάβοι. Το τρίγωνο σε αυτό το σχήμα της συναλλαγής συμπληρώνεται, όταν τα τελικά προϊόντα στέλνονται απευθείας στους υπερπόντιους αγοραστές, σύμφωνα με τις ποσοστώσεις που ισχύουν για την εκάστοτε χώρα εξαγωγό. Έτσι, στις εμπορευματικές αλυσίδες τις καθοδηγούμενες από τον αγοραστή⁸³, η τριμερής μεταποίηση μεταβάλλει το στάτους των παραγωγών των νέας εκβιομηχάνισης χωρών, από προμηθευτές των Αμερικανών λιανεμπόρων και σχεδιαστών, σε 'μεσάζοντες'/ 'middlemen'. Η διαδικασία της τριμερούς μεταποίησης βασίζεται στην κοινωνική ενσωμάτωση, εφόσον τα δίκτυα που αναπτύσσει στηρίζονται στους στενούς κοινωνικούς δεσμούς. Η κάθε μια από τις Νέες Εκβιομηχάνισης Χώρες προβάλλει μια διαφορετική ομάδα προτιμώμενων χωρών στις οποίες τοποθετεί τα νέα εργοστάσιά της. Το Χονγκ-Κονγκ και η Ταϊβάν επενδύουν κυρίως στην Κίνα και τη Νοτιοανατολική Ασία συμπεριλαμβανομένου του Βιετνάμ. Η Νότια Κορέα προτιμά την Ινδονησία, το Μπαγκλαντές, τη Γουατεμάλα και τη Δομινικανή Δημοκρατία, ενώ η Σιγκαπούρη αποτελεί την ηγετική δύναμη στα δίκτυα της γειτονικής Μαλαισίας και Ινδονησίας. Η σύνθεση αυτών των παραγωγικών δικτύων εξηγείται εν μέρει από κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες όπως

⁸¹ Dicken,P, 1998

⁸² Gereffi,G, 1997

⁸³ οι οποίες περιλαμβάνουν 50 ή 60 εξαγωγούς χώρες ως επί το πλείστον της Ασίας, και σε μικρότερο βαθμό της Αφρικής και Λατινικής Αμερικής (Gereffi,G, 1997, Dicken,P, 1998)

είναι οι εθνικοί ή οι οικογενειακοί δεσμοί και η κοινή γλώσσα, καθώς επίσης και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορικής κληρονομιάς μιας χώρας (για παράδειγμα, οι αποικιακοί δεσμοί που είχε αναπτύξει το Χονγκ Κονγκ με τη Βρετανία, του πρόσφεραν μια εσωτερική περιοχή για επενδύσεις στο Μαυρίκιο και τη Τζαμάϊκα). Αξιοσημείωτο είναι ότι παρόλα αυτά ο Gereffi αναφέρει πως

‘καθώς ο όγκος των παραγγελιών επεκτείνεται σε τόπους χαμηλού κόστους παραγωγής, αυξάνεται και η πίεση για τους μεγάλους Αμερικάνους αγοραστές στο να παρακάμψουν τελικά τους Ανατολικοασιάτες ‘middlemen’, και να συνδιαλαγούν απευθείας με τα εργοστάσια τα οποία πραγματοποιούν τις παραγγελίες τουςΣτις ΗΠΑ λαμβάνει χώρα μια διπλής διάστασης εξέλιξη, η οποία αναμένεται να έχει βαθιές επιπτώσεις στις στρατηγικές αναζήτησης πηγών συνεργασίας, την τοποθέτηση των ανταγωνιστικών αγορών και τη διαθεσιμότητα των πόρων. Αυτή η διπλή τάση συμπεριλαμβάνει μια μεταβολή του χώρου της παραγωγής από την Ασία προς τις ΗΠΑ, καθώς και μια μεταστροφή της αλυσίδας των προμηθευτών στην Βόρεια Αμερική, από την συναρμολόγηση στην παραγωγή του πλήρους πακέτου. Η κινητικότητα υποστηρίζεται από το γεγονός ότι το μερίδιο της Αμερικάνικης αγοράς το οποίο διεξήγαγαν οι ‘Τρεις Μεγάλες’ Ανατολικοασιατικές χώρες (Χονγκ Κονγκ, Ταϊβάν και Νότια Κορέα) καθώς και η Κίνα, έχει βαθμιαία μειωθεί, ενώ έχει αυξηθεί δραματικά το μερίδιο που διεξάγεται από το Μεξικό και τη λεκάνη της Καραϊβικής’⁸⁴.

Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών δικτύων υποστηρίζουν ότι η πρόκληση για τις επιχειρήσεις και την τοπική ανάπτυξη δεν είναι τόσο η εισαγωγή στα παγκόσμια δίκτυα, η οποία μπορεί να γίνεται σχετικά εύκολα στην βάση του χαμηλότερου κόστους, όσο η προσέγγιση στις περισσότερο κερδοφόρες θέσεις μέσα στο πλαίσιο των δικτύων. Τέτοιες στρατηγικές επιτυχούς ένταξης υποστηρίζουν ότι είναι εφικτές λόγω της δυναμικής φύσης των δικτύων, εφόσον οι θέσεις μέσα στα δίκτυα δεν είναι πάγιες, αλλά δέχονται διαρκείς προκλήσεις λόγω του ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μπορούν να

⁸⁴ Gereffi, G, 1997

μετακινούνται προς τα πάνω ή προς τα κάτω στη δικτυακή δομή, ανάλογα με τις επιδόσεις τους.

Ο Gereffi περιγράφει την αναβάθμιση στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας, σαν μια διαδοχή από εξαγωγικούς ρόλους τους οποίους οι τοπικοί παραγωγοί θα πρέπει να εκτελούν μέσα στις παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες, και οι οποίοι στοχεύουν σε μια αυξανόμενης συνθετότητας παραγωγή, υποστήριξη πωλήσεων και σχεδιασμό προϊόντος. Η τυπολογία που χρησιμοποιεί⁸⁵ κυμαίνεται από την εξαγωγικής διαδικασίας συναρμολόγηση (export-processing assembly), στην παραγωγή πρωτότυπου εξοπλισμού [original equipment manufacturing (OEM)], την παραγωγή επώνυμων προϊόντων [original brand-name manufacturing (OBM), και την παραγωγή που βασίζεται στον σχεδιασμό του προϊόντος (original design manufacturing)]. Αυτήν ακριβώς την τροχιά των ρόλων ακολούθησαν οι παραγωγοί στις Νέες Εκβιομηχάνισες Χώρες της Ανατολικής Ασίας τους οποίους προαναφέραμε, και οι οποίοι ανέπτυξαν σταθερό συγκριτικό πλεονέκτημα στους κλάδους του ενδύματος και των ηλεκτρονικών.

Εκτός από το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας, ο Gereffi διακρίνει την βιομηχανική αναβάθμιση και ως προς τα σχετικά επίπεδα της ενδοτομεακής και διατομεακής εξέλιξης. Το επίπεδο της ενδοτομεακής εξέλιξης αναφέρεται στο πέρασμα από την παραγωγή τελικών προϊόντων στην παραγωγή υψηλότερης αξίας αγαθών και υπηρεσιών στον ίδιο κλάδο, ακολουθώντας τις προς τα πάνω συνδέσεις στην αλυσίδα των προμηθευτών. Η βιομηχανική αναβάθμιση στο επίπεδο της διατομεακής εξέλιξης, αναφέρεται στη μετακίνηση από βιομηχανικούς κλάδους παραγωγής χαμηλής προστιθέμενης αξίας και εντάσεως εργασίας, σε εντάσεως κεφαλαίου και τεχνολογίας (π.χ. από την παραγωγή ενδυμάτων στην παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών).

Κατά τον Gereffi η πιο τυπική μορφή αναβάθμισης είναι η μετακίνηση από την απλή συναρμολόγηση στην παραγωγή πρωτότυπου εξοπλισμού (OEM) ή παραγωγή του πλήρους πακέτου (full-package production), διότι η τελευταία μεταβάλλει την σχέση ανάμεσα στην επιχείρηση-εντολέα και τον προμηθευτή, στην κατεύθυνση της μεγαλύτερης αυτονομίας και δυνατότητας εκμάθησης των μέσων βιομηχανικής αναβάθμισης από την πλευρά του προμηθευτή. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της παγκόσμιας εμπορευματικής αλυσίδας στον κλάδο του ενδύματος, ο Gereffi

⁸⁵ Gereffi, G, 1999

υποστηρίζει ότι η παραγωγή του πλήρους πακέτου παρέχει τις δυνατότητες επιτυχίας μιας χώρας στην εμπορευματική αλυσίδα, διότι ενώ οι επιχειρήσεις λιανικής πώλησης ή επιχειρήσεις οι οποίες παραγγέλλουν τα προϊόντα, δεν γνωρίζουν την διαδικασία κατασκευής τους, οι προμηθευτές αντίθετα κατέχουν τη γνώση όλων των σταδίων παραγωγής του προϊόντος, πράγμα που συχνά οδηγεί στην οικοδόμηση μιας μακρόχρονης συνεργασίας των προμηθευτών με τον αγοραστή ή έμπορο λιανικής πώλησης. Επιπλέον, στην περίπτωση που ο αγοραστής του προϊόντος είναι ταυτόχρονα και ο πωλητής του στην αγορά, τότε ο προμηθευτής μπορεί να παρακολουθεί από κοντά τον τρόπο με τον οποίο ο πελάτης του αντιδρά στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς. Με αυτό τον τρόπο συμπεραίνεται, ότι όσο πιο σταθερή και ανοικτή είναι η σχέση ανάμεσα στον αγοραστή του προϊόντος- εντολέα και τον προμηθευτή, τόσο πιο ευνοϊκό είναι το περιβάλλον για την παρακολούθηση και εκμάθηση της διαδικασίας αναβάθμισης από την πλευρά του προμηθευτή.

Από την άλλη όμως μεριά, όπως επισημαίνει ο Heerden⁸⁶, η παραγωγή του πλήρους πακέτου, ταυτόχρονα με την αναβάθμιση που προσφέρει η γνώση από την πραγματοποίηση όλων των παραγωγικών σταδίων για τον προμηθευτή, συνεπάγεται επίσης και την μεταφορά στον ίδιο, των πιέσεων και του ρίσκου που προκαλεί ο εντεινόμενος ανταγωνισμός, για την έγκαιρη παράδοση, τη διατήρηση του χαμηλού κόστους και την υψηλή ποιότητα του προϊόντος.

Κεντρικής σημασίας για την διαδικασία αναβάθμισης της τοπικής βιομηχανίας αποτελούν οι δυναμικές της εκπαίδευσης και εκμάθησης της οργάνωσης των δικτύων, με τις οποίες οι τοπικές επιχειρήσεις μπορούν να αναπτύξουν τις ικανότητες και τη δυναμική τους μέσα στα δίκτυα. Τέτοιες επιτυχημένες στρατηγικές βιομηχανικής αναβάθμισης έχουν παρατηρηθεί κατά την ανάπτυξη των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, παράλληλα όμως έχουν παρατηρηθεί και προβλήματα κατά την εφαρμογή τους, καθώς εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσονται οι τοπικές επιχειρήσεις.

Εμπόδια στην βιομηχανική αναβάθμιση μπορεί επίσης να τίθενται από την ίδια την φύση των δραστηριοτήτων που εκτελούνται μέσα στα δίκτυα, από τη φύση των σχέσεων που αναπτύσσουν οι ηγετικές επιχειρήσεις με τους προμηθευτές τους, και

⁸⁶ Heerden, A, 1998

την γεωγραφική κατανομή των δραστηριοτήτων εντός του δικτύου. Οι τοπικές επιχειρήσεις μπορεί ακόμα να αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια για την ένταξή τους στις πλέον κερδοφόρες δραστηριότητες της αλυσίδας. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ανάλυση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων τονίζει ότι τα κέρδη τοποθετούνται μέσα στα πλέον συγκεντρωτικά τμήματα των παγκόσμιων αλυσίδων. Έτσι, στρατηγικής σημασίας υπηρεσίες όπως η υποστήριξη πωλήσεων και η έρευνα και ανάπτυξη, προστατεύονται από ισχυρές οικονομίες κλίμακας και από μια σύνθεση υψηλών ικανοτήτων και δεξιοτήτων οι οποίες απαιτούνται για την παροχή αυτών των υπηρεσιών.

Επίσης, οι τοπικές επιχειρήσεις των προμηθευτών, αντιμετωπίζουν συχνά σημαντικές δυσκολίες κατά την συμμετοχή τους στα δίκτυα, εξαιτίας της εξάρτησης την οποία αναπτύσσουν σε σχέση με τις ηγετικές επιχειρήσεις. Όπως έχει αποδειχθεί μέσα από τα δίκτυα των ηλεκτρονικών και της αυτοκινητοβιομηχανίας στην Ιαπωνία καθώς και από τα Αμερικανικά δίκτυα στον κλάδο του ενδύματος, η διαδικασία εκμάθησης με την οποία οι προμηθευτές μπορούν να ανελιχθούν προς υψηλότερες δραστηριότητες προστιθέμενης αξίας, συχνά συνεπάγεται μια φάση υψηλής συγκέντρωσης της παραγωγικής τους δραστηριότητας (80%) στις απαιτήσεις και τις προδιαγραφές παραγωγής συγκεκριμένων ηγετικών επιχειρήσεων⁸⁷.

Αυτή η εξάρτηση, από τη μια μεριά εξυπηρετεί την ανάπτυξη εμπιστοσύνης και την απόκτηση ιδιαίτερων ικανοτήτων για τους προμηθευτές, από την άλλη όμως, τους καθιστά περισσότερο εύλωτους απέναντι στις στρατηγικές των ηγετικών επιχειρήσεων. Για να αποφύγουν οι εταιρείες των προμηθευτών αυτόν τον κίνδυνο, θα πρέπει να διαφοροποιούν το πελατολόγιό τους, πράγμα που απαιτεί σε κάποιο βαθμό την τυποποίηση του προϊόντος και της διαδικασίας παραγωγής.

Συνεπώς, για να επιτευχθεί η στρατηγική της βιομηχανικής αναβάθμισης, απαιτείται μια σύνθετη ισορροπία μεταξύ εμπιστοσύνης και ανεξαρτησίας, εξειδίκευσης και τυποποίησης⁸⁸.

Η επίδραση της γεωγραφικής διάστασης στις δυνατότητες βιομηχανικής αναβάθμισης προβάλλει δύο εκτιμήσεις. Αφενός προβάλλονται τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η γεωγραφική εγγύτητα στην ενίσχυση των σχέσεων εντός του δικτύου, αλλά αφετέρου –πράγμα που αποτελεί και την κυρίαρχη άποψη – τονίζεται η σημασία της

⁸⁷ Palpacuer,,E and Parisotto,A, 1998

⁸⁸ ό.π.

συμπληρωματικότητας που αναπτύσσεται ανάμεσα στο τοπικό, το περιφερειακό και το παγκόσμιο επίπεδο των δικτύων⁸⁹. Η πρώτη άποψη υποστηρίζει ότι οι συναλλαγές οι οποίες βασίζονται στην ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης και ιδιαίτερων ικανοτήτων, μπορούν να πραγματοποιηθούν περισσότερο αποτελεσματικά μέσα στα τοπικά δίκτυα, ενώ αντίθετα οι τυποποιημένες συναλλαγές μπορούν να εφαρμόζονται ευκολότερα σε παγκόσμια κλίμακα. Έτσι, οι συναλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο θα έπρεπε βάσει αυτής της άποψης να περιορίζονται σε συναλλαγές από απόσταση, με μικρή αλληλεξάρτηση μεταξύ ηγετικών επιχειρήσεων και προμηθευτών. Όμως, όπως υποστηρίζει η δεύτερη άποψη, μια τέτοια θεώρηση παραβλέπει άλλες μορφές συμπληρωματικότητας ανάμεσα στα τοπικά, τα περιφερειακά και τα παγκόσμια δίκτυα. Ως παράδειγμα αναφέρεται ο κλάδος των ηλεκτρονικών, όπου Αμερικάνικες ηγετικές επιχειρήσεις έχουν μεταφέρει ένα αυξανόμενο εύρος από υψηλής αξίας υποστηρικτικές λειτουργίες σε τοποθεσίες της Ανατολικής Ασίας, οι οποίες τους επιτρέπουν να λανσάρουν σε συντομότερο χρόνο την παραγωγή νέων προϊόντων⁹⁰. Αυτή η ενίσχυση των παγκόσμιων συνδέσεων παρουσιάζεται ταυτόχρονα με μια εμβάθυνση των περιφερειακών δικτύων στην Ανατολική Ασία. Συνεπώς, η απόσταση από τις ηγετικές επιχειρήσεις, δεν συνιστά απαραίτητως εμπόδιο για την βιομηχανική αναβάθμιση σε τοπικό επίπεδο, χωρίς αυτό ταυτόχρονα να σημαίνει⁹¹ ότι κάθε τοπική βιομηχανία μπορεί να ελπίζει για την συμμετοχή και αναβάθμισή της μέσα στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, εφόσον οι θέσεις της πρώτης σειράς των επιχειρήσεων⁹² παραμένουν λιγοστές και γεωγραφικά άνισα κατανομημένες. Ο Frenkel, S⁹³ διακρίνει δύο τύπους συμβάσεων βάσει των οποίων ρυθμίζονται αυτές οι σχέσεις ανάμεσα στις διεθνικές επιχειρήσεις και τους εργολάβους των παραγωγικών δικτύων. Ο πρώτος αποτελεί την εξ αποστάσεως σύμβαση⁹⁴, η οποία αφορά συγκεκριμένη και διακριτή οικονομική συναλλαγή. Πρόκειται για μια συμβολαιακή δέσμευση, η οποία ορίζει ρητά τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες της κάθε επιχείρησης, ενώ οι τυχόν απρόβλεπτες καταστάσεις επιλύονται με την προσφυγή στο δίκαιο και τους κανονιστικούς κανόνες. Έτσι, όλες οι πτυχές της συνεργασίας ρυθμίζονται από απόσταση. Ο δεύτερος τύπος σύναψης συνεργασίας

⁸⁹ σημαντική είναι εδώ η συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφόρησης

⁹⁰ Ernst, 1997 στο Palpacuer and Parisotto, 1998

⁹¹ Dicken, 1994 στο Palpacuer and Parisotto, 1998

⁹² οι οποίες καταλαμβάνουν σταθερές θέσεις μέσα στα δίκτυα και ασκούν υψηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριότητα

⁹³ Frenkel, S, 2001

⁹⁴ Arms length contracting

αποτελεί την υποχρεωτική σύμβαση⁹⁵ και χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο αλληλεξάρτησης μεταξύ των επιχειρήσεων, το οποίο υποστηρίζεται από την οικοδόμηση εμπιστοσύνης καλής θέλησης. Οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν ο ένας τον άλλον, με σκοπό την προώθηση της εμπορικής τους συνεργασίας. Κατά συνέπεια, αυτού του τύπου οι συμβάσεις συνεπάγονται ένα περισσότερο μακροχρόνιο ορίζοντα συνεργασίας, και την πρόθεση της κατανομής μεταξύ των επιχειρήσεων, των γνώσεων και των κινδύνων που αφορούν τις διακυμάνσεις της παραγωγικής δραστηριότητας. Οι συμβάσεις αυτού του τύπου είναι σχετικά αόριστες και βασίζονται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, θεωρείται δε ότι παραλλαγές τους εφαρμόζονται εκτενέστερα από μεγάλες Ιαπωνικές επιχειρήσεις και είναι περισσότερο επιτυχημένες από τις εξ αποστάσεως συμβάσεις οι οποίες έχουν μεγαλύτερη πρακτική εφαρμογή σε Αμερικάνικες και Αγγλικές επιχειρήσεις, και των οποίων οι σχέσεις διαπραγμάτευσης βασίζονται στον ανταγωνισμό. Έτσι, οι διαφορές ανάμεσα στους δύο τύπους συνεργασίας των επιχειρήσεων οφείλονται στη διαφορά των κυρίαρχων θεσμικών κανόνων και πρακτικών.

Παρόλα αυτά, όπως διευκρινίζει ο Frenkel, οι διαφορές αυτές φαίνονται να αμβλύνονται λόγω της επίδρασης που ασκεί ο αυξανόμενος ανταγωνισμός που επιβάλλει η παγκοσμιοποίηση. Οι επιχειρήσεις στις Δυτικές χώρες μετακινούνται από τις εξ αποστάσεως συμβάσεις στις υποχρεωτικές, ενώ οι Ιαπωνικές αυτοκινητοβιομηχανίες για παράδειγμα τείνουν να μετακινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Οι τάσεις αυτές πιθανόν να συγκλίνουν προς ένα είδος οιονεί-υποχρεωτικών συμβάσεων. Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί ότι Αμερικάνικες επιχειρήσεις έχουν υιοθετήσει μέρος των Ιαπωνικών εργασιακών πρακτικών, όπως είναι οι περισσότερο ευέλικτοι εργασιακοί ρόλοι που στηρίζονται στην κατάρτιση, η βασισμένη σε ομάδες εργασίας οργάνωση της παραγωγής, και οι εργασιακές σχέσεις που βασίζονται στην συνεργασία. Αντίθετα, Ιαπωνικές επιχειρήσεις έχουν μετακινηθεί στην κατεύθυνση των πρακτικών που εφαρμόζονται από Αμερικάνικες επιχειρήσεις, με την άμβλυνση των δια βίου συστημάτων απασχόλησης, την εισαγωγή της απασχόλησης πολλαπλών ταχυτήτων, τη μεταφορά εργαζομένων σε συνεργαζόμενες επιχειρήσεις, και τη στενότερη σύνδεση αμοιβών και απόδοσης στην εργασία.

⁹⁵ obligatory contracting

3.1.2 Η επίδραση των δικτύων στην απασχόληση

Ο τρόπος ένταξης των επιχειρήσεων στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, επόμενο είναι να επηρεάζει τη σύνθεση, την οργάνωση και τους όρους αξιοποίησης των εργαζομένων. Είναι αναμενόμενο -με βάση ότι έχει αναφερθεί μέχρι τώρα- ότι οι επιπτώσεις θα διαφέρουν ανάλογα με τον τύπο της εμπορευματικής αλυσίδας στην οποία συμμετέχει η επιχείρηση – εάν πρόκειται δηλαδή για εμπορευματική αλυσίδα καθοδηγούμενη από τον παραγωγό ή τον αγοραστή -, και από τη θέση που καταλαμβάνει η κάθε επιχείρηση μέσα στη δομή των δικτύων των αλυσίδων – αν για παράδειγμα εντάσσεται στις γραμμές της πρώτης σειράς των επιλεγμένων και σταθερών εταίρων, ή τη δεύτερη σειρά των προμηθευτών οι οποίοι συμμετέχουν σε χαμηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες.

Το πρώτο επιχείρημα το οποίο αναφέρεται σχετικά με την επίδραση των δικτύων στην απασχόληση, είναι ότι η εισαγωγή στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα αποτελεί ένα αποτελεσματικό τρόπο για τη δημιουργία απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, όπως τεκμηριώνεται με το παράδειγμα των Εξαγωγικών Ζωνών (Export Processing Zones)⁹⁶. Οι περιοχές αυτές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από το χαμηλό κόστος της εργασίας, αποτέλεσαν ελκυστική βάση για τη μεταφορά παραγωγικών δραστηριοτήτων εντάσεως εργασίας από τις αναπτυγμένες χώρες, όταν το κόστος παραγωγής στις τελευταίες έγινε ιδιαίτερα υψηλό για τη συνέχιση αυτού του είδους των δραστηριοτήτων. Με αυτή την διαδικασία οι εξαγωγικές ζώνες θεωρείται ότι αποτέλεσαν τον μηχανισμό με τον οποίο αναπτύχθηκαν οι παγκόσμιες παραγωγικές αλυσίδες, και ότι οι προοπτικές τους είναι στενά συνδεδεμένες με τη δυναμική των επενδύσεων και του εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι επιχειρήσεις οι οποίες εγκαταστάθηκαν στις ζώνες και οι οποίες προέρχονταν από αναπτυγμένες οικονομίες, είτε εγκατέστησαν δικής τους ιδιοκτησίας εργοστάσια, είτε δημιούργησαν ένα δίκτυο υπεργολάβων, με το οποίο συχνά συνεργάστηκαν στενά, με σκοπό να εξασφαλίσουν

⁹⁶ Οι Εξαγωγικές Ζώνες πραγματοποιήθηκαν με διάφορες μορφές, από τις Εξειδικευμένες Οικονομικές Ζώνες στην Κίνα, έως τις ζώνες και τα λιμάνια ελεύθερου εμπορίου στις Φιλιππίνες, τον Παναμά, τη Δομινικανή Δημοκρατία, τη Σρι Λάνκα, την Κόστα Ρίκα, τον Μαυρίκιο. Παρόλα αυτά, τα βασικά χαρακτηριστικά τους είναι κοινά, και συνίστανται:

- στην προσέλκυση επενδύτων με την χορήγηση κινήτρων
- συνθήκες σε μια προσδιορισμένη ζώνη ή περιοχή
- όπου η παραγωγή προορίζεται κυρίως για εξαγωγές
- και πραγματοποιείται με χαμηλό εργατικό κόστος

το επιθυμητό αποτέλεσμα στη διαδικασία της παραγωγής και την ποιότητα του προϊόντος. Δεδομένης της τάσης που επικρατεί παγκοσμίως για αποδόμηση/αποκαθετοποίηση της παραγωγής, σύμφωνα με την οποία μεγάλες επιχειρήσεις διακίνησης επώνυμων προϊόντων συγκεντρώνονται αποκλειστικά στα στάδια του σχεδιασμού και της πώλησης του προϊόντος και αναθέτουν τα στάδια της παραγωγής σε υπεργολάβους, ο αριθμός των παραγωγικών δραστηριοτήτων που τοποθετούνται στις εξαγωγικές ζώνες αναμένεται να αυξηθεί⁹⁷. Η τάση αυτή αναμένεται να επεκτείνεται στις ζώνες την εφαρμογή της παραγωγής του πλήρους πακέτου (full package production), σύμφωνα με την οποία, μια μεγάλη επιχείρηση παραγωγής επώνυμου προϊόντος αναλαμβάνει το κομμάτι που αφορά τον σχεδιασμό της παραγωγής και του προϊόντος, και αναθέτει στον υπεργολάβο την πραγματοποίηση των υπόλοιπων σταδίων της παραγωγής μέχρι την παράδοση του τελικού προϊόντος. Ο υπεργολάβος αναλαμβάνει την εξεύρεση των πρώτων υλών και των εξαρτημάτων, την μεταποίηση του προϊόντος και την εκτέλεση του απαραίτητου ποιοτικού ελέγχου. Με αυτόν τον τρόπο, το ρίσκο μετατίθεται στον υπεργολάβο, ο οποίος σε περίπτωση που δεν καλυφθεί ο χρόνος παράδοσης, το κόστος ή η ποιότητα του προϊόντος, κινδυνεύει να χάσει την ανανέωση του συμβολαίου του με την εταιρεία, έναντι των ανταγωνιστών του. Αυτού του είδους τις πρακτικές εφαρμόζουν με επιτυχία μεγάλες επιχειρήσεις αθλητικών ειδών όπως είναι οι Nike και Reebok, και μεγάλες επιχειρήσεις στο επώνυμο ένδυμα, όπως είναι για παράδειγμα η Liz Claiborne στο γυναικείο ένδυμα⁹⁸.

Παρά το γεγονός ότι η τοποθέτηση παραγωγικών δραστηριοτήτων στις περιοχές αυτές αύξησε τις θέσεις απασχόλησης στο τοπικό επίπεδο, γεγονός παραμένει, ότι οι παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες εκτελούνται στις ζώνες αυτές, περιορίζονται στα χαμηλών δεξιοτήτων και προστιθέμενης αξίας στάδια συναρμολόγησης των παγκόσμιων παραγωγικών αλυσίδων, όπου ο ανταγωνισμός βασίζεται στο χαμηλό κόστος που επιτυγχάνεται με τη στυγνή εκμετάλλευση της εργασίας/ 'sweating' labour⁹⁹. Επιπλέον, αυτού του είδους η συμμετοχή στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, έχει αποδειχθεί¹⁰⁰ ιδιαίτερα ασταθής και αμφίβολη για την προώθηση της βιομηχανικής αναβάθμισης σε τοπικό επίπεδο. Μια περισσότερο σταθερή μορφή

⁹⁷ Heerden,A, 1998

⁹⁸ Heerden,A, 1998, Gereffi,G, 1994, Dicken,P, 1998

⁹⁹ Palpacuer,E and Parisotto,A, 1998, Dicken,P, 1998

¹⁰⁰ Palpacuer,E and Parisotto,A, 1998, Gereffi,G, 1999

ολοκλήρωσης μέσα στα παγκόσμια δίκτυα, πιστεύεται ότι μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αύξηση της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας των δραστηριοτήτων¹⁰¹, όπως επίσης πιστεύεται, ότι μια σταθερή και ευρεία βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης μπορεί να προωθηθεί με αλλαγές στο θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο λειτουργίας των τοπικών δραστηριοτήτων.

Οι θεωρητικοί των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων υποστηρίζουν, ότι για να επιτευχθεί η απόκτηση σταθερού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος και η προώθηση της ποιότητας των επαγγελλμάτων και των συνθηκών διαβίωσης μέσα στα δίκτυα, είναι απαραίτητο να ακολουθηθεί η ‘υψηλής κατεύθυνσης’/the ‘high road’¹⁰², ή η ‘υψηλότερης τάξης’/the ‘higher order’¹⁰³ στρατηγική ανταγωνιστικότητας, η οποία βασίζεται περισσότερο στην βελτίωση της ποιότητας παρά στην μείωση του κόστους παραγωγής του προϊόντος, στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και την ευέλικτη χρήση του εργατικού δυναμικού. Κατά τον Gereffi, η αναζήτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος υψηλότερης τάξης ταυτίζεται με την αναζήτηση οργανωτικής ευελιξίας, με την αναζήτηση δηλαδή της κατάλληλης τεχνολογίας, την διαφοροποίηση και την επωνυμία του προϊόντος, την βελτίωση της επικοινωνίας με τον πελάτη, την άμεση ανταπόκριση στις ανάγκες και τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας.

Αυτές τις στρατηγικές ανταγωνιστικότητας και τις εργασιακές πρακτικές φαίνεται ότι ακολούθησαν Ασιάτες παραγωγοί σε χώρες όπως η Σιγκαπούρη, Ν.Κορέα, Μαλαισία, Φιλιππίνες και Ινδία, οι οποίοι μετατοπίστηκαν με επιτυχία από στρατηγικές ανταγωνιστικότητας βασισμένες σε χαμηλού κόστους δραστηριότητες συναρμολόγησης, σε υψηλής προστιθέμενης αξίας εξαγωγικές στρατηγικές¹⁰⁴. Το επίκεντρο της πολιτικής των εργασιακών σχέσεων σε αυτές τις χώρες μετατοπίστηκε από την λογική της συγκράτησης του εργασιακού κόστους στην λογική της ανάπτυξης της ευελιξίας και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού.

‘Ενώ οι στρατηγικές με επίκεντρο το κόστος απαιτούσαν την ύπαρξη ενός φθηνού και υποχωρητικού εργατικού δυναμικού, οι στρατηγικές με επίκεντρο την παραγωγή υψηλότερης αξίας βασίζονται στην εργασία

¹⁰¹ Gereffi, G, 1999, Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

¹⁰² Palpacuer and Parisotto, 1998

¹⁰³ Gereffi, G, 1994, 1997, 1999

¹⁰⁴ Gereffi, G, 1994, 1999, Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998, Appelbaum, R, Smith, D and Christerson, B, 1994

σε ομάδες, την κατάρτιση των εργαζομένων, και τις βασισμένες στην απόδοση αμοιβές¹⁰⁵.

Ωστόσο, το παράδειγμα χωρών οι οποίες ακολούθησαν στρατηγικές ανταγωνιστικότητας ‘υψηλής τάξης’, θέτει ταυτόχρονα μια σειρά ζητημάτων σχετικά με την έκταση και την σταθερότητα της βελτίωσης των εργασιακών συνθηκών στο τοπικό επίπεδο. Όπως έχει παρατηρηθεί σε χώρες όπως η Ν.Κορέα, Σιγκαπούρη και Μαλαισία, οι στρατηγικές ανταγωνιστικότητας ‘υψηλής τάξης’ που εφαρμόστηκαν εκεί, συνδυάστηκαν ταυτόχρονα με στοιχεία στρατηγικών ανταγωνιστικότητας ‘χαμηλής τάξης’, όπως είναι οι περιοριστικοί εργασιακοί θεσμοί και η καταστολή της λειτουργίας των συνδικάτων¹⁰⁶. Επιπλέον, μέρος των νέων εργασιακών πρακτικών, όπως είναι η σύνδεση απόδοσης και αμοιβών, ενέχουν στοιχεία επισφαλή για τους εργαζομένους, με την έννοια ότι μεταθέτουν ένα μεγαλύτερο μέρος του επιχειρηματικού ρίσκου από την επιχείρηση στους εργαζόμενους.

Επίσης, τα οφέλη που προκύπτουν από αυτού του είδους τις εργασιακές πρακτικές, δεν κατανέμονται ισότιμα μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των εργαζομένων οι οποίοι συμμετέχουν στη διαδικασία αναβάθμισης των δραστηριοτήτων, όπως είναι οι εργαζόμενοι στις μικρού μεγέθους επιχειρήσεις ή οι ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες των περιστασιακά εργαζομένων/’guest workers’ όπως είναι για παράδειγμα οι μετανάστες, οι οποίοι εκτελούν δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας στα τοπικά δίκτυα. Στην άνιση αυτή κατανομή των ωφελειών από την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων στο τοπικό επίπεδο, μπορεί να συμβάλλουν και πολιτισμικοί παράγοντες οι οποίοι, ενώ ενθαρρύνουν την συμμετοχή όλων των κατηγοριών των εργαζομένων στην παραγωγή, ωστόσο δεν διαμορφώνουν συνθήκες κοινωνικής συναίνεσης για την ίση πρόσβαση όλων των κοινωνικών κατηγοριών των εργαζομένων στα οφέλη της ανάπτυξης¹⁰⁷. Όπως αναφέρει ο Standing¹⁰⁸, η βιομηχανική ανάπτυξη και η δεκτικότητα στις μορφές οργάνωσης της εργασίας και την τεχνολογία που εφαρμόστηκαν στην Ιαπωνία και τις χώρες της λεκάνης του Ειρηνικού στα τέλη του 1980, οφείλεται στον συνδυασμό μιας σειράς παραγόντων όπως είναι η πρακτική των εξατομικευμένων μισθών, η μαζική κινητικότητα ‘φθηνής’ γυναικείας εργασίας, ο κομφουκιανισμός, η ύπαρξη μιας ομάδας εύκολα

¹⁰⁵Kuruvilla, 1996 στο Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

¹⁰⁶Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

¹⁰⁷ό.π.

¹⁰⁸ Standing, G, 1999: 77

πειθαρχούμενων και εκμεταλλεύσιμων εργατών, οι ξένες άμεσες επενδύσεις, οι μεταρρυθμίσεις γης, το απολυταρχικό και έντονα παρεμβατικό κράτος στην υποβοήθηση της διαδικασίας της συσσώρευσης, και ο πατερναλισμός. Οι ειδικές συνθήκες οι οποίες επικρατούν στις τοπικές αγορές εργασίας διαμορφώνουν παράγοντες οι οποίοι ενθαρρύνουν τις επιχειρήσεις να μονοπωλούν τα οφέλη που προκύπτουν από τη διαδικασία βιομηχανικής αναβάθμισης. Όπως για παράδειγμα έχει παρατηρηθεί σε βιομηχανικά συμπλέγματα τα οποία χαρακτηρίζονται από μεγάλο περίσσειμα εργατικής δύναμης, οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις αν και εφαρμόζουν στρατηγικές αναβάθμισης, διατηρούν παράλληλα τους μισθούς σε χαμηλό επίπεδο¹⁰⁹. Σε ένα μεγάλο εύρος βιομηχανικών συμπλεγμάτων/industrial clusters τόσο των αναπτυσσόμενων όσο και των αναπτυγμένων χωρών, έχει παρατηρηθεί ότι η επιτυχία που σημειώνεται σε αυτές τις περιοχές, παρουσιάζει ιδιαίτερα άνιση εσωτερική κατανομή. Οι τοπικές επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζουν στρατηγικές αναβάθμισης είναι συνήθως οι μεγαλύτερες, εξυπηρετούν εξαγωγικές αγορές και προσφέρουν καλύτερους μισθούς και εργασιακές συνθήκες. Οι επιχειρήσεις αυτές πλαισιώνονται από μικρότερες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την παροχή χαμηλών μισθών, την παραγωγή χαμηλής ποιότητας και καινοτομίας προϊόντων τα οποία είτε προορίζονται για την εξυπηρέτηση της τοπικής αγοράς, είτε υποστηρίζουν ως υπεργολάβοι την παραγωγή των μεγάλων επιχειρήσεων οι οποίες παράγουν για τις μεγάλες εξαγωγικές αγορές. Η τελευταία περίπτωση συναντάται συχνότερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, μπορεί όμως επίσης να παρατηρηθεί και σε αναπτυγμένες χώρες, όπως είναι για παράδειγμα βιομηχανικά συμπλέγματα στην Ιαπωνία, ή την Αμερική (για παράδειγμα στην Νέα Υόρκη στον κλάδο του ενδύματος)¹¹⁰.

Βεβαίως, τα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού και των εργασιακών συνθηκών επηρεάζονται κατά πολύ από τον τύπο της αλυσίδας και τον βιομηχανικό κλάδο στον οποίο εφαρμόζονται.

Για παράδειγμα, στην αλυσίδα του ενδύματος η οποία ιστορικά έχει χαρακτηριστεί ως μια από τις αλυσίδες με τις τρομακτικότερες συνθήκες εργασίας (sweatshop working conditions)¹¹¹, τα εργαστήρια εξαντλητικής χρήσης της εργατικής δύναμης

¹⁰⁹ Nadvi and Schmitz, 1994 στο Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998

¹¹⁰ Gereffi, G, 1997, 1999, Palpacuer, E and Parisotto, A, 1998, Dicken, P, 1998

¹¹¹ Dicken, P, 1998:313

(sweatshops) εξακολουθούν να υφίστανται σήμερα, ακόμα και σε μεγάλες πόλεις της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης. Η υψηλή κατάκτηση και ο συχνά μεταβαλλόμενος χαρακτήρας του κλάδου, καθιστούν την ρύθμιση και την εφαρμογή της εργατικής και εργοστασιακής νομοθεσίας εξαιρετικά δύσκολη¹¹². Μελετητές ισχυρίζονται ότι σε ορισμένες μεγάλες δυτικές πόλεις παρατηρείται το φαινόμενο μιας μεγάλης επανεμφάνισης των sweatshops¹¹³. Για παράδειγμα, ο Taplin¹¹⁴ αναφέρει ότι στις ΗΠΑ

‘από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 η θεσμική ρύθμιση των αγορών εργασίας έχει υποβαθμιστεί προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες των εργοδοτών, και ιδιαίτερα αυξάνοντας την αυτονομία τους στην χρήση της εργασίας. Οι φτωχά ρυθμισμένες αγορές εργασίας, η ιδιαίτερα αδύναμη επιβολή από την πλευρά της κυβέρνησης, των κανόνων υγείας και ασφάλειας στους χώρους εργασίας, καθώς και η ελάχιστη επιβολή κυρώσεων στους εργοδότες για παράνομες εργασιακές πρακτικές, έχουν οδηγήσει από τη δεκαετία του 1980, σε μια επανεμφάνιση των sweatshops σε περιφέρειες που διαθέτουν εργατικό δυναμικό μεταναστών. Σε περιφέρειες όπως η νότια Καλιφόρνια, το Μαϊάμι και η Νέα Υόρκη /το Νιου Τζέρσεϋ, πολλοί εργολάβοι είναι σε θέση να χρησιμοποιούν ένα Τριτοκοσμικό εργατικό δυναμικό με ότι σημαίνουν οι συνθήκες Τριτοκοσμικής αγοράς εργασίας....Στο μεταξύ, οι νοτιοανατολικές πολιτείες συνεχίζουν να παρέχουν ένα θεσμικό περιβάλλον εχθρικό στα εργατικά συνδικάτα, με ελάχιστη κυβερνητική παρέμβαση, χαμηλούς φόρους και την διαθεσιμότητα ενός πλεονάζοντος μαύρου εργατικού δυναμικού’.

Ο Dicken αναφέρει ότι σε έρευνα η οποία διεξάχθηκε το 1994 στο Σαν Φρανσίσκο και το Oakland, αποδείχτηκε ότι περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις στο χώρο του ενδύματος είχαν παραβιάσει τους κανόνες σε ότι αφορά την χορήγηση του ελάχιστου μισθού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι εργασίες του ραψίματος που διεξάγονταν για ηχηρά ονόματα επιχειρήσεων όπως οι: Esprit, Liz Claiborne και

¹¹² ό.π.

¹¹³ ό.π.

¹¹⁴ Taplin, 1994:211,212

Izumī, βρέθηκαν να πραγματοποιούνται με εργάτες οι οποίοι πληρώνονταν λιγότερο από το ελάχιστο επιτρεπτό όριο.

Εξίσου διακεκριμένο είναι και το εργατικό δυναμικό που απασχολείται στους ραγδαία αναπτυσσόμενους κλάδους της υφαντουργίας και του ενδύματος στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η απασχόληση σε αυτές τις βιομηχανίες τείνει να συγκεντρώνεται χωρικά στις μεγάλες ακμάζουσες πόλεις και τις εξαγωγικές ζώνες. Στην συντριπτική του πλειοψηφία πρόκειται για γυναικείο και νεαρής ηλικίας εργατικό δυναμικό, ενώ ένα μεγάλο μέρος του συνιστά βιομηχανικούς εργάτες πρώτης γενιάς, οι οποίοι αμείβονται με εξαιρετικά χαμηλούς μισθούς για ιδιαίτερα πολλές ώρες εργασίας όπως είναι οι δώδεκα και οι δεκατέσσερις ώρες ημερήσιας εργασίας και η εργάσιμη εβδομάδα των επτά ημερών.

Ειδικότερα στον κλάδο του ενδύματος, ο χρόνος της εργασίας παρουσιάζει μεγάλη διακύμανση, ανάλογα με τις μεταβολές που σημειώνονται στη ζήτηση. Έτσι εξηγείται το πολύ υψηλό ποσοστό των εξωτερικά εργαζομένων (outworkers) γυναικών οι οποίες ράβουν στο σπίτι τους με τη χρήση μηχανών ή στο χέρι, για πολύ χαμηλές αμοιβές με το κομμάτι¹¹⁵. Αυτού του είδους οι εργάτες/τριες προσλαμβάνονται και απολύονται εύκολα, και δεν απολαμβάνουν καμία προστασία γύρω από τις συνθήκες εργασίας τους. Πολλοί(ές) απασχολούνται κατά παράβαση των κυβερνητικών ρυθμίσεων για την απασχόληση, αλλά παρόλα αυτά ο αριθμός των υποψηφίων για αυτές τις δουλειές αυξάνεται ραγδαία, λόγω της υποαπασχόλησης και της φτώχειας που συνήθως μαστίζουν τις αγροτικές περιοχές στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στην περίπτωση τους, η δουλειά στο εργοστάσιο παρέχει κάποιο εισόδημα και ένα βαθμό προσωπικής ελευθερίας, ενώ συχνά οι μισθοί που αποκτούνται εκεί, αποτελούν κρίσιμο κομμάτι του οικογενειακού εισοδήματος, με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να πιέζουν τις νεαρής ηλικίας θυγατέρες τους για την ανεύρεση δουλειάς στα εργοστάσια των πόλεων ή των Εξαγωγικών Ζωνών¹¹⁶.

Παρόλο που οι κίνδυνοι ατυχημάτων στον κλάδο του ενδύματος είναι μικρότεροι σε σύγκριση με άλλους κλάδους, η πρόωρη φθορά που σημειώνεται στην υγεία των εργαζομένων εξαιτίας του συνωστισμού τους σε μικρούς και φτωχά αεριζόμενους χώρους, είναι ευρέως διαδεδομένη¹¹⁷.

¹¹⁵ Dicken, P, 1998:313

¹¹⁶ Dicken, P, 1998, Sengenberger, W, 1990

¹¹⁷ Dicken, P, 1998

‘Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες σήμερα: οι εργάτες διστάζουν να παραμείνουν μακριά από τη δουλειά τους ακόμα και όταν είναι άρρωστοι, εξαιτίας του φόβου της απόλυσης. Οι ασθένειες είναι ευρέως διαδεδομένες όχι απλώς εξαιτίας της ανεπάρκειας του εξοπλισμού, της υψηλής θερμοκρασίας, των συνωστισμένων χώρων και των ακατάλληλων μέσων προστασίας. Οι κίνδυνοι για την υγεία προέρχονται επίσης από την υπερκόπωση εξαιτίας των μακράς διάρκειας ωρών εργασίας με την χρήση των μηχανημάτων, του φτωχού φωτισμού και της απαιτητικής εργασίας, που συχνά προκαλούν υπερκόπωση στα μάτια, ενώ βασικές πρώτες ύλες προκαλούν δερματικές αλλεργίες’¹¹⁸.

Φαίνεται δηλαδή, ότι οι συνθήκες της απασχόλησης σε πολλές από τις βιομηχανίες της υφαντουργίας και του ενδύματος στις αναπτυσσόμενες χώρες, επανέρχονται σε εκείνες που επικρατούσαν τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική.

Και παρά το γεγονός ότι έχουν συσταθεί ομάδες πίεσης για τον έλεγχο και την απομάκρυνση των παράνομων πρακτικών (ιδιαίτερα της παιδικής εργασίας) που ακολουθούνται στις μονάδες των προμηθευτών και των υπεργολάβων του ενδύματος τόσο των αναπτυσσόμενων όσο και των αναπτυγμένων χωρών, οι οποίες οδήγησαν μεγάλους εμπόρους λιανικής στη Βρετανία και τις ΗΠΑ¹¹⁹ να προβούν στην επίσημη ανακοίνωση ενός κώδικα για την μείωση των συνθηκών sweatshop στις εγχώριες και υπερπόντιες εγκαταστάσεις των προμηθευτών τους¹²⁰, ωστόσο η διαδικασία ανίχνευσης και παρακολούθησης αυτών των συνθηκών αποδεικνύεται ιδιαίτερα δύσκολη, εξαιτίας της υψηλής κατάταξης και της σύνθετης οργάνωσης του κλάδου. Οι διαδικασίες αυτές είναι ακόμα δυσκολότερο να εφαρμοστούν στις ιδιαίτερα εκμεταλλευτικές συνθήκες της κατ’οίκον εργασίας, η οποία διεξάγεται από τις πλέον μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες εργάζονται για ελάχιστες αμοιβές και χωρίς καμιά προστασία των εργασιακών και των κοινωνικών τους δικαιωμάτων.

¹¹⁸ Robert, 1983, στο Dicken, P, 1998:314

¹¹⁹ επιχειρήσεις όπως οι: Nike, Liz Claiborne, Nicole Miller, L.L.Bean και Reebok

¹²⁰ οι παραπάνω επιχειρήσεις υιοθέτησαν ένα τέτοιο κώδικα τον Απρίλιο του 1997 (Dicken, P 1998)

4. Συμπεράσματα

Το στοιχείο που διαφοροποιεί την τρέχουσα περίοδο της παγκοσμιοποίησης από την προηγούμενη της διεθνοποίησης στο επίπεδο της οργάνωσης της παραγωγής, είναι η λειτουργική ολοκλήρωση μεταξύ των διεθνώς διασκορπισμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων, που ενορχηστρώνεται από τα συστήματα διοίκησης και την διαχείριση που εφαρμόζουν οι μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες ασκούν ηγετικό ρόλο μέσα στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα. Με την λειτουργική ολοκλήρωση των δικτύων, η παραγωγή φαίνεται ότι έχει αποκτήσει μια πιο ‘συστημική’¹²¹ φύση, με την έννοια ότι οι λειτουργίες, αρμοδιότητες, δεξιότητες, και τα στάδια, είναι τώρα περισσότερο αλληλεξαρτώμενα, εφόσον είναι ενσωματωμένα σε ένα εκτεταμένο και αλληλένδετο δίκτυο επιχειρήσεων, το οποίο διευθύνεται από μια ολιγάριθμη ομάδα μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων.

Οι ηγετικές επιχειρήσεις, σε ρόλο στρατηγικού ενδιάμεσου, ρυθμίζουν τις συνδέσεις και τις ροές των πόρων, των δραστηριοτήτων και των κερδών, μεταξύ των ποικίλων στρωμάτων των επιχειρήσεων (μητρικές, θυγατρικές, υπεργολάβοι, προμηθευτές) που συμμετέχουν στα δίκτυα των παραγωγικών αλυσίδων του κάθε κλάδου.

Οι επιχειρήσεις αυτές, είτε διατηρούν οι ίδιες υψηλής αξίας παραγωγική δραστηριότητα –είτε δηλαδή διαχειρίζονται εμπορευματικές αλυσίδες που καθοδηγούνται από τον παραγωγό-, είτε ασκούν αμιγώς εμπορική δραστηριότητα – δηλαδή διευθύνουν εμπορευματικές αλυσίδες που καθοδηγούνται από τον αγοραστή-, κατατέμνουν την παραγωγική διαδικασία σε στάδια, μετακινούνται στις υψηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες, και επανατοποθετούν τα στάδια της παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα, τέμνοντας με αυτό τον τρόπο τα εθνικά σύνορα.

Σε χωρικό επίπεδο, το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας μπορεί να αφορά την διασύνδεση και τη συναλλαγή απομακρυσμένων μεταξύ τους επιχειρήσεων, παραγωγικών μονάδων και προμηθευτών, αλλά μπορεί εξίσου να αφορά¹²² την ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ ποικίλου τύπου επιχειρήσεων οι οποίες γειτνιάζουν στο πλαίσιο παραγωγικών δικτύων που εγκαθίστανται και λειτουργούν σε κάθε μία από

¹²¹ Sengenberger, W, 1990

¹²² υποστηρίζεται μάλιστα ότι αποτελεί την κυρίαρχη τάση

τις μεγάλες παγκόσμιες αγορές εμπορευμάτων, δηλαδή την Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη, την Ανατολική και Νοτιοανατολική Ασία.

Στην διαμόρφωση του δεύτερου σχηματισμού, σημαντική είναι η συμβολή παραγόντων που χαρακτηρίζουν το καθεστώς της παγκοσμιοποίησης, όπως είναι οι έντονες συναλλαγματικές διακυμάνσεις και η εφαρμογή των διεθνών εμπορικών συνθηκών, παράγοντες οι οποίοι έχουν ενθαρρύνει ή εξαναγκάσει την εγκατάσταση και λειτουργία ολοκληρωμένων παραγωγικών δικτύων ξένων επιχειρήσεων, στο εσωτερικό των μεγάλων γεωγραφικών περιφερειών¹²³.

Σε αυτήν όμως ακριβώς την περίπτωση υπεισέρχεται για μια ακόμα φορά, η σημασία της πολιτικής βούλησης και της άσκησης εθνικής πολιτικής στον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας, εφόσον για παράδειγμα, ένας από τους βασικότερους λόγους που οδήγησαν στην εγκατάσταση των Ιαπωνικών δικτύων κατασκευής αυτοκινήτου στην Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη, ήταν οι προστατευτικές πολιτικές εμπορίου που επέβαλαν οι ΗΠΑ και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Δηλαδή, οι επιχειρησιακές στρατηγικές των διεθνικών επιχειρήσεων και οι στρατηγικές των εθνικών κυβερνήσεων, αλληλεπιδρούν και συνδιαμορφώνουν τις ευρείες μεταβολές που παρατηρούνται στην χωροθέτηση των δραστηριοτήτων και την οργάνωση της παραγωγής, καθώς και των συνεπειών τους στον καταμερισμό της εργασίας, τη δομή της οργάνωσης της εργασίας, τη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων και του θεσμικού πλαισίου που τις διέπει.

Οι θεωρητικοί των εμπορευματικών αλυσίδων υποστηρίζουν ότι η δυναμική της οργάνωσης των εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών δικτύων από τις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις, ενέχει για τις τοπικές επιχειρήσεις, το εργατικό δυναμικό και τις εθνικές βιομηχανίες, κινδύνους και ευκαιρίες. Κινδύνους μεγαλύτερης εξάρτησης, διασποράς και περιθωριοποίησης, αλλά επίσης και δυνατότητες υπέρβασης του περιφερειακού στάτους, απόκτησης ικανότητας αύξησης της παραγωγικότητας η οποία βασίζεται στις δεξιότητες ενός πολυδύναμου εργατικού δυναμικού, και νέες προκλήσεις για τα εργατικά συνδικάτα, σε πεδία όπως είναι για παράδειγμα η οργάνωση της παραγωγής.

¹²³ όπως αποδεικνύεται για παράδειγμα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δικτύων του αυτοκινήτου στη Βόρεια Αμερική.

Ενώ δηλαδή μερικοί ντόπιοι παραγωγοί βελτιώνουν τη θέση τους μέσα στα παγκόσμια δίκτυα με τη χρήση στρατηγικών αναβάθμισης που αιχμή τους αποτελούν οι διαδικασίες της διαρκούς εκπαίδευσης και κατάρτισης των εργαζομένων τους, και η παρακολούθηση των τεχνικών οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, άλλοι συνεχίζουν να ασχολούνται με δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας και δεξιοτήτων, οι οποίες τους καθιστούν περισσότερο ευάλωτους στις πιέσεις του ανταγωνισμού και τους αποτρέπουν από την εφαρμογή καινοτόμων εργασιακών πρακτικών. Ανάλογα διαμορφώνεται και η ποιότητα της απασχόλησης από την συμμετοχή στα δίκτυα, η οποία τείνει να διαφοροποιείται διαρκώς, ανάλογα με την θέση που καταλαμβάνουν οι τοπικές επιχειρήσεις στην παγκόσμια παραγωγική αλυσίδα.

Η έκβαση της κατάστασης προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, εξαρτάται από την αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα στις παγκόσμιες στρατηγικές των ηγετικών επιχειρήσεων οι οποίες καθοδηγούν την ανάπτυξη των διεθνικών δικτύων, και του τρόπου με τον οποίο εξελίσσονται οι παραγωγικές σχέσεις σε τοπικό επίπεδο, σύμφωνα με το θεσμικό και το ρυθμιστικό πλαίσιο που τις διέπει.

Ωστόσο, από την ανάλυση της οργάνωσης και των δύο τύπων των εμπορευματικών αλυσίδων και των αντίστοιχων παραγωγικών τους δικτύων, προκύπτει μια κοινή τάση, η οποία αφορά την διαδικασία εντεινόμενης συγκέντρωσης της δύναμης και του ελέγχου στις ηγετικές επιχειρήσεις, οι οποίες διατηρούν τις κρίσιμες σημασίας δραστηριότητες των αλυσίδων όπως είναι ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας, η υποστήριξη των πωλήσεων, η έρευνα και ανάπτυξη, και εναποθέτουν το επιχειρησιακό ρίσκο και τις πιέσεις του ανταγωνισμού σε υπεργολάβους και αλληπάλληλα στρώματα προμηθευτών, οι οποίοι είναι απολύτως εκτεθειμένοι στις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς.

Οι στρατηγικές διεθνοποίησης και οργάνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας που ακολουθούν οι μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις οι οποίες διατηρούν την παραγωγική τους δραστηριότητα και διευθύνουν τις αντίστοιχες εμπορευματικές αλυσίδες, διακρίνονται σε δύο τυπολογίες: αφενός πρόκειται για την στρατηγική της παγκοσμιοποίησης (globalization), η οποία αναπτύσσεται σε ένα παγκόσμιο ενδο-

εταιρικό (intra-firm) καταμερισμό εργασίας με απευθείας έλεγχο (κάθετη ολοκλήρωση) σε επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας οι οποίες παράγουν εξαρτήματα και είναι χωροθετημένες σε περιοχές όπου επικρατούν χαμηλοί μισθοί, και σε επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας και παραγωγής προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας σε υψηλής ανάπτυξης και δεξιοτήτων περιβάλλον εργασίας. Η στρατηγική αυτή προωθεί τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου. Αφετέρου πρόκειται για την στρατηγική της παγκόσμιας εντοπιότητας (glocalisation), η οποία αναπτύσσεται με διαεταιρικό (interfirm) καταμερισμό εργασίας, που γεωγραφικά συγκεντρώνεται στα τρία μεγάλα εμπορικά μπλόκ (Ευρώπη, Αμερική και Ιαπωνία), χαρακτηρίζεται από την έννοια του ελέγχου του Τοίσιτισμού στο επίκεντρο της οποίας τοποθετείται το σύστημα της λιτής παραγωγής, και το οποίο συνδυάζει την κάθετη αποδόμηση (de-integration) της παραγωγής σε τοπικούς υπεργολάβους και προμηθευτές, με τον δομικό έλεγχο στους τοπικούς προμηθευτές και εργαζομένους. Καθώς αυτή η στρατηγική στοχεύει στην εγκατάσταση της παραγωγής στις μεγάλες αγορές, ενέχει πιθανά την βαθμιαία μείωση του διεθνούς εμπορίου. Παρόλο που το σύστημα οργάνωσης της παραγωγής του Τοίσιτισμού δίνει έμφαση στην στενή σχέση ανάμεσα στις μεγάλες εταιρείες συναρμολόγησης (δηλαδή τις ηγετικές επιχειρήσεις της αλυσίδας) και τους προμηθευτές, στις ευέλικτες μορφές παραγωγής σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας και την επιτυχημένη διαχείριση των δικτύων η οποία βασίζεται στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης υψηλού βαθμού μεταξύ των επιχειρήσεων, οι συγκρούσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφόρων τύπων επιχειρήσεων γύρω από ζητήματα σπανιότητας των πόρων ή καθορισμού των στόχων δεν είναι σπάνιες. Οι μεγάλοι παραγωγοί, έχοντας μειώσει την ποσότητα των αποθεμάτων τους στην απολύτως απαραίτητη, έχουν επιτύχει να δημιουργήσουν μεγάλη εξάρτηση στους προμηθευτές και τους εργάτες, χωρίς ταυτόχρονα να αυξάνουν την αβεβαιότητα του βασικού υπεργολάβου-προμηθευτή¹²⁴ πέραν ενός αποδεκτού επιπέδου, και ενώ στην ουσία οι στόχοι επιβάλλονται από την μεγάλη παραγωγό εταιρεία, παρουσιάζονται σαν να καθορίζονται από τον βασικό προμηθευτή. Μια μεγάλη βιομηχανία συναρμολόγησης ή εταιρεία παραγωγός, η οποία διαχειρίζεται τις σχέσεις ενός ολόκληρου δικτύου με τόσο έμμεσο αλλά εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο, ασκεί αυτό που ονομάζεται 'δομικός έλεγχος'.

¹²⁴ Ο οποίος οργανώνει τις σχέσεις με τους προμηθευτές της δεύτερης βαθμίδας

Δηλαδή, ακόμα και στην περίπτωση των παραγωγικών δικτύων του Τοίσιτισμού τα οποία φημίζονται για τις εξισορροπημένες σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων, οι μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις εφαρμόζουν στρατηγικές ‘δομικού ελέγχου’, οι οποίες στοχεύουν στην εγκαθίδρυση μιας άτυπης δομής κυριαρχίας, προνοώντας για μια μακροχρόνια οργάνωση, κατά την οποία οι προμηθευτές και οι λοιποί συνεργάτες της υπεργολάβου επιχείρησης (ή του βασικού προμηθευτή), αντιμετωπίζουν μια υψηλού βαθμού αβεβαιότητα. Με αυτό τον τρόπο, ο δομικός έλεγχος συμβάλλει σε ουσιαστική ομογενοποίηση των στόχων ενώ ταυτόχρονα απαλύνει τις ανοιχτές συγκρούσεις, μετασχηματίζοντάς τις σε λανθάνουσες¹²⁵.

Οι στρατηγικές διεθνοποίησης που ακολουθούν οι διεθνικές επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου, οι οποίες οργανώνουν τις αντίστοιχες εμπορευματικές αλυσίδες και τα δίκτυα παραγωγής που καθοδηγούνται από τον αγοραστή, εφαρμόζουν ένα τύπο δικτύωσης με μεγάλη κατάρτηση, από το σχεδιασμό και την μεταποίηση μέχρι την διανομή και την κατανάλωση. Οι μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις που διευθύνουν τα δίκτυα, περιορίζονται στις υψηλές προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες της αλυσίδας, όπως είναι ο υψηλός σχεδιασμός των προϊόντων και των προδιαγραφών της παραγωγής, η δημιουργία επωνυμίας και ο έλεγχος των δικτύων της διανομής, ενώ δεν ασκούν οι ίδιες παραγωγική δραστηριότητα, αλλά την αποκεντρώνουν σε δίκτυα επιχειρήσεων υπεργολάβων και προμηθευτών που τυπικά εγκαθίστανται σε χώρες του τρίτου κόσμου.

Τα στάδια της αλυσίδας της προστιθέμενης αξίας όπως είναι ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη του προϊόντος, αποκτούν στρατηγικής σημασίας συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τη μεταποιητική δραστηριότητα και τη μετατροπή των εισροών σε εκροές, ακριβώς επειδή οι αλυσίδες αυτές αναπτύσσονται σε βιομηχανικούς κλάδους εντάσεως εργασίας, όπου η μεταποιητική δραστηριότητα είναι δυνατόν να διεξάγεται με εξαιρετικά χαμηλό κόστος στις περιοχές των ελεύθερων εξαγωγικών ζωνών και των παράκτιων περιοχών στις χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας, τη λεκάνη της Καραϊβικής και το Μεξικό, αλλά και νησίδες μέσα στην καρδιά των μεγαλουπόλεων των αναπτυσσόμενων χωρών¹²⁶.

¹²⁵ Ruigrok and Van Tulder, 1995:75

¹²⁶ όπως για παράδειγμα αποδείχθηκε στην περίπτωση της ανάπτυξης των παραγωγικών δικτύων στην αλυσίδα του ενδύματος.

Από την οργάνωση των παραγωγικών δικτύων και των δύο τύπων εμπορευματικών αλυσίδων, φαίνεται ότι οι βασικοί παράγοντες οι οποίοι εξηγούν τις επιλογές των μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων σχετικά με την εγκατάσταση, τις μεταβολές και την οργάνωση της βιομηχανικής δραστηριότητας, είναι αφενός η αναζήτηση χαμηλόμισθης εργασίας, και αφετέρου η αναζήτηση οργανωτικής ευελιξίας. Ο πρώτος παράγοντας της αναζήτησης χαμηλόμισθης εργασίας, θεωρείται ότι συνιστά ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ‘χαμηλότερης τάξης’, ενώ ο δεύτερος παράγοντας της επιδίωξης οργανωτικής ευελιξίας, θεωρείται ότι συνιστά ‘υψηλότερης τάξης’ συγκριτικό πλεονέκτημα το οποίο προκύπτει από ένα συνδυασμό παραγόντων όπως είναι η χρήση προηγμένης τεχνολογίας, η πολυειδίκευση του εργατικού δυναμικού και η εργασία σε ομάδες, η διαφοροποίηση του προϊόντος, η κατοχύρωση επωνυμίας, η παρακολούθηση των διακυμάνσεων της ζήτησης, η συνεχής αναβάθμιση του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας.

Ωστόσο, η ανάλυση της οργάνωσης και των δύο τύπων των εμπορευματικών αλυσίδων έδειξε, ότι η επιδίωξη του μεγαλύτερου βαθμού οργανωτικής ευελιξίας από τις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις και τους προμηθευτές της πρώτης βαθμίδας, βασίζεται στον συνδυασμό της χρήσης των πλεονεκτημάτων και των δύο παραγόντων, εφόσον στην κατάληξη των δικτύων και των δύο τύπων αλυσίδων υπάρχουν προμηθευτές και εργαζόμενοι οι οποίοι υφίστανται τις μεγαλύτερες πιέσεις του ανταγωνισμού, γύρω από τις τιμές, τους χρόνους παράδοσης και την ακριβή εφαρμογή των προδιαγραφών του προϊόντος. Δηλαδή, η καινοτομία και ο δυναμισμός που επιδεικνύουν οι μεγάλες επιχειρήσεις παραγωγοί και έμποροι λιανικής πώλησης, οφείλεται στην επίτευξη οργανωτικής ευελιξίας η οποία προϋποθέτει τον συνδυασμό και των δύο τύπων πλεονεκτημάτων, εφόσον και στις δύο τυπολογίες των δικτύων, οι μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις συνδυάζουν το ‘υψηλότερης τάξης’ συγκριτικό πλεονέκτημα της δικής τους δραστηριότητας, με το ‘χαμηλότερης τάξης’ συγκριτικό πλεονέκτημα της χαμηλόμισθης εργασίας που εξασφαλίζουν μέσω του δικτύου των προμηθευτών τους. Ο συνδυασμός και των δύο τύπων συγκριτικού πλεονεκτήματος φαίνεται ότι επιτρέπει στις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις να αναζητούν ένα μεγαλύτερο βαθμό οργανωτικής ευελιξίας και έτσι να διαμορφώνουν αλλά και να ανταποκρίνονται στις νέες προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας.

Οι τοπικές επιχειρήσεις των προμηθευτών αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια για την ένταξή τους στις πλέον κερδοφόρες δραστηριότητες της αλυσίδας, εφόσον όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ανάλυση των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων τονίζει ότι τα κέρδη τοποθετούνται μέσα στα πλέον συγκεντρωτικά τμήματα των παγκόσμιων αλυσίδων. Έτσι, στρατηγικής σημασίας υπηρεσίες όπως η υποστήριξη πωλήσεων και η έρευνα και ανάπτυξη, προστατεύονται από ισχυρές οικονομίες κλίμακας και από μια σύνθεση υψηλών ικανοτήτων και δεξιοτήτων οι οποίες απαιτούνται για την παροχή αυτών των υπηρεσιών.

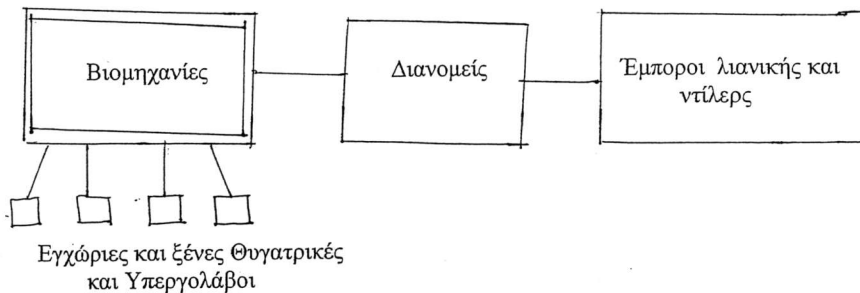
Όσον αφορά την έκταση και την σταθερότητα της βελτίωσης των εργασιακών συνθηκών στο τοπικό επίπεδο από τη συμμετοχή στα δίκτυα, αμφισβητείται ακόμα και στο ίδιο το παράδειγμα των χωρών οι οποίες ακολούθησαν στρατηγικές ανταγωνιστικότητας ‘υψηλής τάξης’ όπως η Ν.Κορέα, Σιγκαπούρη και Μαλαισία, εφόσον έχει παρατηρηθεί ότι οι στρατηγικές αυτές, συνδυάστηκαν ταυτόχρονα με στοιχεία στρατηγικών ανταγωνιστικότητας ‘χαμηλής τάξης’, όπως είναι οι περιοριστικοί εργασιακοί θεσμοί και η καταστολή της λειτουργίας των συνδικάτων, με ότι αυτό συνεπάγεται για τις συνθήκες και τους όρους αξιοποίησης της εργασίας.

Αλλά και στο επίπεδο της ανάλυσης των βιομηχανικών συμπλεγμάτων/industrial clusters, έχει παρατηρηθεί ότι η επιτυχία που σημειώνεται σε ένα μεγάλο εύρος των παραγωγικών δικτύων που εγγράφονται σε αυτά -τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και τις αναπτυγμένες χώρες-, παρουσιάζει ιδιαίτερα άνιση εσωτερική κατανομή μεταξύ των επιχειρήσεων. Οι τοπικές επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζουν στρατηγικές αναβάθμισης είναι συνήθως οι μεγαλύτερες, εξυπηρετούν εξαγωγικές αγορές και προσφέρουν καλύτερους μισθούς και εργασιακές συνθήκες. Οι επιχειρήσεις αυτές πλαισιώνονται από μικρότερες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την παροχή χαμηλών μισθών, την παραγωγή χαμηλής ποιότητας και καινοτομίας προϊόντων τα οποία προορίζονται για την εξυπηρέτηση της τοπικής αγοράς, είτε υποστηρίζουν ως υπεργολάβοι την παραγωγή των μεγάλων επιχειρήσεων οι οποίες παράγουν για τις μεγάλες εξαγωγικές αγορές. Η τελευταία περίπτωση συναντάται συχνότερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, μπορεί όμως επίσης να παρατηρηθεί και σε αναπτυγμένες χώρες, όπως είναι για παράδειγμα βιομηχανικά συμπλέγματα στην Αμερική ή την Ιαπωνία.

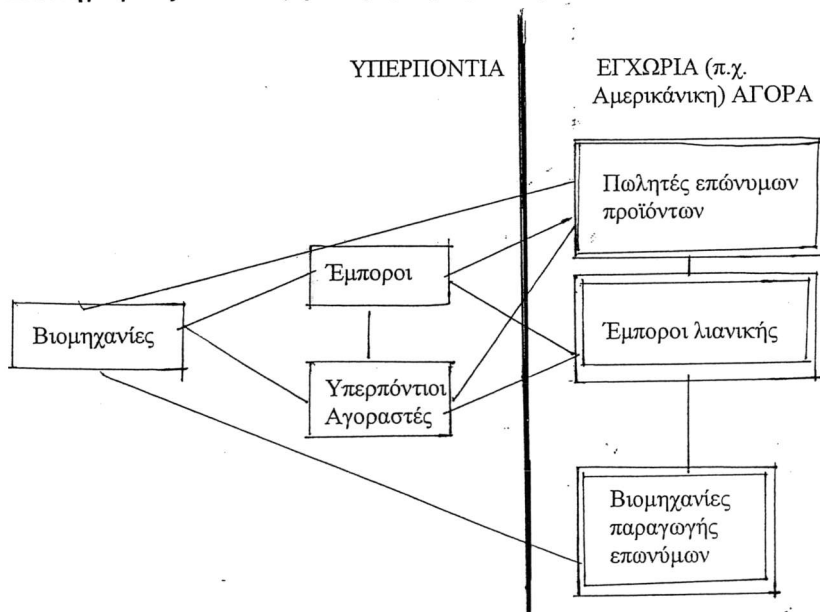
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σχήμα 1: Η οργάνωση των καθοδηγούμενων από τον παραγωγό και καθοδηγούμενων από τον αγοραστή παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων

Οι καθοδηγούμενες από τον παραγωγό εμπορευματικές αλυσίδες

Οι καθοδηγούμενες από τον αγοραστή εμπορευματικές αλυσίδες

Σημ.: Οι έμποροι λιανικής, πωλητές επωνύμων και έμποροι απαιτούν πλήρη υποστήριξη (full-package supply) από τα εργοστάσια του εξωτερικού, ενώ οι βιομήχανοι παραγωγής επωνύμων στέλνουν κομμάτια εμπορευμάτων για συναρμολόγηση στο εξωτερικό και επανεξάγουν τα εμπορεύματα στην εγχώρια αγορά τους

Πίνακας 1: Μοντέλα αναζήτησης συνεργασιών σε παγκόσμιο επίπεδο, από τους εμπόρους λαοικής πώλησης στον κλάδο του ενδύματος

Τύπος της επιχείρησης Λαοικής πώλησης	Τύποι παραγγελιών	Κύριες χώρες ως πηγές συνεργασίας
Επιχειρήσεις υψηλής μόδας (π.χ. Armani, Donna Karan, Boss, Gucci, Polo/Ralph Lauren)	Ακριβά 'υψηλού σχεδιασμού' προϊόντα Υψηλό επίπεδο δεξιοτήτων Μικρής ποσότητας παραγγελίες	Ιταλία, Γαλλία, Βρετανία, Ιαπωνία Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Χόνγκ-Κόνγκ, Σιγκαπούρη
Καταστήματα πωλήσεων, ειδικευ- μένα καταστήματα, επώνυμες επι- χειρήσεις (π.χ. Bloomingdales, Saks Fifth Avenue, Neiman-Markus Macy's, The Gap, The Limited, Liz Claiborne, Calvin Klein)	Υψηλής ποιότητας-τιμής ενδύματα που πωλούνται κάτω από μια ποικιλία εθνικών φημών και ιδιωτικών ετικετών (φθηνές καταστήματος) Παραγγελίες μεσαίου και μεγάλου μέγεθους, τις οποίες συχνά συντονίζουν ομάδες καταστημάτων	Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Χόνγκ-Κόνγκ, Σιγκαπούρη Μαλαισία, Ινδονησία, Φιλιππίνες, Νότια Κίνα, Ινδία, Τουρκία, Αίγυπτος, Βραζιλία, Μεξικό, Ταϊλάνδη, Δομινικανή Δημοκρατία, Τζαμάικα, Αιτή, Γουατεμάλα, Ονδούρα, Κόστα Ρίκα, Κολομβία, Χιλή, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία, Κένυα, Ζιμπάμπουε, Μανρίκιος, Μαρόκο, Πακιστάν, Σρι Λάνκα, Μαργελάντες, ενδότερη Κίνα, Τυνησία, Μαρόκο, UAE, Ομάν
Μαζίνοι παραγωγοί (π.χ. Sears, Montgomery Ward, J.C. Penney, Woolworth)	Καλή ποιότητα, μέτριας τιμής προϊόντα Συνήθως πωλούνται κάτω από ιδιωτικές ετικέτες, Μεγάλες παραγγελίες	Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Χόνγκ-Κόνγκ, Σιγκαπούρη Μαλαισία, Ινδονησία, Φιλιππίνες, Νότια Κίνα, Ινδία, Τουρκία, Αίγυπτος, Βραζιλία, Μεξικό, Ταϊλάνδη Δομινικανή Δημοκρατία, Τζαμάικα, Αιτή, Γουατεμάλα, Ονδούρα, Κόστα Ρίκα, Κολομβία, Χιλή, Πολωνία, Ουγγαρία,

Αλυσίδες που πωλούν με έκπτωση
(π.χ. Wal-Mart, Kmart, Target)

Χαμηλών τιμών προϊόντα
Επώνυμα καταστήματα

Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία, Κένυα, Ζιμπάμπουε, Μαυρίκιος,
Μακάο, Πακιστάν, Σρι Λάνκα, Μπαγκλάντς, εσωτερική Κίνα,
Τυνησία, Μαρόκο, UAE, Ομάν

Μαλαισία, Ινδονησία, Φιλιππίνες, Νότια Κίνα, Ινδία, Τουρκία,
Αίγυπτος, Βραζιλία, Μεξικό, Ταϊλάνδη

Δομινικανή δημοκρατία, Τζαμάικα, Αϊτή, Γουατεμάλα,
Ονδούρα, Κόστα Ρίκα, Κολομβία, Χιλή, Πολωνία, Ουγγαρία,
Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία, Κένυα, Ζιμπάμπουε, Μαυρίκιος,
Μακάο, Πακιστάν, Σρι Λάνκα, Μπαγκλάντς, εσωτερική Κίνα,
Τυνησία, Μαρόκο, UAE, Ομάν

Κατάρ, Ιπερού, Βολιβία, Ελ Σαλβαδόρ, Νικαράγουα, Βιενάμ,
Ρωσία, Δεσόθο, Μαδρασκάκη, Βόρεια Κορέα, Μιανμάρ,
Καμποτζή, Λάος, Μαλβίδες, Φιτζί, Κόντος, Μπαχρέν

Δομινικανή Δημοκρατία, Τζαμάικα, Αϊτή, Γουατεμάλα,
Ονδούρα, Κόστα Ρίκα, Κολομβία, Χιλή, Πολωνία, Ουγγαρία,
Τσεχοσλοβακία, Βουλγαρία, Κένυα, Ζιμπάμπουε, Μαυρίκιος,
Μακάο, Πακιστάν, Σρι Λάνκα, Μπαγκλάντς, εσωτερική Κίνα
Τυνησία, Μαρόκο, UAE, Ομάν

Πλυστική αγορά και ειδικευμένα
προϊόντα
Οι μικροί εισαγωγείς λειτουργούν ως
'αγγειευτές συνεργασιών' για τους εμπό-
ρους λιανικής, αναζητώντας νέες πηγές
συνεργασίας στην αλυσίδα προμηθευτών
Σχετικά μικρές παραγγελίες αρχικά, οι
οποίες όμως μπορεί να αυξηθούνται
πογδαία

Κατάρ, Ιπερού, Βολιβία, Ελ Σαλβαδόρ, Νικαράγουα, Βιενάμ,
Ρωσία, Δεσόθο, Μαδρασκάκη, Βόρεια Κορέα, Μιανμάρ,
Καμποτζή, Λάος, Μαλβίδες, Φιτζί, Κόντος, Μπαχρέν

Πίνακας 2: Κύρια Χαρακτηριστικά των Καθοδηγούμενων από τον Παραγωγό (Producer-Driven) και Καθοδηγούμενων από τον Αγοραστή (Buyer-Driven), Παγκόσμιων Εμπορευματικών Αλυσίδων

	Εμπορευματικές Αλυσίδες Καθοδηγούμενες από τον Παραγωγό	Εμπορευματικές Αλυσίδες Καθοδηγούμενες από τον Αγοραστή
Οδηγοί των Παγκόσμιων Εμπορευματικών Αλ/δων	Βιομηχανικό Κεφάλαιο	Εμπορικό Κεφάλαιο
Κύριες Αρμοδιότητες	Ερευνα και Ανάπτυξη Παραγωγή	Σχεδιασμός, Μάρκετινγκ
Εμπόδια/έλεγχος εισαγωγής	Οικονομίες Κλίμακας	Οικονομίες Πεδίου
Τομείς Οικονομίας	Διαρκή Καταναλωτικά Αγαθά	Καταναλωτικά Αγαθά μη-διαρκή
Τυπικοί Βιομηχανικοί Κλάδοι	Αυτοκινητοβιομηχανία, Κομπιούτερ, Αεροσκαφών	Ενδυσης, Υπόδησης, Παιχνιδιών
Ιδιοκτησία Μεταποιητι- κών Επιχειρήσεων	Διεθνικές Επιχειρήσεις	Τοπικές Επιχειρήσεις, κυρίως σε αναπτυσ- σόμενες χώρες
Κύριες Δικτυακές Συνδέσεις	Επενδυτικής βάσης	Εμπορικής βάσης
Κυρίαρχη Δομή Δικτύου	Κάθετη	Οριζόντια

Πηγή: Gereffi, G, 1999

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΥΕΛΙΞΙΑ Ή Η ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

1. Εισαγωγή

Έχοντας αναλύσει την πολυπλοκότητα της οργάνωσης, τους τύπους και την λειτουργία των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων και των παραγωγικών τους δικτύων, θα εξειδικεύσουμε την ανάλυση της οργάνωσης της παραγωγής και της ευελιξίας στο επίπεδο της επιχείρησης. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και οι τεχνολογικές μεταβολές, είναι οι βασικοί παράγοντες οι οποίοι κατευθύνουν τις επιχειρήσεις στις διαδικασίες αναδιάρθρωσης της παραγωγής και την αναζήτηση οργανωτικής ευελιξίας, διότι η μεν παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται σφοδρότερο ανταγωνισμό, μεγαλύτερη αβεβαιότητα ως προς τις διακυμάνσεις της ζήτησης του προϊόντος, οι δε τεχνολογικές μεταβολές προσφέρουν τη δυνατότητα περισσότερων οργανωτικών επιλογών.

Η θεωρητική συζήτηση γύρω από τις μορφές, τους τύπους και τα αποτελέσματα της εφαρμογής οργανωτικών ευελιξιών στις διάφορες κατηγορίες των επιχειρήσεων, εργατικών δυναμικών και χωρικών επιπέδων, εστιάζει την ανάλυση σε δύο αμφιλεγόμενες ως προς την αντικατάσταση ή συμπληρωματικότητα του ρόλου τους στρατηγικές ευελιξίας, που η μία λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό της επιχείρησης, ενώ η άλλη αξιοποιεί και εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες ευελιξίας που προσφέρονται από μικρότερου μεγέθους δορυφορικές επιχειρήσεις (π.χ. εταιρίες προμηθευτές και υπεργολάβους) και επομένως εξωτερικό ως προς την κύρια επιχείρηση εργατικό δυναμικό, που μπορεί να εκτείνεται ακόμα και στο επίπεδο των μεμονωμένων νοικοκυριών. Στο σημείο αυτό, η ανάλυση για τις κατηγορίες των στρατηγικών επιλογών των επιχειρήσεων με στόχο της απόκτηση ευελιξίας, τέμνεται με την ανάλυση της λειτουργικής ολοκλήρωσης της παραγωγικών δικτύων στο πλαίσιο του σχηματισμού των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων που παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Σημείο αναφοράς των αναλύσεων για την αναζήτηση στρατηγικών ευελιξίας στο επίπεδο της επιχείρησης αποτελεί το μοντέλο της ευέλικτης επιχείρησης του Atkinson¹ ή αλλιώς το μοντέλο ‘κέντρου-περιφέρειας’, το οποίο εξετάζει τις στρατηγικές αναζήτησης ευελιξίας και αναδιάρθρωσης του τρόπου παραγωγής στο επίπεδο της επιχείρησης, ως αποτέλεσμα των έντονων πιέσεων που ασκεί ο εντεινόμενος ανταγωνισμός και η αβεβαιότητα που αναπτύσσονται στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα, καθώς και οι μεταβολές και εξελίξεις στην τεχνολογία. Στο πλαίσιο αυτό, η επιδίωξη στρατηγικών ευελιξίας αποτελεί στρατηγική επιβίωσης για τις επιχειρήσεις, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στον σκληρό ανταγωνισμό που αναπτύσσεται στο νέο οικονομικό περιβάλλον της λειτουργικής ολοκλήρωσης των δικτύων, και σύμφωνα με τον Atkinson διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) στις στρατηγικές ποιοτικής ή λειτουργικής ευελιξίας, η οποία στηρίζεται στην ποιοτική διάσταση και προσαρμογή όλων των στοιχείων που συγκροτούν την παραγωγική διαδικασία (τεχνολογία, εργατικό δυναμικό, αγορά προϊόντος, κανόνες ανταγωνισμού) και όχι στην προσαρμογή ενός και μόνο συντελεστή. Ωστόσο, η χρήση πολυειδικευμένου, πολυμερούς, πολυτάλαντου και άρα ευέλικτου εργατικού δυναμικού σε αντιστοιχία με την χρήση πολυδύναμης και ευέλικτης τεχνολογίας, αποτελούν κεντρικής σημασίας παράγοντες για την εφαρμογή της ποιοτικής ή λειτουργικής ευελιξίας, διότι συνεπάγονται την γρήγορη προσαρμογή των δεξιοτήτων των εργαζομένων στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της τεχνολογίας, και τις τάσεις εξειδίκευσης του προϊόντος, και β) στην στρατηγική της ποσοτικής ή αριθμητικής ευελιξίας η οποία αφορά αποκλειστικά την ευελιξία της εργασίας και επικεντρώνεται στις συγκυριακές επιλογές μείωσης του εργασιακού κόστους, με την αυξομείωση του εργατικού δυναμικού.

Τα δύο διαφορετικά μοντέλα ευέλικτων επιχειρησιακών στρατηγικών δημιουργούν μία ‘πόλωση’, ένα ‘δυσμό’ μεταξύ ενός ‘κεντρικού’ και ενός ‘περιφερειακού’ εργατικού δυναμικού που το πρώτο συνδέεται με την ποιοτική και το δεύτερο με την ποσοτική ευελιξία². Το πολυ-ειδικευμένο δυναμικό του ‘κέντρου’ προσφέρει ‘λειτουργική’ ευελιξία στην παραγωγική διαδικασία, τέμνοντας τα όρια των επαγγελματών, και ευελιξία χρόνου σε στενή προσαρμογή με τις ανάγκες της παραγωγής. Στην κατηγορία αυτή οι εργαζόμενοι απασχολούνται στο χώρο της

¹ Atkinson, J (1985), ‘Flexibility, uncertainty and manpower management’, Institute of Manpower Studies

² Atkinson, J (1985), ‘Flexibility, uncertainty and manpower management’, Institute of Manpower Studies

επιχείρησης, είναι πλήρους και αορίστου χρόνου, υψηλής ειδίκευσης και αμοιβών, αλλά το κυριότερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι κατέχουν εμπειρία και δεξιότητες προσαρμοσμένες στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επιχείρησης, πράγμα που αποτελεί σημαντικό λόγο για τον οποίο η επιχείρηση τους διαχωρίζει από την ευρύτερη αγορά εργασίας.

Το «περιφερειακό» δυναμικό προσφέρει «αριθμητική» ευελιξία, εφόσον παρέχει τη δυνατότητα προσαρμογής (αυξομείωσης) του αριθμού των απασχολούμενων ανάλογα με τις κυμάνσεις της ζήτησης ή τις τεχνολογικές μεταβολές. Οι εργαζόμενοι εδώ, διακρίνονται σε τρεις υποκατηγορίες: στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι εσωτερικοί ως προς την επιχείρηση εργαζόμενοι οι οποίοι είναι πλήρους απασχόλησης και μπορεί να ασκούν επαγγέλματα υπαλληλικής εποπτείας, δοκιμών και συναρμολόγησης εξαρτημάτων, αλλά έχουν μικρότερη ασφάλεια απασχόλησης και ευκαιρίες σταδιοδρομίας. Καθώς το επάγγελμα που ασκούν δεν προϋποθέτει υψηλές και εξειδικευμένες ως προς την επιχείρηση δεξιότητες, τους παρέχεται ελάχιστη κατάρτιση ή επανακατάρτιση και δεν απαιτείται από αυτούς λειτουργική ευελιξία. Η άμεση σύνδεσή τους με την εξωτερική αγορά εργασίας, η έλλειψη δεξιοτήτων και προοπτικών σε συνδυασμό με μια στρατηγική στρατολόγησης κυρίως γυναικών, ενθαρρύνει ένα σχετικά υψηλό επίπεδο ροών εισόδου-εξόδου (συχνές απολύσεις και προσλήψεις), το οποίο επιτρέπει την εύκολη και γρήγορη αριθμητική προσαρμογή στις διακυμάνσεις της ζήτησης.

Η δεύτερη περιφερειακή ομάδα εργαζομένων αποτελείται από συμβασιούχους, οι οποίοι όταν οι ανάγκες της επιχείρησης το απαιτούν, μπορούν να συμπληρώνουν την αριθμητική ευελιξία της πρώτης περιφερειακής ομάδας με ένα είδος λειτουργικής ευελιξίας. Οι μερικά απασχολούμενοι είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας. Οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, η διαμέριση της ίδιας θέσης εργασίας, οι επιδοτούμενοι από το δημόσιο εκπαιδευόμενοι, και η προσωρινή απασχόληση, λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο: μεγιστοποιούν την ευελιξία της επιχείρησης ενώ παράλληλα ελαχιστοποιούν την εργασιακή ασφάλεια την αφοσίωση του εργαζόμενου στην επιχείρηση και την ανάπτυξη σταδιοδρομίας.

Την τρίτη κατηγορία αποτελούν εξωτερικοί ως προς την επιχείρηση εργαζόμενοι, υπεργολάβοι ή αυτοαπασχολούμενοι, οι οποίοι ασκούν επαγγέλματα τα οποία δεν είναι κεντρικού χαρακτήρα για την επιχείρηση. Δηλαδή, είτε δεν απαιτούν καμία

ειδίκευση (π.χ. καθαρισμός γραφείου) είτε είναι υπερβολικά εξειδικευμένοι (π.χ. αναλυτές συστημάτων και τεχνικοί δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών). Σε αυτές τις περιπτώσεις όχι μόνο επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ποσοτική ευελιξία ως προς τον χρόνο της απασχόλησης και τον αριθμό των εργαζομένων, αλλά επίσης ενθαρρύνεται και περισσότερη λειτουργική ευελιξία από ότι στην απευθείας απασχόληση (εφόσον από τον αυτοαπασχολούμενο απαιτείται μεγαλύτερη αφοσίωση προς την επιχείρηση για να αναλάβει την εργασία, και αντίστοιχα από τον υπερβολάβο μεγαλύτερη εξειδίκευση).

Οι σύγχρονες έρευνες γύρω από το ζήτημα της οργανωτικής ευελιξίας των επιχειρήσεων έχουν επί το πλείστον επικεντρωθεί σε μία από τις δύο μορφές ευέλικτων στρατηγικών αξιοποίησης της εργασίας (λειτουργική ή αριθμητική ευελιξία) ωσάν να ήταν διακριτές και αντιτιθέμενες μεταξύ τους.

Η πλειοψηφία των μελετών και των άρθρων³ επικεντρώνεται στα πλεονεκτήματα που αποφέρει τόσο για την επιχείρηση όσο και για τους εργαζόμενους, η χρήση των 'υψηλής απόδοσης' συστημάτων οργάνωσης της εργασίας [αυτοδιαχειριζόμενες ομάδες εργασίας, job rotation (εναλλαγή θέσεων εργασίας), διεύθυνση των αρμοδιοτήτων, διαχείριση ολικής ποιότητας, κύκλοι ποιότητας, τα οποία πιστεύεται ότι διευκολύνουν την επίτευξη της λειτουργικής ή εσωτερικής ως προς την επιχείρηση ευελιξίας, ενώ μια δεύτερη κατηγορία μελετών⁴ αναλύει τις διαδικασίες εξωτερίκευσης της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία στοχεύει στη μείωση του κόστους παραγωγής και τροφοδοτεί τις μεγάλες επιχειρήσεις με αριθμητική ευελιξία.

Συνέπεια τούτου, όπως τονίζεται από διάφορες κριτικές⁵, είναι η ανεπάρκεια της γνώσης σχετικά με τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, το κόστος και τα οφέλη που προκύπτουν από το συνδυασμό των δύο μορφών ευελιξίας, καθώς και των αποτελεσμάτων της εναλλακτικής χρήσης της μιας έναντι της άλλης μορφής. Στο ζήτημα της εφαρμογής των εργασιακών συστημάτων υψηλής απόδοσης, εκτιμάται από διάφορους ερευνητές⁶ ότι δεν έχει δοθεί αρκετή προσοχή στο ερώτημα για το εάν και κατά πόσον τα αποτελέσματα της εφαρμογής αυτών των συστημάτων μοιράζουν εξίσου οφέλη σε εργοδότες και εργαζόμενους της επιχείρησης, στην

³ Piore and Sabel, 1984, Hirst, P and Zeitlin, J, 1989a, Lindbeck, A & Snower, D, 2000, Savage, P, 2001

⁴ Smith, V, 1997, Standing, G, 1999, Abraham, K and Taylor, S, 1996

⁵ Kalleberg, A, 2001, Cappeli, P and Neumark, D, 2001, Smith, V, 1997

⁶ Pollert, A, 1988, Kalleberg, A, 2001, Smith, V, 1997, Osterman, P, 2000

λογική της λειτουργίας μιας επιχείρησης αμοιβαίου κέρδους/'win-win'/'mutual gains', ή εάν ένα από τα δύο εμπλεκόμενα μέρη (εργοδότες - εργαζόμενοι) επωμίζεται βάρη και μειονεκτήματα από την εφαρμογή της λειτουργικής ευελιξίας.

Η συζήτηση γύρω από το μοντέλο κέντρου-περιφέρειας έχει κυρίως επικεντρωθεί στο κατά πόσον αποτελεί ακριβή αναπαράσταση των στρατηγικών αξιοποίησης της εργασίας από την πλευρά των εργοδοτών. Αυτό το σχετικά περιορισμένο πεδίο έχει εμποδίσει την ανάπτυξη πιο εκλεπτυσμένης εννοιολόγησης των ποικίλων τρόπων με τους οποίους μπορούν να συσχετίζονται οι δύο ευέλικτες μορφές εργασιακής οργάνωσης καθώς και των μοντέλων σύγκρουσης και διευθέτησης που προκύπτουν από τις προσπάθειες των εργοδοτών να εξισορροπήσουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που σχετίζονται με αυτές⁷.

Διάφορες κριτικές τοποθετήσεις⁸ οι οποίες τεκμηριώνουν τη θέση τους μέσα από αποτελέσματα διεξαγωγής εμπειρικών μελετών, έχουν θεωρήσει το μοντέλο 'κέντρου-περιφέρειας' ως ένα ιδεότυπο ο οποίος περιγράφει μια τεχνητή πόλωση ανάμεσα σε ένα 'κεντρικό' και ένα 'περιφερειακό' εργατικό δυναμικό, σε αντιστοιχία δύο ειδών επιχειρήσεων οι οποίες εφαρμόζουν διαμετρικά αντίθετα μοντέλα στρατηγικών ευελιξίας.

Εμπειρικές έρευνες και μελέτες για τις εφαρμοζόμενες στρατηγικές ευελιξίας από τις επιχειρήσεις, έχουν αποδείξει ότι συνήθως οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν μια ποικιλία συνδυασμού στοιχείων και από τις δύο μορφές ευελιξίας, ότι δηλαδή στην πραγματικότητα διαπιστώνεται συμπληρωματικότητα και όχι αντικατάσταση του ρόλου των δύο μορφών ευελιξίας⁹. Αυτού του είδους τα ευρήματα για την πολυμορφία και την συμπληρωματικότητα του ρόλου των δύο μορφών στρατηγικών ευελιξίας στο επίπεδο των επιχειρήσεων, συμφωνούν με τα συμπεράσματα του προηγούμενου κεφαλαίου για τον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων στην επίτευξη των διαφορετικών όρων ένταξης στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, των ποικίλων μορφών ευελιξίας που αναπτύσσονται από τις επιχειρήσεις κατά την ένταξή τους σε αυτά, σε αναλογία με το προφίλ της επιχείρησης, αν δηλ. πρόκειται για διεθνική επιχείρηση με ηγεμονικό ρόλο στη ρύθμιση των ροών, των πόρων και των κερδών

⁷Kalleberg,A, 2001

⁸ Cappelletti,P and Neumark,D, 2001, Smith,V,1997, Kalleberg,A, 2001, Pollert,A, 1988

⁹ Cappelletti,P and Neumark,D, 2001, Kalleberg,A, 2001, Smith,V,1997, Standing,G, 1999, Ruigrok,W and Van Tulder,R, 1995

μεταξύ των υπολοίπων επιχειρήσεων του δικτύου, ή εταιρία προμηθευτή, υπεργολάβο συναρμολόγησης.

Με το ίδιο σκεπτικό, το μοντέλο 'κέντρου-περιφέρειας' του Atkinson, έχει κριθεί ότι είναι υπερβολικά επικεντρωμένο στο επίπεδο της επιχείρησης, και έτσι έχει υποεκτιμήσει τη σημασία της συμπληρωματικότητας του ρόλου των διαφόρων επιχειρήσεων στο πλαίσιο των αλληλεξαρτώμενων ροών και συνεργασιών τους που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των δικτύων. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει η Kalleberg, το μοντέλο 'κέντρου-περιφέρειας' αποδίδει ένα περιφερειακό ρόλο στον υπεργολάβο ως προς τις επιδιωκόμενες στρατηγικές ευελιξίας της κύριας επιχείρησης, δηλαδή τον αντιμετωπίζει ως εναλλακτική μορφή ευελιξίας και όχι σαν μια άλλη κύρια μορφή ευελιξίας. Όμως, όπως αναφέρθηκε και από τα συμπεράσματα των ερευνών του προηγούμενου κεφαλαίου, οι επιχειρήσεις μπορούν να εξασφαλίζουν ταυτόχρονα και τις δύο μορφές ευελιξίας (λειτουργική και αριθμητική ευελιξία), αναπτύσσοντας διασυνδέσεις με άλλες επιχειρήσεις στο πλαίσιο των δικτύων.

Επίσης το μοντέλο της 'ευέλικτης επιχείρησης' του Atkinson έχει δεχθεί κριτική ότι στο πλαίσιο της ανάλυσής του, η κατάτμηση της αγοράς εργασίας αναβιώνει ως κάτι νέο, χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στις ήδη υπάρχουσες κατατμήσεις κατά φύλο, φυλή και ηλικία, και ότι ενώ αναφέρεται στην ανασφάλεια της απασχόλησης του 'περιφερειακού' εργατικού δυναμικού, θεωρεί την επέκτασή της μάλλον ως αναπόφευκτη ή αρεστή από την άποψη του κεφαλαίου και εναποθέτει στην πλευρά των εργαζομένων την ευθύνη της καλύτερης προσαρμογής στις νέες συνθήκες¹⁰. Έτσι, η κοινωνική ολοκλήρωση επιτυγχάνεται μέσω κάποιας μορφής διϋσμού, εφόσον η οργανωτική ισορροπία του μοντέλου επέρχεται με την συμπλήρωση της ευελιξίας της εργασιακής διαδικασίας από την ευελιξία της αγοράς εργασίας, και αποκρύβεται ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας που βρίσκεται στη βάση λειτουργίας του μοντέλου.

¹⁰ Pollert, A, 1988

2. Ευέλικτες μορφές οργάνωσης της εργασίας – Ο συνδυασμός Λειτουργικής και Αριθμητικής Ευελιξίας

Οι σύγχρονες έρευνες στα ζητήματα της οργανωτικής ευελιξίας, εξετάζουν τις μεταβολές που παρατηρούνται στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας, τη χρήση της τεχνολογίας, τη δομή και τις τεχνικές οργάνωσης της διαδικασίας της παραγωγής, το είδος των εργασιακών σχέσεων που διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα της δομικής, οργανωτικής και τεχνολογικής αναδιάρθρωσης. Οι περισσότερες έρευνες –όπως προαναφέρθηκε-, επικεντρώνουν επί το πλείστον στην διερεύνηση των αποτελεσμάτων εφαρμογής μιας εκ των δύο κατηγοριών στρατηγικών απόκτησης ευελιξίας από τις επιχειρήσεις, επιχειρώντας να συνάγουν τις επιπτώσεις τους σε μια σειρά κρίσιμα ζητήματα, όπως είναι η ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης, ο αριθμός των απασχολουμένων και οι δεξιότητες (αν δηλαδή επιφέρουν αναβάθμιση δεξιοτήτων ή αποειδίκευση), οι αμοιβές και η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων, η συγκεντροποίηση ή αποκέντρωση του ελέγχου, η εντατικοποίηση ή η ποιοτική αναβάθμιση της εργασίας. Αλλά ενώ οι επιπτώσεις της εφαρμογής των ευελιξιών έχουν διερευνηθεί αρκετά συστηματικά ως προς την ωφέλεια που επιφέρουν προς τις επιχειρήσεις, όπως είναι για παράδειγμα οι επιδράσεις στην ανταγωνιστικότητα, την κερδοφορία και την ποιότητα του προϊόντος, οι επιπτώσεις τους ως προς μια σειρά ζητήματα που αφορούν τους εργαζομένους, όπως είναι η σταθερότητα της απασχόλησης, η αναβάθμιση του περιεχομένου της εργασίας και η σύνδεσή τους με τα συστήματα των αμοιβών, η αποκέντρωση του ελέγχου και η αυτοδιαχείριση των ομάδων εργασίας, η αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης και των εργασιακών προοπτικών, έχουν ελάχιστα διερευνηθεί και πάντως δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά.

2.1 Λειτουργική ευελιξία – Καινοτόμες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας

Η διερεύνηση των επιπτώσεων εφαρμογής της λειτουργικής ευελιξίας επικεντρώνει την ανάλυση στο βαθμό διάχυσης και τις επιπτώσεις μιας σειράς καινοτόμων πρακτικών οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας στο πλαίσιο της επιχείρησης.

Οι καινοτόμες μορφές οργάνωσης ή οι υψηλής απόδοσης εργασιακές οργανώσεις/High Performance Work Organizations¹¹ ή οι νέες μορφές εργασιακής οργάνωσης/new forms of work organization¹² ή η εσωτερική εργασιακή ευελιξία/internal job flexibility¹³, ή οι ευέλικτες πρακτικές του χώρου εργασίας/'flexible' workplace practices¹⁴, ή η ολιστική οργάνωση της εργασίας/holistic organization of work¹⁵, σε συνδυασμό με δομικές καινοτομίες στην παραγωγική διαδικασία, συνιστούν το μοντέλο της 'ευέλικτης παραγωγής', το οποίο από ένα μέρος της βιβλιογραφίας¹⁶ εκτιμάται ότι αποτελεί ένα νέο κοινωνικοτεχνικό παράδειγμα βασισμένο στην ευελιξία και την συμμετοχή, στοιχεία τα οποία, από μια πλευρά της θεωρητικής σκέψης¹⁷, θεωρούνται ότι απαξιώνουν τη σημασία της συλλογικής διαπραγματεύσης και το ρόλο των συνδικάτων, διότι όπως υποστηρίζουν, τα στοιχεία αυτά εξασφαλίζουν αμοιβαία οφέλη τόσο για τους εργοδότες όσο και για τους εργαζόμενους. Το μοντέλο της 'ευέλικτης παραγωγής' συνίσταται στα εξής:

2.1.1 Συστήματα παραγωγής βασισμένα στο χρόνο λήψης των παραγγελιών ('Just in time' system)

Το Ιαπωνικής έμπνευσης JIT ('just in time') μοντέλο παραγωγής στην βιομηχανία ή μοντέλο της λιτής παραγωγής (lean production), στοχεύει στην επίτευξη ευελιξίας μέσω της ελαχιστοποίησης του αποθέματος των συστατικών μερών, πρώτων υλών και ανταλλακτικών, της έγκαιρης διάγνωσης των ελαττωμάτων και των λαθών, της βελτίωσης της ποιότητας του προϊόντος, και της μεγαλύτερης ενσωμάτωσης και συμμετοχής των εργαζομένων στην διαδικασία της παραγωγής.

Σε αντίθεση με το μοντέλο 'just in case' το οποίο χαρακτήριζε τον μαζικό τρόπο παραγωγής της Φορντικής περιόδου, σύμφωνα με το οποίο οι επιχειρήσεις διατηρούσαν μεγάλο stock αποθεμάτων και ανταλλακτικών σε αντιστοιχία με τις προβλέψεις για διατήρηση σταθερής της ζήτησης του μαζικού προϊόντος,

¹¹ Osterman,P, 2000, Kalleberg,A, 2001

¹² Smith,V, 1997

¹³ Cappelli,P and Neumark,D, 2001

¹⁴ Gittleman,M, Horrican,M, Joyce,M, 1998

¹⁵ Lindbech,A and Snower,D, 2000

¹⁶ επίκεντρο της οποίας αποτελεί η μελέτη των Piore,M and Sabel,C (1984) 'The Second Industrial Divide: possibilities for prosperity'

¹⁷ η οποία είναι και η κυρίαρχη στην τρέχουσα περίοδο της παγκοσμιοποίησης των αγορών και της νεοφιλελεύθερης κηδεμονίας

το μοντέλο 'just in time' της μεταφορντικής περιόδου χαρακτηρίζεται από την έναρξη της παραγωγής του προϊόντος αμέσως μετά την λήψη των παραγγελιών, και άρα στην αποφυγή της ανάληψης ρίσκου δημιουργίας αποθεμάτων τόσο για τα εμπορεύματα όσο και για τα συστατικά μέρη ή τα ανταλλακτικά που το αποτελούν. Ουσιαστικό επίσης στοιχείο της λειτουργίας του μοντέλου, αποτελεί η ταυτοποίηση των ελαττωματικών μερών του προϊόντος στα αρχικά στάδια παραγωγής του, αρκετά προτού φτάσει στο τελικό στάδιο παραγωγής, με αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους παραγωγής και τη βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος.

Η οργάνωση αυτού του τρόπου παραγωγής, βασίζεται στην ύπαρξη εξωτερικών προμηθευτών, οι οποίοι παράγουν τα εξαρτήματα ακριβώς τη στιγμή που χρειάζονται (αμέσως μετά τη λήψη των παραγγελιών¹⁸), σε *αποστοιλία* με τις μεταβολές στη ζήτηση ή τις τάσεις εξειδίκευσης του προϊόντος. Στη συνέχεια, τα εξαρτήματα τροφοδοτούν την εξειδικευμένη παραγωγή που διεξάγεται στην κεντρική επιχείρηση από ευέλικτα εργαζόμενους, οι οποίοι τα μετατρέπουν γρήγορα σε νέες εξειδικευμένες παρτίδες προϊόντος.

Επομένως, αν και η ολοκλήρωση της εξειδικευμένης παραγωγής με το σύστημα JIT συντελείται στην κεντρική επιχείρηση, προϋποθέτει ωστόσο κατάκτηση της παραγωγής σε στάδια και ανάθεσης μέρους της, σε εξωτερικούς ως προς την επιχείρηση προμηθευτές και εργαζομένους. Προϋποθέτει επίσης, μεγαλύτερη συμμετοχή και ενεργοποίηση των εργαζομένων της κεντρικής επιχείρησης, σύμφωνα με τους χρόνους διεξαγωγής των κύκλων παραγωγής, το σχεδιασμό και την προσαρμογή καινοτομιών στις ανάγκες της διαδικασίας παραγωγής και εξασφάλισης της ποιότητας των προϊόντων. Απαιτεί συχνά από τους εργοστασιακούς εργάτες, την ανάπτυξη νέων πλάνων παραγωγής, την εκμάθηση εργαλείων στατιστικού ελέγχου της παραγωγής, την εξειδίκευση στην επίλυση επιμέρους προβλημάτων και ταυτοποίηση των ελαττωματικών μερών, στοιχεία τα οποία δυνητικά θα μπορούσαν να αναγνωρίζονται ως δεξιότητες των εργαζομένων σε ανάλογο περιβάλλον εργασίας.

Η εντατικοποίηση της συμμετοχής των εργαζομένων και η αυξημένη ανταποκρισιμότητα που απαιτούν οι επιταχυνόμενοι ρυθμοί διεξαγωγής και συντονισμού της παραγωγής JIT, εκτιμάται από πολλούς ερευνητές, ότι συνιστούν παράγοντες άσκησης περαιτέρω πιέσεων για τους εργαζομένους, διότι απαιτούν

¹⁸ εξ ου και η ονομασία 'just in time'

διαρκή επαγρύπνηση, ελαχιστοποίηση του ανενεργού χρόνου κατά την διάρκεια της εργασίας και αυξημένα επίπεδα έντασης (work stress). Έχει συχνά παρατηρηθεί¹⁹, ότι οι εργαζόμενοι με τον συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, αναγκάζονται πολλές φορές να περιμένουν μέχρι τελευταία στιγμή να τους παραδοθεί κρίσιμης σημασίας υλικό εξαρτημάτων ή άλλων συστατικών μερών, είτε εξαιτίας καθυστέρησης της παράδοσης του υλικού από τους εξωτερικούς προμηθευτές, είτε εξαιτίας της έλλειψης ανταπόκρισής του στις ποιοτικές προδιαγραφές του προϊόντος, το οποίο στη συνέχεια είναι υποχρεωμένοι να ενσωματώσουν με γρήγορους ρυθμούς στην παραγωγή. Υποστηρίζεται επίσης, ότι το σύστημα εκθέτει τους εργαζομένους σε μεγαλύτερη διευθυντική εποπτεία²⁰, εφόσον μειώνει τον μικρό βαθμό αυτονομίας που παρείχε κάποτε ο χώρος και ο χρόνος παραγωγής, και τους υποχρεώνει σε συνεργασία σε ομάδα. Επίσης μπορεί να οδηγήσει σε μείωση του αριθμού των εργαζομένων και των πραγματικών δεξιοτήτων των εργατών παραγωγής, με παράλληλη εντατικοποίηση και επιμήκυνση του χρόνου εργασίας, τα οποία δεν συνοδεύονται απαραίτητα από αντίστοιχη αύξηση των αμοιβών. Οι εμπειρικές έρευνες έχουν επίσης καταγράψει συχνά το φαινόμενο εργαζομένων, οι οποίοι αν και κατείχαν θέση 'συντονιστή της ομάδας' δεν θεωρούνταν ωστόσο επίσημα από τις επιχειρήσεις ως συντονιστές, και δεν αμείβονταν με πρόσθετες αμοιβές²¹.

2.1.2 Εναλλαγή στις θέσεις εργασίας (job expansion and rotation)

Η διαδικασία αναδιάρθρωσης της παραγωγής συνοδεύεται από την εκμάθηση πολλαπλών καθηκόντων για τους εργαζομένους, την κατάργηση των ορίων ανάμεσα στα επαγγέλματα, και την χρήση της εμπειρίας που αποκτάται από την εξάσκηση ενός καθήκοντος για την επέκταση της επίδοσης σε κάποιο άλλο.

Σε αντίθεση με τον παραδοσιακό καταμερισμό της εργασίας ο οποίος οριζόταν από υπεράριθμες ταξινομήσεις επαγγελμάτων στενά οριοθετημένων, το νέο μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής για να λειτουργήσει, χρειάζεται την επέκταση και τον

¹⁹ Smith, V, 1997

²⁰ Elger, T in Pollert, A (ed.), 1991, Smith, V, 1997

²¹ Smith, V, 1997

εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των εργαζομένων μέσα από μια διαρκή διαδικασία εκμάθησης, την απόκτηση της δυνατότητας εκτέλεσης πολλαπλών καθηκόντων, και την προσαρμογή των εργαζομένων στην εισαγωγή καινοτομιών στην παραγωγή. Σύμφωνα με τη θεωρία, οι δύο τελευταίοι κυρίαρχοι τρόποι παραγωγής ανέδειξαν δύο τύπους εκμάθησης καθηκόντων: ο ένας αφορά την εκμάθηση ενός και μόνο καθήκοντος, που αποκτάται μέσα από την διαρκή επανάληψη κατά την εξάσκηση του καθήκοντος αυτού (intratask learning) και χαρακτηρίζει τον μαζικό τρόπο παραγωγής της φορντικής περιόδου. Αυτού του είδους η εκμάθηση της εργασίας βασίζεται στην λογική ότι όσο περισσότερο χρόνο ξοδεύει ο εργαζόμενος σε μία δραστηριότητα/καθήκον, τόσο μεγαλύτερη δεξιότητα αποκτά στην εξάσκηση του καθήκοντος αυτού ('capital deepening'), με αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας του.

Αντίθετα, η εκμάθηση δια μέσου των επαγγελμάτων (intertask learning), η οποία εξυπηρετεί τις ανάγκες ευέλικτης παραγωγής του σύγχρονου τρόπου παραγωγής, συντελείται όταν ο εργαζόμενος μπορεί να χρησιμοποιήσει τις γνώσεις και δεξιότητες που αποκτούνται από την άσκηση ενός καθήκοντος, για την αύξηση των επιδόσεων και δεξιοτήτων του στην εξάσκηση άλλων καθηκόντων ('capital widening').

Ο στενός ορισμός των επαγγελμάτων που επικρατούσε στον μαζικό τρόπο παραγωγής, περιόριζε την δυνατότητα των εργοδοτών να αναδιατάξουν το περιεχόμενο των επαγγελμάτων σύμφωνα με τις επιταγές των διακυμάνσεων της ζήτησης και τις οργανωτικές ανάγκες του νέου τρόπου παραγωγής.

Η μείωση του αριθμού ταξινόμησης των επαγγελμάτων και η επέκταση των καθηκόντων για τα εναπομείναντα επαγγέλματα, με τη χρήση διαρκούς επαγγελματικής κατάρτισης και εναλλαγής στις θέσεις εργασίας εντός της επιχείρησης (job rotation), αυξάνει την δυνατότητα των επιχειρήσεων για αναδιοργάνωση και ολοκλήρωση των δεξιοτήτων των εργαζομένων σύμφωνα με τις νέες οργανωτικές ανάγκες, ενώ παράλληλα, από ομάδα ερευνητών θεωρείται ότι προσφέρει στους εργαζόμενους την ευκαιρία απόκτησης νέων δεξιοτήτων και διεκδικητικής ικανότητας μέσω της ανάληψης μεγαλύτερης ευθύνης. Σύμφωνα με τους Lindbeck, A & Snower, D²², η επέκταση της δυνατότητας εκμάθησης στο νέο οργανωτικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι διευκολύνει την αποκέντρωση της λήψης αποφάσεων μέσα στις επιχειρήσεις, εφόσον η κεντρική

²² Lindbeck, A & Snower, D, 2000

διοίκηση έχει λιγότερη πληροφόρηση σχετικά με τις ευκαιρίες εκπαίδευσης και τις επιδόσεις των εργαζομένων, από ότι οι ίδιοι οι εργαζόμενοι. Αντίθετα, άλλες μελέτες έχουν δείξει²³, ότι η επέκταση του εύρους των καθηκόντων στο νέο μοντέλο παραγωγής, έχει οδηγήσει σε εντατικοποίηση της εργασίας, αυξάνοντας την προσπάθεια και τις ευθύνες για τους εργαζομένους, χωρίς να συνοδεύονται απαραίτητα από διεύρυνση των δεξιοτήτων ή αναβάθμιση της θέσης τους στην ιεραρχία της επιχείρησης. Έτσι, συχνά η εντατικοποίηση της εργασίας συγχέεται με εμπλουτισμό και αναβάθμιση, ενώ στην πραγματικότητα συνεπάγεται μεγαλύτερο φόρτο εργασίας, χωρίς την απόκτηση καινούργιων δεξιοτήτων, την συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων, την άνοδο στην ιεραρχία ή τις μεγαλύτερες αμοιβές. Σύμφωνα με την μελέτη που διεξήγαγε ο Elger²⁴ στον τομέα της βιομηχανίας, η εισαγωγή τεχνικών μεταβολών στην παραγωγή, είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των τεχνιτών παραγωγής, τη πιο αραιή τοποθέτησή τους στο εργοστάσιο, τη μείωση του επιπέδου δεξιοτήτων τους και την προσθήκη ενός αριθμού αποειδικευμένων καθηκόντων στο επάγγελμά τους. Επίσης, τα προγράμματα εμπλουτισμού του επαγγέλματος, όπως είναι η σύνθετη κατάρτιση/cross training για διαφορετικές θέσεις εργασίας, σε κάποιες περιπτώσεις αποδείχθηκε ότι εφαρμόστηκαν αμέσως μετά την αποειδίκευση των θέσεων αυτών, εξαιτίας της εισόδου τεχνολογικών καινοτομιών²⁵.

2.1.3 Νέες Τεχνολογίες

Το σύστημα JIT αναδιοργανώνει τη ροή της εργασίας και τη μέθοδο διαχείρισης των παραγγελιών, ενώ τα σχήματα επέκτασης και εναλλαγής της εργασίας αναδιοργανώνουν τον καταμερισμό της εργασίας. Η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στην παραγωγή αναδιοργανώνει και τα δύο, ενώ παράλληλα ενισχύει την ευέλικτη συμμετοχή των εργαζομένων, επομένως συνιστά βασικό παράγοντα αναδιάρθρωσης του τρόπου παραγωγής. Τα ευρήματα των περισσότερων ερευνών αποδεικνύουν ότι η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών και ιδιαίτερα της μικροηλεκτρονικής, ενθαρρύνουν την ανάπτυξη ευέλικτων χώρων εργασίας, διότι συνεπάγονται μεγαλύτερη

²³ Elger, T, 1991, Smith, V, 1997

²⁴ Elger, T in Pollert, A (ed.), 1991

²⁵ Taplin, I 1995 στο Smith, V, 1997

μεταβλητότητα και πολλαπλές δεξιότητες στον χειρισμό τους από τους εργαζόμενους²⁶, και διότι απαιτούν ουσιαστικές επενδύσεις για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων και την προσαρμογή της οργάνωσης της εργασίας ώστε να είναι συμβατά με την τεχνολογία.

Η εισαγωγή ευέλικτων μηχανικών εργαλείων και προγραμματικής τεχνολογίας καθιστά τον πάγιο εξοπλισμό πολυμήχανο, ικανό να εκτελεί ένα ευρύτερο φάσμα εργασιών, ενώ για την λειτουργία του απαιτείται η χρήση πολυτάλαντου και ευέλικτου εργατικού δυναμικού. Έτσι, καθίσταται δυνατή η εφαρμογή μικρότερων παραγωγικών κύκλων, μειώνονται τα οργανωτικά και μηχανικά κόστη και επιτυγχάνεται η ταχύτερη παράδοση του προϊόντος, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μπορούν να χειρίζονται εξατομικευμένα τις απαιτήσεις των πελατών τους.

Επιπλέον, η εισαγωγή των συστημάτων ηλεκτρονικής επικοινωνίας, καθιστά δυνατή την μεταφορά εντολών σχετικά με τις προδιαγραφές και τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας, διευκολύνοντας την επικοινωνία στο πλαίσιο της λειτουργίας των δικτύων επιχειρήσεων όλων των τομέων και κλάδων, και θεωρείται²⁷ ότι προάγει την επικοινωνία μεταξύ των εργαζομένων της ίδιας επιχείρησης, εφόσον τους παρέχει δυνατότητα πρόσβασης στην πληροφόρηση σχετικά με την εργασία που διεξάγει ο καθένας από αυτούς. Η πληροφορική τεχνολογία θεωρείται επίσης ότι προσφέρει²⁸ εξατομικευμένη πληροφόρηση στους εργαζόμενους, σχετικά με τις προτιμήσεις των πελατών, επιτρέποντάς τους έτσι, να ανταποκρίνονται γρηγορότερα και καλύτερα στις μεταβαλλόμενες ανάγκες των πελατών τους.

Η εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών στην παραγωγή, όπως η διακοπή της γραμμής παραγωγής (stop the line principle) που συνήθως εφαρμόζεται ταυτόχρονα με το σύστημα JIT, επιτρέπει την εντατικοποίηση της εργασίας²⁹. Ενώ στον μαζικό τρόπο παραγωγής ο ρυθμός παραγωγής καθοριζόταν αυστηρά από την αλυσίδα παραγωγής χωρίς περιθώρια παρέμβασης από τους εργαζόμενους, στο σύστημα JIT, οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα να σταματήσουν τη γραμμή παραγωγής και να παρέμβουν για να διορθώσουν κάτι, σύμφωνα με την κρίση τους.

²⁶για παράδειγμα, τα ευρήματα των Gittleman et al 1998, έδειξαν ότι τα καταστήματα τα οποία είχαν εισάγει νέες τεχνολογίες τα προηγούμενα χρόνια, είχαν περισσότερες πιθανότητες να υιοθετήσουν ευέλικτες πρακτικές σε σύγκριση με τα καταστήματα που δεν είχαν πράξει το ίδιο.

²⁷ Lindbeck, A & Snower, D, 2000

²⁸ ό.π.

²⁹Smith, V, 1997

Έτσι, κατά μία έννοια, τα ευέλικτα παραγωγικά συστήματα μεταφέρουν την δυνατότητα αντιμετώπισης των απρόβλεπτων προβλημάτων, από την δικαιοδοσία των μηχανικών συστημάτων, στην δικαιοδοσία του ανθρώπινου παράγοντα μέσω της διαρκούς ανάπτυξης της ικανότητας εκμάθησης³⁰.

Με αυτή την έννοια, οι νέες τεχνολογίες θεωρούνται από μέρος των ερευνητών³¹, ότι εκδημοκρατικοποιούν την εργασία, εφόσον επιτρέπουν στους εργαζόμενους να αναπτύξουν πρωτοβουλίες χωρίς διευθυντική έγκριση για τη διακοπή και την επέμβαση στη ροή της παραγωγής, ενώ αντίθετα άλλοι υπογραμμίζουν ότι η επιτάχυνση της ροής παραγωγής υποχρεώνει τους εργαζομένους σε ξέφρενους ρυθμούς για την επιδιόρθωση των λαθών ή την πρόβλεψη προβλημάτων ποιότητας³². Η εφαρμογή επίσης της πληροφορικής τεχνολογίας, θεωρείται ότι διευκολύνει την συνεργασία των εργαζομένων στο πλαίσιο λειτουργίας της δικής τους ομάδας εργασίας, αλλά και σε συνεργασία με άλλες ομάδες της επιχείρησης, διευκολύνει δηλαδή την εναλλαγή στις θέσεις εργασίας, την ομαδική εργασία και την απόκτηση πολλαπλών δεξιοτήτων, και είναι ακριβώς για αυτό τον λόγο που το νέο περιβάλλον εργασίας θεωρείται ότι παρουσιάζει μια τάση μείωσης του διευθυντικού ελέγχου και της εξατομικευμένης εποπτείας για τις επιδόσεις του κάθε εργαζόμενου³³.

Από την άλλη μεριά, έρευνες για την οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας έχουν διαπιστώσει, ότι ενώ η προγραμματική τεχνολογία αυξάνει την ευελιξία οργάνωσης της εργασίας, δεν συνοδεύεται απαραίτητα από αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων, και ότι ο σχεδιασμός και ο προγραμματισμός της παραγωγής και του προϊόντος εξακολουθεί να αποφασίζεται από εξειδικευμένους προγραμματιστές, οι οποίοι υλοποιούν διευθυντικές εντολές, και όχι από τους εργάτες παραγωγής³⁴.

‘η επιρροή ενός τεχνολογικού παραδείγματος σε αυτό το βιομηχανικό περιβάλλον, το οποίο δίνει έμφαση στην στατιστική γνώση και ανάδραση αλλά που υποτιμά την τεχνική γνώση η οποία αποκτάται με το πέρασμα του χρόνου μέσα από την εμπειρία, ενισχύει την υπεροχή των νέων, καλά εκπαιδευμένων, κοσμοπολιτών μηχανικών, έναντι των μακροχρόνια απασχολουμένων χειροτεχνών τεχνιτών, προκαλώντας νέες μορφές ανισότητας ανάμεσα στις δύο ομάδες. Έτσι, ενώ οι πρώην τεχνίτες-χειρώ-

³⁰ Macduffie, J., 1995

³¹ Lindbeck, A & Snower, D, 2000, Womack et al 1990 στο Smith, V, 1997

³² Kenney & Florida στο Smith, V, 1997

³³ Lindbeck, A & Snower, D, 2000

³⁴ Shaiken et al, 1986, στο Smith, V, 1997

νακτες εργάτες εκπαιδεύονταν ώστε να αποκτήσουν εξοικείωση με ένα ευρύ φάσμα δεδομένων που προέκυπταν από ελέγχους και διαδικασίες ηλεκτρονικών υπολογιστών, στην πραγματικότητα είχαν λίγα περιθώρια άσκησης της κρίσης τους για τον τρόπο με τον οποίο θα χειρίζονταν αυτά τα δεδομένα³⁵.

2.1.4 Ομάδες εργασίας

Η οργάνωση των ομάδων εργασίας σε συνδυασμό με την εφαρμογή των νέων τεχνολογιών και των λοιπών καινοτομικών στοιχείων οργάνωσης της παραγωγής (εναλλαγή στις θέσεις εργασίας, απόκτηση πολλαπλών δεξιοτήτων), είναι συνυφασμένη με τις ανάγκες λειτουργίας του νέου τρόπου παραγωγής. Πρόκειται για μικρές αυτοδιοικούμενες ομάδες εργασίας, στις οποίες οι εργαζόμενοι παράγουν και αποφασίζουν από κοινού, εναλλάσσονται στις θέσεις εργασίας και αποκτούν πολλαπλές δεξιότητες, ελέγχουν, συντηρούν και κατευθύνουν την λειτουργία του μηχανικού εξοπλισμού. Οι ομάδες εργασίας θεωρούνται ότι αποτελούν εναλλακτική πρόταση στην οργάνωση της εργασίας, με την αμφισβήτηση του παραδοσιακού μοντέλου οργάνωσης που στηριζόταν στην ιεραρχία, με την αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων και την μείωση της διοικητικής εποπτείας. Η παραγωγή σε ομάδες, σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες οργανωτικές καινοτομίες (εναλλαγή στις θέσεις εργασίας, διαρκής εκπαίδευση-κατάρτιση, κύκλοι ποιότητας) του νέου τρόπου παραγωγής, ενθαρρύνουν την εκμετάλλευση της συμπληρωματικότητας και της εναλλαγής των καθηκόντων εντός της ομάδας, γεγονός που όπως προαναφέρθηκε, θεωρείται από μέρος των ερευνητών ότι ενισχύει την διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων, εφόσον ενθαρρύνει την αποκέντρωση, με τη μετάθεση της ευθύνης λήψης των αποφάσεων παραγωγής, από τους διευθυντές, σε εκείνους που διαθέτουν την σχετική πληροφορία, δηλαδή τους εργαζόμενους των ομάδων³⁶.

Όμως, από άλλες έρευνες έχει διαπιστωθεί, ότι ενώ οι εργαζόμενοι καταρτίζονται με τρόπο ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στην άσκηση διαφορετικών καθηκόντων

³⁵Smith,V, 1997

³⁶ Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, το σύστημα της λιτής παραγωγής, απαιτεί την άμεση αντίδραση των εργαζομένων για την επίλυση δυσλειτουργιών, καθυστερήσεων και ελαττωμάτων κατά τη διαδικασία της παραγωγής, καθιστώντας έτσι δυνατή την επίλυση των προβλημάτων με ένα τρόπο αποκεντρωτικό.

εντός των ομάδων, τα καθήκοντα αυτά είναι επαναλαμβανόμενα και τυποποιημένα, αναιρώντας έτσι τον ισχυρισμό περί αναβάθμισης των δεξιοτήτων και ισχυροποίησης των εργαζομένων, εφόσον η οργάνωση σε ομάδες απλώς πολλαπλασιάζει τον αριθμό των ανειδίκευτων καθηκόντων που ανατίθενται στον κάθε εργαζόμενο της ομάδας, χωρίς να αναβαθμίζει τις δεξιότητες³⁷. Αναφέρεται ακόμη, ότι τα συστήματα αμοιβών που ισχύουν για την κάθε ομάδα, βασίζονται σε έντονα εξατομικευμένες νόρμες επιδόσεων, με αποτέλεσμα ο κάθε εργαζόμενος να αντιστέκεται στην ομαδοποίηση των δικών του προσπαθειών με τις προσπάθειες των υπολοίπων μελών της ομάδας. Όπως αναφέρει η Smith, οι μελέτες των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων καταλήγουν επανειλημμένα στο ίδιο συμπέρασμα, ότι δηλαδή η βασισμένη στις ομάδες παραγωγή αντιπροσωπεύει μια νέα, περισσότερο αποκεντρωμένη αλλά λιγότερο ορατή τακτική ελέγχου κατά την οποία οι ενέργειες παρακολούθησης, αξιολόγησης και ελέγχου μεταφέρονται από τους επόπτες εργασίας στους ίδιους τους εργαζόμενους-μέλη των ομάδων. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο έλεγχος μετατίθεται από τη διοίκηση της επιχείρησης στα μέλη της ομάδας εργασίας ατομικά και ως σύνολο, όπου ο κάθε εργαζόμενος αναλαμβάνει ο ίδιος να εποπτεύει επισταμένως τις επιδόσεις του ίδιου του εαυτού του, σε συνδυασμό με την συνεχή επίβλεψη και τον έλεγχο που υφίσταται από τα υπόλοιπα μέλη των συμμετεχόντων στην ομάδα.

2.1.5 Κύκλοι ποιότητας

Οι κύκλοι ποιότητας στοχεύουν να επιλύσουν άμεσα προβλήματα στην εργασιακή διαδικασία και να επινοήσουν τρόπους για την μείωση του κόστους, την εξοικονόμηση χρημάτων και την προώθηση των αποτελεσμάτων της εργασίας. Συχνά επινοούνται από τους διευθυντές, και μπορούν να περιλαμβάνουν εργαζόμενους από διαφορετικές βαθμίδες της ιεραρχίας και τμήματα λειτουργίας της επιχείρησης. Οι εκτιμήσεις των μελετητών ως προς τον βαθμό διάδοσης³⁸ των κύκλων ποιότητας διχάζονται, και ενώ κατά την Smith θεωρείται ως η πλέον διαδεδομένη νέα

³⁷ Elger, T στο Pollert, A, (ed) 1991, Taplin, I, 1995 στο Smith, V, 1997

³⁸ αναφέρονται στην Αμερικάνικη οικονομία

πρακτική³⁹ που όμως από οργανωτική πλευρά αποτελεί την πλέον επιφανειακή καινοτομία οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων, στην έρευνα των Gittleman, M et al διαπιστώθηκε ότι ήταν η λιγότερο διαδεδομένη πρακτική τόσο στο σύνολο των επιχειρήσεων, όσο και στις μεγαλύτερου μεγέθους Αμερικάνικες επιχειρήσεις. Τα αποτελέσματα των μελετών διχάζονται επίσης, ανάμεσα σε εκείνους που θεωρούν ότι οι συγκεκριμένες πρακτικές αποτελούν επινοήσεις της διεύθυνσης για τον περιορισμό και την αποπολιτικοποίηση των εργαζομένων, πανάκεια για την επίλυση ποικίλων οργανωτικών προβλημάτων, ή ένα τρόπο μεγαλύτερης ανάμιξης των εργαζομένων χωρίς παράλληλα να αυξάνουν την διαπραγματευτική τους δύναμη, και σε εκείνους που εκτιμούν ότι αυξάνουν την ικανοποίηση των εργαζομένων⁴⁰.

2.1.6 Οι Εμπειρικές μαρτυρίες

Από τις έρευνες που έχουν κατά καιρούς διεξαχθεί σχετικά με την εφαρμογή και τις επιπτώσεις της λειτουργικής ευελιξίας και των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας, διαπιστώνεται ότι, ενώ οι περισσότερες διερευνούν συστηματικά και διαφωτίζουν ζητήματα που έχουν να κάνουν με τον βαθμό διάχυσης, τη συχνότητα της συνδυασμένης ή μεμονωμένης εφαρμογής των πρακτικών υψηλής απόδοσης εργασιακής οργάνωσης, την επίδρασή τους στην ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και την ποιότητα του προϊόντος, ή τα χαρακτηριστικά και τις προϋποθέσεις που πληρούν οι επιχειρήσεις που τις εφαρμόζουν, το ζήτημα της αμοιβαίας ωφέλειας εργοδοτών και εργαζομένων από την εφαρμογή των πρακτικών, έχει ελάχιστα διερευνηθεί από την πλευρά των εργαζομένων. Όπως αναφέρεται σε ορισμένες περιπτώσεις και από τους ίδιους τους ερευνητές⁴¹, για το ζήτημα αυτό διατυπώνονται υποθέσεις ενώ η συστηματική έρευνα είναι ελάχιστη.

Τα συμπεράσματα πρόσφατων ερευνών σχετικά με το βαθμό διάδοσης και τις επιπτώσεις εφαρμογής των νέων ευέλικτων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας ως αποτέλεσμα των εκτεταμένων αναδιαρθρώσεων και των ευελιξιών στους χώρους παραγωγής την τελευταία εικοσαετία, προσφέρουν ένα μέτρο αποτίμησης της

³⁹ Όπως αναφέρεται στο Smith, V, 1997, οι κύκλοι ποιότητας είχαν ήδη εφαρμοστεί από το 1985 στο 90% των 500 επιχειρήσεων του Fortune (πρόκειται για τον κατάλογο με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις παγκοσμίως).

⁴⁰ Smith, V, 1997

⁴¹ Osterman, P, 2000, Macduffie, J, 1995

κατάστασης που διαμορφώνεται από την εφαρμογή τους ως προς μια σειρά κρίσιμων όψεων και ζητημάτων:

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο Osterman⁴², οι πρακτικές υψηλής επίδοσης εργασιακής οργάνωσης, συνέχισαν να εξαπλώνονται με ταχείς ρυθμούς στις Αμερικάνικες επιχειρήσεις την περίοδο 1992-1997, - με μόνη εξαίρεση τις ομάδες εργασίας η διάδοση των οποίων παρέμεινε στα ίδια επίπεδα-, αυξάνοντας σημαντικά την παραγωγικότητα, αλλά παράλληλα συνοδεύθηκαν από αύξηση του ρυθμού των απολύσεων και έλλειψη αντισταθμιστικών ωφελειών για τους εργαζομένους. Η έρευνα εξετάζει το βαθμό διάδοσης στις επιχειρήσεις, τεσσάρων εργασιακών πρακτικών υψηλής απόδοσης: την εναλλαγή στις θέσεις εργασίας, τους κύκλους ποιότητας, τις ομάδες εργασίας και τη διαχείριση ολικής ποιότητας, καθώς επίσης τα πιθανά οφέλη που αποφέρει προς τους εργαζόμενους η αύξηση της παραγωγικότητας και η βελτίωση του προϊόντος που επιτυγχάνονται ως αποτέλεσμα της εφαρμογής αυτών των πρακτικών.

Τα στοιχεία της έρευνας και για τα δύο έτη προήλθαν από τηλεφωνική έρευνα η οποία απευθύνθηκε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα καταστημάτων Αμερικανικών επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, τα οποία απασχολούσαν από 50 άτομα και πάνω, και ο σχεδιασμός της έρευνας ήταν τέτοιος ώστε να είναι αντιπροσωπευτική για ολόκληρη την οικονομία.

Η διατήρηση σε σταθερά επίπεδα των ομάδων εργασίας θεωρήθηκε από τον ερευνητή ως αναμενόμενη, δεδομένου ότι οι ομάδες εργασίας αποτελούν την πιο δύσκολα εφαρμόσιμη οργανωτική καινοτομία, η οποία επιπλέον διαταράσσεται εύκολα από τις διαδικασίες της παραγωγικής αναδιάρθρωσης και της ανανέωσης (συχνές απολύσεις και προσλήψεις) προσωπικού, που διαδραματίζονται στους χώρους παραγωγής από την δεκαετία του '90. Εξαιρετικά πειστικές ήταν οι μαρτυρίες σύμφωνα με τις οποίες αποδεικνύεται ότι η σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας είναι εγγενής στα νέα εργασιακά συστήματα, και προέκυψαν από επιχειρήσεις οι οποίες εντάσσονταν σε μια μεγάλη γκάμα κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Παρά το γεγονός όμως ότι η εφαρμογή των πρακτικών απαιτεί μεγαλύτερη καταβολή προσπάθειας από μέρους των εργαζομένων, δεν μπόρεσε να διαπιστωθεί αν απέφερε οφέλη προς τους εργαζομένους, καθώς επίσης δεν μπόρεσε να διευκρινισθεί αν και κατά πόσον οι

⁴²Osterman,P, 2000, 'Work reorganization in an era of restructuring: trends in diffusion and effects on employee welfare'

εργαζόμενοι συμμετείχαν με πνεύμα συναίνεσης στην εφαρμογή των πρακτικών ή εάν παρακινήθηκαν από τον εντεινόμενο φόβο των απολύσεων, εξαιτίας της διαμόρφωσης του συσχετισμού δυνάμεων προς όφελος των εργοδοτών στους χώρους παραγωγής.

Απεναντίας, διαπιστώθηκε ότι η παρουσία εργασιακών πρακτικών υψηλής απόδοσης στις επιχειρήσεις το 1992, συνδυάστηκε με αύξηση της πιθανότητας απολύσεων τα επόμενα χρόνια και με απώλειες σε πραγματικούς μισθούς. Ιδιαίτερα μάλιστα για τους εργαζομένους του κέντρου (core employees), διαπιστώθηκε μείωση των πραγματικών μισθών, οδηγώντας σε ακόμα πιο απογοητευτικά συμπεράσματα για τις επιπτώσεις των πρακτικών στα μισθολογικά επίπεδα⁴³.

Σημαντική επισήμανση της μελέτης αποτελεί, ότι η σύνδεση των νέων οργανωτικών πρακτικών με τις απολύσεις, δεν σημαίνει και μείωση της απασχόλησης για τις επιχειρήσεις που τις εφαρμόζουν. Στην πραγματικότητα διαπιστώθηκε, ότι οι επιχειρήσεις οι οποίες προέβησαν σε απολύσεις παρουσίασαν αύξηση της απασχόλησης κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, πράγμα που σημαίνει ότι η εφαρμογή των πρακτικών σχετίζεται περισσότερο με τη διαδικασία της αναδιάρθρωσης παρά με τη μείωση του μεγέθους των επιχειρήσεων.

Η έρευνα των Gittleman, M et al⁴⁴, βασίστηκε στα στοιχεία του 1993 της έρευνας για τα προγράμματα κατάρτισης στις Αμερικάνικες επιχειρήσεις, η οποία είναι στρωματοποιημένη κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και μέγεθος επιχείρησης, αντιπροσωπευτική, και περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό ερωτήσεων μεταξύ των οποίων και ερωτήσεις για την οργάνωση της εργασίας.

Διερευνήθηκε ο βαθμός ευελιξίας των καταστημάτων⁴⁵, μέσα από την εφαρμογή έξι εναλλακτικών πρακτικών οργάνωσης της εργασίας: των ομάδων εργασίας, της εναλλαγής στις θέσεις εργασίας, των κύκλων ποιότητας, τη διαχείριση ολικής ποιότητας, την κριτική της επίδοσης του κάθε εργαζόμενου από την ομάδα των

⁴³ και καταρρίπτοντας στην πράξη την υπόθεση του μοντέλου της ευέλικτης επιχείρησης, ότι η εφαρμογή των λειτουργικών ευελισίων και των νέων ευέλικτων πρακτικών εργασιακής οργάνωσης εντός της επιχείρησης, έχει ως αποτέλεσμα την προστασία των εργαζομένων του κέντρου από τις απολύσεις και τις μη εθελούσιες εξόδους από την εργασία.

⁴⁴ Gittleman, M, 1998, ' "Flexible" workplace practices: evidence from a nationally representative survey'.

⁴⁵ Όπως και στην προηγούμενη έρευνα (Osterman 2000), έτσι και εδώ, η έρευνα διενεργήθηκε σε επίπεδο καταστημάτων και όχι επιχειρήσεων, διότι όπως επισημαίνουν οι ερευνητές, οι ποικίλες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των διαφόρων καταστημάτων των επιχειρήσεων, και όχι στις κεντρικές διευθύνσεις τους.

συναδέλφων τους (peer review of employee performance), την ανάμιξη των εργαζομένων στις αποφάσεις της επιχείρησης για την αγορά τεχνολογικού και μηχανολογικού εξοπλισμού. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν, ότι η διαχείριση ολικής ποιότητας ήταν η πρακτική με τη μεγαλύτερη συχνότητα εφαρμογής και στο σύνολο των καταστημάτων και στα μεγαλύτερα καταστήματα (50 άτομα και πάνω), ενώ η εφαρμογή των κύκλων ποιότητας ήταν η πρακτική με τη λιγότερη διάδοση και στις δύο περιπτώσεις. Αποδείχθηκε επίσης, ότι ο βαθμός εφαρμογής των πρακτικών επηρεάζεται αρκετά από το μέγεθος της επιχείρησης και το χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας, εφόσον η εφαρμογή των πρακτικών αυξανόταν σημαντικά στις επιχειρήσεις που απασχολούσαν από 50 άτομα και πάνω⁴⁶, και ο κλάδος της βιομηχανίας εμφάνιζε την υψηλότερη αναλογία καταστημάτων που έκαναν χρήση των εναλλακτικών πρακτικών οργάνωσης της εργασίας⁴⁷. Παρόλα αυτά, το εντυπωσιακό –όπως επισημαίνεται από τους ερευνητές-, είναι ότι και ο κλάδος του χονδρικού εμπορίου εμφάνισε παρόμοια εφαρμογή των πρακτικών με τον κλάδο της βιομηχανίας⁴⁸.

Στην έρευνα αυτή διαπιστώθηκε ακόμα, ότι η αποτελεσματικότητα των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας αυξάνει, όταν παράλληλα εφαρμόζονται από τις επιχειρήσεις τρεις πρακτικές διαχείρισης των ανθρώπινων πόρων (Human resource management):

1) Πρακτικές κατάρτισης. Θεωρείται ότι ο βαθμός υποστήριξης και αποτελεσματικότητας των εναλλακτικών πρακτικών οργάνωσης της εργασίας, βασίζεται σε παράγοντες μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι πολιτικές κατάρτισης, ο τύπος της παρεχόμενης κατάρτισης, καθώς επίσης τα κίνητρα που συνδέονται με τις εν λόγω πολιτικές, εφόσον συγκεκριμένοι τύποι κατάρτισης λειτουργούν συμπληρωματικά με τις νέες οργανωτικές πρακτικές. Έτσι, η αναγκαιότητα αναβάθμισης των δεξιοτήτων των εργαζομένων προβάλλει επιτακτικά στις περιπτώσεις εφαρμογής νέων τεχνολογιών ή μεθόδων παραγωγής ή και των δύο.

⁴⁶ Στο σύνολο των επιχειρήσεων, το 42% εφάρμοζε τουλάχιστον μία από τις νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις επιχειρήσεις που απασχολούσαν από 50 και πλέον άτομα αυξανόταν στο 70%.

⁴⁷ Αυτός είναι και ο λόγος που οι περισσότερες έρευνες που αναφέρονται στην βιβλιογραφία και αφορούν θέματα αναδιάρθρωσης της παραγωγής και της εργασίας, εστιάζουν στον κλάδο της βιομηχανίας.

⁴⁸ Επισημαίνεται ότι, στην προαναφερόμενη έρευνα που διεξήχθη από τον Osterman, και η οποία απευθύνθηκε σε επιχειρήσεις μεγέθους 50 ατόμων και πάνω και ήταν ομοίως αντιπροσωπευτική με την μελέτη των Gittleman et al, διαπιστώθηκε πολύ μεγαλύτερη διάδοση των ομάδων εργασίας, του job rotation, των κύκλων ποιότητας και διαχείρισης ολικής ποιότητας από ότι στη μελέτη των τελευταίων.

Τα προγράμματα κατάρτισης μπορεί επίσης να αυξάνουν δυνητικά το αίσθημα της ασφάλειας των εργαζομένων, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι πιθανότητες επιτυχίας των εφαρμοζόμενων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας. Η κατάρτιση σε βασικές δεξιότητες συνδέεται πιθανά με την πρόθεση των εργοδοτών για οριζόντια κατάρτιση του συνόλου των εργαζομένων της επιχείρησης ανεξαρτήτως εκπαιδευτικού επιπέδου, η κατάρτιση σε συγκεκριμένες δεξιότητες πιθανόν να δείχνει το ενδιαφέρον της επιχείρησης για την αναβάθμιση συγκεκριμένων δεξιοτήτων για συγκεκριμένες ειδικότητες, ενώ η κατάρτιση που σχετίζεται με πρακτικές οργάνωσης στους χώρους εργασίας δηλώνει πιθανά το ενδιαφέρον των εργοδοτών για τη συνειδητοποίηση των εργαζομένων ως προς τους στόχους των διαφόρων τύπων των πρακτικών οργάνωσης της εργασίας.

2) Αντισταθμιστικές πολιτικές. Η παροχή αντισταθμιστικών ωφελειών για την εντεινόμενη προσπάθεια που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι μέσα από τα σχήματα των νέων πρακτικών οργάνωσης, θεωρούνται ιδιαίτερα υποστηρικτικές για την απόδοση των πρακτικών. Πρόκειται για συστήματα επιβράβευσης της απόκτησης γνώσης/ ‘pay for knowledge’, τα οποία προσφέρουν στους εργαζόμενους τα κίνητρα για την απόκτηση νέων δεξιοτήτων με τη συμμετοχή τους σε σχήματα εναλλαγής στις θέσεις εργασίας των ομάδων εργασίας και τους κύκλους ποιότητας, ή σχήματα κατανομής μέρους των κερδών/ ‘profit-sharing schemes’, τα οποία προσφέρουν οικονομικά κίνητρα στους εργαζόμενους και μια αντίληψη δίκαιης ανταμοιβής για τις προσπάθειες που καταβάλλουν και τις προτάσεις βελτίωσης που διατυπώνουν, ενισχύοντας έτσι την κινητοποίησή τους στην αποτελεσματική εφαρμογή των πρακτικών.

3) Παροχή επιδομάτων. Οι πολιτικές παροχής επιδομάτων ακολουθούν των πολιτικών κατάρτισης και των αντισταθμιστικών ωφελειών, εφόσον οι δύο τελευταίες συνεπάγονται σημαντικού κόστους επενδύσεις στο εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων που εφαρμόζουν τις νέες πρακτικές, και άρα είναι προς το συμφέρον των εργοδοτών να διατηρήσουν τους εργαζομένους στην επιχείρηση, παρέχοντάς τους κίνητρα με τη μορφή επιδομάτων. Οι ερευνητές θεωρούν ότι η παροχή επιδομάτων όπως είναι τα σχήματα συνταξιοδότησης, ασφάλισης, διακοπών, ασθενοείας αλλά και η χορήγηση αδειών όπως οι γονικές άδειες, τα προγράμματα παιδικής προστασίας, είναι δυνατόν να μειώνουν την εθελουσία έξοδο των εργαζομένων, με την ίδια επιτυχία που το κάνουν οι παρεχόμενοι μισθοί, όταν κυμαίνονται σε υψηλότερα επίπεδα από το μέσο επίπεδο της αγοράς.

Άλλωστε, η ασφάλεια της απασχόλησης θεωρείται και ως αντισταθμιστικό όφελος των εργαζομένων για την επιπλέον προσπάθεια που καταβάλουν κατά την εφαρμογή των ευέλικτων πρακτικών οργάνωσης, σύμφωνα με τη λογική του Ιαπωνικού μοντέλου, όπου η αφοσίωση των εργαζομένων στην επιχείρηση και η συμμετοχή τους στις νέες μεθόδους οργάνωσης της εργασίας, ανταλλάσσεται ως αντιστάθμισμα για την σταθερότητα της απασχόλησης που τους παρέχει η επιχείρηση.

Η συσχέτιση των υποστηρικτικών πρακτικών διαχείρισης ανθρώπινων πόρων με την υιοθέτηση ευέλικτων πρακτικών εργασιακής οργάνωσης, στο πλαίσιο της έρευνας των Gittleman, M et al, οδήγησε στο συμπέρασμα, ότι οι επιχειρήσεις οι οποίες διέθεταν πόρους για όλους τους τύπους της κατάρτισης (ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων, εμπέδωση των νέων πρακτικών οργάνωσης, ανάπτυξη δεξιοτήτων για συγκεκριμένες ειδικότητες), ήταν πιθανότερο να εφαρμόζουν και εναλλακτικές πρακτικές εργασιακής οργάνωσης. Στο ίδιο συμπέρασμα οδήγησε και η συσχέτιση παροχής των διαφόρων τύπων επιδομάτων και αντισταθμιστικών ωφελειών με την εφαρμογή των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας. Τα συμπεράσματα αυτά δε, διαπιστώθηκαν με ιδιαίτερη ισχύ για τα μεγαλύτερα καταστήματα, αντανakλώντας πιθανά την συμβολή και άλλων παραγόντων στην συσχέτιση, όπως είναι η μεγαλύτερη σταθερότητα της απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις ή η μεγαλύτερη διαθεσιμότητα οικονομικών πόρων από αυτές⁴⁹. Τα αποτελέσματα αυτά αποδεικνύουν σύμφωνα με τους ερευνητές, την πεποίθηση των εργοδοτών, ότι η εφαρμογή των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας δεν μπορεί να γίνεται επιτυχημένα, εάν οι εργαζόμενοι δεν διαθέτουν τις απαραίτητες δεξιότητες και εάν δεν τους προσφέρονται τα κατάλληλα κίνητρα.

Η έρευνα του Macduffie, J⁵⁰, βασίστηκε στην επεξεργασία στοιχείων μιας διεθνούς έρευνας που διεξάχθηκε σε 62 εργοστάσια συναρμολόγησης αυτοκινήτου, με στόχο τη διερεύνηση δύο υποθέσεων: αφενός ότι οι καινοτόμες πρακτικές διαχείρισης ανθρώπινων πόρων επιδρούν στις οικονομικές επιδόσεις των επιχειρήσεων όχι μεμονωμένα, αλλά όταν λειτουργούν ως αλληλεξαρτώμενα στοιχεία ενός εσωτερικά

⁴⁹ Ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις εφαρμόζουν συχνότερα ευέλικτες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας λόγω της οικονομικής ευρωστίας τους, διαπιστώνεται και στις έρευνες των Rubery, J et al. 1987 και Pollert, A. 1988 οι οποίες διενεργήθηκαν σε επιχειρήσεις στη Βρετανία.

⁵⁰ Macduffie, J. 1995, 'Human resource bundles and manufacturing performance: organizational logic and flexible production systems in the world auto industry'

συνεπώς ‘συστήματος’ ανθρώπινων πόρων, και αφετέρου ότι αυτά τα συστήματα διαχείρισης ανθρώπινων πόρων συνεισφέρουν περισσότερο στην παραγωγικότητα των εργοστασίων συναρμολόγησης, όταν ενσωματώνονται στην ‘οργανωτική λογική’ των συστημάτων ευέλικτης παραγωγής. Τα ευρήματα επιβεβαίωσαν και τις δύο υποθέσεις, εφόσον τα εργοστάσια ευέλικτης παραγωγής τα οποία εφαρμόζαν εργασιακά συστήματα βασισμένα στην εργασία κατά ομάδες, ‘υψηλής αφοσίωσης’ πρακτικές ανθρώπινων πόρων όπως αντισταθμιστικά οφέλη και εκτεταμένα προγράμματα κατάρτισης, και τα οποία τηρούσαν μικρό κατάλογο αποθεμάτων προμηθειών, ανταλλακτικών και προϊόντων, ξεπερνούσαν σταθερά τις επιδόσεις των εργοστασίων μαζικής παραγωγής και ως προς τα επίπεδα παραγωγικότητας και ως προς την ποιότητα των προϊόντων. Δηλαδή, οι μονάδες συναρμολόγησης οι οποίες χρησιμοποιούσαν ευέλικτα παραγωγικά συστήματα στα οποία ενσωματώνονταν οι πρακτικές διαχείρισης ανθρώπινων πόρων, ξεπερνούσαν σε επιδόσεις τις μονάδες που εφαρμόζαν το παραδοσιακό σύστημα της μαζικής παραγωγής. Τα αποτελέσματα αυτά κατά τον ερευνητή, αποτελούν ισχυρή στατιστική απόδειξη της θετικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ των καινοτόμων πρακτικών διαχείρισης ανθρώπινων πόρων και των οικονομικών επιδόσεων των επιχειρήσεων που εφαρμόζουν ευέλικτα συστήματα παραγωγής. Η λογική που υπάρχει κάτω από αυτή την συνάρτηση είναι, ότι η ενσωμάτωση των αλληλεξαρτώμενων και εσωτερικά σταθερών συστημάτων διαχείρισης ανθρώπινων πόρων, επιδρά θετικά στην παραγωγικότητα των ευέλικτων παραγωγικών συστημάτων, διότι δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες που ευνοούν την προσαρμοστικότητα και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων των εργαζομένων, στοιχείων απαραίτητων για την επίλυση των απρόβλεπτων προβλημάτων που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της ευέλικτης παραγωγής. Παρόλα αυτά, και σε αυτή την περίπτωση τονίζεται ότι τα στοιχεία της έρευνας δεν επέτρεπαν την διερεύνηση του κατά πόσον η εφαρμογή της ευέλικτης παραγωγής αντιπροσώπευε μια ‘διαχείριση βασισμένη στην πίεση’/ ‘management by stress’. Δεν μπορούσε δηλαδή να διερευνηθεί, εάν το συγκριτικό πλεονέκτημα της παραγωγικότητας στα εργοστάσια ευέλικτης παραγωγής εξασφαλιζόταν με την υπερεκμετάλλευση/ ‘sweating’ των εργατών μέσω της εντατικοποίησης του ρυθμού της εργασίας, την τυποποίηση των εργασιών, τον κοινωνικό έλεγχο που ασκούν τα μέλη των ομάδων εργασίας μεταξύ τους, την πίεση μέσα από τη μεγαλύτερη έκθεση των εργατών στα ευέλικτα παραγωγικά συστήματα, τη μείωση του αριθμού των εργαζομένων, και τις συνεχόμενες προσπάθειες βελτίωσης του συστήματος

‘kaizen’⁵¹. Τα στοιχεία της έρευνας δεν μπορούσαν να αξιολογήσουν κατά πόσον ισχύει η άποψη ότι η ευέλικτη παραγωγή οδηγεί αναπόφευκτα στην εντατικοποίηση της εργασίας, ή η ακριβώς αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η ευέλικτη παραγωγή προϋποθέτει το ‘να εργάζεται κανείς εξυπνότερα’ από το να εργάζεται πιο εντατικά.

Η έρευνα των Cristini, A et al⁵², η οποία διερεύνησε την έκταση της εφαρμογής των νέων εργασιακών πρακτικών και τις επιπτώσεις τους στις επιδόσεις των επιχειρήσεων σε περιοχές της Βόρειας και Κεντρικής Ιταλίας, διαπίστωσε ότι πράγματι οι πρακτικές εφαρμόζονται στα βιομηχανικά συμπλέγματα των περιοχών, οργανωμένες σε συστήματα, έχουν σε γενικές γραμμές θετικά αποτελέσματα στις επιδόσεις των επιχειρήσεων, και συνήθως συνοδεύονται από ένα υψηλών δεξιοτήτων εργατικό δυναμικό. Οι επιχειρήσεις αφορούσαν τους κλάδους του μετάλλου, των χημικών και της κλωστοϋφαντουργίας, και οι πρακτικές που διερευνήθηκαν αφορούσαν δέκα ευρείες κατηγορίες που η κάθε μία περιελάμβανε ένα σύνολο από επιμέρους μεταβλητές: τη διάχυση της πληροφόρησης από πάνω προς τα κάτω, τη διαβούλευση διευθυντών και εργαζομένων, το βαθμό συμμετοχής των εργαζομένων στις αποφάσεις της επιχείρησης, το σχεδιασμό των καθηκόντων σε όρους ομαδικής εργασίας, την παρουσία και το περιεχόμενο της κατάρτισης, την επιλεκτικότητα των προσλήψεων, το βαθμό ανταποδοτικότητας για τη λήψη πρωτοβουλιών, την ποιότητα των εργασιακών σχέσεων και το εργασιακό κλίμα.

Από την έρευνα διαπιστώθηκε, ότι αναγκαία συνθήκη για μια επιτυχημένη εφαρμογή της δέσμης των πρακτικών, είναι η υιοθέτηση επίπεδης διοικητικής δομής. Πρακτικές όπως η κατάρτιση, η ανταμοιβή για τη λήψη πρωτοβουλιών, οι καλές εργασιακές σχέσεις και η ανάμιξη των εργαζομένων στη λήψη των αποφάσεων, μπορούν να έχουν σημαντικά θετικά αποτελέσματα μόνον όταν αλληλεπιδρούν με την πρακτική μείωσης των ιεραρχικών επιπέδων. Επιπλέον αποδείχθηκε, ότι η εφαρμογή μιας ευρείας ομάδας πρακτικών λειτουργεί ως βάση για μια περαιτέρω υιοθέτηση περισσότερου καινοτόμων πρακτικών, ότι οι πρακτικές δηλαδή εφαρμόζονται σε μια

⁵¹ Η φιλοσοφία του Ιαπωνικής έμπνευσης συστήματος ‘kaizen’, είναι συνυφασμένη με τη λειτουργία της ευέλικτης παραγωγής, και σημαίνει την συνεχή βελτίωση στη σύνδεση ανάμεσα στην ελαχιστοποίηση των αποθεμάτων και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία του kaizen, τα προβλήματα αποτελούν ευκαιρίες για βελτίωση της ικανότητας των εργαζομένων στην επίλυση προβλημάτων που προκύπτουν κατά την παραγωγική διαδικασία του ευέλικτου συστήματος παραγωγής.

⁵² Cristini, A, Gaj, A, Labory, S and Leoni, R, 2002, ‘New Work Practices in Italy. Adoption and Performance Effects’

αλληλουχία ομαδοποιήσεων. Για παράδειγμα, η επίπεδη διοικητική δομή και η επιλεκτικότητα των προσλήψεων όταν αλληλεπιδρούν με θετικές εργασιακές σχέσεις, αποτελούν προϋπόθεση για την επιτυχημένη εφαρμογή της αυτονομίας των ομάδων, ή η επίπεδη διοικητική δομή σε συνδυασμό με τη διάχυση της πληροφόρησης και την εκτεταμένη κατάρτιση, αποτελεί προϋπόθεση για την αναγωγή της πρακτικής των διαβουλευσεων διοίκησης-εργαζομένων σε παραγωγική πρακτική.

Η διερεύνηση της αντίληψης των εργαζομένων για τα αποτελέσματα της εφαρμογής των ευέλικτων εργασιακών πρακτικών και τις επιπτώσεις στην ευημερία της δικής τους ζωής, δεν περιλαμβανόταν στο πλαίσιο δημοσιοποίησης της συγκεκριμένης έρευνας.

2.2 Αριθμητική ευελιξία - Έκτακτες μορφές απασχόλησης και εξωτερίκευση της παραγωγής

Ένας δεύτερος τρόπος επίτευξης οργανωτικής ευελιξίας από τις επιχειρήσεις, είναι η αυξομείωση του εργατικού δυναμικού ανάλογα με τις διακυμάνσεις της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών, δηλαδή η χρήση αριθμητικών ευελιξιών, που στο επίπεδο της απασχόλησης συνήθως καταγράφεται ως μια τάση αντικατάστασης των σταθερών θέσεων εργασίας⁵³ από θέσεις προσωρινής και μερικής απασχόλησης, και εξωτερίκευσης των θέσεων εργασίας με την ανάθεση σταδίων της παραγωγικής διαδικασίας και επιχειρηματικής δραστηριότητας, από την κεντρική επιχείρηση σε μικρότερου μεγέθους επιχειρήσεις προμηθευτών και υπεργολάβων στο πλαίσιο της λειτουργικής διασύνδεσης των επιχειρήσεων των δικτύων, και τη χρήση των υπηρεσιών των ιδιωτικών γραφείων ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης (temporary help service industry). Αυτού του είδους η ευελιξία βασίζεται στον αντίποδα του οργανωτικού σχεδιασμού που χαρακτηρίζει την λειτουργική ευελιξία, και αντί της σταθερότητας της απασχόλησης, της συμμετοχής και της ανάμιξης των εργαζομένων του 'κέντρου' που αποτελεί συστατικό στοιχείο της οργάνωσης των λειτουργικών ευελιξιών, η απασχόληση του περιφερειακού ή έκτακτου/contingent εργατικού

⁵³ Smith, V, 1997, Osterman, P, 2000, Kallerberg, A, 2001, Lautsch, B, 2002, Cappelli, P and Neumark, D, 2001

δυναμικού των αριθμητικών ευελιξιών χαρακτηρίζεται από ανασφάλεια, χαμηλές αμοιβές, περιορισμένα αντισταθμιστικά οφέλη, επιδόματα και προοπτικές, και λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας από τις διακυμάνσεις της αγοράς για τους εργαζομένους του 'κέντρου'⁵⁴. Έτσι, η αβεβαιότητα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στο ανταγωνιστικό και απρόβλεπτο περιβάλλον των παγκόσμιων αγορών, διαχέεται σε μικρότερου μεγέθους και οικονομικής ευρωστίας επιχειρήσεις και το εργατικό δυναμικό που τις συνοδεύει, μέσα από τη λειτουργική ολοκλήρωση των δικτύων, και οι νέες πρακτικές επισφαλούς απασχόλησης μεταβιβάζονται στους περιθωριοποιημένους/marginalized, περιφερειακούς/peripheral ή έκτακτους/contingent εργαζομένους προσωρινής, μερικής, εποχικής ή υπεργολαβικής απασχόλησης. Οι διευθετήσεις και μορφές απασχόλησης που προκύπτουν από τις στρατηγικές εφαρμογής των αριθμητικών ευελιξιών, αναφέρονται στη βιβλιογραφία ως διευθετήσεις στρατολόγησης ευέλικτου δυναμικού/flexible staffing arrangements, εργασιακές διευθετήσεις που διαμεσολαβούνται από την αγορά/market-mediated work arrangements⁵⁵, έκτακτη εργασία/contingent work⁵⁶ και μη-κανονικές εργασιακές διευθετήσεις/ non-standard work arrangements⁵⁷. Οι μορφές εργασίας δηλαδή που αναπτύσσονται από την εφαρμογή στρατηγικών αριθμητικής ευελιξίας από τις επιχειρήσεις, αφορούν την μερική απασχόληση, την προσωρινή απασχόληση, και όλες τις μορφές εξωτερικής ανάθεσης εργασίας για την εκτέλεση καθηκόντων τα οποία θα μπορούσαν να ανατεθούν στους 'κανονικούς' εργαζομένους /regular employees της επιχείρησης, δηλαδή την απασχόληση που προκύπτει από την ανάθεση υπεργολαβιών, την εργασία σε αναμονή/on-call workers, και μια ποικιλία παρόμοιων εργασιακών διευθετήσεων⁵⁸.

Αυτού του είδους το εργατικό δυναμικό εκτιμάται ότι αποτελεί το ένα τέταρτο έως το ένα τρίτο του συνολικού εργατικού δυναμικού στην Αμερική⁵⁹, όπου οι έρευνες για τις εφαρμοζόμενες πρακτικές αριθμητικής ευελιξίας αποκαλύπτουν την κοινωνική συγκρότηση των 'περιφερειακά' εργαζομένων κατά φύλο και εθνικότητα, εφόσον τα δύο τρίτα των προσωρινά απασχολούμενων είναι γυναίκες, περισσότερο από το ένα τέταρτο των απασχολούμενων με αμειβόμενη απασχόληση γυναικών είναι μερικά

⁵⁴ Atkinson, J (1985), 'Flexibility, uncertainty and manpower management', Institute of Manpower Studies

⁵⁵ Abraham and Taylor, 1996

⁵⁶ Lautsch, B, 2002, Osterman, P, 2000

⁵⁷ Kalleberg, A, 2001

⁵⁸ Abraham and Taylor, 1996

⁵⁹ Smith, V, 1997

απασχολούμενες (σε αντίθεση με το ένα δέκατο των ανδρών), και οι μαύροι υπερεκπροσωπούνται στους προσωρινά απασχολούμενους με συμμετοχή κατά 20%⁶⁰. Αντίστοιχα μεγάλη είναι η συμμετοχή των μερικά απασχολούμενων (19,4%) και προσωρινά απασχολούμενων (13,6%) στο σύνολο της απασχόλησης στην Ε.Ε. των 15 το 2004⁶¹, ιδιαίτερα για τις γυναίκες, όπου οι μερικά απασχολούμενες αποτελούν το 35,1% και οι προσωρινά απασχολούμενες το 14,4% του συνόλου των απασχολούμενων γυναικών⁶².

Οι ερευνητές ταυτοποιούν μια σειρά παραγόντων οι οποίοι κατευθύνουν την απόφαση των επιχειρήσεων για τη χρήση έκτακτων μορφών απασχόλησης, κυριότερος από τους οποίους είναι η δυνατότητα μείωσης του κόστους εργασίας σε περιόδους κάμψης της ζήτησης, με τη μείωση του μισθολογικού κόστους και του κόστους των επιδομάτων που προκύπτει από την χρήση μερικά και προσωρινά απασχολούμενων και την εξοικονόμηση από την εξωτερίκευση του διοικητικού κόστους που σχετίζεται με τις διαδικασίες στρατολόγησης-προσλήψεων και εποπτείας των εργαζομένων, την ποικιλία διαστάσεων ευελιξίας που εξασφαλίζουν οι επιχειρήσεις με τη μέθοδο της εξωτερικής αναζήτησης πόρων/outsourcing, παράγοντες που σχετίζονται με τα οργανωτικά επίπεδα, το συνδυασμό και τη σύνθεση των ειδικοτήτων που επιτυγχάνεται με τη χρήση μερικά και προσωρινά απασχολούμενων, την χρήση προσωρινά απασχολούμενων ως παράγοντα περιορισμού και αποτροπής των σταθερών εργαζομένων του 'κέντρου' από τη σύσταση και την προσχώρηση στα εργατικά συνδικάτα. Οι επιχειρήσεις επιτυγχάνουν επίσης αριθμητική ευελιξία με τη χρήση των υπηρεσιών των γραφείων ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης (temporary help service industry), με τη χρήση δηλαδή των 'επί συμβάσει' εργαζομένων και την εξωτερίκευση του κόστους του διοικητικού ελέγχου. Οι εργαζόμενοι που στρατολογούνται με αυτόν τον τρόπο θεωρούνται απασχολούμενοι του πρακτορείου ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης, και μπορούν να αποτελούν χαμηλών δεξιοτήτων εργατικό δυναμικό (π.χ. υπάλληλοι τροφοδοσίας ή διοικητικοί), αλλά και υψηλών δεξιοτήτων εργατικό δυναμικό όπως είναι για παράδειγμα οι σύμβουλοι επιχειρήσεων και οι ελεύθεροι επαγγελματίες.

⁶⁰ ό.π.

⁶¹ Eurostat, 'Employment in Europe' 2005

⁶² ό.π.

Όπως σημειώνει σειρά ερευνητών⁶³, η ομαδοποίηση όλων των κατηγοριών των ‘περιφερειακά’ εργαζομένων (μερικά απασχολούμενων, προσωρινά απασχολούμενων, απασχολούμενων στις υπεργολαβίες και εν γένει έκτακτα απασχολούμενων) σε μια ομοιογενή κατηγορία είναι παραπλανητική, δεδομένου ότι μεταξύ τους υφίστανται σημαντικές διαφορές. Έτσι, οι μερικά απασχολούμενοι δεν αποτελούν εξωτερικό ως προς την επιχείρηση εργατικό δυναμικό, σε αντίθεση με τους εργαζομένους στις υπεργολαβίες, ούτε αποτελούν νέα μορφή απασχόλησης, δεδομένου ότι η χρήση μερικής απασχόλησης αποτελούσε πάγια τακτική των επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση των έκτακτων αναγκών επιχειρηματικής δραστηριότητας σε περιόδους έξαρσης της ζήτησης σε κλάδους όπως το λιανικό εμπόριο και ο επισιτισμός⁶⁴, και γενικότερα τις πωλήσεις και τις υπηρεσίες⁶⁵, οι οποίες συνήθως καλύπτονταν με την πρόσληψη μερικά απασχολούμενων, κυρίως γυναικών και μάλιστα έγγαμων, οι οποίες μπορούσαν να συνδυάζουν ευκολότερα αυτού του είδους την απασχόληση με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Καινοφανής δεν είναι ούτε η χρήση των συστημάτων υπεργολαβίας με την ανάθεση μέρους των σταδίων παραγωγής σε μικρότερες δορυφορικές επιχειρήσεις, δεδομένου ότι η εφαρμογή των συστημάτων υπεργολαβίας συνδυάστηκε με την κυριαρχία και την διάδοση του μαζικού τρόπου παραγωγής κατά τη διάρκεια της Φορντικής περιόδου⁶⁶. Το καινοφανές σε σχέση με τις έκτακτες μορφές της απασχόλησης που χαρακτηρίζουν την αριθμητική ευελιξία είναι η μεγάλη τους εξάπλωση από τις επιχειρήσεις τις τελευταίες δεκαετίες, και το γεγονός ότι σε ένα αυξανόμενο ποσοστό δεν αποτελούν εκούσια επιλογή των εργαζομένων⁶⁷.

Και ενώ κατά το αρχικό στάδιο εξάπλωσης των έκτακτων μορφών απασχόλησης επικρατούσε η περιγραφική αντίληψη σύμφωνα με την οποία η διαδικασία χρήσης των έκτακτα εργαζομένων από τις επιχειρήσεις προς επίτευξη αριθμητικής ευελιξίας ήταν ενιαία⁶⁸, όπου δηλαδή οι έκτακτα απασχολούμενοι απλώς προσλαμβάνονταν όταν οι ανάγκες της επιχείρησης το απαιτούσαν και απολύονταν αμέσως μετά την παύση των αναγκών, και οι σταθερά εργαζόμενοι των επιχειρήσεων παρέμεναν απομονωμένοι και ανεπηρέαστοι από την παρουσία των νέων και χαμηλότερου εργασιακού status συναδέλφων τους, τα ευρήματα των σύγχρονων ερευνών

⁶³ Lautsch, B, 2002, Smith, V, 1997, Kalleberg, A, 2001

⁶⁴ Smith, V, 1997

⁶⁵ Rubery, J and Fagan, C, 1995, Walby, S, 1997

⁶⁶ Pollert, A, 1988

⁶⁷ Smith, V, 1997, Standing, G, 1999

⁶⁸ Smith, V, 1997, Lautsch, B, 2002, Kalleberg, A, 2001

περιγράφουν μια συνθετότερη κατάσταση της χρήσης των έκτακτα εργαζομένων. Ενώ δηλαδή αρχικά η περιγραφή του έκτακτου εργατικού δυναμικού γινόταν με γενικούς όρους που δεν μπορούσαν να εκφράσουν το εύρος και την πολυπλοκότητα των μορφών της απασχόλησης, οι σύγχρονες έρευνες επιδίδονται σε συνθετότερες αναλύσεις για τις συνέπειες από την τάση ανάπτυξης των έκτακτων μορφών απασχόλησης, οι οποίες καταλήγουν στην διακλάδωση του εργασιακού status και των δεξιοτήτων των έκτακτα εργαζομένων, την αντίσταση και τις συγκρούσεις που αναπτύσσονται στα γραφεία και τους χώρους παραγωγής ανάμεσα στους μόνιμα απασχολούμενους και το έκτακτο εργατικό δυναμικό⁶⁹.

Ενώ για παράδειγμα στην κατηγορία των προσωρινά απασχολούμενων, οι περισσότεροι εργαζόμενοι συγκεντρώνονται στα χαμηλότερα επίπεδα ιεράρχησης των επαγγελματιών που προϋποθέτουν χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, και αμείβονται με ένα ποσοστό της αμοιβής των μόνιμα απασχολούμενων στην αντίστοιχη θέση, υπάρχει ωστόσο και ένας μικρότερος και αυξανόμενος αριθμός απασχολούμενων σε προσωρινή βάση, οι οποίοι απασχολούνται με υψηλές σχετικά αμοιβές σε τεχνικά και ανώτερα διοικητικά επαγγέλματα. Αυτής της κατηγορίας οι προσωρινά απασχολούμενοι είναι πιθανότερο να εργάζονται με ελεύθερες συμβάσεις παρά να αποτελούν εργαζομένους των πρακτορείων ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης, διαθέτοντας ανεξάρτητο και υψηλότερο εργασιακό status, υψηλότερους μισθούς, ενώ η εργασία τους αν και είναι εξωτερική δεν είναι απαραίτητα έκτακτη, διότι σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να ασκείται σε επαναλαμβανόμενη και σχετικά προβλέψιμη βάση.

Επίσης, οι επιπτώσεις της εφαρμογής των αριθμητικών ευελιξιών στους κανονικά απασχολούμενους των επιχειρήσεων είναι αμφίβολες, διότι οι πρακτικές διαχείρισης ανθρώπινων πόρων οι οποίες στοχεύουν στην ταυτόχρονη μείωση του κόστους εργασίας με την χρήση έκτακτα εργαζομένων και την αύξηση των κινήτρων και της αφοσίωσης των εργαζομένων του 'κέντρου' μπορεί να είναι ανεπιτυχής, λόγω της σύγκρουσης και των εντάσεων που μπορεί να αναπτύσσονται μεταξύ σταθερών και έκτακτα εργαζομένων⁷⁰ ή κατά μια άλλη εκδοχή, η χρήση των έκτακτα εργαζομένων μπορεί να μην λειτουργεί προστατευτικά προς τους εργαζομένους του κέντρου (όπως

⁶⁹Smith,V, 1997, Lautsch,B,2002, Kalleberg,A, 2001

⁷⁰ Kalleberg,A, 2001, Smith,V, 1997, Abraham,K, Taylor,S, 1996

υποστηρίζει το μοντέλο της 'ευέλικτης επιχείρησης'), αντίθετα μπορεί να συνδυαστεί με τις συχνές αντικαταστάσεις (involuntary turnover) των μόνιμα απασχολούμενων⁷¹. Έχει αποδειχθεί εμπειρικά, ότι η εξωτερίκευση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και η δημιουργία εξωτερικά εργαζομένων, έχει ως αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση και κατάργηση μιας σειράς μεσαίων διοικητικών θέσεων στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, την υπονόμευση και απαξίωση διοικητικών ειδικοτήτων και επαγγελματιών. Μελέτες και εις βάθος συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν σε σχέση με τη διαδικασία αναδιάρθρωσης και τη σμίκρυνση του μεγέθους των επιχειρήσεων, γενικεύουν την εικόνα μιας 'τρομερής' αναστάτωσης στη μέση βαθμίδα των διοικητικών επαγγελματιών, και καταγράφουν την αντικατάσταση και την έξοδο στην ανεργία επαγγελματιών, μεσαίων διευθυντικών και διοικητικών στελεχών, και γενικότερα επαγγελματιών του 'λευκού κολάρου'⁷², ενώ η έρευνα του Osterman⁷³ κατέδειξε ότι η απασχόληση στα διοικητικά επαγγέλματα ήταν μικρότερη και με χαμηλότερους ρυθμούς αναπτυσσόμενη στις επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζαν υψηλής επίδοσης εργασιακά συστήματα. Βέβαια, όπως καταγράφεται στην βιβλιογραφία, τα χαρακτηριστικά της εργασιακής αστάθειας, της αποκέντρωσης του ελέγχου αλλά με όρους αναπαραγωγής των στοιχείων των παραδοσιακών συστημάτων ιεραρχίας, και η εντατικοποίηση της εργασίας, διασχίζουν όλο το φάσμα των επαγγελμάτων και η έκταση και ποικιλομορφία των κατηγοριών των έκτακτων μορφών απασχόλησης διευρύνεται, καθώς αυξάνεται η ευχέρεια των επιχειρήσεων στον συνδυασμό λειτουργικής (εσωτερικά) και αριθμητικής (εξωτερικά) ευελιξίας, με την εξωτερίκευση του κόστους και του επιχειρηματικού ρίσκου στις μικρότερες επιχειρήσεις των παραγωγικών δικτύων, και από εκεί, στις διευρυνόμενες τάξεις των έκτακτα απασχολούμενων. Η στρωματοποίηση της θέσης των επιχειρήσεων εντός των δικτύων τροφοδοτεί την διαφοροποίηση της ποιότητας της απασχόλησης που διακρίνεται σε ένα συρρικνούμενο 'κέντρο' και μια διευρυνόμενη 'περιφέρεια', ενώ η διεύρυνση των κατηγοριών των έκτακτων μορφών της απασχόλησης φαίνεται ότι

⁷¹ Cappelli, P and Neumark, D, 2001

⁷² Cappelli, P and Neumark, D, 2001, Smith, V, 1997, Kalleberg, A, 2001, Standing, G, 1999

⁷³ Osterman, P, 2000

αποτελεί θεμελιώδη διαδικασία επίτευξης ευελιξίας για τις μεγάλες και ηγετικές επιχειρήσεις⁷⁴.

2.2.1 Οι εμπειρικές μαρτυρίες

Η παράθεση των αποτελεσμάτων πρόσφατων ερευνών σχετικά με την έκταση, τους παράγοντες επιλογής των στρατηγικών αριθμητικής ευελιξίας από τις επιχειρήσεις και τις επιδράσεις τους στο 'κεντρικό' και 'περιφερειακό' εργατικό δυναμικό, παρέχουν ένα μέτρο συγκριτικής αποτίμησης της κατάστασης που διαμορφώνεται τις τελευταίες δεκαετίες στους χώρους παραγωγής.

Η έρευνα των Cappelli,P and Neumark,D⁷⁵, εξέτασε κατά πόσον ισχύει το επιχείρημα ότι τα συστήματα της λειτουργικής ευελιξίας μειώνουν την εργασιακή ανασφάλεια των εργαζομένων τους, με το να μειώνουν την ανάγκη των επιχειρήσεων να βασίζονται σε περικοπές της εργασίας ή τη χρήση έκτακτης εργασίας προκειμένου να ανταποκριθούν στις μεταβολές του οικονομικού περιβάλλοντος, ή το παραπλήσιο επιχείρημα ότι η χρήση έκτακτης εργασίας επιτρέπει στις επιχειρήσεις να προσαρμόζουν τον αριθμό των εργαζομένων, ενώ ταυτόχρονα προφυλάσσουν τους εργαζομένους τους του κέντρου(το σταθερό εργατικό τους δυναμικό) από τις μη-εθελοντικές αντικαταστάσεις/involuntary turnover, δηλαδή από την εργασιακή αστάθεια και ανασφάλεια. Η έρευνά τους βασίστηκε σε στοιχεία της Εθνικής Έρευνας των Εργοδοτών/National Employers Survey (NES) του 1997, η οποία περιλαμβάνει στοιχεία σχετικά με την οργάνωση της εργασίας στις Αμερικάνικες επιχειρήσεις, τα επίπεδα των εθελοντικών και μη εθελοντικών απολύσεων, και την χρήση έκτακτα εργαζομένων. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι η χρήση των εσωτερικά ευέλικτων εργασιακών συστημάτων σχετίζεται με τη μείωση των εθελοντικών(παραιτήσεις) και μη-εθελοντικών(απολύσεις) αντικαταστάσεων των εργαζομένων στην βιομηχανία, ενώ η χρήση έκτακτης εργασίας παρουσίαζε σημαντική θετική συσχέτιση με την μη-εθελοντική αντικατάσταση (δηλαδή τις

⁷⁴ στο σημείο αυτό, τα πορίσματα των αναλύσεων των ερευνών που προαναφέρθηκαν, συγκλίνουν με τα συμπεράσματα των αναλύσεων των μελετών που αναφέρθηκαν στο ακριβώς προηγούμενο κεφάλαιο.

⁷⁵Cappelli,P and Neumark,D, 2001, 'External job churning and internal job flexibility''

απολύσεις) του σταθερού εργατικού δυναμικού των επιχειρήσεων στο σύνολο της οικονομίας (συμπεριλαμβανομένης δηλαδή της βιομηχανίας), επισημαίνοντας έτσι ότι οι έκτακτες μορφές απασχόλησης και η ακούσια αντικατάσταση του προσωπικού των επιχειρήσεων αποτελούν συμπληρωματικές πρακτικές και δεν τελούν σε σχέση υποκατάστασης, αντικρούοντας επομένως την υπόθεση του μοντέλου 'κέντρου-περιφέρειας' ότι οι εργοδότες προστατεύουν τους εργαζομένους τους του 'κέντρου' από την αντικατάσταση χωρίς την θέλησή τους, με το να κερδίζουν αριθμητική ευελιξία από τη χρήση των 'περιφερειακά' εργαζομένων τους.

Παραμένοντας στην Αμερικάνικη οικονομία, μελετητές όπως η Smith,⁷⁶ και Standing,⁷⁷ υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη του έκτακτου εργατικού δυναμικού συνδέεται με το αυξανόμενο φαινόμενο της κατάτμησης της επιχειρηματικής δραστηριότητας 'downsizing' των Αμερικάνικων επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις αφενός μειώνουν το συνολικό μέγεθος των σταθερών απασχολούμενων τους και προσλαμβάνουν προσωρινά απασχολούμενους κατά περίπτωση, και αφετέρου τέμνοντας την παραγωγική δραστηριότητα σε στάδια αναθέτουν μέρος της προς εκτέλεση σε άλλες επιχειρήσεις. Κατά τη Smith, το 59% των Αμερικάνικων επιχειρήσεων οι οποίες το διάστημα 1990-1995 προέβησαν σε απολύσεις, ανακοίνωσε ότι προχώρησε στην αναπλήρωση των θέσεων εργασίας που χάθηκαν, με σημαντική αύξηση της χρήσης της προσωρινής απασχόλησης. Επισημαίνεται επίσης ότι η ποσοτική αύξηση της προσωρινής απασχόλησης επιφέρει και ποιοτική μεταβολή στη χρήση της, διότι ενώ στο παρελθόν οι προσωρινά απασχολούμενοι αναπλήρωναν το κενό απασχόλησης που προέκυπτε στις επιχειρήσεις εξαιτίας των αδειών ασθένειας ή των ετήσιων διακοπών, η τρέχουσα μαζική χρήση των προσωρινά απασχολούμενων αντικαθιστά θέσεις πρώην σταθερά απασχολούμενων.

Ενδεικτικό επίσης της αύξησης των έκτακτων μορφών απασχόλησης, είναι ότι τα ιδιωτικά γραφεία παροχής υπηρεσιών προσωρινής απασχόλησης (temporary help services industry) αποτέλεσαν σημαντική πηγή των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν τη δεκαετία του '90 και αναμένεται να εξακολουθήσουν να επιτελούν τον ίδιο ρόλο και τον 21^ο αιώνα⁷⁸. Όσον αφορά την χρήση της μερικής απασχόλησης, επισημαίνεται ότι η σταδιακή αύξηση του μερικά απασχολούμενου

⁷⁶ Smith, V, 1997, 'New forms of work organization'

⁷⁷ Standing, G, 1999, 'Global labour flexibility-Seeking distributive justice'

⁷⁸ Smith, V, 1997, Kalleberg, A, 2001, Standing, G, 1999

εργατικού δυναμικού που καταγράφεται, αφορά σχεδόν εξολοκλήρου την κατηγορία των μη-εθελοντικά μερικά απασχολούμενων, γεγονός που σημαίνει ότι οι εργοδότες χρησιμοποιούν μερικά απασχολούμενους για να διατηρήσουν χαμηλά ή να περικόψουν τα μισθολογικά κόστη. Οι εργοδότες μετατρέπουν θέσεις πλήρους απασχόλησης σε μερική απασχόληση σαν μια στρατηγική μείωσης του κόστους της εργασίας και των επιδομάτων. Η τάση αυτή έχει επιπτώσεις στην κατά φύλο σύνθεση της μερικής απασχόλησης, διότι καθώς οι εργοδότες διαμορφώνουν περισσότερες θέσεις εργασίας σε βάση μερικής απασχόλησης, έχει αυξηθεί το ποσοστό των ακούσια μερικά απασχολούμενων, άρα και ο αριθμός των ανδρών οι οποίοι χωρίς την θέλησή τους εργάζονται μερικά, ακριβώς επειδή δεν μπόρεσαν να βρουν πλήρη απασχόληση.

Οι Abraham,K και Taylor,S⁷⁹, επιβεβαιώνουν την ραγδαία ανάπτυξη της απασχόλησης στις επιχειρήσεις οι οποίες παρέχουν υπηρεσίες προς άλλες επιχειρήσεις, γεγονός που το συνδέουν με την σύγχρονη τάση των εργοδοτών να αναθέτουν με συμβάσεις εκτός της επιχείρησης μια σειρά από υπηρεσίες, που εκτείνονται από υπηρεσίες ρουτίνας και χαμηλών δεξιοτήτων (π.χ. υπηρεσίες καθαρισμού και επιστασίας) έως και εξειδικευμένες υπηρεσίες (π.χ. υπηρεσίες δικτύωσης πληροφορικής τεχνολογίας, συντήρηση μηχανολογικού εξοπλισμού, υποστήριξη λογιστηρίου). Στην έρευνα, η οποία βασίστηκε στα στοιχεία της Αμερικάνικης Στατιστικής Υπηρεσίας για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις την περίοδο 1979-1986, εξετάζεται κατά πόσον συντρέχουν οι τρεις κυριότεροι λόγοι –που σύμφωνα με τις ερευνήτριες- καθοδηγούν τις επιχειρήσεις σε εξωτερική ανάθεση μέρους της επιχειρηματικής δραστηριότητας⁸⁰: Ο πρώτος αφορά τις επιχειρήσεις οι οποίες εφαρμόζουν πολιτικές υψηλών μισθών, και οι οποίες αποκτούν το πλεονέκτημα της μείωσης του κόστους εργασίας με την ανάθεση εκτός επιχείρησης εργασιών που απαιτούν χαμηλές δεξιότητες ή είναι περιφερειακού χαρακτήρα σε σχέση με την κύρια δραστηριότητα της επιχείρησης. Τα ευρήματα της έρευνας αποδεικνύουν με μεγάλη βεβαιότητα την ισχύ της υπόθεσης, εφόσον οι επιχειρήσεις ανέθεταν το σύνολο των υπηρεσιών επιστασίας, καθαρισμού κλπ. σε άλλες

⁷⁹ Abraham,K, Taylor,S, 1996, 'Firms' use of outside contractors: theory and evidence'

⁸⁰ η υπόθεση ελέγχθηκε για πέντε είδη υπηρεσιών: α)υπηρεσίες καθαρισμού, επιστασίας κλπ.(δηλ.που αφορούν χαμηλών δεξιοτήτων εργατικό δυναμικό), β)υπηρεσίες συντήρησης εξοπλισμού, γ) υπηρεσίες μηχανολογικής υποστήριξης (engineering and drafting services), δ)υπηρεσίες λογιστηρίου, ε) υπηρεσίες που σχετίζονται με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές

επιχειρήσεις. Ο δεύτερος λόγος αναφέρεται στην αντιμετώπιση των έκτακτων αναγκών του όγκου του προϊόντος ή των υπηρεσιών σε περιόδους αύξησης της ζήτησης για επιχειρήσεις με κυκλική ή εποχική δραστηριότητα, εφόσον η στρατηγική της εξωτερικής ανάθεσης της πλεονάζουσας εργασίας μειώνει αποτελεσματικά το κόστος παραγωγής. Τα αποτελέσματα από την έρευνα ήταν διττά, εφόσον υπήρξαν μαρτυρίες ότι οι επιχειρήσεις με κυκλική δραστηριότητα ανέθεταν λιγότερο με εξωτερικές συμβάσεις, μηχανολογική και σχεδιαστική εργασία, ενώ αντίθετως ανέθεταν προς τα έξω σχεδόν το σύνολο των λογιστικών υπηρεσιών. Ένας τρίτος λόγος για την εξωτερική ανάθεση δραστηριοτήτων είναι ο εξειδικευμένος εξοπλισμός ή οι εξειδικευμένες δεξιότητες (και οι οικονομίες κλίμακας που συνεπάγονται) τα οποία διαθέτει η συμβαλλόμενη εργολήπτρια εταιρεία, και τα οποία πιθανόν δεν διαθέτει η κεντρική επιχείρηση. Ως παράδειγμα αναφέρονται οι μικρού ή μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις για τις οποίες δεν είναι αποτελεσματικό από πλευράς κόστους να αναπτύσσουν π.χ. πλήρεις υπηρεσίες υποστήριξης ηλεκτρονικών υπολογιστών, και είναι προτιμότερο να αναθέτουν την υποστήριξη που απαιτεί πιο σύνθετες δεξιότητες σε εξειδικευμένες για αυτό τον σκοπό επιχειρήσεις. Στην περίπτωση αυτή, οι παράγοντες που υπαγορεύουν την εξωτερική ανάθεση των δραστηριοτήτων είναι παράγοντες που έχουν να κάνουν με τεχνολογική εξειδίκευση και λειτουργία οικονομιών κλίμακας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι οικονομίες κλίμακας ήταν ένας σημαντικός παράγοντας στην απόφαση της εξωτερικής ανάθεσης τεσσάρων από τις πέντε υπηρεσίες που ερευνήθηκαν, αλλά επισημάνθηκε ότι το είδος των υπηρεσιών για τις οποίες λειτουργεί ο παράγοντας, μπορεί να αντανάκλα την ιδιαίτερη φύση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας με τον οποίο σχετίζονται οι υπηρεσίες.

Στην έρευνα του Osterman, P⁸¹ – στην οποία αναφερθήκαμε εκτενέστερα πιο πάνω-, και η οποία διεξάχθηκε στις Αμερικάνικες επιχειρήσεις που απασχολούσαν από 50 άτομα και πάνω, η διερεύνηση αφορούσε δύο κατηγορίες έκτακτης απασχόλησης: την ύπαρξη προσωρινού προσωπικού το οποίο απασχολείται στον χώρο της επιχείρησης αλλά υπάγεται στην μισθοδοσία άλλου οργανισμού (αποτελεί δηλαδή προσωπικό που προέρχεται από τα γραφεία παροχής προσωρινής απασχόλησης), και την ύπαρξη στην μισθοδοσία της επιχείρησης έκτακτα απασχολούμενων, δηλαδή

⁸¹ Osterman, P, 2000, 'Work reorganization in an era of restructuring: trends in diffusion and effects on employee welfare'

εργαζομένων οι οποίοι συμπεριλαμβάνονταν στην μισθοδοσία της επιχείρησης αλλά θεωρούνταν έκτακτοι και στερούνταν όλα τα επίπεδα προστασίας της απασχόλησης τα οποία λάμβαναν οι κανονικά απασχολούμενοι. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι το ποσοστό των εργοδοτών οι οποίοι χρησιμοποιούσαν προσωρινά ή έκτακτα απασχολούμενους ήταν πολύ υψηλό, εφόσον στην έρευνα του 1997, το 50,1% των επιχειρήσεων απασχολούσαν προσωρινή εργασία και το 18,2% απασχολούσαν έκτακτα εργαζομένους. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις έκαναν κάποια χρήση έκτακτης εργασίας, το ποσοστό των προσωρινά ή έκτακτα απασχολούμενων δεν ήταν πολύ υψηλό σε σχέση με το συνολικό εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων. Στις επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούσαν προσωρινά ή έκτακτα απασχολούμενους (ή και τα δύο) οι προσωρινά απασχολούμενοι αντιστοιχούσαν στο 5,7% του συνόλου των απασχολούμενων, και οι έκτακτα απασχολούμενοι στο 13,5% αντιστοίχως. Επίσης, από την έρευνα αποδείχθηκε ότι οι επιχειρήσεις οι οποίες εφάρμοζαν πρακτικές υψηλής επίδοσης εργασιακή οργάνωση, εμφάνιζαν μικρότερους ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης στα διοικητικά επαγγέλματα, αποδεικνύοντας –κατά τον Osterman - την θεωρητική υπόθεση, ότι στο βαθμό που η εφαρμογή των οργανωτικών πρακτικών υψηλής επίδοσης εκχωρεί τη δυνατότητα της λήψης των αποφάσεων στους εργάτες της πρώτης γραμμής, αναμένεται μείωση της απασχόλησης στα διοικητικά επαγγέλματα⁸².

Στη δημοσίευσή της η Lautsch,B⁸³ αναφέρεται επίσης σε μια δραματική αύξηση της χρήσης των έκτακτα εργαζομένων από τις Αμερικάνικες επιχειρήσεις, όπου η απασχόληση μέσω των γραφείων ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης και μόνον, αυξήθηκε από 700.000 το 1985 σε 1,2 εκ. το 1995, αύξηση δηλαδή που ανέρχεται στο 71,4%. Αμφισβητώντας την άποψη ότι η έκτακτη εργασία έχει παρόμοιες επιπτώσεις για τους εργαζόμενους και τις επιχειρήσεις σε όλα τα οργανωτικά περιβάλλοντα, ή ότι οι τυχόν διαφορετικές επιπτώσεις οφείλονται στο επάγγελμα ή τα προσωπικά χαρακτηριστικά των έκτακτα εργαζομένων, η έρευνα της Lautsch διαπίστωσε

⁸² Επειδή όμως η έρευνα δεν εξέταζε το ενδεχόμενο της εξωτερικής ανάθεσης μέρους της παραγωγικής διαδικασίας από τις επιχειρήσεις, θα μπορούσε να σημαίνει την άλλη θεωρητική εκδοχή, ότι δηλαδή η διαδικασία του downsizing και outsourcing που συνοδεύει τις στρατηγικές αναδιάρθρωσης, επιφέρει πλήγμα στα διοικητικά επαγγέλματα στο εσωτερικό των επιχειρήσεων.

⁸³ Lautsch,B, 2002, 'Uncovering and explaining variance in the features and outcomes of contingent work'

συστηματικές διαφορές στην έκτακτη απασχόληση⁸⁴ σε διαφορετικά οργανωτικά περιβάλλοντα, οι οποίες οφειλόταν στις διαφορετικές στρατηγικές και της εφαρμοζόμενες πρακτικές της διοίκησης. Τα στοιχεία της έρευνας προήλθαν από δύο συγκριτικές μελέτες περιπτώσεων οι οποίες διεξήχθησαν το διάστημα 1996-97, και επέτρεψαν να αναπτυχθούν τέσσερα διαφορετικά μοντέλα διαχείρισης της έκτακτης εργασίας⁸⁵, τα οποία ενώ στο σύνολό τους χαρακτηρίζονταν από περιορισμένη ασφάλεια της απασχόλησης, ωστόσο διέφεραν συστηματικά ως προς τις πρακτικές που ακολουθούσαν γύρω από τον ορισμό του επαγγέλματος, τους κανόνες μισθοδοσίας, την ανάπτυξη προοπτικών (deployment through career ladders). Οι επιλογές των πρακτικών επηρεάζονταν από τους στόχους της διοίκησης για τις επιδόσεις ως προς το κόστος και την ευελιξία, την τεχνολογία και την παραγωγική διαδικασία, και σε μικρότερο βαθμό από το συσχετισμό δυνάμεων και τις πολιτικές της επιχείρησης. Και τα τέσσερα υποσυστήματα απέβλεπαν στην ενσωμάτωση των κανονικά και των έκτακτα εργαζομένων, και περιελάμβαναν αντισταθμίσματα τόσο για τις δύο κατηγορίες των εργαζομένων, όσο και για την επιχείρηση. Το μοντέλο της ολοκλήρωσης κατέγραψε καλύτερα αποτελέσματα σε σύγκριση με τα άλλα μοντέλα τόσο για τους έκτακτους όσο και τους κανονικούς εργαζόμενους, αλλά ακόμα και σε αυτό το μοντέλο οι αντιδράσεις των έκτακτα εργαζομένων ήταν διαφορετικές. Ενώ πολλοί από τους έκτακτα εργαζόμενους ήταν ικανοποιημένοι από την μεταχείριση και τις ευκαιρίες που τους προσφέρονταν για την απόκτηση δεξιοτήτων, θα προτιμούσαν ωστόσο σχεδόν στο σύνολό τους να είχαν κανονική απασχόληση. Για τους κανονικά εργαζόμενους το μοντέλο πρόσφερε προστασία και εργασιακή ασφάλεια, ωστόσο έρχονταν αντιμέτωποι με τις αντιδράσεις και τις συγκρούσεις που αναπτύσσονταν με τους έκτακτα εργαζόμενους. Όσον αφορά την διοίκηση, με το σύστημα της χρήσης έκτακτης εργασίας επιτύγχανε σημαντικούς στόχους επιδόσεων, ωστόσο έπρεπε να δαπανά πόρους και προς τις δύο κατευθύνσεις προκειμένου να εξασφαλίσει την αφοσίωση και των δύο ομάδων εργαζομένων. Στην έρευνα επίσης εξετάστηκε η τυχόν επίδραση άλλων επεξηγηματικών μεταβλητών, όπως είναι το επάγγελμα, το επίπεδο των δεξιοτήτων και το φύλο των έκτακτα εργαζομένων, όπου διαπιστώθηκε ότι οι παράγοντες αυτοί δεν επηρέαζαν τα εφαρμοζόμενα μοντέλα έκτακτης εργασίας. Στη μία επιχείρηση διαπιστώθηκε ότι κανονικά και έκτακτα

⁸⁴ Η έρευνα εστιάστηκε σε δύο μορφές έκτακτης εργασίας, την προσωρινή απασχόληση και την απασχόληση με σύμβαση (contract employment).

⁸⁵ Τέσσερα υποσυστήματα έκτακτης εργασίας: το ολοκληρωμένο (integration), εποχικό (seasonal), σε διαχωρισμό (separation), δύο-βαθμίδων (two-tier)

εργαζόμενοι σε φαινομενικά ίδια επαγγέλματα αντιμετωπίζονταν πολύ διαφορετικά και λάμβαναν διαφορετικές αμοιβές και επιδόματα. Σε άλλη μελέτη περίπτωσης διαπιστώθηκε ότι οι εργαζόμενοι σε ένα εύρος επαγγελμάτων και επιπέδου δεξιοτήτων –από τους χειρώνακτες εργάτες συναρμολόγησης χωρίς δεξιότητες έως τους έμπειρους μηχανικούς σχεδίου- όλοι αντιμετώπιζαν το ίδιο μοντέλο έκτακτης εργασίας. Σε τρίτη επιχείρηση, μελετήθηκε η περίπτωση ατόμων τα οποία είχαν εργαστεί σε πολλαπλά τμήματα της επιχείρησης τα οποία εφαρμόζαν διαφορετικά μοντέλα έκτακτης απασχόλησης, όπου διαπιστώθηκε ότι η ένταξη των ατόμων αυτών επηρεαζόταν περισσότερο από το είδος των συστημάτων απασχόλησης στο οποίο εντάσσονταν εκάστοτε, παρά από τα ατομικά τους χαρακτηριστικά όπως π.χ. το φύλο. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι παρόλο που ένα μεγαλύτερο δείγμα από μελέτες περιπτώσεων θα ήταν περισσότερο πλήρες για την εξαγωγή συμπερασμάτων, ωστόσο μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα ατομικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων δεν αποτελούσαν τον κυρίαρχο παράγοντα για την εξήγηση της ποικίλης χρήσης της έκτακτης εργασίας από τους εργοδότες, στην συγκεκριμένη έρευνα.

3. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ότι οι στρατηγικές ευελιξίας και οι επιπτώσεις τους στις διάφορες κατηγορίες του εργατικού δυναμικού δεν μπορούν να περιγράφονται με όρους πόλωσης, διότι το μοντέλο της ‘ευέλικτης επιχείρησης’ δεν είναι μονοσήμαντο είτε με την έννοια ενός προοδευτικού, ενισχυτικού και υψηλής απόδοσης και για τους δύο πόλους των εργασιακών σχέσεων μοντέλο, είτε με την ακριβώς αντίθετη έννοια, δηλαδή ενός μοντέλου καταναγκαστικού, περιοριστικού και χαμηλών επιδόσεων, διότι από την ανάλυση και τις εμπειρικές μαρτυρίες προκύπτει ότι στην πραγματικότητα οι δύο μορφές των στρατηγικών ευελιξίας είναι οργανικά συνδεδεμένες μεταξύ τους και όχι αλληλοϋπονομευόμενες, εφόσον οι επιχειρήσεις συνδυάζουν στοιχεία λειτουργικής και αριθμητικής ευελιξίας σε μια ποικιλία συνδυασμών και διευθετήσεων οι οποίες επηρεάζονται σημαντικά από το μέγεθος και το είδος της οικονομικής δραστηριότητας, και στοχεύουν στην αύξηση της

ανταγωνιστικότητας, τη μείωση του κόστους παραγωγής και τη βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος.

Ο συνδυασμός λειτουργικής και αριθμητικής ευελιξίας προκύπτει από τον ίδια την οργανωτική λογική του ευέλικτου συστήματος παραγωγής. Παρόλο που η ολοκλήρωση της εξειδικευμένης παραγωγής στα σύγχρονα ευέλικτα συστήματα παραγωγής συντελείται στην κεντρική επιχείρηση, προϋποθέτει ωστόσο κατάτμηση της παραγωγής σε στάδια και ανάθεση μέρους της σε εξωτερικές επιχειρήσεις προμηθευτών και υπεργολάβων. Επομένως, οι επιχειρήσεις αυτές αποτελούν ένα από τα βασικά δομικά στοιχεία της οργανωτικής ευελιξίας στην οποία στηρίζεται το νέο σύστημα της λιτής παραγωγής, διότι στις επιχειρήσεις αυτές μετατοπίζεται το ρίσκο της διαχείρισης των εξαρτημάτων και ενδιάμεσων υλικών, εφόσον τους ανατίθεται η παραγωγή των εξαρτημάτων ακριβώς τη στιγμή που χρειάζονται, και που είναι αμέσως μετά τη λήψη των παραγγελιών, συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στην προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης και τις τάσεις εξειδίκευσης του προϊόντος που προβλέπονται από το νέο τρόπο παραγωγής.

Και ενώ έχει τεκμηριωθεί ότι η εφαρμογή των ευέλικτων συστημάτων παραγωγής σε συνδυασμό με τις νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας αυξάνουν την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων που τα εφαρμόζουν, δεν υπάρχει συστηματική τεκμηρίωση για την ωφέλεια που αποκομίζουν οι εργαζόμενοι από τη συμμετοχή τους σε αυτά. Αυτό που αποδεικνύεται εμπειρικά είναι, ότι οι επιπτώσεις της συνδυασμένης εφαρμογής των δύο τύπων των ευελιξιών αυξάνει τον ανταγωνισμό στην τάξη των εργαζομένων, εφόσον εντάσσει έναν αυξανόμενο μικρότερο αριθμό εργαζομένων με ευνοϊκότερους όρους στην παραγωγική διαδικασία, ενώ αυξάνει τους διαφοροποιημένα δυσμενείς όρους ένταξης της πλειονότητας των εργαζομένων, και ταυτόχρονα προωθεί την εργασιακή ανασφάλεια και αβεβαιότητα του συνόλου.

Πράγματι, ακόμα και για τους εργαζόμενους του 'κέντρου' οι οποίοι απολαμβάνουν καλύτερες πληρωμές, επιδόματα, ευκαιρίες εκπαίδευσης-κατάρτισης, ανταποδοτικά οφέλη και μεγαλύτερο βαθμό ασφάλειας της απασχόλησης σε σύγκριση με τους 'περιφερειακά εργαζόμενους', δεν φαίνεται να έχουν πάντοτε εξασφαλισμένα τα πρόσθετα οφέλη που προκύπτουν από την αυξημένη προσπάθεια που καταβάλλουν για την προσαρμογή και αυξημένη συμμετοχή τους στα προηγμένα τεχνολογικά συστήματα της ευέλικτης παραγωγής, είτε με τη μορφή της απόκτησης πολλαπλών

δεξιότητων με τη συνεχή εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, και εναλλαγή στις θέσεις εργασίας (στην περίπτωση που η οργάνωση της παραγωγής επιφέρει πολυειδίκευση), της υπευθυνότητας και αφοσίωσης στους στρατηγικούς στόχους της επιχείρησης, είτε με τη μορφή της εντατικοποίησης της εργασίας τους (στην περίπτωση που η παραγωγική διαδικασία και η χρήση της τεχνολογίας επιφέρει αποειδίκευση). Ενώ η ενίσχυση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων του κέντρου είναι αμφισβητήσιμη, η εισαγωγή των ευέλικτων συστημάτων και των νέων οργανωτικών πρακτικών, έχει αποδειχθεί ότι πολλές φορές συνοδεύτηκε με απολύσεις και μείωση των πραγματικών μισθών των κεντρικά εργαζομένων. Επίσης δεν έχει τεκμηριωθεί εμπειρικά, κατά πόσον η εφαρμογή των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας που συνοδεύει τα ευέλικτα παραγωγικά συστήματα γίνεται με τη συναινετική στάση των εργαζομένων ή απλά βασίζεται στην έκβαση του συσχετισμού των δυνάμεων στο επίπεδο της παραγωγής που την τρέχουσα περίοδο κλίνει συντριπτικά υπέρ των εργοδοτών, ενώ έχει διαπιστωθεί ότι τα συστήματα του αποκεντρωμένου ελέγχου που στα πλαίσια του μοντέλου συνοδεύουν την εφαρμογή των λειτουργικών ευελξιών, στην πράξη αναπαράγουν τα στοιχεία ιεραρχίας των παραδοσιακών συστημάτων ελέγχου αλλά σε νέες εκδοχές και με έμμεσο τρόπο, διότι εισάγουν άμεσους και έμμεσους μηχανισμούς παρακολούθησης και αξιολόγησης σε όλα τα κλιμάκια της οργανωτικής ιεραρχίας: από τον έλεγχο και την εποπτεία που ασκούν οι διευθύνοντες και τα μέλη των συμμετεχόντων στις ομάδες εργασίας και τις νέες πρακτικές οργάνωσης των εργασιακών ροών, τα τεχνολογικά συστήματα ελέγχου των επιδόσεων όλης της κλίμακας των εργαζομένων, μέχρι την υποβολή της πρακτικής του αυτοελέγχου, τον απολογισμό και την αξιολόγηση των επιδόσεων του καθενός εργαζόμενου από τον εαυτό του.

Από την άλλη μεριά, καταγράφεται μια σαφής τάση διεύρυνσης των 'περιφερειακά' εργαζομένων με έκτακτες μορφές απασχόλησης, οι οποίοι τυπικά αμείβονται με χαμηλούς μισθούς, χωρίς επιδόματα και ασκούν χαμηλόν δεξιότητων επαγγέλματα με ελάχιστες ευκαιρίες για επαγγελματική κατάρτιση, διεύρυνση των δεξιοτήτων και αναβάθμιση της εργασίας τους, αλλά στην πράξη δεν αποτελούν μια ομοιογενή κατηγορία, διότι οι διάφορες κατηγορίες των έκτακτα απασχολούμενων (προσωρινά, μερικά, με σύμβαση απασχολούμενοι, εξωτερικά εργαζόμενοι και υπεργολάβοι) εντάσσονται με διαφορετικούς όρους στα διάφορα οργανωτικά συστήματα, οι οποίοι εξαρτώνται από τις διαφορετικές στρατηγικές και τις εφαρμοζόμενες πρακτικές της

διοίκησης των επιχειρήσεων σε ζητήματα κόστους και ευελιξίας, εφαρμοζόμενης τεχνολογίας και παραγωγικής διαδικασίας. Παρόλα αυτά, η σημαντική ανασφάλεια και αβεβαιότητα της απασχόλησης αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό για όλες τις κατηγορίες των έκτακτα απασχολούμενων.

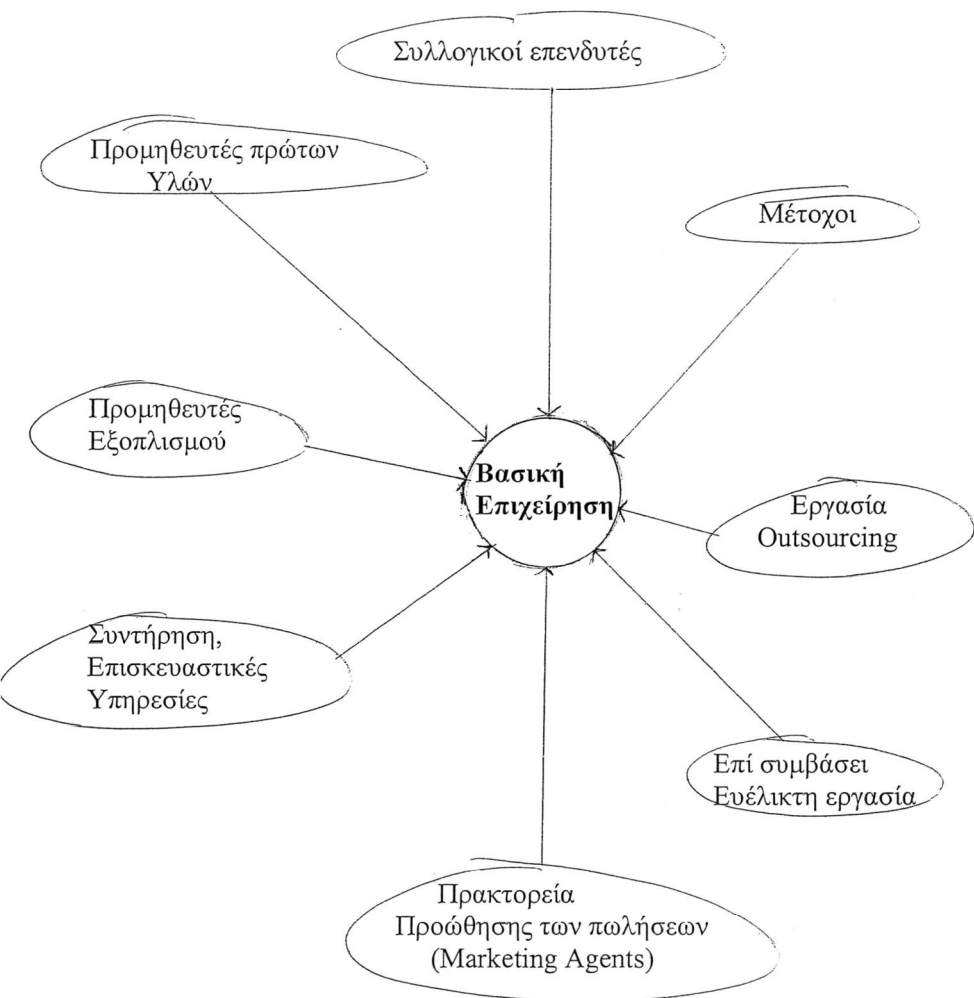
Από το πλαίσιο της ανάλυσης του παρόντος κεφαλαίου, προκύπτει ότι η έκταση και η πολυμορφία των κατηγοριών των έκτακτων μορφών απασχόλησης διευρύνεται, καθώς αυξάνεται η ευχέρεια των επιχειρήσεων στον συνδυασμό λειτουργικής (εσωτερικά) και αριθμητικής (εξωτερικά) ευελιξίας, με την εξωτερίκευση του εργασιακού κόστους και του επιχειρηματικού ρίσκου στις μικρότερες επιχειρήσεις των παραγωγικών δικτύων για ένα μεγάλο φάσμα επαγγελματιών, και από εκεί, στις διευρυνόμενες τάξεις των έκτακτα απασχολούμενων.

Η ανάλυση του μοντέλου της οργανωτικής ευελιξίας συνεπάγεται την ιεράρχηση και τον καταμερισμό εργασίας και προστιθέμενης αξίας μεταξύ των επιχειρήσεων, ένα είδος στρωματοποίησης της θέσης των επιχειρήσεων στο παραγωγικό σύστημα, συγκλίνοντας με το συμπέρασμα της ανάλυσης του προηγούμενου κεφαλαίου, σύμφωνα με το οποίο οι επιχειρήσεις ανταγωνίζονται στην απόκτηση συγκριτικού πλεονεκτήματος που θα τους εντάξει με ευνοϊκότερους όρους στα αλληπάλληλα στρώματα των επιχειρήσεων στο εσωτερικό των παραγωγικών δικτύων, όπως αυτά περιλαμβάνονται στο λειτουργικά ολοκληρωμένο σύστημα των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων.

Η ιεράρχηση του λειτουργικού ρόλου των επιχειρήσεων συνδέεται με τη διαφοροποίηση της ποιότητας της απασχόλησης σε ένα συρρικνούμενο 'κέντρο' και μια διευρυνόμενη και ανομοιογενή 'περιφέρεια', ενώ ταυτόχρονα η διεύρυνση των κατηγοριών των έκτακτων μορφών της απασχόλησης αποτελεί θεμελιώδη διαδικασία επίτευξης ευελιξίας για τις μεγάλες και ηγετικές επιχειρήσεις, οι οποίες διαχειρίζονται την αστάθεια και αβεβαιότητα που προκύπτει από το ανταγωνιστικό και απρόβλεπτο περιβάλλον των παγκόσμιων αγορών, με την μετάθεση του κόστους και του ρίσκου σε μικρότερου μεγέθους επιχειρήσεις και από εκεί, με τη διάχυση των πρακτικών επισφαλούς απασχόλησης, στην διευρυνόμενη κατηγορία των περιφερειακών ή έκτακτα εργαζομένων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πηγή: Standing,G: Η ευελιξία της Οργάνωσης της παραγωγής-
Οι αλυσίδες παραγωγής σχηματικά

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

1. Η Μεθοδολογία

Στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας με στόχο την διερεύνηση της ισχύος των υποθέσεων της μελέτης και την επιβεβαίωση του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο βασίστηκε, επιχειρήθηκε να εξεταστεί ο βαθμός ανάπτυξης και ο τρόπος άρθρωσης της οργανωτικής ευελιξίας που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις, σε συσχετισμό με την ένταση του ανταγωνισμού που οι ίδιες θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν στις αγορές τις οποίες απευθύνονται, σε δύο από τους αντιπροσωπευτικότερους κλάδους των διαφορετικών τύπων παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων¹. Εξετάσαμε έτσι τον κλάδο του ενδύματος, ο οποίος θεωρείται από τους αντιπροσωπευτικότερους κλάδους που αναπτύσσονται στο πλαίσιο των αλυσίδων που καθοδηγούνται από τις μεγάλες επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου, και τον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας, που αποτελεί έναν από τους αντιπροσωπευτικότερους κλάδους που αναπτύσσονται στο πλαίσιο των εμπορευματικών αλυσίδων στις οποίες ηγεμονικό ρόλο παίζουν οι μεγάλες επιχειρήσεις παραγωγού.

Για τον σκοπό αυτό, συντάχθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο απευθύνουμε στις είκοσι μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κάθε κλάδου², με βάση τον κατάλογο που διαθέτει η ICAP, στον οποίο οι επιχειρήσεις κατατάσσονται κατά φθίνουσα τάξη μεγέθους, με κριτήριο το ενεργητικό τους κεφάλαιο.

Στον κλάδο του ενδύματος ανταποκρίθηκαν δέκα από τις είκοσι μεγαλύτερες επιχειρήσεις, ενώ κρίναμε σκόπιμο να διερευνήσουμε έναν ακόμα κλάδο ο οποίος ανήκει στον ίδιο τύπο εμπορευματικών αλυσίδων -των καθοδηγούμενων δηλαδή από τις μεγάλες επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου-, τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, στον οποίο αποκρίθηκαν έντεκα από τις είκοσι μεγαλύτερες επιχειρήσεις του

¹ Τον τρόπο οργάνωσης και δομή λειτουργίας των οποίων αναπτύξαμε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

² Συγκεκριμένα απευθυνόταν στον υπεύθυνο παραγωγής των επιχειρήσεων.

κλάδου³. Επιπλέον, πραγματοποιήσαμε συνέντευξη με τον Πρόεδρο της Ομοσπονδίας Κλωστοϋφαντουργίας, Ιματισμού και Δέρματος, με σκοπό να συνεκτιμηθούν οι απόψεις και οι εμπειρίες της Ομοσπονδίας ως προς τα ζητήματα που διερευνούμε, ιδιαίτερα σε μια περίοδο κρίσης όπως η τρέχουσα, όπου ο αριθμός των επιχειρήσεων οι οποίες προβαίνουν σε παύση της λειτουργίας τους εξαιτίας των ανταγωνιστικών πιέσεων που δέχονται, είναι μεγάλος.

Όσον αφορά τον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας, η ανταπόκριση των επιχειρήσεων ήταν μικρή⁴, δεδομένου ότι οι επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται κυρίως στον χώρο της εμπορίας⁵, συνδυάζοντας συνήθως μικρής κλίμακας παραγωγική δραστηριότητα, με την εισαγωγή και το εμπόριο υλικών και ανταλλακτικών, αυτοκινήτων, φορτηγών και λεωφορείων.

Ωστόσο, υπάρχουν και επιχειρήσεις⁶ οι οποίες δραστηριοποιούνται στην συναρμολόγηση βαρέων οχημάτων. Σύμφωνα με το ιστορικό εξέλιξης του κλάδου, η μόνη πραγματικά μεγάλη μονάδα συναρμολόγησης αυτοκινήτου λειτούργησε στη χώρα τη δεκαετία του '80⁷. Η επιχείρηση αυτή συναρμολογούσε επιβατικά και ελαφρά φορτηγά αυτοκίνητα της Ιαπωνικής NISSAN για λογαριασμό τοπικού αν/πυροσώπου, αλλά δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στην κλιμάκωση του ανταγωνισμού την δεκαετία του '90⁸, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε παύση της λειτουργίας της στο τέλος της δεκαετίας.

Επειδή η εν λόγω επιχείρηση αποτέλεσε την μοναδική μεγάλης κλίμακας μονάδα συναρμολόγησης αυτοκινήτου που επιχειρήθηκε να αναπτυχθεί ποτέ στην Χώρα, την αντιμετωπίσαμε ως ένα είδος μελέτης περίπτωσης, αξιοποιώντας τα αποτελέσματα μελετών που διενεργήθηκαν στο παρελθόν για την επιχείρηση⁹, καθώς επίσης και πληροφορίες που αποκομίσαμε από την συνέντευξη που διενεργήσαμε με τον τότε Πρόεδρο της μονάδας συναρμολόγησης, ο οποίος εξακολουθεί να ελέγχει σήμερα το

³ Μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται δύο από τους τρεις μεγάλους ομίλους, οι οποίοι συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας του κλάδου, με τάσεις περαιτέρω συγκεντροποίησης.

⁴ Απάντησαν τέσσερις επιχειρήσεις, οι οποίες ωστόσο συγκαταλέγονται ανάμεσα στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου (συγκεκριμένα οι δύο από αυτές αποτελούν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις στο σύνολο επιχειρήσεων του κλάδου).

⁵ Και επομένως, εκ των πραγμάτων δεν μπορούσαν να αποκριθούν σε ένα μεγάλο μέρος του ερωτηματολογίου.

⁶ Πρόκειται για τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου.

⁷ Προκαλώντας γύρω από την παραγωγική της δραστηριότητα, τη δορυφορική λειτουργία μικρότερων επιχειρήσεων.

⁸ Με την άρση του ισχυρού καθεστώτος προστατευτισμού και την απελευθέρωση του εμπορίου.

⁹ Ραγκούσης, Α, 1998, 2003

εκτεταμένο εμπορικό δίκτυο που διαθέτει ως εμπορικός αντιπρόσωπος των εισαγόμενων Ιαπωνικών αυτοκινήτων στην Χώρα.

Παράλληλα, αξιοποιήσαμε το διαθέσιμο υλικό από τις μελέτες που έχουν κατά καιρούς διεξαχθεί για τους κλάδους, ώστε να γνωρίζουμε τα γενικά χαρακτηριστικά και το ιστορικό ανάπτυξής τους στη Χώρα, που θα μας επιτρέψουν να συνάγουμε με μεγαλύτερη επιτυχία τον τρόπο ένταξης και λειτουργίας τους στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο σύστημα παραγωγής.

Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε πέντε βασικές θεματικές ενότητες σε ζητήματα: α) εταιρικών διασυνδέσεων της επιχείρησης (συμμετοχές σε δίκτυα και μεταβολές, συγχωνεύσεις, εξαγορές, αναθέσεις ή πραγματοποίηση υπεργολαβιών), β) είδος των αγορών στις οποίες συμμετέχουν οι επιχειρήσεις, γ) ένταξης νέων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας, χρήσης καινοτομικών δραστηριοτήτων, έρευνας και ανάπτυξης, δ) χρήση αριθμητικών ευελιξιών εντός της επιχείρησης (μερικής και προσωρινής απασχόλησης, χρήση υπερωριών), και ε) οργάνωσης της εργασίας (χρήση ομάδων εργασίας, job rotation), εκμάθηση νέων δεξιοτήτων.

Αρχικά, το ερωτηματολόγιο ήταν διευρυμένο, περιλαμβάνοντας ένα λεπτομερέστερο αριθμό ερωτήσεων ανά θεματική ενότητα (διερευνώντας για παράδειγμα τους λόγους χρήσης αριθμητικών ευελιξιών, την ύπαρξη αντισταθμιστικών ωφελιμάτων από την χρήση των ομάδων εργασίας και εναλλαγής των εργαζομένων σε διαφορετικές θέσεις εργασίας, το βαθμό αποκέντρωσης της λήψης των αποφάσεων σε ζητήματα παραγωγής για το προσωπικό σε ατομικό επίπεδο και επίπεδο ομάδων εργασίας, καθώς και μια σειρά αξιολογήσεις που αφορούσαν την ποιότητα της εργασίας (χρήση πολυδύναμης εργασίας για ένα εύρος διαφορετικών αρμοδιοτήτων, επίπεδο κατάρτισης και δεξιοτήτων, εξάρτηση ή μη από την τεχνολογία), και την επίδραση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης καθώς και των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας (ομάδες εργασίας, job rotation) στην παραγωγικότητα, ανταγωνιστικότητα και καινοτομική δραστηριότητα της επιχείρησης.

Επειδή η ανταπόκριση των επιχειρήσεων στο αρχικό-διευρυμένο ερωτηματολόγιο ήταν πολύ περιορισμένη (απάντησαν μόνο πέντε από τις μεγαλύτερες και πλέον επώνυμες επιχειρήσεις), αναγκαστήκαμε να το περιορίσουμε στις βασικότερες ερωτήσεις κατά ενότητα, ενώ τα αποτελέσματα του διευρυμένου ερωτηματολογίου

από όσες επιχειρήσεις το απήντησαν, ελήφθησαν συμπληρωματικά υπόψη, στα συμπεράσματα ανάλυσης των αποτελεσμάτων της έρευνας.

2. Χαρακτηριστικά του κλάδου - Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο του Ενδύματος

2.1 Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου

Η βιομηχανία του κλάδου του έτοιμου ενδύματος, είναι μία από τις πλέον παραδοσιακές βιομηχανίες στη Χώρα¹⁰, εντάσσεται στον γενικότερο κλάδο της Ένδυσης-Υπόδησης, και περιλαμβάνει μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων: ραπτική ανδρικών, γυναικείων και παιδικών εξωτερικών ενδυμάτων, ραπτική ενδυμάτων από αδιάβροχα υφάσματα πλαστικών και δέρματος, ραπτική ενδυμάτων και διαφόρων ειδών ενδυμασίας από γουναρικά, ραπτική ειδικών εξωτερικών ενδυμάτων, ραπτική εσωρούχων, κατασκευή ζωνών και επιδέσμων, την πλοιοποιία και την κατασκευή διαφόρων εξαρτημάτων ενδυμασίας.

Το προϊόν της ένδυσης, διακρίνεται σε:

ενδύματα ανδρικά, γυναικεία και παιδικά,

Ός προς την ενδυματολογία, σε εξωτερικά ενδύματα και εσώρουχα,

Ός προς την χρήση της πρώτης ύλης, σε υφασμάτινα ενδύματα και πλεκτά, και

Ός προς την ποιότητα, σε ενδύματα χαμηλής, μέσης και υψηλής ποιότητας.

Ο κλάδος ανέκαθεν διακρινόταν για τον εξαγωγικό του προσανατολισμό, με σημαντική συμμετοχή στο παραγόμενο προϊόν και την ακαθάριστη αξία παραγωγής της βιομηχανίας (με 6,70% και 5,73% αντιστοίχως για το 1993¹¹), όπως επίσης και στον αριθμό καταστημάτων και απασχολουμένων του τομέα¹².

¹⁰ Μαζί με τον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας.

¹¹ IOBE, 1996, (Πιν.1)

¹² Σύμφωνα με την τελευταία Απογραφή της Βιομηχανίας της ΕΣΥΕ (1988), ο κλάδος της ένδυσης διέθετε 16.126 επιχειρήσεις που αντιπροσώπευαν το 11,4% του συνόλου των επιχειρήσεων στη μεταποίηση, και απασχολούσε 92.974 άτομα που αντιστοιχούσαν στο 13,7% του συνόλου απασχολούμενων στη μεταποίηση, ενώ διέθετε μόλις το 1,6% της συνολικής εγκατεστημένης ισχύος του τομέα (διότι πρόκειται για κατεξοχήν κλάδο εντάσεως εργασίας). Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Ετήσιας Βιομηχανικής Έρευνας της ΕΣΥΕ για το 2002, ο κλάδος της ένδυσης αποτελείται από 338 επιχειρήσεις, με μέση ετήσια απασχόληση 14.668 εργαζομένων, οι οποίοι αποτελούν το 6,4% του συνόλου απασχολούμενων στη βιομηχανία. Το ποσοστό συμμετοχής του κλάδου στις ακαθάριστες επενδύσεις της βιομηχανίας αντιστοιχούσε στο 1,8%, και στην ακαθάριστη αξία παραγωγής στο 3,1%. (Τα στοιχεία των Απογραφών της Βιομηχανίας και των Ετήσιων Βιομηχανικών Ερευνών της ΕΣΥΕ δεν είναι συγκρίσιμα, διότι στην Ετήσια

Τα περισσότερα στάδια παραγωγής είναι εντάσεως εργασίας, με τη χρήση εργατικού δυναμικού που στην συντριπτική του πλειοψηφία αποτελείται από γυναίκες, οι οποίες απασχολούνται τόσο στις εργοστασιακές εγκαταστάσεις όσο και με εργασία φασόν κατ'οίκον, μέσα από τα εκτεταμένα δίκτυα υπεργολαβιών που λειτουργούν στον κλάδο, εφόσον τα στάδια της παραγωγής ή ορισμένα από αυτά ανατίθενται με το σύστημα της υπεργολαβίας σε εξειδικευμένες μονάδες του εσωτερικού ή του εξωτερικού¹³.

Η διαδικασία της παραγωγής αποτελείται από τέσσερις βασικές φάσεις:

- Τον σχεδιασμό (πρόβλεψη της αγοράς, σχεδιασμό προϊόντος, style, δημιουργία μόδας, πρωτοτυπία)
- Την ανάπτυξη του προϊόντος (επιλογή πρώτης ύλης, είδος ίνας, δημιουργία δείγματος και σχεδιασμό κοπής)
- Την παραγωγή (κοπή, ραφή και πρέσα)
- Τη διάθεση (αποθήκευση και διανομή)

Η επιλογή του υφάσματος που αποτελεί την βασική πρώτη ύλη, επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση του τελικού προϊόντος, τόσο για το σχεδιαστή όσο και τον κατασκευαστή του έτοιμου ενδύματος, εφόσον οι κυμάνσεις της ποιότητας και της τιμής του αποτελούν σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της τελικής τιμής και της ποιότητας του παραγόμενου ενδύματος.

Ο σχεδιασμός του προϊόντος, η αναπαραγωγή, η κοπή και η τοποθέτηση του πατρών γίνονται με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή, ενώ η εξέλιξη των βασικών φάσεων της παραγωγής έχει ως εξής: Το ύφασμα, το οποίο παραλαμβάνεται από το υφαντήριο, μεταφέρεται στο ανοικτικό μηχάνημα όπου και κόβεται με ή χωρίς την χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. Στη συνέχεια ακολουθεί το στάδιο της ραφής, στο οποίο δεν έχουν σημειωθεί σημαντικές μεταβολές στην τεχνολογία, αλλά περιορισμένης έκτασης αυτοματισμοί¹⁴. Ακολουθεί το φινίρισμα το οποίο περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως η τοποθέτηση των κουμπιών, το άνοιγμα κουμπότρυπων κ.ο.κ., και το σιδέρωμα το οποίο γίνεται με κοινό σίδερο ή πρέσα. Στη

Βιομηχανική Έρευνα, κατόπιν της οδηγίας της Eurostat το 2001, καταγράφονται μόνο οι επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα, ενώ στις Απογραφές της Βιομηχανίας συγκαταλέγονταν και οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν λιγότερους από 10 εργαζομένους.

¹³ Τα τελευταία χρόνια κυρίως σε αυτές, λόγω του ιδιαίτερα χαμηλού εργατικού κόστους που ισχύει για τις χώρες αυτές (Βουλγαρία, Ρουμανία, Σκόπια, Αλβανία, αλλά και Τουρκία, Τυνησία και χώρες της Άπω Ανατολής), όπως έδειξε και η έρευνά μας και θα αναφερθούμε πιο κάτω.

¹⁴ Ακριβώς επειδή το στάδιο της ραφής είναι εργατοβόρο, αποτελεί και το στάδιο που κατ'εξοχήν ανατίθεται με υπεργολαβίες στο εξωτερικό, όπου το κόστος της εργασίας είναι ασύγκριτα χαμηλότερο, όπως διαπιστώθηκε και μέσα από την έρευνα που διεξαγάμε.

συνέχεια διενεργείται ο ποιοτικός έλεγχος του προϊόντος και τέλος η συσκευασία η οποία μπορεί να γίνει με το χέρι ή με τη χρήση μηχανήματος, και η αποθήκευση του προϊόντος.

Το στάδιο της ραφής απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού (ποικίλει από 65-80%), και ακολουθεί το στάδιο του σιδερώματος (από 13-22%) και το στάδιο της κοπής (από 5-12%)¹⁵. Στα στάδια της κοπής-ραφής απασχολούνται σχεδόν κατά αποκλειστικότητα γυναίκες, ενώ οι άνδρες απασχολούνται κυρίως στην πρέσα. Στο σχεδιασμό του προϊόντος, την αναπαραγωγή, κοπή και τοποθέτηση του πατρών, οι απασχολούμενοι είναι κυρίως απόφοιτοι των ΤΕΙ, ενώ στα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας της κοπής, ραφής, του φινιρίσματος του ποιοτικού ελέγχου και της συσκευασίας, οι απασχολούμενοι είναι κυρίως εμπειρικοί εργάτες.

Ο κλάδος αρχικά χαρακτηριζόταν από αυτόνομες/ ανεξάρτητες μικρομεσαίες μονάδες, οι οποίες προμήθευαν διαφορετικά τμήματα της αγοράς, χωρίς να αναπτύσσονται μεταξύ τους σχέσεις ανταγωνισμού¹⁶. Η οικονομική άνθηση των δεκαετιών του '60 και '70 επέφερε την διεύρυνση της εγχώριας αγοράς και μια έντονη τάση ενοποίησης που αποτέλεσε τη βάση για την δημιουργία οικονομιών κλίμακας, συνολικά ένα μετασχηματισμό που ευνοούσε την αναδιάρθρωση των μεγάλων επιχειρήσεων, η οποία ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο με την εγκατάσταση των πολυεθνικών τη δεκαετία του '70¹⁷, και στην οποία συνετέλεσε το ευνοϊκό χρηματοδοτικό πλαίσιο των κρατικών κινήτρων και επιχορηγήσεων. Οι μικρού μεγέθους επιχειρήσεις σημείωσαν πτώση, ενώ οι μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις αύξησαν την συμμετοχή τους τόσο στο σύνολο των καταστημάτων όσο και της απασχόλησης του κλάδου, χωρίς ωστόσο να μεταβληθούν οι συσχετισμοί, εφόσον η συμμετοχή της μικρής βιομηχανίας στον κλάδο εξακολουθούσε να παραμένει υψηλή¹⁸. Σε αυτή την περίοδο (δεκαετία του '70), ο κλάδος του ενδύματος αποτέλεσε παράδειγμα ανάπτυξης κλάδου που βασίστηκε στις εξαγωγές, οι οποίες κατευθύνονταν κυρίως προς τις χώρες της Ευρώπης (85% των εξαγωγών) και ιδιαίτερα την Γερμανία. Οι πρώτες ύλες προέρχονταν κυρίως από την εγχώρια

¹⁵ IOBE,EBEA, 1997.

¹⁶ Λυμπεράκη,Α, 1991

¹⁷ Λυμπεράκη,Α, 1991, IOBE-EBEA, 1997, Κανκαλάς,Γ.

¹⁸ Η συμμετοχή των επιχειρήσεων που απασχολούσαν περισσότερα από 50 άτομα στο σύνολο της απασχόλησης του κλάδου αυξήθηκε από 5,8% το 1963 σε 29,4% το 1983, παρόλα αυτά οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν έως 9 άτομα, το 1983 συγκέντρωναν το 43% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου, ενώ και οι επιχειρήσεις των 10-49 ατόμων συγκέντρωναν το 27,6%.

υφαντουργία, ενώ οι υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις βασίστηκαν κυρίως στα χαμηλά ημερομίσθια και το χαμηλό κόστος παραγωγής¹⁹. Η αδυναμία ανάπτυξης σχεδίου²⁰ και η έλλειψη καινοτομίας, αποτέλεσαν βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγής ενδυμάτων, ενώ εκτός από το χαμηλό κόστος της εργασίας, στην ανάπτυξη του κλάδου συνετέλεσε και το χαμηλό κόστος εισόδου για τους παραγωγούς ενδυμάτων, λόγω της χρήσης της σχετικά απλής τεχνολογίας παραγωγής.

Επιπλέον, η ανάπτυξη, πέρα από τις εξαγωγές, βασίστηκε και στον ισχυρό δασμολογικό προστατευτισμό της εγχώριας αγοράς, που παρέμεινε υψηλός μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Οι επιχειρήσεις χωροταξικά εμφάνιζαν²¹ υψηλή συγκέντρωση στα αστικά κέντρα, κυρίως στην ευρύτερη περιοχή Πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης (ευρύτερα τις Περιφέρειες Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας), όπου στα τέλη της δεκαετίας του '80 συγκέντρωναν το 80% του συνόλου των μονάδων του κλάδου²², ενώ σημαντικό τμήμα (9%) συγκεντρωνόταν και στην περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης²³. Η συγκέντρωση αυτή οφειλόταν στην εύκολη πρόσβαση στις περιοχές, σε εργατικό δυναμικό, πρώτες ύλες, εξειδικευμένες μονάδες ανάθεσης υπεργολαβιών, και αγορές τελικών προϊόντων. Την παραγωγή των μεγάλων εξαγωγικών επιχειρήσεων υποστήριζε μεγάλος αριθμός μικρομεσαίων επιχειρήσεων που ενσωματώνονταν σε ένα εκτεταμένο δίκτυο υπεργολαβιών, αναπτύσσοντας έτσι ισχυρούς λειτουργικούς δεσμούς συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων διαφόρων μεγεθών, σε ένα είδος τοπικής ολοκλήρωσης της παραγωγής²⁴. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, ο μέσος όρος απασχολούμενων ανά επιχείρηση αυξήθηκε, ωστόσο 'η βιομηχανία του ενδύματος παρέμεινε μια τυπική αποκεντρωμένη βιομηχανία, της οποίας η ανάπτυξη ήταν στενά συνυφασμένη με την αυξανόμενη συγκέντρωση της παραγωγής σε μεγάλες μονάδες'²⁵.

Από τις αρχές όμως της δεκαετίας του '80, ο κλάδος παρουσίασε επιβράδυνση της εξαγωγικής του επέκτασης με ταυτόχρονη επιτάχυνση της διείσδυσης των εισαγωγών

¹⁹ Λυμπεράκη,Α, 1991, IOBE-EBEA, 1997, Χατζημιχάλης,Κ – Βαΐου,Ν, 1987.

²⁰ Σε μεγάλο βαθμό οφειλόταν και στην έλλειψη ανάπτυξης των κατάλληλων υποστηρικτικών θεσμικών μηχανισμών από το κράτος.

²¹ Και εξακολουθούν να εμφανίζουν

²² IOBE-EBEA, 1997

²³ κυρίως λόγω της σημαντικής επίδρασης που ασκούσε το ιδιαίτερα ευνοϊκό πλαίσιο των χρηματοδοτικών κινήτρων εγκατάστασης των επιχειρήσεων στην περιοχή, αλλά και το χαμηλό κόστος της εργασίας.

²⁴ Λυμπεράκη,Α, 1991, IOBE-EBEA, 1997, Χατζημιχάλης,Κ – Βαΐου,Ν, 1987.

²⁵ Σταθάκης 1983, στο Λυμπεράκη,Α,1991.

στην εγχώρια αγορά²⁶, εξελίξεις ενδεικτικές της απώλειας ανταγωνιστικότητας σε ένα όλο και διευρυνόμενο καθεστώς αγορών. Τα προβλήματα εντάθηκαν με την σταδιακή κατάργηση των εξαγωγικών επιδοτήσεων, και του προστατευτικού δασμολογικού καθεστώτος, σαν συνέπεια της παγκοσμιοποίησης των αγορών και της σταδιακής προσαρμογής του κλάδου του ενδύματος και της κλωστοϋφαντουργίας, στην φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου, που ξεκίνησε από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και οριστικοποιήθηκε το 1994, με την υπογραφή της τελικής συμφωνίας²⁷ και την ίδρυση του νέου Οργανισμού Παγκόσμιου Εμπορίου, η οποία όριζε την σταδιακή άρση των περιοριστικών πολιτικών εμπορίου και την προσαρμογή τους στους γενικούς κανόνες της GATT²⁸ μέχρι το 2005.

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τις αθρόες εισαγωγές έτοιμων ενδυμάτων από τις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους και ιδιαίτερα την Κίνα²⁹, ενώ η αναζήτηση χαμηλότερου εργατικού κόστους³⁰ από τις Ελληνικές επιχειρήσεις, είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο και την μετεγκατάσταση ή την επέκταση της παραγωγικής δραστηριότητας σε χώρες των Βαλκανίων και της Άπω Ανατολής, με άμεσο αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του αριθμού των ντόπιων απασχολούμενων τόσο στις εργοστασιακές εγκαταστάσεις όσο και στα υπεργολαβικά δίκτυα του φασόν, εφόσον μεγάλο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας³¹ ανατίθεται πλέον με υπεργολαβίες σε μονάδες και δίκτυα του εξωτερικού, όπου το εργατικό κόστος είναι ασύγκριτα χαμηλότερο για τους Έλληνες παραγωγούς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ετήσιας Βιομηχανικής Έρευνας της ΕΣΥΕ, η μέση ετήσια απασχόληση στο κλάδο σημείωσε μείωση κατά την περίοδο 1994-2002, με ετήσιο ρυθμό 9,2%.

Παρόλα αυτά, ο κλάδος της ένδυσης αποτελεί τον μοναδικό κλάδο στο σύνολο της εγχώριας βιομηχανίας, που παρουσιάζει πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο την περίοδο 1995-2003³². Στη θετική πορεία του κλάδου, σημαντική είναι η συμβολή της υιοθέτησης από τις επιχειρήσεις, του συστήματος της παθητικής τελειοποίησης,

²⁶ IOBE-EBEA, 1997, Λυμπεράκη, Α, 1991.

²⁷ Στην επιτροπή διαπραγματεύσεων που έμεινε γνωστή ως ο 'γύρος της Ουρουγουάης' στο Μαράκες στις 15 Απριλίου του 1994.

²⁸ Συμφωνία που ορίζει την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο.

²⁹ Η ίδρυση Κινέζικων εμπορικών καταστημάτων έχει κατακλύσει την Ελληνική αλλά και την Ευρωπαϊκή αγορά.

³⁰ Εφόσον ο κλάδος είναι εντάσεως εργασίας, το κόστος της εργασίας συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του τελικού κόστους του προϊόντος.

³¹ Ιδιαίτερα το εργατοβόρο στάδιο της κοπής-ραφής.

³² Τάσεις-Η Ελληνική Οικονομία 2006'

δηλαδή της παραγωγής προϊόντων για λογαριασμό ξένων ηγετικών επιχειρήσεων – outsourcing.

Από το κύμα των επιχειρήσεων που έκλεισαν ή μετεγκαταστάθηκαν σε Βαλκανικές χώρες την τελευταία δεκαετία, αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν τα εξής: Η Sex-Form, βιομηχανία εσωρούχων, έκλεισε το εργοστάσιό της με 468 εργαζομένους, και παράγει μεγάλο μέρος των προϊόντων της στην Κίνα και άλλες Ασιατικές χώρες. Επίσης, η ομοειδής εταιρεία Minerva στη Θεσσαλονίκη, δημιούργησε θυγατρική εταιρεία στη Ρουμανία, όπου πραγματοποιεί τις πλέον εργατοβόρες εργασίες της.

Η Shisser-Palco, η μεγαλύτερη βιομηχανία εσωρούχων στην Ελλάδα, θυγατρική του Ελβετικού ομίλου Schiesser Eminence Holding, έκλεισε το εργοστάσιό της στην Αθήνα με 500 εργαζομένους, και μεταφέρθηκε κατά ένα μέρος στη Δημοκρατία της Τσεχίας και κατά το μεγαλύτερο μέρος σε μονάδες τρίτων εταιρειών που παράγουν ενδύματα για λογαριασμό πολυεθνικών στη Βουλγαρία, Αλβανία και την Κίνα, με στόχο τον περιορισμό του εργατικού κόστους κατά 75%.

Την λειτουργία των εργοστασιακών τους εγκαταστάσεων ενδέχεται επίσης να διακόψουν οι εξής επιχειρήσεις:

Το εργοστάσιο της Fanco στην Κομοτηνή με 100 εργαζομένους, ενώ μεγάλο μέρος της παραγωγής, ήδη πραγματοποιούν θυγατρικές της στην Αλβανία, Σκόπια και Βουλγαρία (με προσωπικό που ξεπερνά τα 1.700 άτομα³³).

Το εργοστάσιο της Schisser-Palco στην Κομοτηνή με 50 εργαζομένους.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι πολλές από τις επιχειρήσεις που έκλεισαν ή μετεγκαταστάθηκαν, την περίοδο ίδρυσης, αλλά και πρόβλεψης διακοπής της λειτουργίας τους, ενισχύθηκαν με κρατικές επιχορηγήσεις μέσα από τον Αναπτυξιακό νόμο.

Την τελευταία δεκαετία, η διείσδυση των μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων των λιανεμπόρων που ασκούν ηγετικό ρόλο στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα του ενδύματος, έχει αυξηθεί στην εγχώρια αγορά, με συμπράξεις, εξαγορές και εφαρμογή συστήματος franchising (δικαιόχρησης) με τις μεγαλύτερες Ελληνικές επιχειρήσεις

³³ Εφημερίδα το 'Βήμα', 14-5-2003.

στο επίπεδο της παραγωγής αλλά και της εμπορίας³⁴, εντείνοντας τις πιέσεις του ανταγωνισμού για το εγχώριο δίκτυο λιανικού εμπορίου και τις παραγωγικές επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους³⁵.

Αποτέλεσμα είναι η συγκέντρωση κεφαλαίου και ισχύος σε ένα μικρό αριθμό μεγάλων επιχειρήσεων, που στο επίπεδο της παραγωγής πρόκειται για επιχειρήσεις των οποίων η εμπλοκή στο παγκόσμιο παραγωγικό σύστημα των αλυσίδων του ενδύματος, επιτυγχάνεται με την εφαρμογή ενός συνδυασμού επιχειρηματικών στρατηγικών:

α) ανάληψη υπεργολαβιών για την παραγωγή παραγγελιών από τους μεγάλους λιανεμπόρους του εξωτερικού, β) επίτευξη μείωσης του κόστους παραγωγής, με την δραστική μείωση του εργατικού κόστους που με τη σειρά τους επιτυγχάνουν μέσω της εξωτερίκευσης των εργατοβόρων (ή του συνόλου) των σταδίων παραγωγής σε δίκτυα υπεργολαβίας του εξωτερικού, γ) κατοχύρωση του μεριδίου τους στην αγορά με τη δημιουργία επώνυμου προϊόντος, δ) επέκταση του διαθέσιμου κεφαλαίου τους με τις συμπράξεις, συμμετοχές και εξαγορές μικρότερων επιχειρήσεων (συχνά) όλων των κλάδων.

Συνολικά, η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και της ισχύος σε λίγους μεγάλους παραγωγούς και εμπόρους, και η γενικευμένη αναζήτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος με την εκμετάλλευση χαμηλότερου εργατικού κόστους στις χώρες που το προσφέρουν, ελάχιστα περιθώρια επιβίωσης αφήνει για τις μικρές και μεσαίες εγχώριες επιχειρήσεις του κλάδου.

Όπως αποδείχθηκε και μέσα από την έρευνά μας, οι μεγαλύτερες παραγωγικές επιχειρήσεις του κλάδου στην προσπάθεια ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας και διατήρησης της θέσης τους στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα των αλυσίδων, από τη μια μεριά αξιοποιούν την ευελιξία της μείωσης του εργατικού κόστους που τους παρέχει η μετεγκατάσταση μέρους ή του συνόλου της παραγωγικής τους δραστηριότητας σε γειτονικές χώρες, παράλληλα ασκούν εμπορική δραστηριότητα με τη δημιουργία φίρμας που τους επιτρέπει να βρίσκουν τον δικό τους χώρο στην αγορά του ενδύματος τόσο στην εγχώρια όσο και στην παγκόσμια αγορά μέσω της

³⁴ Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί η σύμπραξη του Μαρινόπουλου με την Αγγλική Marks & Spencer, μία από τις ισχυρότερες ηγετικές επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου στην αλυσίδα του ενδύματος.

³⁵ Αρκεί να αναφερθεί ότι το 1999, οι τέσσερις μεγαλύτερες εμπορικές επιχειρήσεις του ενδύματος, κάλυπταν το 38,4% της αγοράς (IOBE, διαδίκτυο).

εκτεταμένης εξαγωγικής δραστηριότητας που ασκούν³⁶, ενώ πολλές από τις επιχειρήσεις πραγματοποιούν επέκταση του διαθέσιμου κεφαλαίου τους με τη συμμετοχή τους στο μετοχικό κεφάλαιο άλλων επιχειρήσεων διαφόρων κλάδων και όχι αποκλειστικά στον κλάδο του ενδύματος.

Γενικότερα, φαίνεται ότι στον κλάδο του ενδύματος, όπως και στους υπόλοιπους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, οι επεκτάσεις κεφαλαίου, οι συγχωνεύσεις και οι εξαγορές για λόγους ανάθεσης υπεργολαβιών, αποτελούν όρους επιβίωσης για τις επιχειρήσεις, φαίνεται δηλαδή ότι η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου αποτελεί την μοναδική αντίδραση σε αυτό που η θεωρία περιγράφει ως κρίση υπερσυσσώρευσης που εκδηλώνεται στο επίπεδο της παραγωγής.

2.2. Αποτελέσματα Εμπειρικής Έρευνας

Εταιρικές διασυνδέσεις, επεκτάσεις και εξαγορές, ανάθεση υπεργολαβιών

Από την διεξαγωγή της εμπειρικής έρευνας, προέκυψε η διασύνδεση των μεγάλων εγχώριων παραγωγών του ενδύματος, με τις μεγάλες ηγετικές επιχειρήσεις της Ευρώπης, αφού επτά στις δέκα επιχειρήσεις αναλαμβάνουν υπεργολαβικά την εκτέλεση παραγγελιών για λογαριασμό μεγάλων επιχειρήσεων της Ευρώπης (κυρίως τη Γερμανία, αλλά και μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων όπως η Benetton, Nike, Adidas, Reebok κ.α.), ενώ όλες οι επιχειρήσεις της έρευνας, ασκούν υψηλή εξαγωγική δραστηριότητα στην παγκόσμια αγορά, δεχόμενες παραγγελίες από χώρες της Ευρώπης και των Βαλκανίων, Καναδά, ΗΠΑ, Τουρκία, Αφρική, Ρωσία, Μέση Ανατολή, Ιαπωνία κ.α., σε ποσοστά που κυμαίνονται από 10 έως 100%.

Η ανάθεση υπεργολαβιών από τις ηγετικές διεθνικές επιχειρήσεις του κλάδου του ενδύματος προς τις μεγάλες εγχώριες επιχειρήσεις της έρευνας, γίνεται με αυστηρές προδιαγραφές ποιότητας προϊόντος και διαδικασίας παραγωγής, που αφορά όλα τα στάδια παραγωγής του προϊόντος, από την επιλογή της κλωστής και του χρώματος του ενδύματος, το είδος των βοηθητικών υλών στις διαδικασίες παραγωγής, την εφαρμογή του σχεδίου-πατρόν, κοπής, μέχρι την ετικέτα του τελικού προϊόντος.

³⁶ Πρόκειται για επιχειρήσεις που διατηρούν το χώρο τους στο επώνυμο ένδυμα με τη δημιουργία φίρμας, όπως για παράδειγμα στο γυναικείο ένδυμα η επιχείρηση Toi & Moi, η 'ΕΛΒΕ', στο παιδικό ένδυμα η Mandarin κ.α. η 'Lapin House', στο πλεκτό ένδυμα η 'Κενταποτζίδη' η οποία έχει δημιουργήσει το δικό της δίκτυο λιανικής πώλησης με την επωνυμία 'Latsargo', στα εσώρουχα και πλεκτά είδη η 'Ηλιος', η 'Minerva' η 'Komotex', κ.α.

Με τη σειρά τους οι εγχώριες επιχειρήσεις αναθέτουν μέρος ή το σύνολο της παραγωγής τους σε δίκτυα υπεργολαβίας ή θυγατρικές επιχειρήσεις τους στις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους των Βαλκανίων (κυρίως Βουλγαρία, Ρουμανία, Αλβανία, Σκόπια), Τουρκία, Τυνησία, Άπω Ανατολή, αλλά και Ιταλία³⁷. Η παραγωγή που ανατίθεται σε μονάδες και υπεργολάβους αυτών των χωρών, αφορά κυρίως τα υψηλής εντάσεως εργασίας στάδια της κοπής-ραφής, αλλά και τη βαφή, το τύπωμα, το (χειρο)κέντημα, πλέξιμο, καθώς και την συσκευασία των ενδυμάτων.

Οι υπεργολαβίες αφορούν δύο τύπους αναθέσεων: α) την ανάθεση της παραγωγής με το σύστημα του φασόν, όπου στους υπεργολάβους ανατίθεται η παραγωγή συγκεκριμένων τμημάτων του ενδύματος, με την χορήγηση και τον έλεγχο της ποιότητας των πρώτων υλών από την εργοδότηρια (Ελληνική) επιχείρηση, και β) την παραγωγή τελικού προϊόντος, όπου ανατίθεται η εκτέλεση όλων των σταδίων παραγωγής του ενδύματος και η παράδοση τελικού προϊόντος, αλλά με προδιαγραφές προϊόντος και διαδικασίας παραγωγής που έχουν τεθεί από την εργοδότηρια εταιρεία³⁸. Με την ανάθεση των εντάσεως εργασίας σταδίων της παραγωγής στις επιχειρήσεις των Βαλκανίων, οι Ελληνικές επιχειρήσεις επικεντρώνονται σε 'κεντρικής σημασίας' δραστηριότητες, όπως είναι ο σχεδιασμός των ενδυμάτων και η δημιουργία αρχικού σχεδίου 'πατρόν', ο έλεγχος του υφάσματος και των πρώτων υλών, η ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών και ο εκσυγχρονισμός της οργάνωσης της παραγωγής.

Ο βασικότερος όμως λόγος της ανάθεσης υπεργολαβιών, είναι η επίτευξη σημαντικής μείωσης του κόστους της εργασίας, με μισθούς που κυμαίνονται γύρω στο 1/10 του αντίστοιχου μισθού των Ελλήνων απασχολούμενων, εφόσον οχτώ στις δέκα επιχειρήσεις τον δήλωσαν ως τον κυριότερο ρόλο ανάθεσης υπεργολαβιών, επέκτασης και μετεγκατάστασης της παραγωγής τους σε χώρες του εξωτερικού, ενώ μόλις μία επιχείρηση ανέφερε ότι ποτέ δεν εξασκούσε στις δικές της εγκαταστάσεις

³⁷ Εννέα στις δέκα επιχειρήσεις δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν υπεργολάβους.

³⁸ Τα δύο διαφορετικά είδη ανάθεσης υπεργολαβιών στους ντόπιους προμηθευτές των φτηνής εργασίας χωρών, προφανώς συνδέονται με αυτό που περιέγραψε ο Gettefi ως διαδοχή και αναβάθμιση των εξαγωγικών ρόλων των ντόπιων προμηθευτών μέσα στις παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες, οι οποίοι στοχεύουν σε μια αυξανόμενη συνθετότητα παραγωγή, υποστήριξη πωλήσεων και σχεδιασμό προϊόντος. Πρόκειται για την τυπολογία που κυμαίνεται από την εξαγωγικής διαδικασίας συναρμολόγηση ή παραγωγή τμημάτων του προϊόντος, έως την παραγωγή του πλήρους πακέτου (full-package production), η οποία παρέχει την δυνατότητα αναβάθμισης του ρόλου του τοπικού προμηθευτή στην αλυσίδα του ενδύματος, διότι του εκχωρεί την γνώση παραγωγής όλων των σταδίων παραγωγής, που όμως κατά τον Heerden συνεπάγεται ταυτόχρονα και την μεταφορά στον προμηθευτή, των πιέσεων του ρίσκου που προκαλεί ο εντεινόμενος ανταγωνισμός, για την έγκαιρη παράδοση, τη διατήρηση χαμηλού κόστους και τις υψηλές προδιαγραφές ποιότητας του προϊόντος (εκτενέστερη ανάλυση στο κεφάλαιο 2).

τις δραστηριότητες (τύπωμα και κέντημα ενδυμάτων) που ανέκαθεν ανέθετε σε υπεργολάβους³⁹.

Τέσσερις επιχειρήσεις έχουν δημιουργήσει δικά τους παραρτήματα στα Βαλκάνια (Βουλγαρία, Ρουμανία, Σκόπια), εκ των οποίων η μία από το 1997 και οι υπόλοιπες τρεις από το 2001 και μετά (ιδιαίτερα το 2005 και 2006), και προχωρούν σε συγχωνεύσεις, συμμετοχές και εξαγορές επιχειρήσεων (κυρίως ραφείων⁴⁰), ενώ δύο επιχειρήσεις προχώρησαν σε σημαντική επέκταση κεφαλαίου και μεριδίου αγοράς, η μία με την εισαγωγή της από το 1999 σε μεγάλο εγχώριο όμιλο επιχειρήσεων στον κλάδο του ενδύματος, και η άλλη με εκτεταμένες συμμετοχές από το 1995 και μετά, στο μετοχικό κεφάλαιο μεγάλων επιχειρήσεων και επιχειρηματικών ομίλων, που τις περισσότερες φορές δραστηριοποιούνται σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας από εκείνον του ενδύματος.

Ακόμα, δύο επιχειρήσεις έχουν εφαρμόσει δικό τους δίκτυο εμπορίας των προϊόντων τους με το σύστημα franchising και Company owned brand, ενώ μία επιχείρηση η οποία έχει μεταφέρει μεγάλο μέρος της παραγωγής της σε χώρα των Βαλκανίων, βρίσκεται ήδη στη διαδικασία ίδρυσης δύο εμπορικών καταστημάτων της στην Ελλάδα, ενώ σταδιακά σκοπεύει να προβεί στην οριστική διακοπή της εγχώριας παραγωγής.

Στο σύνολό τους οι επιχειρήσεις δηλώνουν, ότι ο ανταγωνισμός που αντιμετωπίζουν στις διεθνείς αγορές έχει αυξηθεί σημαντικά την τελευταία δεκαετία, ιδιαίτερα από το 2000 και μετά, και ότι η επιδείνωση του ανταγωνισμού, τις στρέφει στην εξεύρεση όλο και φθηνότερης εργασίας. Οι περισσότερες επιχειρήσεις είναι επιφυλακτικές έως απαισιόδοξες ως προς τις δυνατότητες αντοχής των Ελληνικών επιχειρήσεων του κλάδου στον εντεινόμενο διεθνή ανταγωνισμό, κυρίως τον ανταγωνισμό που ασκεί η επέλαση των Κινέζικων προϊόντων στην παγκόσμια και εγχώρια αγορά, και την

³⁹ Από την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργίας Υφαντισμού και Δέρματος, αναφέρθηκε επίσης η περίπτωση μιας από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου (η οποία ας σημειωθεί ότι αρνήθηκε να απαντήσει στην έρευνά μας), η οποία αναθέτει την παραγωγή σε εξειδικευμένους υπεργολάβους ξένης υπηκοότητας, οι οποίοι με τη σειρά τους χρησιμοποιούν ανειδίκευτους μετανάστες σε μικρά εργαστήρια/workshops τα οποία είναι διάσπαρτα στο κέντρο και τις συνοικίες των Αθηνών, και οι οποίοι δουλεύουν ανεξέλεγκτα ωράρια (12 και 15 ώρες την ημέρα) για δύο με τρία ευρώ την ώρα (sweatshops). Στα εργαστήρια αυτά, ο έλεγχος από τις αρμόδιες υπηρεσίες (Επιθεώρηση εργασίας) μπορεί δύσκολα να ασκηθεί, εφόσον και με την υποψία ελέγχου, τα μηχανήματα και η δραστηριότητα μπορούν εύκολα να μεταφέρονται σε άλλους χώρους.

⁴⁰ Η συνήθης πρακτική είναι το κλείσιμο των ραφείων που διαθέτουν στην Ελλάδα, και η ίδρυση θυγατρικών, η εξαγορά ή η ανάθεση υπεργολαβιών σε ραφεία γειτονικών χωρών.

εκτεταμένη άσκηση του παραεμπορίου με προϊόντα αμφίβολης ποιότητας αλλά εξαιρετικά χαμηλής τιμής. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε μία από τις επιχειρήσεις:

‘Ο κλάδος θα σβήσει, καθώς θα επιβληθούν ολοκληρωτικά οι εισαγωγές από την Κίνα, ιδιαίτερα από την Ανατολική Κίνα, η οποία μπορεί να παράγει με χαμηλό κόστος, υψηλής ποιότητας και σχεδιασμού προϊόντα. Διότι οι Κινέζοι σταδιακά, ανέβασαν την ποιότητα, κατέκτησαν την γνώση όλων των σταδίων παραγωγής (κοπή, βαφή κλπ.), και το μόνο που απομένει να κατακτήσουν είναι το σχέδιο των ρούχων. Όταν κατακτήσουν και τον υψηλό σχεδιασμό, τότε η αγορά θα είναι ολοκληρωτικά δική τους’.

Τονίστηκε επίσης, ότι και οι υψηλής επωνυμίας επιχειρήσεις και αλυσίδες επιχειρήσεων στο ένδυμα, παράγουν με χαμηλό κόστος παραγωγής τα υψηλού σχεδιασμού προϊόντα τους, εφόσον τα εντάσεως εργασίας στάδια της παραγωγή τους, τα αναθέτουν εξολοκλήρου σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους. Είναι εντυπωσιακό ότι, –όπως αναφέρθηκε–, ακόμα και στην Τρίτη Ιταλία, περιοχή που στην βιβλιογραφία αποτελεί επιτυχημένο υπόδειγμα ανάπτυξης του μοντέλου της ‘ευέλικτης εξειδίκευσης’, έχουν εγκατασταθεί Κινέζικα δίκτυα παραγωγής του ενδύματος, τα οποία τροφοδοτούν με χαμηλό κόστος την παραγωγή επώνυμων Ιταλικών επιχειρήσεων, λειτουργούν δηλαδή ως οι τοπικοί προμηθευτές και υπεργολάβοι τους.

Χρήση νέων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας

Διαπιστώθηκε η γενικευμένη χρήση από τις επιχειρήσεις, νέων τεχνολογιών τόσο παραγωγής όσο και επικοινωνίας, εφόσον οχτώ στις δέκα επιχειρήσεις έχουν προβεί στην εφαρμογή νέων τεχνολογιών παραγωγής, από το 1995, και σε πολλές περιπτώσεις από το 2002 και μετά. Γενικότερα, διαπιστώνεται ότι η τεχνολογία παραγωγής που διαθέτουν οι επιχειρήσεις στο σύνολό τους κινείται σε ικανοποιητικό και εξαιρετικά ικανοποιητικό επίπεδο, αφού στην κλίμακα αξιολόγησης της κατάστασης χρήσης του εξοπλισμού που τους δόθηκε να απαντήσουν, επτά επιχειρήσεις δήλωσαν ότι εφαρμόζουν τις πλέον σύγχρονες τεχνολογίες παραγωγής⁴¹, και τρεις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι εφαρμόζουν αρκετά σύγχρονη τεχνολογία.

⁴¹ Αυτόματα συστήματα σχεδιασμού (CAD) και κοπής (CAM), τα οποία επιφέρουν την βελτίωση της ποιότητας και αύξηση της ποσότητας του παραγόμενου προϊόντος (επομένως αύξηση της παραγωγικότητας), αυτοματισμούς ραπτομηχανών, πρεσών και τυποβαφικών μηχανημάτων.

Το σύνολο των επιχειρήσεων διαθέτει e-mail και internet, έξι επιχειρήσεις διαθέτουν επιπλέον σύστημα ενδοεπιχειρησιακής επικοινωνίας intranet⁴², ενώ δύο επιχειρήσεις διαθέτουν επιπλέον και σύστημα extranet⁴³, σύγχρονες τεχνολογίες επικοινωνίας δικτύων, τις οποίες οι επιχειρήσεις έχουν επί το πλείστον εισάγει μετά το 2000 και 2002.

Μορφές απασχόλησης, ευελιξίες, συστήματα οργάνωσης της εργασίας, αμοιβές

Όπως αναμενόταν από την ανάλυση που προηγήθηκε, οι έξι στις δέκα επιχειρήσεις παρουσίασαν μείωση του αριθμού απασχολουμένων τους την τελευταία τριετία, εκ των οποίων μάλιστα οι τέσσερις παρουσιάζουν σημαντική μείωση του προσωπικού, δύο επιχειρήσεις αύξησαν μέτρια το προσωπικό τους, ενώ σε δύο επιχειρήσεις ο αριθμός απασχολουμένων παρέμεινε σταθερός.

Όσον αφορά τα συστήματα αμοιβών, οι μισές επιχειρήσεις εφαρμόζουν σύστημα αμοιβών σύμφωνα με την απόδοση, μόνο δύο επιχειρήσεις εφαρμόζουν το σύστημα συμμετοχής στα κέρδη, bonuses και παρόμοια συστήματα αμοιβών, ενώ μόνο μία επιχείρηση εφαρμόζει αμοιβές βασισμένες στην ποιότητα. Έξι επιχειρήσεις αμείβουν μέρος του προσωπικού τους (που κυμαίνεται από 5 έως 55%) με μισθούς που κινούνται σε υψηλότερα επίπεδα από εκείνα που προβλέπονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, τρεις επιχειρήσεις αμείβουν το προσωπικό τους με μισθούς υψηλότερους από τις συλλογικές συμβάσεις (το σύνολο στη μία περίπτωση και το 85% και 16% του προσωπικού στις άλλες δύο περιπτώσεις), ενώ δύο επιχειρήσεις προσφέρουν αμοιβές σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, και μία επιχείρηση αρνήθηκε να απαντήσει.

Το εργατικό δυναμικό είναι κυρίως γυναικείο, αφού επτά επιχειρήσεις απασχολούν γυναίκες σε ποσοστό που κυμαίνεται από 60 έως 90%, ενώ σε τρεις επιχειρήσεις τα ποσοστά έχουν ανατραπεί υπέρ των ανδρών (60% στις δύο επιχειρήσεις και 70% στην τρίτη επιχείρηση στο σύνολο των εργαζομένων τους), εξαιτίας της παύσης λειτουργίας των ραφείων τους⁴⁴.

⁴² Δίκτυο ηλεκτρονικής επικοινωνίας των θυγατρικών και των επιμέρους τμημάτων της ίδιας επιχείρησης (ενδοεταιρική ηλεκτρονική σύνδεση).

⁴³ Δίκτυο ηλεκτρονικής επικοινωνίας που συνδέει τα διάφορα τμήματα και εγκαταστάσεις μιας επιχείρησης, με τμήματα και εγκαταστάσεις άλλων επιχειρήσεων (διαεταιρική ηλεκτρονική σύνδεση).

⁴⁴ Όπου το εργατικό δυναμικό είναι αποκλειστικά γυναικείο.

Οι συμβάσεις αορίστου χρόνου αποτελούν την κυρίαρχη μορφή απασχόλησης, ενώ οι μισές επιχειρήσεις διαθέτουν προσωρινά απασχολούμενους (οι τρεις από αυτές σε πολύ μικρό ποσοστό (γύρω στο 2%), στην τέταρτη επιχείρηση το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων ανέρχεται στο 20% του συνόλου του εργαζομένων, και στην πέμπτη επιχείρηση αντίστοιχα στο 35%). Η τελευταία επιχείρηση είναι και η μοναδική που διαθέτει επιπλέον και μερικά απασχολούμενους αορίστου χρόνου σε ποσοστό που αντιστοιχεί στο 5% του συνόλου των απασχολούμενων της. Η χρήση προσωρινής απασχόλησης εξυπηρετεί την κάλυψη των διακυμάνσεων της ζήτησης, που συνήθως καλύπτονται με τρίμηνες και εξαμηνιαίες συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου.

Επτά από τις επιχειρήσεις απασχολούν υπερωριακά ποσοστό των απασχολούμενων τους (συνήθως γύρω στο 10 με 20% του προσωπικού), κυρίως μεσαίας ειδίκευσης προσωπικό παραγωγής (π.χ. γαζώτριες, πατρονίστ).

Όλες οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν συστήματα κατάρτισης που όμως αφορούν ένα μικρό ποσοστό (συνήθως κυμαίνεται από 5 έως 20%, και σε μία περίπτωση 30%) του προσωπικού τους, και συνήθως αφορά τεχνικό και διοικητικό προσωπικό (στις πωλήσεις, logistics, λογιστήριο κλπ.), κυρίως εξαιτίας της εφαρμογής νέων τεχνολογιών και οργανωτικών μεταβολών, και λιγότερο εξαιτίας της στροφής της επιχείρησης σε νέα προϊόντα ή δραστηριότητες.

Τέσσερις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι κατά την διάρκεια της τελευταίας περιόδου έχουν πραγματοποιήσει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, κυρίως για λόγους βελτίωσης της εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής, αύξησης της παραγωγικότητας, βελτίωσης της ποιότητας των προϊόντων, αλλά και έλεγχο του κόστους παραγωγής, ενώ δύο επιχειρήσεις δήλωσαν ότι σκοπεύουν να κάνουν αλλαγές στο μέλλον όσον αφορά την οργάνωση της εργασίας. Από τις νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας, και ειδικότερα τις ομάδες εργασίας, μόνον τρεις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι τις εφαρμόζουν, ενώ οι μισές επιχειρήσεις εναλλάσσουν τους απασχολούμενους τους σε διαφορετικές θέσεις⁴⁵ ομοειδούς αντικειμένου εργασίας, και μόνο μία από αυτές δήλωσε ότι προσφέρει κάποιο ανταποδοτικό

⁴⁵ Εφαρμόζουν δηλαδή το σύστημα Job rotation.

κίνητρο προς τους εργαζομένους που εναλλάσσει στις διαφορετικές θέσεις εργασίας, που στην περίπτωση της αφορά την αλλαγή της συλλογικής σύμβασης εργασίας⁴⁶.

Όσον αφορά την εκμάθηση νέων δεξιοτήτων από τους εργαζομένους τα τρία τελευταία χρόνια, τέσσερις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι οι δεξιότητες έχουν αυξηθεί σημαντικά, τρεις ότι έχουν αυξηθεί μέτρια, ενώ σε δύο επιχειρήσεις το επίπεδο δεξιοτήτων έχει παραμείνει σταθερό.

Επιπλέον, οι μισές επιχειρήσεις δήλωσαν ότι τα τρία τελευταία χρόνια, έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες στην αγορά εργασίας, όσον αφορά την εξεύρεση ειδικοτήτων υψηλής δεξιότητας, όπως στο σχεδιασμό, μοντελίστ (πατρονίστ), επιθεωρητές ραφής, βαφείς, τυποβαφείς, πλέκτες, μηχανικούς παραγωγής, και logistics⁴⁷.

Από τη συμπλήρωση του αρχικού εκτενέστερου ερωτηματολογίου⁴⁸, αλλά και τις συζητήσεις που κάναμε με τις επιχειρήσεις, προκύπτει ότι τα τελευταία χρόνια οι επιχειρήσεις πράγματι προχωρούν σε αναδιοργάνωση της εργασίας, η οποία συχνά υπαγορεύεται από τις εξελίξεις και τις εφαρμογές των νέων τεχνολογιών, αλλά με έναν τρόπο που προσθέτει μία μεγαλύτερη γκάμα χαμηλής ειδίκευσης καθηκόντων για τους εργαζομένους, επιφέρει περισσότερες αρμοδιότητες και ευθύνες, χωρίς την αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων που περιγράφεται μέσα από το μοντέλο της οργανωτικής ευελιξίας για τους εργαζομένους του 'κέντρου'.

Οι περισσότερες επιχειρήσεις τόνισαν τις δυνατότητες που προσφέρει η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών (π.χ. η εφαρμογή του ηλεκτρονικού συστήματος ελέγχου του προϊόντος/barcode), στην αύξηση του ελέγχου αποδοτικότητας των εργατριών, και τη χρησιμότητα της εναλλαγής των εργαζομένων σε παρεμφερείς αρμοδιότητες μέσα στα επιμέρους τμήματα της επιχείρησης, για την αντικατάσταση των ημερήσιων απουσιών συναδέλφων τους.

Από τις συζητήσεις διαπιστώθηκε επίσης, ότι οι επιχειρήσεις δεν έχουν σαφή αντίληψη της έννοιας της χρήσης και του σκοπού εφαρμογής των ομάδων εργασίας⁴⁹, ενώ αντίθετα ήταν κατηγορηματικές και απόλυτα πεπεισμένες όσον αφορά τις

⁴⁶Σε συνδυασμό με τις απαντήσεις της επιχείρησης για τους τρόπους αμοιβής, προφανώς εννοεί την αμοιβή των εναλλασσόμενων απασχολούμενων, με μισθούς που υπερβαίνουν τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

⁴⁷Οργάνωση και διαχείριση αποθηκευτικών χώρων.

⁴⁸Όπως αναφέρθηκε στην μεθοδολογία της έρευνας, το αρχικό ερωτηματολόγιο περιελάμβανε περισσότερες ερωτήσεις σε κάποιες θεματικές ενότητες, που απαντήθηκαν από τις μισές επιχειρήσεις της έρευνας.

⁴⁹Γιαυτό και θα πρέπει να τηρηθούν επιφυλάξεις για τον βαθμό εφαρμογής τους από τις επιχειρήσεις που δήλωσαν ότι τις εφαρμόζουν.

αξιολογήσεις τους για την θετική επίδραση που ασκεί η εφαρμογή των συμβάσεων προσωρινής απασχόλησης στην αύξηση της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας της επιχείρησής τους.

Επίσης, - όπως είναι αναμενόμενο από την σύνθεση της γενικότερης εικόνας που προέκυψε από τις παραπάνω αναφορές - , οι επιχειρήσεις δεν έχουν καθόλου αντίληψη περί της σημασίας και των δυνατοτήτων βελτίωσης της παραγωγικής διαδικασίας που παρέχει η αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων από την διοίκηση προς τους εργάτες παραγωγής, η σχετική αυτονομία και άσκηση πρωτοβουλιών από τους εργαζομένους, στην επίλυση απρόβλεπτων προβλημάτων και δυσλειτουργιών που προκύπτουν κατά την εξέλιξη της διαδικασίας παραγωγής.

2.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας στον κλάδο του ενδύματος, συμπεραίνεται, ότι οι μεγάλες Ελληνικές επιχειρήσεις διεκδικούν τη θέση τους στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα του ενδύματος, εφαρμόζοντας στρατηγικές οργανωτικής ευελιξίας, που έχουν ως επίκεντρο, την αξιοποίηση των ευκαιριών χρήσης αριθμητικής ευελιξίας που τους παρέχουν οι φθηνές αγορές εργασίας στις γειτονικές Βαλκανικές χώρες. Με την αποκαθετοποίηση των σταδίων παραγωγής, προχωρούν σε διευθετήσεις διαδικασιών εξωστρέφειας/outward processing arrangements προς τις γειτονικές χαμηλόμισθες οικονομίες, αναζητώντας την διεύρυνση των περιθωρίων κέρδους τους (κυρίως) στην ευελιξία συμπίεσης του εργατικού κόστους, την οποία επιτυγχάνουν με την ανάθεση των πλέον εργατοβόρων σταδίων ή του συνόλου των σταδίων παραγωγής τους, στα τοπικά δίκτυα των υπεργολάβων, ή με τις επεκτάσεις, τη μετεγκατάσταση και την εξαγορά επιχειρήσεων στις χώρες αυτές.

Παράλληλα, στις εγκαταστάσεις των διοικήσεων και των επιτελικού χαρακτήρα δραστηριοτήτων που κυρίως διατηρούν στην χώρα, όπως είναι ο σχεδιασμός, η αρχική δειγματοληψία, ο έλεγχος των πρώτων υλών και της ποιότητας του προϊόντος, οι Ελληνικές επιχειρήσεις του ενδύματος προχωρούν τα τελευταία χρόνια στην εφαρμογή προηγμένων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνιών, που τους παρέχουν υψηλές δυνατότητες αύξησης της παραγωγικότητας και βελτίωσης της ποιότητας του προϊόντος, τις οποίες όμως δεν φαίνεται παράλληλα να συνοδεύουν

στον ίδιο βαθμό με την εισαγωγή νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας, για τα αποτελέσματα εφαρμογής των οποίων, φαίνεται ότι διατηρούν μια μάλλον επιφανειακή γνώση και αντίληψη.

Έτσι, η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών δεν φαίνεται να ακολουθείται από αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργατοτεχνιτών, εφόσον η κατάρτιση κυρίως εφαρμόζεται σε διοικητικά στελέχη και ανώτερο τεχνικό προσωπικό (π.χ. μηχανικούς) των επιχειρήσεων, ενώ η ανακατανομή των αρμοδιοτήτων που οι επιχειρήσεις δηλώνουν ότι πραγματοποιούν, η εναλλαγή των εργαζομένων σε διαφορετικές θέσεις εργασίας και η χρήση ομαδικής εργασίας, δεν συνεπάγονται την αναβάθμιση του περιεχομένου της εργασίας και τον εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των εργαζομένων, αλλά την προσθήκη σε κάθε εργαζόμενο, ενός αριθμού καθηκόντων χαμηλής ειδίκευσης, άρα την εντατικοποίηση της εργασίας, η οποία ακόμα και ως τέτοια δεν φαίνεται να συνοδεύεται από εκσυγχρονισμό του συστήματος αμοιβών και απόδοση αντισταθμιστικών ωφελειών προς τους εργαζομένους.

Επιπλέον, η χρήση των ομάδων εργασίας δεν φαίνεται να εφαρμόζεται οργανωμένα, και πάντως στο βαθμό που εφαρμόζεται, σαφώς δεν συνδυάζεται με αποκέντρωση στη λήψη των αποφάσεων και παρέμβαση των εργαζομένων στην ροή παραγωγής για την επίλυση κρίσιμων προβλημάτων, χωρίς την λήψη διευθυντικών εντολών⁵⁰.

Από την έρευνα δείχθηκε επίσης, ότι οι επιχειρήσεις παραγωγής του ενδύματος, συναλλάσσονται με τις μεγάλες Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις του κλάδου, για τις οποίες εκτελούν παραγγελίες παραγωγής τμημάτων ή τελικού προϊόντος, ενώ παράλληλα προσπαθούν να επεκταθούν σε κάποια μορφή εμπορική δραστηριότητα, αναπτύσσοντας τα δικά τους δίκτυα διάθεσης προϊόντος στην εγχώρια αγορά, και ενισχύοντας την επωνυμία της φίρμας τους με τη δημιουργία καταστημάτων δικής τους αντίληψης μόδας/ 'concept stores' που τυπικά χαρακτηρίζουν τους επώνυμους παραγωγούς και εμπόρους στον κλάδο του ενδύματος.

Οι Ελληνικές επιχειρήσεις, φαίνεται επίσης ότι, αναγνωρίζοντας την δυναμική της διαδικασίας συγκεντροποίησης του κεφαλαίου και της οικονομικής ισχύος σε λίγες μεγάλες ηγετικές επιχειρήσεις και ομίλους του κλάδου, προσπαθούν να ενισχυθούν και να κατοχυρώσουν την θέση τους στους κόμβους της παγκόσμιας εμπορευματικής αλυσίδας του ενδύματος, με την χρήση χρηματοοικονομικών μέσων, την αύξηση του

⁵⁰ Όπως περιγράφει το μοντέλο της οργανωτικής ευελιξίας.

μετοχικού κεφαλαίου και του μεριδίου αγοράς τους, μέσα από συγχωνεύσεις, εξαγορές, και συμμετοχές στο μετοχικό κεφάλαιο άλλων επιχειρήσεων και ισχυρών ομίλων, ανεξαρτήτως κλάδου.

3. Χαρακτηριστικά του κλάδου - Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο της Κλωστοϋφαντουργίας

3.1 Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου

Ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας - όπως και ο κλάδος του ενδύματος-, αποτελεί έναν από τους πλέον παραδοσιακούς και εξαγωγικού χαρακτήρα κλάδους στην Ελληνική βιομηχανία, και περιλαμβάνει την προπαρασκευή και νηματοποίηση υφαντικών ινών, τα υφαντήρια, το φινιρίσμα κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, την κατασκευή έτοιμων κλωστοϋφαντουργικών ειδών εκτός από ενδύματα, την κατασκευή πλεκτών υφασμάτων και υφασμάτων πλέξης κροσέ, την κατασκευή πλεκτών ειδών και ειδών πλέξης κροσέ. Πρόκειται για κλάδο υψηλής καθετοποίησης, στον οποίο η ισχύς συγκεντρώνεται σε δύο πλήρως καθετοποιημένους επιχειρηματικούς ομίλους, οι οποίοι διαθέτουν μονάδες που δραστηριοποιούνται σε όλο το φάσμα της παραγωγής, από εκκοκκιστήρια, βαφεία-φινιριστήρια, υφαντήρια, πλεκτήρια κλπ. Οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων, και η επενδυτική δραστηριότητα στον κλάδο, τον έχουν μετατρέψει από εντάσεως εργασίας σε εντάσεως κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την δραστική μείωση της απασχόλησης, η οποία από 100.000 εργαζομένους στα τέλη της δεκαετίας του '80, έφθασε τους 55.000 εργαζομένους το 1995, αντιπροσωπεύοντας το 8,3% του συνόλου των εργαζομένων στη Μεταποίηση⁵¹. Εξαίρεση αποτελούν οι μονάδες της πλεκτικής, οι οποίες σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κλωστοϋφαντουργικές μονάδες (εκκοκκιστήρια, κλωστήρια, υφαντήρια, βαφεία-φινιριστήρια) εξακολουθούν να είναι εντάσεως εργασίας, διότι οι τεχνολογικές εξελίξεις στο στάδιο της κοπής-ραφής δεν ήταν τέτοιες που να επιτρέψουν τη μείωση της συμβολής της ανθρώπινης εργασίας στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας στην παραγωγή.

⁵¹ IOBE-EBEA 1996

Η συνεχής αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός που παρατηρείται στον κλάδο, έχει επίσης σαν αποτέλεσμα την πτωτική τάση στον αριθμό των επιχειρήσεων, οι οποίες από 3.466 το 1988, μειώθηκαν περίπου στις 2.500 το 1996⁵². Σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία της Ετήσιας Βιομηχανικής Έρευνας της ΕΣΥΕ για το 2002, στον κλάδο δραστηριοποιούνται 272 επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούν 16.869 εργαζομένους, που αντιστοιχούν στο 7,3% του συνόλου των εργαζομένων στη βιομηχανία⁵³.

Βασικότερα προϊόντα του κλάδου αποτελούν τα νήματα και τα υφάσματα (πλεκτά ή υφαντά), τα οποία κατασκευάζονται κυρίως από ίνες βάμβακος και λιγότερο από ίνες μαλλιού. Επίσης γίνονται προσμίξεις με διάφορες συνθετικές ίνες όπως: πολυεστερικές, πολυαμιδικές, ακριλικές και τεχνητές όπως βισκόζη, modal κλπ. Το μεγαλύτερο ποσοστό των παραγόμενων προϊόντων αφορούν τα πλεκτά, ενώ τα υφαντά κυρίως εισάγονται.

Όπως στον κλάδο του ενδύματος, έτσι και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, οι επιχειρήσεις εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση στις Περιφέρειες Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας (συγκεντρώνουν από κοινού το 78% του συνόλου των επιχειρήσεων), ενώ οι υπόλοιπες μονάδες μοιράζονται στις περιφέρειες Θεσσαλίας, Πελ/σου, Στερεάς Ελλάδας, Θράκης και Ηπείρου, ενώ υπολογίζεται ότι στην Αττική και την Κεντρική Μακεδονία (κυρίως στην Θεσ/κη και την ευρύτερη περιοχή της) απασχολείται περίπου το ήμισυ του συνόλου απασχολούμενων στον κλάδο⁵⁴.

Οι ισχυρές ανταγωνιστικές πιέσεις που δέχονται οι επιχειρήσεις του κλάδου από τις χώρες χαμηλού κόστους ύστερα από την πλήρη απελευθέρωση της αγοράς κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2005, οδήγησε αρκετές από τις επιχειρήσεις οι οποίες δεν προχώρησαν έγκαιρα σε εκσυγχρονισμό της τεχνολογίας και των δομών οργάνωσης της λειτουργίας τους, σε κλείσιμο των εργοστασίων.

⁵² ό.π.

⁵³ Υπενθυμίζουμε ότι τα στοιχεία της Ετήσιας Βιομηχανικής Έρευνας της ΕΣΥΕ δεν είναι συγκρίσιμα με τα στοιχεία παλαιότερων ετών των Απογραφών της Βιομηχανίας, διότι στην Ετήσια Βιομηχανική Έρευνα, κατόπιν της οδηγίας της Eurostat το 2001, καταγράφονται μόνο οι επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα, ενώ στις Απογραφές Βιομηχανίας συγκαταλέγονταν και οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν λιγότερους από 10 εργαζομένους.

⁵⁴ IOBE-EBEA 1996

Έτσι, η δραστηριότητα και η απασχόληση συγκεντρώθηκε στις μεγάλες μονάδες, στις οποίες οι δυνατότητες εκμετάλλευσης των οικονομιών κλίμακας και η υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών που εφαρμόζονται στον κλάδο, τις καθιστούν ικανές να ανταπεξέρχονται στις κρίσεις και τις πιέσεις που δημιουργεί ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός, εφόσον αυξάνουν την παραγωγικότητα και την κερδοφορία τους, με δυσμενείς όμως επιπτώσεις για τους απασχολούμενους (ιδιαίτερα τους χαμηλής ειδίκευσης), των οποίων ο αριθμός μειώνεται δραματικά.

Από το κύμα των επιχειρήσεων που έκλεισαν την τελευταία πενταετία, αναφέρουμε ενδεικτικά: την περίπτωση του ομίλου Λαναρά, με το κλείσιμο το 2004 του εργοστασίου της ΤΡΙΚΟΛΑΝ στη Νάουσα όπου απασχολούνταν 110 άτομα, την κλωστοϋφαντουργία Βουλινός με έδρα την Θεσσαλονίκη όπου απασχολούνταν 100 άτομα, η οποία μάλιστα από το 2000 είχε προχωρήσει στη δημιουργία εργοστασίου στη FYROM, την κλωστοϋφαντουργία Ηλιοφίν όπου απασχολούνταν 100 εργαζόμενοι, τα Κλωστήρια Πρεβέζης με 42 εργαζομένους, την Έργκο Τεξτίλ με 150 εργαζομένους.

Παρά τις εκτεταμένες επενδύσεις σε τεχνολογικό και ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό στις οποίες έχουν προχωρήσει οι μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι και οι επιχειρήσεις του κλάδου, την εξειδίκευση σε νέου σχεδιασμού υφάσματα κατά τις επιταγές της μόδας, τον εξοπλισμό των βαφείων-φινιριστηρίων τους με μηχανές βαφής μικροπαρτίδων υφασμάτων, την έμφαση στο ορθολογικό management, την πιστοποίηση των ορθολογικών επιχειρησιακών διαδικασιών μέσω των πιστοποιήσεων ISO 9002 και την αξιοποίηση των κοινοτικών προγραμμάτων, οι επιχειρήσεις και ο συνδικαλιστικός φορέας έκφρασής τους (IOBE), πιστεύουν ότι για την ενίσχυση της ανταγωνιστικής τους θέσης στην παγκόσμια αλυσίδα της κλωστοϋφαντουργίας, χρειάζεται η συντονισμένη προσπάθεια από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς⁵⁵, ώστε να καταρτισθεί ενιαία στρατηγική που θα αποβλέπει:

- στην αλλαγή της στρατηγικής των επιχειρήσεων με την μετατόπιση του ανταγωνισμού από το πεδίο παραγωγής φθηνών προϊόντων στο πεδίο παραγωγής ποιοτικών προϊόντων σε ανταγωνιστικές τιμές, με ιδιαίτερη έμφαση στη σμίκρυνση του χρόνου παράδοσης,

⁵⁵ και ιδιαίτερα η προσπάθεια και συμβολή των κρατικών φορέων, όπως τονίστηκε και από τις επιχειρήσεις που συμμετείχαν στην έρευνά μας, στην οποία αναφερόμαστε πιο κάτω.

- την εκμετάλλευση μικρών αγορών (niche markets) στο πλαίσιο των οποίων είναι δυνατό να παραχθούν προϊόντα υψηλού βαθμού διαφοροποίησης,
- την υιοθέτηση από τις επιχειρήσεις ενός περισσότερο πελατοκεντρικού συστήματος παραγωγής και διανομής, ώστε να εξασφαλίζεται η ικανοποίηση των υψηλών απαιτήσεων των εγχώριων και διεθνών πελατών τους,
- την δημιουργία καταστημάτων boutique, στα οποία διατίθενται τόσο συναφή (κλωστοϋφαντουργικά από διαφορετικές ύλες) όσο και μη συναφή μεταξύ τους προϊόντα, ώστε να εξασφαλίζεται αφενός η μεγαλύτερη ικανοποίηση περισσότερων πελατών, και αφετέρου η αποτελεσματικότερη διαχείριση κινδύνου και η μείωση της πιθανότητας συρρίκνωσης,
- την προβολή των Ελληνικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού με συμμετοχές σε διεθνείς εκθέσεις,
- την αύξηση των επενδύσεων σε ερευνητικές και αναπτυξιακές προσπάθειες, για την βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, της παραγωγικότητας και του επιπέδου εξυπηρέτησης των πελατών,
- την έμφαση στην καινοτομία και την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών ιδίως στον τομέα της πληροφορικής και των επικοινωνιών, που θα επιτρέψουν την περαιτέρω ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου,
- την καταπολέμηση του παραεμπορίου, κυρίως της εισαγωγής προϊόντων σε τιμές dumping κάτω του κόστους, του αθέμιτου ανταγωνισμού και της γραφειοκρατίας.

Όπως επισημαίνεται από την μελέτη του IOBE-EBEA, παρά το γεγονός ότι αρκετές μεγάλου μεγέθους κλωστοϋφαντουργικές μονάδες οι οποίες διαθέτουν τεχνολογικό εξοπλισμό και τεχνογνωσία, σημειώνουν εξαιρετικές οικονομικές επιδόσεις⁵⁶, και πολλές καθετοποιημένες βιομηχανίες παραγωγής νήματος και υφάσματος διαθέτουν δικό τους δίκτυο διανομής στην Ελλάδα και το εξωτερικό⁵⁷, ωστόσο η είσοδος νέων ανταγωνιστριών εταιρειών δεν είναι εύκολη, εξαιτίας του υψηλότατου κόστους των επενδύσεων, της υψηλής εξειδίκευσης και του κόστους έρευνας και ανάπτυξης που απαιτούνται.

⁵⁶ Κυρίως από το χώρο των κλωστηρίων και των βαφείων-φινιριστηρίων.

⁵⁷ Όπως επισημαίνεται από την Ομοσπονδία Κλωστοϋφαντουργίας, Ιματισμού και Δέρματος

Οι διαρκείς προσπάθειες εκσυγχρονισμού, οι τάσεις ευελιξίας και ανταπόκρισης στις ανάγκες της αγοράς, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι Ελληνικές επιχειρήσεις βρίσκονται δίπλα στα κεντρικά Ευρωπαϊκά δίκτυα διανομής, και επομένως μπορούν να ανταποκρίνονται άμεσα στην παράδοση των εμπορευμάτων (Just in time), και ταχύτερα στις συχνές αλλαγές των προϊόντων σε σχέση με τη μόδα (quick response), εκτιμάται⁵⁸ ότι αφήνουν κάποια περιθώρια αισιοδοξίας για την επιτυχή ένταξη και τις επιδόσεις των μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα της κλωστοϋφαντουργίας και γενικότερα του ενδύματος.

3.2 Αποτελέσματα Εμπειρικής Έρευνας

Εταιρικές διασυνδέσεις, επεκτάσεις και εξαγορές, ανάθεση υπεργολαβιών

Από τη διεξαγωγή της εμπειρικής έρευνας, διαπιστώθηκε διασύνδεση των εγχώριων παραγωγών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων με τις ηγετικές επιχειρήσεις της παγκόσμιας αλυσίδας της κλωστοϋφαντουργίας, εφόσον δύο από τους μεγαλύτερους ομίλους που πρωτοστατούν στον κλάδο⁵⁹ δήλωσαν ο μὲν πρώτος ότι δέχεται υπεργολαβική εργασία από μια σειρά μεγάλων επιχειρήσεων λιανικής και χονδρικής πώλησης στην Γερμανία και Μεγάλη Βρετανία, οι οποίες διαθέτουν παγκόσμια εμπορικά δίκτυα για την διάθεση των επώνυμων προϊόντων τους, και ο δεύτερος ότι δέχεται παραγγελίες από μεγάλες επώνυμες φίρμες του εξωτερικού, για λογαριασμό των οποίων παράγει συγκεκριμένου τύπου υφάσματα⁶⁰. Οι επιχειρήσεις στο σύνολό τους επιδεικνύουν σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα σε μεγάλο εύρος χωρών, από αναπτυγμένες οικονομίες της Δυτικής Ευρώπης Αμερικής και Καναδά, μέχρι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, Αφρικής, Ασίας και Άπω Ανατολής. Συγκεκριμένα, έξι από τις επιχειρήσεις πραγματοποιούν εξαγωγές σε ποσοστό που κυμαίνεται από 60 έως 84% του κύκλου εργασιών τους, δύο σε ποσοστό 40%, μία σε ποσοστό 20%, ενώ μία επιχείρηση πραγματοποιεί εξαγωγές που αντιπροσωπεύουν μόλις το 1% του τζίρου της, και μία ακόμα επιχείρηση δεν πραγματοποιεί καθόλου εξαγωγές. Οι εξαγωγές αφορούν τη λήψη παραγγελιών για την παραγωγή τυποποιημένων και

⁵⁸ Από τις μελέτες του IOBE και IOBE-EBEA.

⁵⁹ Με τους οποίους συνεργάζονται ή προσχωρούν σταδιακά στο εταιρικό τους δίκτυο, πολλές από τις υπόλοιπες επιχειρήσεις της έρευνας.

⁶⁰ Παράδειγμα τα υφάσματα τύπου 'Denim' τα οποία ο όμιλος παράγει σύμφωνα με τις προδιαγραφές και για λογαριασμό της Ιταλικής φίρμας 'Benetton'.

εξειδικευμένων νημάτων και υφασμάτων συγκεκριμένων προδιαγραφών που δίνονται από μεγάλες και επώνυμες διεθνικές επιχειρήσεις της αλυσίδας του ενδύματος (αναφέρθηκαν επωνυμίες όπως: Benetton, Lacoste, Sloggy, Armani, Zara, Dizel, Gstar, Staff κ.α).

Έξι από τις έντεκα επιχειρήσεις δήλωσαν ότι προέβησαν σε σημαντικές μεταβολές τα τελευταία χρόνια⁶¹, που σε τέσσερις επιχειρήσεις αφορούσαν την απορρόφηση (συγκωνεύσεις) άλλων εργοστασιακών μονάδων επιχειρήσεων του ίδιου κλάδου με σκοπό την μείωση του κόστους παραγωγής, την οικονομική επέκταση ή την επίτευξη οικονομικών κλίμακας, δύο επιχειρήσεις προχώρησαν σε ίδρυση νέων κλωστηρίων, μια επιχείρηση έκλεισε το τμήμα κατασκευής και εμπορίας έτοιμων ενδυμάτων που διέθετε, λόγω του υψηλού κόστους παραγωγής και του περιορισμού των παραγγελιών από το εξωτερικό, περιοριζόμενη στη βασική της δραστηριότητα που αφορά τη βαφή και το φινίρισμα πλεκτών υφασμάτων, ενώ ένας από τους μεγαλύτερους επιχειρηματικούς ομίλους στον κλάδο δεν θέλησε να διευκρινίσει τις μεταβολές τις οποίες έχει πραγματοποιήσει τα τελευταία χρόνια στη σύνθεση των επιχειρήσεων και των μονάδων του ομίλου.

Παρά το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις εμφανίζουν υψηλού βαθμού καθετοποίηση, έξι από αυτές, αναθέτουν σε υπεργολάβους⁶² (συχνά σε μεγάλο αριθμό υπεργολάβων ανάλογα με τις διακυμάνσεις του όγκου της παραγωγής⁶³) την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων που αφορούν το πλέξιμο, τη ραφή⁶⁴, τη βαφή των υφασμάτων, την παραγωγή νημάτων και τη συσκευασία του εμπορεύματος, αλλά και ανεξάρτητες με την παραγωγή εργασίες, όπως είναι ο καθαρισμός των εγκαταστάσεων, η τοποθέτηση ηλεκτρολογικών εγκαταστάσεων και διάφορες τεχνικές εργασίες.

Οι λόγοι για τους οποίους οι επιχειρήσεις δηλώνουν ότι αναθέτουν υπεργολαβική εργασία σε άλλες επιχειρήσεις, είναι κυρίως η εξοικονόμηση του κόστους της εργασίας, και ακολουθούν με ίσο βαθμό σπουδαιότητας, η εξοικονόμηση χρόνου, η

⁶¹ Από το 1995 και μετά.

⁶² Οι περισσότερες επιχειρήσεις αναθέτουν σε ντόπιους υπεργολάβους, ενώ ένας από τους μεγαλύτερους ομίλους στον κλάδο χρησιμοποιεί υπεργολάβους στη Βουλγαρία, Τουρκία και Κίνα, και ένας ακόμα όμιλος δήλωσε ότι το 60-70% των προϊόντων του παράγονται με δικές του προδιαγραφές σε επιχειρήσεις του εξωτερικού.

⁶³ Επιχείρηση ανέφερε για παράδειγμα, ότι σε περιόδους μεγάλης αύξησης των παραγγελιών, χρησιμοποιεί δέκα διαφορετικούς ντόπιους υπεργολάβους.

⁶⁴ Τα στάδια του πλεξίματος και της ραφής, εξακολουθούν να είναι εντάσεως εργασίας, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα στάδια παραγωγής που έχουν γίνει πλέον εντάσεως κεφαλαίου (εκκοκκιστήρια, κλωστήρια, υφαντήρια, βαφεία-φινιριστήρια).

βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος και η ταχύτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών, η συγκέντρωση της επιχείρησης σε ‘κεντρικής’ σημασίας δραστηριότητες, και η προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης.

Δίκτυο εμπορίας και προώθησης του προϊόντος εφαρμόζει μία μόνο μεγάλη και δεσπόζουσα επιχείρηση στον κλάδο⁶⁵, με το σύστημα του franchising, η οποία έχει δημιουργήσει την δική της εταιρεία συμμετοχών, και η οποία δήλωσε ότι το 60 με 70% του προϊόντος της παράγεται με δικές της προδιαγραφές σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους, στην συνέχεια εισάγεται και πωλείται με την φήμη της, και έτσι επιτυγχάνει τη διατήρηση του υψηλού μεριδίου των πωλήσεων της στην αγορά. Η ίδια επιχείρηση δήλωσε ακόμα, ότι απευθύνεται σε όλα τα είδη του καταναλωτικού κοινού, από τα ακριβά υψηλής ποιότητας και εξειδικευμένου σχεδίου προϊόντα που προορίζονται για μια μικρή μερίδα καταναλωτών, μέχρι τα χαμηλότερης τιμής και ποιότητας προϊόντα, τα οποία απευθύνονται σε ένα ευρύτερο καταναλωτικό κοινό.

Σχεδόν στο σύνολό τους οι επιχειρήσεις⁶⁶ δηλώνουν ότι ο ανταγωνισμός τον οποίο αντιμετωπίζουν στην παγκόσμια αγορά έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα από το 2000 και μετά, και μόνο μία επιχείρηση δηλώνει ότι ο ανταγωνισμός που αντιμετωπίζει έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια (από το 2003 και μετά), διότι η επιχείρηση αυτή, η οποία ασχολείται κυρίως με τη βαφή των υφασμάτων, απευθύνεται αποκλειστικά στην εγχώρια αγορά, και σε συνδυασμό με το κλείσιμο 3-4 μεγάλων βαφείων που υπήρχαν στο παρελθόν στη Χώρα, η επιχείρηση διαπιστώνει μείωση του ανταγωνισμού στην αγορά στην οποία απευθύνεται. Η περίπτωση όμως αυτή, φαίνεται ότι αποτελεί την εξαίρεση στον κανόνα, που είναι η διαπίστωση των εντεινόμενων πιέσεων που ασκεί ο ανταγωνισμός για ταυτόχρονη μείωση του κόστους παραγωγής και βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος, τον οποίο βιώνουν οι περισσότερες επιχειρήσεις του κλάδου.

Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε μία από τις επιχειρήσεις:

‘Στο μέλλον θα επιβιώσουν στην Ελλάδα μόνο οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες θα μπορούν να ανταγωνίζονται παγκοσμίως με βάση ένα συνδυασμό υψηλής ποιότητας και ανταγωνιστικών τιμών’.

Επίσης, όπως τονίζει άλλη επιχείρηση:

⁶⁵ Ειδικεύεται στον χώρο της ταπητουργίας.

⁶⁶ Δέκα στις έντεκα επιχειρήσεις.

‘Ο μόνος τρόπος για να αντέξουν οι Ελληνικές επιχειρήσεις τις εντάσεις του ανταγωνισμού, είναι να κατορθώσουν να περάσουν στην παραγωγή εξειδικευμένων νημάτων’.

Χρήση νέων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας

Οι επιχειρήσεις δήλωσαν στην πλειοψηφία τους, ότι τα τελευταία χρόνια (κυρίως από το 2000 και μετά), έχουν προχωρήσει στην εφαρμογή της πλέον σύγχρονης τεχνολογίας, διότι ο κλάδος έχει εξελιχθεί από εντάσεως εργασίας σε εντάσεως κεφαλαίου⁶⁷. Διαπιστώνεται έτσι, ότι η τεχνολογία που διαθέτουν οι επιχειρήσεις του κλάδου κινείται σε εξαιρετικά ικανοποιητικό επίπεδο, αφού στην κλίμακα αξιολόγησης που τους δόθηκε, πέντε επιχειρήσεις δήλωσαν ότι διαθέτουν την πλέον σύγχρονη τεχνολογία που εφαρμόζεται στον κλάδο, τέσσερις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι εφαρμόζουν αρκετά προηγμένη τεχνολογία, μία επιχείρηση δήλωσε ότι διαθέτει ικανοποιητικού επιπέδου τεχνολογία, ενώ μεγάλος όμιλος αρνήθηκε να απαντήσει την συγκεκριμένη ερώτηση. Οι νέες τεχνολογίες αφορούν συνήθως μηχανήματα κλωστήριου, σύγχρονες τεχνολογίες σχεδίασης και κοπής, συστήματα ERP, μηχανήματα αύξησης της προστιθέμενης αξίας στο φινιρίσμα των υφασμάτων, αργαλειούς ταπήτων και κουβερτών τελευταίας τεχνολογίας, ηλεκτρονικά συστήματα EDI (Electronic Data Interchange)⁶⁸.

Σε εξαιρετικά ικανοποιητικό επίπεδο κινείται και η εφαρμογή των σύγχρονων τεχνολογιών επικοινωνίας, αφού οι επιχειρήσεις στο σύνολό τους διαθέτουν e-mail και internet, τεχνολογίες επικοινωνίας που έχουν εισάγει από το 1995 και μετά, πέντε επιχειρήσεις διαθέτουν intranet (τεχνολογίες δικτύωσης των διαφόρων τμημάτων και διευθύνσεων της ίδιας επιχείρησης) που έχουν εφαρμόσει από 1998 και μετά, ενώ τρεις επιχειρήσεις διαθέτουν επιπλέον και τεχνολογίες δικτύων extranet (που καθιστούν εφικτή την ηλεκτρονική επικοινωνία τμημάτων και διευθύνσεων διαφόρων επιχειρήσεων μεταξύ τους) τις οποίες έχουν εφαρμόσει από το 2000 και μετά.

⁶⁷ Δεν ισχύει το ίδιο και για τον κλάδο του ενδύματος, όπου παρά την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, ο κλάδος εξακολουθεί να παραμένει εντάσεως εργασίας, διότι οι βασικές δραστηριότητες και τα στάδια παραγωγής, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την χρήση ζωντανής εργασίας.

⁶⁸ Πρόκειται για συστήματα που συσχετίζονται με την ευελιξία οργάνωσης της παραγωγής, διότι επιτρέπουν τον γρήγορο έλεγχο των αποθεμάτων, την ταχύτερη ανταπόκριση στις παραγγελίες και την ακριβή πρόβλεψη του χρόνου παράδοσης των προϊόντων. Οι τεχνολογίες αυτές επιτρέπουν την απευθείας σύνδεση μεταξύ των τμημάτων των πωλήσεων, των αποθεμάτων και της παραγωγής, επιτρέποντας την ταχύτατη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των αγορών.

Μορφές απασχόλησης, ευελιξίες, συστήματα οργάνωσης της εργασίας, αμοιβές
Όπως στον κλάδο του ενδύματος, έτσι και στον κλωστοϋφαντουργικό κλάδο, παρατηρείται μείωση των απασχολουμένων αορίστου χρόνου, εφόσον οχτώ στις έντεκα επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια παρουσιάζουν μείωση του προσωπικού τους, εκ των οποίων μάλιστα οι έξι παρουσιάζουν σημαντική μείωση προσωπικού. Δύο επιχειρήσεις διατηρούν το προσωπικό τους σε σταθερά επίπεδα, ενώ μία επιχείρηση παρουσιάζει μέτρια αύξηση του προσωπικού.

Από τα συστήματα αμοιβών, συχνότερα εφαρμόζονται οι αμοιβές σύμφωνα με την απόδοση (βρίσκουν εφαρμογή σε πέντε επιχειρήσεις), ενώ η συμμετοχή στα κέρδη ή bonuses εφαρμόζεται σε τρεις επιχειρήσεις, οι αμοιβές σύμφωνα με τις ατομικές ή ομαδικές επιδόσεις εφαρμόζεται σε δύο επιχειρήσεις, ομοίως η αμοιβή σύμφωνα με την ποιότητα σε δύο επιχειρήσεις, ενώ τέσσερις επιχειρήσεις⁶⁹ δεν εφαρμόζουν κανένα από τα παραπάνω συστήματα αμοιβών.

Με αμοιβές που υπερβαίνουν τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας αμείβουν τέσσερις επιχειρήσεις μικρό ποσοστό των εργαζομένων τους (που κυμαίνεται από 5 έως 15% του προσωπικού), δύο επιχειρήσεις αντίστοιχα το 23 και 40% του προσωπικού τους, μία επιχείρηση το σύνολο του προσωπικού της, ενώ μία ακόμα επιχείρηση αμείβει το 90% του προσωπικού της με μισθούς που υπερβαίνουν τις συλλογικές συμβάσεις και το 8% του προσωπικού της με εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς.

Εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς συνάπτει μία ακόμα επιχείρηση με το 25% του προσωπικού της, μία ακόμα επιχείρηση αμείβει το 5% του προσωπικού της με μισθούς υψηλότερους των συλλογικών συμβάσεων και ένα 5% ακόμα του προσωπικού της με εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς, ενώ μεγάλος επιχειρηματικός όμιλος αμείβει το 15% του προσωπικού με μισθούς υψηλότερους των συλλογικών συμβάσεων και το 5% με εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς.

Το ποσοστό των ανδρών εργαζομένων υπερτερεί σε επτά επιχειρήσεις, ενώ το ποσοστό των γυναικών υπερτερεί σε τρεις επιχειρήσεις, διότι όπως επισημάνθηκε από τους υπεύθυνους παραγωγής, η φύση και οι απαιτήσεις της δουλειάς σε κάποια στάδια παραγωγής είναι τέτοιες, που προϋποθέτουν μυϊκή δύναμη και μεγάλη φυσική αντοχή, όπως είναι για παράδειγμα οι δραστηριότητες στα βαφεία, όπου οι θερμοκρασίες είναι πολύ υψηλές, ή στα φινιριστήρια όπου η τοποθέτηση μεγάλου

⁶⁹ Μεταξύ των οποίων και μεγάλος επιχειρηματικός όμιλος.

βάρους υλικού στα μηχανήματα απαιτεί μυϊκή δύναμη, ή σε κάποιες από τις εργασίες των κλωστηρίων όπου σύμφωνα με τους υπεύθυνους παραγωγής, 'είναι βαριές για τις γυναίκες'.

Οι συμβάσεις αορίστου χρόνου αποτελούν την κυρίαρχη μορφή της απασχόλησης, αλλά δέκα στις έντεκα επιχειρήσεις κάνουν παράλληλα χρήση και προσωρινής απασχόλησης, σε ποσοστό που κυμαίνεται από το 2 έως 26% του προσωπικού τους⁷⁰. Οι επιχειρήσεις αυτές συνάπτουν κατά καιρούς τρίμηνες, εξάμηνες ή (σπανιότερα) ετήσιες συμβάσεις ορισμένου χρόνου με προσωρινά απασχολούμενους, ανάλογα με τις ανάγκες της παραγωγής, που συνήθως αφορούν εξειδικευμένα τμήματα, στα οποία προσλαμβάνονται εξειδικευμένοι τεχνίτες (π.χ. κλώστριες, λαναριστές), με προσωρινές συμβάσεις εργασίας.

Οι επιχειρήσεις δεν κάνουν χρήση μερικής απασχόλησης⁷¹, ενώ επτά επιχειρήσεις απασχολούν υπερωριακά μικρό ποσοστό των απασχολουμένων τους (κυμαίνεται από 2 έως 20%), αλλά το ποσοστό αυτό των απασχολουμένων που σε σταθερή βάση εργάζεται υπερωριακά, τα τελευταία χρόνια έχει παραμείνει σταθερό, και σε δύο περιπτώσεις έχει μέτρια και σημαντικά μειωθεί. Η επιχείρηση η οποία εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό υπερωριακής απασχόλησης (20%), δήλωσε ότι με την χρήση υπερωριακής απασχόλησης και την εφαρμογή τέταρτης βάρδιας, προσπαθεί να επιμηκύνει τον αριθμό των εργασιμων ημερών, ενώ ταυτόχρονα αναθέτει μικρής έκτασης υπεργολαβική εργασία εντός της χώρας, και χρησιμοποιεί και προσωρινά απασχολούμενους (αντιστοιχούν περίπου στο 7% του συνόλου απασχολουμένων), τους οποίους 'δανείζεται' από μεγάλο Ευρωπαϊκό γραφείο ευρέσεως προσωρινής απασχόλησης, για να καλύψει τα κενά του μόνιμου προσωπικού (π.χ. άδειες), ή τις έκτακτες ανάγκες της παραγωγής.

Όλες οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν συστήματα κατάρτισης, που όμως συνήθως αφορούν ένα μικρό ποσοστό του μόνιμου προσωπικού τους (σε τέσσερις επιχειρήσεις αφορά το 5 με 10% του προσωπικού, ενώ από τις υπόλοιπες, σε δύο επιχειρήσεις αφορά το 20% του προσωπικού, σε δύο επιχειρήσεις το 50 και 95% του προσωπικού αντίστοιχα, σε μεγάλο όμιλο το 40% του προσωπικού, ενώ μία επιχείρηση δεν θέλησε

⁷⁰ Σημειώνεται ότι ένας από τους μεγαλύτερους ομίλους στον κλάδο, αν και δήλωσε ότι κάνει χρήση προσωρινής απασχόλησης, ωστόσο δεν θέλησε να δηλώσει το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν οι προσωρινά απασχολούμενοι στο σύνολο απασχολουμένων του ομίλου.

⁷¹ Μερική απασχόληση εφαρμόζεται μόνο σε έναν όμιλο και για αμελητέο ποσοστό (0,5%) του προσωπικού.

να δηλώσει ποσοστό. Η επιχείρηση η οποία καταρτίζει το 50% των μόνιμα απασχολουμένων, είναι και η μόνη που καταρτίζει και το σύνολο των προσωρινά απασχολουμένων της (οι οποίοι αντιστοιχούν στο 10% του συνολικού προσωπικού της επιχείρησης)⁷², δηλώνοντας ότι η κατάρτιση είναι απαραίτητη για όλο το προσωπικό – ανεξαρτήτως μορφής απασχόλησης-, διότι αυτό απαιτεί τη τεχνολογία. Οι απαιτήσεις των νέων τεχνολογιών είναι και ο λόγος τον οποίο συχνότερα επικαλούνται οι επιχειρήσεις ως τον σημαντικότερο για την εφαρμογή των προγραμμάτων κατάρτισης⁷³, και ακολουθούν κατά σειρά σημασίας, οι οργανωτικές μεταβολές, τα νέα προϊόντα ή δραστηριότητες, ενώ δύο επιχειρήσεις δήλωσαν ως σημαντικό και τον λόγο της αποφυγής νέων προσλήψεων.

Ως προς τις μεταβολές στην οργάνωση της εργασίας, πέντε επιχειρήσεις δήλωσαν ότι κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου (από το 2003 και μετά), έχουν πραγματοποιήσει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, τρεις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι προγραμματίζουν να κάνουν αλλαγές στο άμεσο μέλλον, μία επιχείρηση δήλωσε ότι πραγματοποιεί αλλαγές την τρέχουσα περίοδο, άλλη επιχείρηση-όμιλος δεν πραγματοποίησε ούτε προτίθεται να πραγματοποιήσει αλλαγές, ενώ άλλος μεγάλος όμιλος δεν απάντησε το συγκεκριμένο ερώτημα⁷⁴.

Οι επιχειρήσεις ανέφεραν ότι οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους προβαίνουν στην πραγματοποίηση αλλαγών στην οργάνωση της εργασίας, είναι: οι ανάγκες συμπίεσης των νεκρών χρόνων στην παραγωγή, η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών (ανέφεραν για παράδειγμα τα συστήματα ISO τα οποία συνδέονται με αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, την εισαγωγή τεχνολογιών που συνδέονται με labour assignment, δηλαδή με την κατάτμηση και αναδιανομή των καθηκόντων και την εργονομική αναδόμηση της εργασίας), μεταβολές που αφορούν την αναπροσαρμογή για την βελτίωση της ποιότητας της εργασίας, μεταβολές που αφορούν την διεύρυνση της γνώσης και των καθηκόντων για ένα μεγαλύτερο εύρος σταδίων παραγωγής με ένα τρόπο που να καθιστά δυνατή την επέμβαση των εργαζομένων όταν και όπου

⁷² Καμία από τις υπόλοιπες επιχειρήσεις της έρευνας –συμπεριλαμβανομένων των ομίλων- δεν εφαρμόζει προγράμματα κατάρτισης για τους προσωρινά απασχολούμενους.

⁷³ Αναφέρθηκε από όλες τις επιχειρήσεις, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα οι εκπαιδευτές προέρχονται από τις ξένες εταιρείες παραγωγής της τεχνολογίας (στην περίπτωση μεγάλου ομίλου για παράδειγμα, οι εκπαιδευτές προέρχονται από επιχείρηση της Ιταλίας, από την οποία εισάγεται η νέα τεχνολογία).

⁷⁴ Ο συγκεκριμένος όμιλος –και πρόκειται για έναν από τους δύο μεγαλύτερους ομίλους που υπερಿಸούν στον κλάδο- αρνήθηκε χαρακτηριστικά να απαντήσει στις πλέον κρίσιμες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, ενώ κάποιες από τις απαντήσεις που έδωσε κρίθηκαν παραπλανητικές (σε συνδυασμό με την τηλεφωνική επικοινωνία για διευκρινίσεις και συμπληρωματικές πληροφορίες).

χρειαστεί, το οποίο συνεπάγεται την αύξηση του αριθμού των καθηκόντων όλων των εργαζομένων σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας, από τους προϊσταμένους, τους μηχανικούς και συντηρητές μέχρι τους εργάτες παραγωγής.

Απώτερος στόχος των παραπάνω μεταβολών είναι –με ίσο βαθμό σημασίας- η αύξηση της ανταγωνιστικότητας, η αύξηση της παραγωγικότητας και ο έλεγχος του κόστους της εργασίας, και ακολουθεί η καλλίτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών.

Από τις νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας, ομαδική εργασία δήλωσαν ότι εφαρμόζουν έξι στις έντεκα επιχειρήσεις της έρευνας (με χρόνους εφαρμογής από το 1995, το 2001 και μετά, αλλά σε μία περίπτωση από το 1990 και μετά), ενώ επισημάνθηκε ότι η οργάνωση των ομάδων εργασίας συναρτάται με την τεχνολογία, αλλά και τη φύση των σταδίων παραγωγής. Για παράδειγμα αναφέρθηκε ότι, οι δραστηριότητες του φινιριστηρίου απαιτούν ομαδική εργασία, ενώ στο βαφείο οι δραστηριότητες είναι τέτοιες, που ο κάθε εργαζόμενος δουλεύει μεμονωμένα. Η εναλλαγή των εργαζομένων σε διαφορετικές θέσεις εργασίας (job rotation) εφαρμόζεται σε τέσσερις επιχειρήσεις (από το 1995 και μετά, αλλά σε μία περίπτωση από το 1980 και μετά), σε διαφορετικές δραστηριότητες του ίδιου τμήματος (για παράδειγμα του βαφείου ή του φινιριστηρίου), και συναρτάται με την τεχνολογία που εφαρμόζεται στην κάθε φάση παραγωγής. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε μία από τις επιχειρήσεις:

‘Υπάρχουν 10 μηχανές που είναι διαφορετικές μεταξύ τους.

Κάθε εργάτης χειρίζεται 2 με 3 μηχανές, αλλά εκπαιδεύεται και στη χρήση των υπολοίπων, ώστε να μπορεί να αντικαθιστά τους συναδέλφους του όταν χρειαστεί’.

Από τις επιχειρήσεις που εφαρμόζουν νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας όπως είναι η ομαδική εργασία και η εναλλαγή των απασχολούμενων σε διαφορετικές θέσεις εργασίας, οι δύο αμείβουν το σύνολο ή σχεδόν το σύνολο του προσωπικού τους (στη μία περίπτωση το σύνολο και στην άλλη το 90% του προσωπικού) με μισθούς υψηλότερους των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ενώ τρεις επιχειρήσεις αμείβουν μικρό μέρος του προσωπικού τους με μισθούς υψηλότερους των συλλογικών συμβάσεων (οι δύο το 10 και η τρίτη το 23% του προσωπικού), ενώ μία ακόμα επιχείρηση δήλωσε ότι συνάπτει εξατομικευμένης διαπραγματεύσεως μισθούς με το 25% του προσωπικού της.

Όσον αφορά την εκμάθηση νέων δεξιοτήτων από τους εργαζομένους τα τρία τελευταία χρόνια, τέσσερις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι οι δεξιότητες των εργαζομένων έχουν αυξηθεί μέτρια, τέσσερις ότι έχουν αυξηθεί σημαντικά, ενώ τρεις ακόμα επιχειρήσεις δήλωσαν ότι οι δεξιότητες των εργαζομένων παρέμειναν σε σταθερό επίπεδο. Επομένως, η αναγκαιότητα εκμάθησης νέων δεξιοτήτων από τους εργαζομένους αποτελεί στην γενική τάση στον κλάδο και προκύπτει ως εξής: με τον συνεχή εκσυγχρονισμό και την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, οι επιχειρήσεις προβαίνουν σε μείωση του προσωπικού, που επιφέρει την αύξηση των αρμοδιοτήτων και των απαιτήσεων γνώσης περισσότερων σταδίων παραγωγής και χρήσης μεγαλύτερης ποικιλίας μηχανών για τους εναπομείναντες εργαζομένους. Από τον κύκλο των διευκρινιστικών ερωτήσεων όμως προς τις επιχειρήσεις, προέκυψε ότι η εκμάθηση νέων δεξιοτήτων δεν συνδέεται με ουσιαστική αναβάθμιση του περιεχομένου και των γνώσεων των εργαζομένων, αλλά έχει περισσότερο τον χαρακτήρα της προσθήκης καθηκόντων χαμηλής τεχνικής δεξιότητας και εντατικοποίησης της εργασίας⁷⁵. Επομένως, η χρήση της νέας τεχνολογίας, η παραγωγή νέων προϊόντων και η εφαρμογή καινοτομικών αλλαγών, δεν συνδέονται με ουσιαστική αναβάθμιση των γνώσεων και της ποιότητας της εργασίας. Επιπλέον, πέντε επιχειρήσεις της έρευνας, δήλωσαν ότι τα τρία τελευταία χρόνια, έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες στην εξεύρεση ειδικοτήτων υψηλής δεξιότητας όπως είναι: ηλεκτρονικοί αυτοματισμών, τεχνολόγοι βαφής και φινιρίσματος πλεκτών υφασμάτων, αυτοματιστές, προϊστάμενοι παραγωγής, ηλεκτρολόγοι-ηλεκτρονικοί, στελέχη πληροφοριακών συστημάτων.

3.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα βασικότερα χαρακτηριστικά και οι εξελίξεις στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, είναι η μετατροπή του από εντάσεως εργασίας σε εντάσεως κεφαλαίου σε όλα τα στάδια της παραγωγής εκτός από το στάδιο της πλεκτικής, στο οποίο η ζωντανή εργασία εξακολουθεί να συμβάλει καθοριστικά στην παραγωγή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας παραγωγής, οι διαρκείς και εκτεταμένες

⁷⁵ Ενώ για παράδειγμα παλαιότερα ο κάθε εργαζόμενος χειριζόταν μια μηχανή (π.χ. μηχανή κλωστήριου) μιας σειράς, με την εφαρμογή της νέας τεχνολογίας, σε κάθε μηχανή είναι ενσωματωμένα και στοιχεία λειτουργίας μηχανών άλλων σειρών.

επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες παραγωγής και επικοινωνίας, και η συγκεντροποίηση της οικονομικής ισχύος και του ελέγχου των εξελίξεων στον κλάδο, σε δύο μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους υψηλής καθετοποίησης.

Ο εντεινόμενος εγχώριος και διεθνής ανταγωνισμός, φαίνεται ότι έχει προκαλέσει μεγάλες αναδιαρθρώσεις και μεταβολές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς και τις εταιρικές διασυνδέσεις των διαφόρων μεγεθών επιχειρήσεων του κλάδου, οδηγώντας πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις σε παύση της λειτουργίας τους και άλλες στην ανάληψη υπεργολαβικής εργασίας⁷⁶ για λογαριασμό των μεγαλύτερων επιχειρήσεων του κλάδου, οι οποίες με τη σειρά τους προχωρούν σε συγχωνεύσεις, επεκτάσεις και εξαγορές μεταξύ τους, με στόχο τον σχηματισμό ισχυρών επιχειρηματικών ομίλων, ικανών να αντεπεξέρχονται στις σφοδρές πιέσεις του ανταγωνισμού που ασκείται από τις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις του κλάδου, με άξονα την επίτευξη της μείωσης του κόστους παραγωγής, τις οικονομικές και παραγωγικές επεκτάσεις, τη βελτιστοποίηση της ποιότητας του προϊόντος και την υψηλότερου βαθμού καθετοποίηση.

Όπως επισημάνθηκε από το σύνολο των επιχειρήσεων της έρευνας, η κλιμάκωση του διεθνούς ανταγωνισμού είναι ιδιαίτερα έντονη από το 2000 και μετά, γεγονός που τις ανάγκασε σε μεγάλη κινητικότητα και αναδιάταξη των μεταξύ τους διασυνδέσεων με τη μορφή της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου και της παραγωγικής δραστηριότητας σε λίγες μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεις, οι οποίες πραγματοποιούν μεγάλης έκτασης εξαγωγές, προωθώντας το δικό τους εμπορικό σήμα στα εγχώρια και διεθνή εμπορικά δίκτυα, αλλά και λαμβάνοντας παραγγελίες παραγωγής εξειδικευμένων υφασμάτων και νημάτων από τις μεγάλες ξένες διεθνικές επιχειρήσεις υψηλής επωνυμίας, όπως είναι οι: Benetton, Lacoste, Sloggy, Armani, Zara, Dizel, κ.α.

Ο διαρκής εκσυγχρονισμός με τη χρήση νέου, υψηλών δυνατοτήτων τεχνολογικού και ηλεκτρομηχανολογικού εξοπλισμού παραγωγής και επικοινωνίας, σε συνδυασμό με τη χρήση υπεργολάβων στο εσωτερικό και το εξωτερικό, έχει σαν αποτέλεσμα την ραγδαία μείωση των απασχολούμενων στο εσωτερικό των μεγάλων επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των χαμηλής ειδίκευσης εργαζομένων, ενώ παράλληλα παρατηρείται τάση αύξησης του αριθμού των προσωρινά απασχολούμενων τους.

⁷⁶ Κυρίως στην παραγωγική δραστηριότητα του πλεξίματος που εξακολουθεί να είναι εντάσεως εργασίας, και της βαφής του ενδύματος.

Η μείωση του μόνιμου προσωπικού σε συνδυασμό με τη χρήση πολυδύναμης τεχνολογίας, έχει σαν αποτέλεσμα την αναδιάταξη και την ευέλικτη ανακατανομή των καθηκόντων για το εναπομείναν προσωπικό, με την προσθήκη μεγαλύτερου αριθμού καθηκόντων που συνεπάγονται εντατικοποίηση και ανάληψη μεγαλύτερης ευθύνης, την απαίτηση μεγαλύτερου εύρους γνώσεων της χρήσης του τεχνολογικού εξοπλισμού και της λειτουργίας των διαφορετικών σταδίων της παραγωγής, τα οποία δεν φαίνεται παράλληλα να συνοδεύονται από αντίστοιχα ανταποδοτικά οφέλη και ουσιαστική αναβάθμιση των δεξιοτήτων και του περιεχομένου της εργασίας για την πλευρά των εργαζομένων.

4. Χαρακτηριστικά του κλάδου - Αποτελέσματα έρευνας στον κλάδο συναρμολόγησης του αυτοκινήτου

4.1 Γενικά χαρακτηριστικά του κλάδου

Η διερεύνηση στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας αποκαλύπτει την έλλειψη ουσιαστικής παραγωγικής δομής στη Χώρα, εφόσον ακόμα και η μοναδική μεγάλη μονάδα συναρμολόγησης αυτοκινήτων η οποία κυριάρχησε στον κλάδο την δεκαετία του 1980 υπό καθεστώς ισχυρού προστατευτισμού, στην πορεία δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στην απελευθέρωση του εμπορίου και τον διεθνή ανταγωνισμό, με αποτέλεσμα να κλείσει στο τέλος της δεκαετίας του 1990.

Οι περισσότερες Ελληνικές επιχειρήσεις στον χώρο του αυτοκινήτου, δραστηριοποιούνται κυρίως στον κλάδο της εμπορίας, ως εμπορικοί αντιπρόσωποι μεγάλων ξένων αυτοκινητοβιομηχανιών, των οποίων η παρουσία είναι έντονη στην Ελληνική αγορά. Ωστόσο, υπάρχουν και αρκετές Ελληνικές επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται στην συναρμολόγηση βαρέων οχημάτων, καταγράφοντας όμως τα τελευταία χρόνια σημαντική επιδείνωση της ανταγωνιστικής τους ικανότητας⁷⁷.

Οι υπόλοιπες μονάδες που δραστηριοποιούνται στον κλάδο, περιορίζονται σε μικροκατασκευές όπως κατασκευή εξαρτημάτων και καταλυτών οχημάτων, υλικών

⁷⁷ ΤΑΣΕΙΣ-Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ 2006

τριβής (φρένων), ηλεκτρολογικού υλικού και εξαεριστήρων, ανταλλακτικών και αξεσουάρ αυτοκινήτων. Συνήθως, οι μονάδες αυτές ασχολούνται παράλληλα με τις εισαγωγές και το εμπόριο υλικών, όπως εξατμίσεις και καταλύτες οχημάτων, αμαξωμάτων φορτηγών και αυτοκινήτων, την εισαγωγή και το εμπόριο φορτηγών αυτοκινήτων, λεωφορείων και ανταλλακτικών.

Σύμφωνα με στοιχεία της ετήσιας βιομηχανικής έρευνας της ΕΣΥΕ, το 2002 ο κλάδος απασχολούσε 2.053 εργαζομένους σε 33 επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε αυτόν, και η μέση ετήσια απασχόληση αντιστοιχούσε στο 0,9% της συνολικής απασχόλησης στη βιομηχανία. Η συμμετοχή του κλάδου στο σύνολο της ακαθάριστης αξίας παραγωγής και της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης ήταν ταυτόσημη και αντιστοιχούσε στο 0,7%, ενώ η αξία των ακαθάριστων επενδύσεων αποτελούσε το 1,1% του συνόλου των επενδύσεων στον μεταποιητικό τομέα.

Την περίοδο 2000-2004, ο όγκος παραγωγής του κλάδου παρουσίασε αξιοσημείωτη υποχώρηση, με ετήσιο ρυθμό μείωσης 7,6%, ενώ η τάση αυτή επιδεινώθηκε το 2005, όπου η παραγωγή μειώθηκε κατά 34%.

Σταθερός εμφανίζεται ο αριθμός των 33 επιχειρήσεων μεγάλης βιομηχανίας⁷⁸ που δραστηριοποιούνται στην κατασκευή αυτοκινήτων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων το 2002 σε σχέση με την προηγούμενη χρήση, ενώ η μέση ετήσια απασχόληση κατά την περίοδο 1994-2002 σημείωσε μείωση, με μέσο ρυθμό μείωσης το 1,2%.

Αν και διαπιστώνεται μείωση της ακαθάριστης αξίας παραγωγής το 2002 (197 εκατ.ευρώ) σε σχέση με το 1999, η γενικότερη πορεία της το διάστημα 1994-2002 καταγράφεται θετική, με μέσο ρυθμό αύξησης 4,1% ετησίως. Παρόμοια εξέλιξη εμφανίζει η προστιθέμενη αξία του κλάδου, η οποία παρουσιάζει αύξηση 9% ετησίως, το ύψος της οποίας διαμορφώνεται στα 76,4 εκατ.ευρώ.

Ιδιαίτερα αξιόλογη είναι η επενδυτική δραστηριότητα στον κλάδο, καθώς η αξία των ακαθάριστων επενδύσεων το 2002 σημείωσε την μέγιστη τιμή (21,2 εκατ.ευρώ) από το 1994 (3,7 εκατ.ευρώ), με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 24,5%.

Παρά τις γενικότερα αντίξοες συνθήκες, η εικόνα της ανταγωνιστικότητας του κλάδου εμφάνισε σημάδια ανάκαμψης το 2003, καθώς σημειώθηκε αύξηση της αξίας των εξαγωγών (από 86,3 εκατ. το 2002 σε 135,4 εκατ.ευρώ το 2003, δηλαδή αύξηση 56,9%), η οποία ωστόσο δεν μπόρεσε να αντισταθμίσει την αύξηση της (υψηλής)

⁷⁸ Επιχειρήσεις δηλαδή που απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα.

αξίας των εισαγωγών (από 2,5 δισεκ. ευρώ το 2002 σε 3,1 δισεκ. ευρώ το 2003, δηλαδή αύξηση 21,4%), με αποτέλεσμα την περαιτέρω διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος κατά 20,1% συγκριτικά με την προηγούμενη χρήση. Η γενικότερη εξέλιξη της αξίας των εξαγωγών και των εισαγωγών την περίοδο 1995-2003 ήταν ανοδική, με ετήσιο ρυθμό μεταβολής 8,4% και 14,2% αντίστοιχα, με αποτέλεσμα την αύξηση του εμπορικού ελλείμματος με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 14,5%. Βελτιωμένη εμφανίστηκε το 2003, η εικόνα της χρηματοοικονομικής κατάστασης των επιχειρήσεων, με υπερτριπλασιασμό των καθαρών κερδών (36,6 εκατ. ευρώ από 9,5 εκατ. το 2002, δηλαδή αύξηση 184%), ενώ η οριακή αύξηση του βαθμού κάλυψης παγίων το 2003 (1,20 από 1,15 το 2002) αντανακλά την ικανότητα των επιχειρήσεων του κλάδου να χρηματοδοτούν τα πάγια στοιχεία τους από ίδια κεφάλαια.

Ο ανταγωνισμός που αναπτύσσεται μεταξύ των ξένων αντιπροσωπειών στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται έντονος, ιδιαίτερα λόγω της κρίσης που αντιμετωπίζει ο κλάδος σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς οι συγχωνεύσεις μεταξύ των μεγάλων ξένων κατασκευαστών επηρεάζουν και τις ελληνικές αντιπροσωπείες στην αγορά του αυτοκινήτου.

Οι εισαγωγές αυτοκινήτων προέρχονται από χώρες της Ευρώπης, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, και τελευταία και από την υπόλοιπη Ασία. Η δραστηριότητα των ξένων αυτοκινητοβιομηχανιών στις γειτονικές Βαλκανικές χώρες, δεν αφήνει περιθώρια για την επέκταση των ελληνικών επιχειρήσεων προς τις χώρες αυτές. Παρόλα αυτά – όπως προαναφέρθηκε- υπάρχουν κάποιες ελληνικές επιχειρήσεις (όπως η Ελληνική Βιομηχανία Οχημάτων, η Σαρακάκης ΑΕΒΕ) που εμπλέκονται στην συναρμολόγηση βαρέων οχημάτων.

Η μόνη μεγάλη μονάδα συναρμολόγησης επιβατικών αυτοκινήτων στη Χώρα, δέσποσε στον κλάδο του αυτοκινήτου τις δεκαετίες 1980 και 1990. Η επιχείρηση αυτή συναρμολογούσε επιβατικά και ελαφρά φορτηγά αυτοκίνητα της Ιαπωνικής NISSAN για λογαριασμό τοπικού εμπορικού αντιπροσώπου και ανέπτυξε αξιόλογη παραγωγική δραστηριότητα, που οφειλόταν σε ένα συνδυασμό παραγόντων όπως: η πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων (πενταπλασιασμός του παγίου κεφαλαίου

της σε μία δεκαετία⁷⁹), η αξιοποίηση και ενίσχυση του ισχυρού προστατευτικού πλαισίου των κρατικών πολιτικών (προστατευτικών δασμολογικών πολιτικών όπως ο Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης), και η αξιοποίηση του εκτεταμένου εμπορικού δικτύου που διέθετε η επιχείρηση για την διάθεση των εμπορευμάτων της.

Έτσι, για μια ολόκληρη δεκαετία (τη δεκαετία του '80), η επιχείρηση κατάφερε να βελτιώνει την ανταγωνιστικότητά της ως προς τα εισαγόμενα αυτοκίνητα, κατέχοντας και αυξάνοντας το μεγαλύτερο μερίδιο στην εγχώρια αγορά, και διατηρώντας την κερδοφορία της μέσα στις είκοσι πλέον κερδοφόρες Ελληνικές βιομηχανίες⁸⁰.

Η κατάσταση αυτή ανατράπηκε τη δεκαετία του '90, όταν υπό συνθήκες εντεινόμενου διεθνούς ανταγωνισμού, η επιχείρηση αδυνατούσε να επεκταθεί πέρα από τη μικρή εσωτερική αγορά, εξαιτίας μιας σειράς αδυναμιών, όπως είναι το μικρομεσαίο μέγεθος της επιχείρησης για τα δεδομένα του κλάδου, η οριστική κατάργηση κάθε προστατευτικού πλαισίου, και οι πολιτικές και στρατηγικές αναδιάρθρωσης που ακολούθησε η διοίκηση της επιχείρησης προκειμένου να αντεπεξέλθει στις ανταγωνιστικές πιέσεις που ασκούσαν οι μεγάλες ηγετικές επιχειρήσεις συναρμολόγησης και οι μεγάλοι προμηθευτές στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα του αυτοκινήτου.

Έτσι, ενώ η επιχείρηση προχώρησε διαδοχικά (1987, 1989 και 1992) σε εκσυγχρονισμό και εισαγωγή νέων τεχνολογιών προκειμένου να εναρμονιστεί με τις ραγδαίες τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις του κλάδου σε παγκόσμιο επίπεδο, εισάγοντας μια σειρά βιομηχανικά ρομπότ για την διεύρυνση της αυτοματοποίησης της εργασιακής διαδικασίας και την βελτίωση του προγραμματισμού κατά τα πρότυπα της ηγεμονικής Ιαπωνικής επιχείρησης, δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει ανταγωνιστικότητα σε όρους ποιότητας και τιμής προϊόντος, που θα της επέτρεπε την είσοδο και τη διατήρηση της θέσης της στα παγκόσμια εμπορευματικά δίκτυα του αυτοκινήτου. Όπως μας πληροφόρησε ο τότε Πρόεδρος της επιχείρησης, η εισαγωγή των οχημάτων από την Ιαπωνία, στις νέες συνθήκες του ανταγωνισμού, έγινε περισσότερο συμφέρουσα οικονομικά, από την εδώ συναρμολόγηση των συστατικών τους μερών, με αποτέλεσμα να αποφασιστεί η παύση λειτουργίας της εγχώριας μονάδας συναρμολόγησης.

⁷⁹ Ραγκούσης, Α., 'Διευθυντικές Στρατηγικές ως προς την Οργάνωση της Εργασίας και η Εισαγωγή των Νέων Τεχνολογιών: Δύο Περίπτώσεις από την Ελληνική Μεταποίηση' στο Λινάρδος, Π., 2003 (επ.) 'Νέες Τεχνολογίες, Οργάνωση της Εργασίας και Σχηματισμός των Ειδικοτήτων', ΙΝΕ-ΓΣΕΕ
⁸⁰ ό.π.

Ένας από τους λόγους της υστέρησης της ανταγωνιστικότητας και της αποτυχίας βιωσιμότητας της εγχώριας επιχείρησης, όπως μας πληροφορεί η έρευνα που προαναφέρθηκε, είναι και η σκοπιμότητα που εξυπηρετήσε η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην επιχείρηση, η οποία δεν έγινε με γνώμονα την πλήρη αξιοποίηση των παραγωγικών δυνατοτήτων του εξοπλισμού για την αύξηση της παραγωγικότητας, την μείωση του κόστους παραγωγής και την αύξηση της ευελιξίας του παραγωγικού συστήματος⁸¹, αλλά με γνώμονα την αύξηση του ελέγχου που ασκούσε η Τεχνική Διεύθυνση του εργοστασίου στην εργασιακή διαδικασία, ειδικότερα σε ότι αφορά τον έλεγχο ομάδας εργασιακών καθηκόντων τα οποία θεωρούνταν δύσκολα να ελεγχθούν ως προς την ποιότητα εκτέλεσής τους και τα οποία από τη φύση τους ήταν δύσκολο να εκτελεστούν.

Έτσι, ενώ τα καθήκοντα ‘σύλληψης’ στην εργασιακή διαδικασία όπως για παράδειγμα τα καθήκοντα του προγραμματισμού, κατανεμήθηκαν και ανατέθηκαν σε στελέχη της Τεχνικής Διεύθυνσης, τα απλά καθήκοντα ‘εκτέλεσης’ όπως είναι ο χειρισμός και η εποπτεία του εξοπλισμού, ενσωματώθηκαν στις παράπλευρες ανειδίκευτες θέσεις, αποδεικνύοντας ότι η στρατηγική αναδιάρθρωσης της επιχείρησης δεν αποσκοπούσε στην αξιοποίηση των σημαντικών δυνατοτήτων που παρείχε ο εξοπλισμός για την αναβάθμιση και ευελικτικοποίηση των απλών θέσεων εργασίας που σχετίζονταν με τις νησίδες αυτοματισμού, σε αντίθεση με τις πρακτικές που εφαρμόζονταν στα εργοστάσια της Nissan, και παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη τεχνογνωσία είχε μεταφερθεί από τα Ιαπωνικά εργοστάσια στην Ελληνική μονάδα συναρμολόγησης.

Η στρατηγική απόφαση της Διεύθυνσης ήταν να μην μεταβιβάσει αυτού του είδους τις γνώσεις και τις τεχνικές στους απλούς εργαζομένους, παρά τις δυνατότητες που παρείχε ο εξοπλισμός, αλλά οι γνώσεις αυτές να παραμείνουν στη διάθεση της Τεχνικής Διεύθυνσης, η οποία θα εξασφάλιζε έτσι τον άμεσο έλεγχο που ασκούσε στα υπόλοιπα παραγωγικά εργασιακά καθήκοντα, αποδεικνύοντας ότι η τεχνική φύση της

⁸¹ όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, κάθε προγραμματιζόμενη χειριστική διάταξη του ρομπότ, εκτελούσε ένα αριθμό εργασιών που αντιστοιχούσαν περίπου στο 90% των ισοδύναμων χειρονακτικών εργασιών κάθε θέσης εργασίας, μέγεθος αρκετά χαμηλότερο από το αντίστοιχο που καταγράφεται στην διεθνή εμπειρία, όπου ένα τέτοιο ρομπότ εκτοπίζει συνήθως δύο πονταδόρους ανά βάρδια. Η μερική αξιοποίηση των παραγωγικών δυνατοτήτων του εξοπλισμού, ενδεχομένως να συνδέεται και με την πολιτική μόνιμης απασχόλησης που (όπως αναφέρεται στην ίδια έρευνα) εφάρμοζε η επιχείρηση σε σχέση με το προσωπικό της.

τεχνολογίας δεν δεσμεύει τις διευθυντικές επιλογές αξιοποίησής της, αλλά απλώς προδιαγράφει τα όρια μέσα στα οποία μπορούν να ασκηθούν οι διάφορες επιλογές⁸².

4.2 Αποτελέσματα Εμπειρικής Έρευνας

Όπως αναφέρθηκε και στην μεθοδολογία, από τις βιομηχανικές επιχειρήσεις στον κλάδο του αυτοκινήτου στις οποίες στάλθηκε το ερωτηματολόγιο, απάντησαν τέσσερις επιχειρήσεις, οι οποίες ωστόσο είναι από τις μεγαλύτερες και πλέον δυναμικές επιχειρήσεις στον κλάδο. Δύο μάλιστα από αυτές αποτελούν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις στο σύνολο επιχειρήσεων του κλάδου, εκ των οποίων η πρώτη ασχολείται με την κατασκευή και συναρμολόγηση βαρέων οχημάτων στρατιωτικής και δημόσιας χρήσης (στρατιωτικών αυτοκινήτων, τεθωρακισμένων οχημάτων, λεωφορείων) ανταλλακτικών και κινητήρων, και η δεύτερη με τη συναρμολόγηση βαρέων οχημάτων ενώ διαθέτει συνεργεία αυτοκινήτων και ασχολείται και με τις πωλήσεις. Η τρίτη είναι μεγάλη επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων, τροchioδρομικού υλικού, κατασκευής βαγονιών τρένων και μεταλλικών κατασκευών, και η τέταρτη είναι επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας [κατασκευή ανταλλακτικών και εξαρτημάτων υψηλής τεχνολογίας (για άρματα μάχης, αεροπλάνα και οχήματα) και επεξεργασίας μετάλλου.

Εταιρικές διασυνδέσεις, επεκτάσεις και εξαγορές, ανάθεση υπεργολαβιών

Οι τρεις επιχειρήσεις είναι ανεξάρτητες⁸³ ενώ η τέταρτη (η μεγαλύτερη επιχείρηση στον κλάδο) αποτελεί μέλος μεγάλου και πολύ γνωστού ομίλου με ποικίλες δραστηριότητες στον δευτερογενή τομέα, ενώ και οι τέσσερις επιχειρήσεις δέχονται και αναθέτουν υπεργολαβική εργασία. Η επιχείρηση που αποτελεί μέλος του ομίλου δέχεται υπεργολαβική εργασία από ξένες και εγχώριες επιχειρήσεις και αναθέτει σε ντόπιους υπεργολάβους την υπερκατασκευή οχημάτων (κυρίως φορτηγών) την προμήθεια υλικών και πρώτων υλών, η επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων δέχεται υπεργολαβική εργασία από τις διεθνικές αυτοκινητοβιομηχανίες της Ευρώπης και Ιαπωνίας, τις μεγαλύτερες ηγετικές επιχειρήσεις στην παγκόσμια

⁸² Παγκούσης, Α., 2003.

⁸³ Με την έννοια ότι δεν γηγούνται ούτε μετέχουν σε κάποιον όμιλο εταιρειών.

εμπορευματική αλυσίδα του αυτοκινήτου: Honda, Reno, Volvo, Mitsubishi, που αφορά την κατασκευή αμαξοποιίας, θυρών, παραθύρων, καθισμάτων κλπ., κυρίως λεωφορείων και φορτηγών, και αναθέτει την κατασκευή μικρολεωφορείων σε επιχειρήσεις στην Πορτογαλία αλλά και εγχώριους υπεργολάβους.

Η επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων δέχεται παραγγελίες από διεθνικές Γερμανικές επιχειρήσεις όπως η BMW και Cragman αλλά και από εγχώριες επιχειρήσεις για την κατασκευή αμαξωμάτων και μεταλλικών κατασκευών. Για λογαριασμό των διεθνικών Γερμανικών επιχειρήσεων, η επιχείρηση κατασκευάζει μικρό μόνο μέρος του αμαξώματος, κατόπιν συγκεκριμένων σχεδίων που της δίνονται από τις επιχειρήσεις αυτές. Η επιχείρηση με τη σειρά της αναθέτει εργασία που αφορά μεταλλικές κατασκευές σε ντόπιους υπεργολάβους.

Η τέταρτη επιχείρηση (κατασκευής αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας), δέχεται υπεργολαβίες από επιχειρήσεις του εξωτερικού και εσωτερικού με αντικείμενο τις επεξεργασίες μετάλλου, και αναθέτει εργασίες επεξεργασίας μετάλλου σε επιχειρήσεις στις Βαλκανικές χώρες.

Και οι τέσσερις επιχειρήσεις δήλωσαν ότι σημαντικοί λόγοι για την ανάθεση υπεργολαβικής εργασίας είναι η εξοικονόμηση κόστους και η προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης, δύο από τις επιχειρήσεις δήλωσαν ακόμα ως σημαντικό λόγο την συγκέντρωση της επιχείρησης σε 'κεντρικής' σημασίας δραστηριότητα⁸⁴, ενώ δύο ακόμα επιχειρήσεις θεωρούν επιπλέον ως σημαντικό λόγο, την βελτίωση της ποιότητας και την ταχύτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών⁸⁵. Τρεις από τις επιχειρήσεις διευκρίνισαν ότι οι δραστηριότητες που αναθέτουν σε υπεργολάβους αποτελούν δραστηριότητες οι οποίες παλαιότερα διεξάγονταν στο εσωτερικό της επιχείρησης..

Οι τρεις από τις τέσσερις επιχειρήσεις απευθύνονται στις εγχώριες αλλά και τις παγκόσμιες αγορές⁸⁶ (ενώ η τέταρτη επιχείρηση απευθύνεται μόνο στις εγχώριες

⁸⁴ Πρόκειται για την επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων η οποία ασχολείται και με τις πωλήσεις, και για την επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας.

⁸⁵ Πρόκειται για την μεγαλύτερη επιχείρηση του κλάδου η οποία μετέχει σε όμιλο, και την επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων.

⁸⁶ Η επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων εξάγει το 20% της παραγωγής της στη Γαλλία, Ιορδανία, Ιράκ, Κουβέιτ, Νιγηρία, Σαουδική Αραβία, Σουδάν και Συρία, η επιχείρηση κατασκευής αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας εξάγει το 80% των προϊόντων της σε χώρες της Ε.Ε., τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σαουδική Αραβία ενώ και η επιχείρηση που μετέχει σε όμιλο εξάγει το 5% της παραγωγής της στην Κύπρο επισημαίνοντας ότι το ποσοστό των εξαγωγών της εξαρτάται κατά πολύ από τις διακρατικές συμφωνίες που συνάπτονται εκάστοτε, εφόσον αφορούν κυρίως στρατιωτικά οχήματα και εξοπλισμό.

αγορές⁸⁷), ο δε ανταγωνισμός έχει αυξηθεί σημαντικά για την επιχείρηση κατασκευής και συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων στρατιωτικής και δημόσιας χρήσης (ιδιαίτερα από το 2000 και μετά), για την επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων και πώλησης αυτοκινήτων -ιδιαίτερα από το 2001 και μετά- λόγω τις αύξησης των εισαγωγών και των μεταχειρισμένων οχημάτων, έχει αυξηθεί μέτρια για την επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων και μεταλλικών κατασκευών, ενώ έχει παραμείνει σταθερός για την επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας.

Χρήση νέων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας

Το επίπεδο χρήσης της τεχνολογίας φαίνεται ότι είναι αρκετά υψηλό, εφόσον η επιχείρηση κατασκευής-συναρμολόγησης στρατιωτικών και δημόσιας χρήσης οχημάτων χρησιμοποιεί σύγχρονες τεχνολογίες CAD,CAM,CNC, BAAN, ERP, η επιχείρηση παραγωγής αμαξωμάτων, τροchioδρομικού υλικού και μεταλλικών κατασκευών έχει προβεί από το 1999 στη χρήση νέων σύγχρονων υλικών για ελαφρύτερα βαρέα οχήματα με την εισαγωγή αντίστοιχων νέων μεθόδων και μηχανημάτων κατασκευής, και η επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας έχει προχωρήσει από το 1991 και μετά στην εφαρμογή σημαντικών νέων τεχνολογιών όπως είναι οι ραδιογραφίες, waterjet και συγκολλήσεις που αντιστοιχούν στην πλέον σύγχρονη τεχνολογία που εφαρμόζεται στον κλάδο, ενώ η επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων η οποία διαθέτει συνεργεία και δίκτυο πωλήσεων δήλωσε ότι ο τεχνολογικός εξοπλισμός που χρησιμοποιεί κυμαίνεται σε ένα μέσο επίπεδο σε σύγκριση με τον πλέον σύγχρονο εξοπλισμό που εφαρμόζεται στον κλάδο.

Σε αρκετά ικανοποιητικά επίπεδα κυμαίνεται και η χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας, εφόσον και οι τέσσερις επιχειρήσεις χρησιμοποιούν e-mail και internet ενώ τρεις από αυτές διαθέτουν επιπλέον και δίκτυο intranet⁸⁸ τις οποίες έχουν εισάγει από το 1998 και 2000 και μετά, ενώ η επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας εφαρμόζει επιπλέον από το 1995 και μετά, επικοινωνίες δικτύων extranet⁸⁹.

⁸⁷ Πρόκειται για την επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων η οποία διαθέτει συνεργεία και δίκτυο πωλήσεων.

⁸⁸ Τεχνολογίες δικτύωσης των διαφόρων τμημάτων και διευθύνσεων της ίδιας επιχείρησης.

⁸⁹ Τεχνολογίες δικτύων που καθιστούν εφικτή την ηλεκτρονική επικοινωνία τμημάτων και διευθύνσεων διαφόρων επιχειρήσεων μεταξύ τους.

Μορφές απασχόλησης, ευελιξίες, συστήματα οργάνωσης της εργασίας, αμοιβές

Τα τελευταία χρόνια, στις τρεις από τις τέσσερις επιχειρήσεις της έρευνας σημειώθηκε σημαντική μείωση του προσωπικού. Συγκεκριμένα, η επιχείρηση κατασκευής-συναρμολόγησης οχημάτων στρατιωτικής και δημόσιας χρήσης (μέλος του ομίλου) τα τελευταία χρόνια σημείωσε μείωση του μόνιμου προσωπικού της κατά 25%, ενώ η επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων από τα 650 άτομα που απασχολούσε τα τελευταία χρόνια τα 15 ήταν εργάτες παραγωγής⁹⁰, οι οποίοι σταδιακά μειώθηκαν σε έξι άτομα, ενώ την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας στην επιχείρηση είχαν παραμείνει μόνο 2 εργάτες παραγωγής⁹¹. Όπως δήλωσε ο υπεύθυνος παραγωγής, η μείωση του προσωπικού στο εργοστάσιο κατασκευής λεωφορείων και φορτηγών, οφείλεται στον περιορισμό των πωλήσεων, τον ανταγωνισμό από εισαγόμενα και μεταχειρισμένα οχήματα, την γενικότερη συρρίκνωση του κλάδου στην Ελλάδα. Πρόσθεσε μάλιστα ότι στο άμεσο μέλλον προβλεπόταν να υπάρξει περαιτέρω συρρίκνωση του προσωπικού, και ότι στο εργοστάσιο θα διατηρούνταν μόνον το προσωπικό ασφαλείας, εκτός και εάν σημειωνόταν κάποια ανάκαμψη της ζήτησης.

Σε σημαντική μείωση του προσωπικού (33%) προέβη τα τελευταία χρόνια και η επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων, τροchioδρομικού υλικού και μεταλλικών κατασκευών, ενώ σταθερό παρέμεινε το προσωπικό στην επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας.

Όσον αφορά τα συστήματα των αμοιβών, στις δύο επιχειρήσεις (την επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων και την επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας), η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων (το 83% στην πρώτη περίπτωση και το 70% στη δεύτερη) αμείβονται με μισθούς υψηλότερους από εκείνους που προβλέπονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας⁹², ενώ αντίθετα, στην επιχείρηση κατασκευής- συναρμολόγησης οχημάτων στρατιωτικής και δημόσιας χρήσης η συντριπτική πλειοψηφία του προσωπικού (98%) αμείβεται σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις και το 2% με εξατομικευμένη διαπραγμάτευσης μισθούς, ομοίως στην επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων

⁹⁰ Οι υπόλοιποι προφανώς αποτελούν εργαζομένους στον τομέα των πωλήσεων.

⁹¹ Η επιχείρηση δεν δήλωσε τον αριθμό των υπολοίπων εργαζομένων που είχαν παραμείνει στον τομέα των πωλήσεων.

⁹² Από το υπόλοιπο προσωπικό, στην μεν πρώτη επιχείρηση το 10% αμείβεται με εξατομικευμένη διαπραγμάτευσης μισθούς και το 7% με μισθούς σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, ενώ στην δεύτερη επιχείρηση το υπόλοιπο 30% αμείβεται σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

οχημάτων η πλειοψηφία του προσωπικού (70%) αμείβεται σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις, ένα 20% αμείβεται με μισθούς πάνω από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, και ένα 10% με εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς. Επιπλέον, συστήματα αμοιβών σύμφωνα με την απόδοση εφαρμόζουν δύο από τις τέσσερις επιχειρήσεις (η επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας και η επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων), ενώ επιπρόσθετα η πρώτη εφαρμόζει και σύστημα αμοιβών βασισμένων στην ποιότητα.

Στις τρεις επιχειρήσεις, η συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού είναι άνδρες⁹³, ενώ και στην τέταρτη επιχείρηση (συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων) οι άνδρες υπερτερούν με ποσοστό 60%.

Οι ευέλικτες μορφές της απασχόλησης δεν βρίσκουν εφαρμογή στις τρεις επιχειρήσεις εφόσον στο σύνολό του το προσωπικό είναι αορίστου χρόνου, ενώ και στην τέταρτη επιχείρηση το ποσοστό των προσωρινά απασχολούμενων με εξαμηνιαίες συμβάσεις εργασίας είναι πολύ μικρό (2%). Επιπλέον, δύο από τις επιχειρήσεις εφαρμόζουν ευελιξίες του χρόνου εργασίας με το σύστημα των υπερωριών, η πρώτη (επιχείρηση κατασκευής αμαξωμάτων) στο 8% των εργαζομένων της⁹⁴ και η δεύτερη (επιχείρηση κατασκευής αμυντικού υλικού) στο 20% των εργαζομένων της⁹⁵.

Όσον αφορά τις εξελίξεις στην οργάνωση της εργασίας, η επιχείρηση κατασκευής-συναρμολόγησης οχημάτων στρατιωτικής και δημόσιας χρήσης δήλωσε ότι τα τελευταία χρόνια έχει βελτιώσει τη χρήση των ομάδων εργασίας στους διαδοχικούς σταθμούς εργασίας που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή οχημάτων σε μικρές παρτίδες (διευκρινίστηκε ότι η παραγωγή δεν είναι μαζική, εφόσον παράγονται ποικίλου τύπου οχήματα σε μικρές παρτίδες), ενώ χρησιμοποιείται και η εναλλαγή των εργαζομένων σε συναφείς θέσεις εργασίας (job rotation). Η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών υπαγόρευσε την ένταξη σε προγράμματα κατάρτισης το 20% του προσωπικού (κυρίως μεσαία και ανώτερα διοικητικά στελέχη και μέσης κλίμακας εργατοτεχνίτες), παρόλα αυτά η εκμάθηση νέων δεξιοτήτων τα τελευταία χρόνια από το προσωπικό της επιχείρησης εκτιμάται ότι παρέμεινε σε σταθερά επίπεδα.

⁹³ Σε ποσοστά 90 και 83%.

⁹⁴ Ποσοστό που έχει μειωθεί σημαντικά σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

⁹⁵ Ποσοστό που είναι μέτρια αυξημένο σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

Η επιχείρηση συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων δήλωσε ότι σε όλη τη διάρκεια του 2006 πραγματοποίησε αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, με στόχο τον έλεγχο του κόστους της εργασίας, τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και την βελτίωση της εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής, ενώ τα τρία τελευταία χρόνια το 20% του προσωπικού της παρακολούθησε προγράμματα κατάρτισης εξαιτίας των οργανωτικών μεταβολών και της δημιουργίας νέων προϊόντων. Η ίδια επιχείρηση από το 2002 και μετά εφαρμόζει το σύστημα των ομάδων εργασίας και την εναλλαγή των εργαζομένων σε διαδοχικές θέσεις εργασίας, χωρίς ωστόσο οι εργαζόμενοι να έχουν αποκτήσει νέες δεξιότητες.

Η επιχείρηση αμαξωμάτων, τροchioδρομικού υλικού και μεταλλικών κατασκευών, έχει ήδη πραγματοποιήσει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας από το 2000 και μετά, με στόχο τον έλεγχο του κόστους της εργασίας, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας και την βελτίωση της εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής, ενώ κατά τα τρία τελευταία χρόνια το 65% των απασχολούμενων της έχει συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης, εξαιτίας της εφαρμογής νέων τεχνολογιών, των οργανωτικών μεταβολών και της υιοθέτησης νέων προϊόντων ή δραστηριοτήτων. Η επιχείρηση δεν εφαρμόζει το σύστημα των ομάδων εργασίας, αλλά εφαρμόζει το σύστημα της εναλλαγής των εργαζομένων σε συγκεκριμένες ειδικότητες. Για παράδειγμα αναφέρθηκε ότι ειδικότητες όπως οι βαφείς είναι σταθεροί στις θέσεις εργασίας τους και δεν μετακινούνται σε άλλες θέσεις εργασίας, ενώ οι εργαζόμενοι στην συναρμολόγηση περνάνε από διαδικασίες εναλλαγής σε διαδοχικές θέσεις εργασίας. Παρά τον εκσυγχρονισμό της τεχνολογίας, τις οργανωτικές μεταβολές και την εφαρμογή κατάρτισης και εναλλαγής της εργασίας, ο υπεύθυνος παραγωγής του εργοστασίου δήλωσε ότι οι νέες δεξιότητες έχουν αυξηθεί μέτρια στο προσωπικό, ενώ η επιχείρηση δήλωσε επιπλέον, ότι κατά την διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων, έχει αντιμετωπίσει δυσκολίες στην εξεύρεση ειδικοτήτων υψηλής δεξιοτητας, όπως είναι η ειδικότητα των μηχανολόγων και των τεχνικών.

Η επιχείρηση κατασκευών αμυντικού υλικού υψηλής τεχνολογίας, δήλωσε ότι έχει πραγματοποιήσει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας από το 2004, με μια σειρά στόχων: τον έλεγχο του κόστους της εργασίας, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και παραγωγικότητας, την βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, την βελτίωση της

εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής, και την καλλίτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών. Όπως περιέγραψε ο υπεύθυνος παραγωγής του εργοστασίου, η προσθήκη νέων τεχνολογιών (όπως για παράδειγμα οι τεχνολογίες συγκολλήσεων) δημιούργησε την ανάγκη άσκησης του προσωπικού στις νέες τεχνολογίες, την οργάνωσή τους σε ομάδες εργασίας και την αναβάθμιση της εργασίας των υπευθύνων στις ομάδες εργασίας. Ωστόσο, παρά την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και την εφαρμογή νέων μεθόδων οργάνωσης της εργασίας, στη διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων προγράμματα κατάρτισης παρακολούθησε μόνο το 15% των απασχολούμενων. Οι ομάδες εργασίας εφαρμόζονται από το 2004, ενώ από το 2000 εφαρμόζεται η εναλλαγή των εργαζομένων σε διαδοχικές θέσεις εργασίας. Διευκρινίστηκε ότι κάθε εργαζόμενος έχει ασκηθεί στα καθήκοντα τριών διαφορετικών ειδικοτήτων. Έτσι, τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί σημαντικά η εκμάθηση νέων δεξιοτήτων από τους εργαζομένους κατά την άσκηση της εργασίας τους. Επιπλέον, η επιχείρηση δήλωσε ότι τα τελευταία χρόνια αντιμετωπίζει δυσκολίες στην εξεύρεση προσωπικού στην ειδικότητα των συγκολλητών.

4.3 Συμπεράσματα

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, οι βιομηχανικές επιχειρήσεις στον κλάδο του αυτοκινήτου στην Ελλάδα, είναι στενά συνδεδεμένες με τις διεθνικές ηγετικές επιχειρήσεις συναρμολόγησης της παγκόσμιας αλυσίδας της αυτοκινητοβιομηχανίας, με την ανάληψη υπεργολαβιών για την παραγωγή ή συναρμολόγηση ή επισκευή τμημάτων του αμαξώματος βαρέων οχημάτων (λεωφορείων, τρένων κλπ.), κατόπιν προδιαγραφών και σχεδίων κατασκευής που τους δίνονται από τις ίδιες τις διεθνικές επιχειρήσεις. Οι Ελληνικές επιχειρήσεις με τη σειρά τους αναθέτουν μέρος της παραγωγής τους σε ντόπιους και ξένους υπεργολάβους, με κύριους στόχους την εξοικονόμηση του κόστους και την προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης, ενώ παράλληλα επιχειρούν την μετατόπιση σε περισσότερο ‘κεντρικής’ σημασίας δραστηριότητες, που αφορούν είτε την παραγωγή μέρους του προϊόντος μεγαλύτερης εξειδίκευσης και προστιθέμενης αξίας, που επιτυγχάνουν με τη χρήση

νέων, σύγχρονων υλικών, μεθόδων και μηχανημάτων κατασκευής, είτε μέσω του περιορισμού της δραστηριότητάς τους αποκλειστικά στον τομέα των πωλήσεων.

Οι επιχειρήσεις επισημαίνουν την αυξημένη πίεση που δέχονται τα τελευταία χρόνια από την σημαντική αύξηση του ανταγωνισμού που υφίστανται από τα εισαγόμενα και μεταχειρισμένα οχήματα, τον οποίο προσπαθούν να αντιμετωπίσουν με τον εκσυγχρονισμό του μηχανικού τους εξοπλισμού και τις αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας. Αναδιοργανώνουν έτσι το προσωπικό τους, εφαρμόζοντας σε κάποια έκταση την χρήση των ομάδων εργασίας και την εναλλαγή των εργαζομένων σε διαδοχικές θέσεις εργασίας (job rotation), με πρωταρχικούς σκοπούς τον έλεγχο του κόστους της εργασίας και την βελτίωση της εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής, ενώ η εφαρμογή των νέων αυτών πρακτικών οργάνωσης της εργασίας αυξάνουν τις δεξιότητες των εργαζομένων, αλλά όχι όλων των κατηγοριών των εργαζομένων, εφόσον η εφαρμογή τους γίνεται σε συγκεκριμένες ειδικότητες και κλιμάκια ιεραρχίας.

Όπως γίνεται αντιληπτό, σε σύνδεση και με την ανάλυση της παγκόσμιας εμπορευματικής αλυσίδας της αυτοκινητοβιομηχανίας που παρουσιάσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ως αντιπροσωπευτικής των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων που καθοδηγούνται από τις μεγάλες παραγωγούς επιχειρήσεις, οι εξαιρετικά μεγάλες οικονομίες κλίμακας που αναπτύσσει η παραγωγική δραστηριότητα των ηγετικών διεθνικών επιχειρήσεων συναρμολόγησης, η συγκέντρωση και ο έλεγχος που ασκούν σε κεντρικής σημασίας παραγωγικές δραστηριότητες⁹⁶, σε συνδυασμό με την τεράστια ευχέρεια διαχειριστικών επιλογών που τους προσφέρει η οργάνωση των δικτύων των πολλαπλών βαθμίδων προμηθευτών τους σε παγκόσμιο επίπεδο με την εκμετάλλευση των υψηλής απόδοσης συνδυασμών οργανωτικής ευελιξίας, δεν αφήνουν περιθώρια στις Ελληνικές επιχειρήσεις για άσκηση κερδοφόρας παραγωγικής δραστηριότητας στην συναρμολόγηση του αυτοκινήτου. Παρόλα αυτά, κάποιες Ελληνικές επιχειρήσεις καταφέρνουν να βρουν την θέση τους στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα της αυτοκινητοβιομηχανίας, στον χώρο της συναρμολόγησης βαρέων οχημάτων, της κατασκευής μέρους του αμαξώματος και των επισκευών τους, εκμεταλλευόμενες και

⁹⁶ Όπως είναι ο σχεδιασμός, η έρευνα και η ανάπτυξη του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας, η υποστήριξη των πωλήσεων.

αυτές με τη σειρά τους τις δυνατότητες για μείωση του κόστους παραγωγής⁹⁷, της προσαρμογής της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης και της συγκέντρωσης της επιχείρησης σε επικερδέστερες δραστηριότητες, που τους προσφέρει η ανάθεση εργασίας σε ντόπιους και ξένους υπεργολάβους, δηλαδή οι δυνατότητες εφαρμογής οργανωτικής ευελιξίας με την εκμετάλλευση μικρότερων επιχειρήσεων στην αλυσίδα των προμηθευτών.

Οι ανταγωνιστικές πιέσεις που προέκυψαν από την τεράστια δυνατότητα των διεθνικών αυτοκινητοβιομηχανιών για συμπίεση του κόστους παραγωγής με την εκμετάλλευση της οργάνωσης της αλυσίδας των προμηθευτών, σε συνδυασμό και με τις περιοριστικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης που αποφασίστηκαν στο επίπεδο της Διεύθυνσης, κατέστησαν αδιέξοδες και τις προσπάθειες για ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας του μοναδικού μεγάλου εργοστασίου συναρμολόγησης αυτοκινήτου που λειτούργησε στην Ελλάδα.

Με την κλιμάκωση της παγκόσμιας ολοκλήρωσης των δικτύων στα τέλη της δεκαετίας του '90, η εγχώρια μονάδα συναρμολόγησης δεν μπόρεσε να διατηρήσει τη θέση της σε κομβικό σημείο των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων συναρμολόγησης του αυτοκινήτου, εφόσον δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί σε όρους κόστους παραγωγής και ποιότητας προϊόντος τις εισαγωγές συναρμολογημένων αυτοκινήτων, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε παύση της λειτουργίας της, και στον περιορισμό του εμπορικού αντιπροσώπου -ο οποίος παλαιότερα διηύθυνε και τη μονάδα συναρμολόγησης-, στην διεύθυνση, οργάνωση και λειτουργία του εμπορικού δικτύου εισαγόμενων Ιαπωνικών αυτοκινήτων που διαθέτει μέχρι σήμερα στην χώρα.

⁹⁷ Με επίκεντρο την μείωση του κόστους της εργασίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

A. Βασικά Χαρακτηριστικά

Επωνυμία και κλάδος οικονομικής δραστηριότητας

- 1^α. Επωνυμία Επιχείρησης:
1β. Έτος ίδρυσης:
1γ. Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας
1δ. Ποιά είναι τα σημαντικότερα προϊόντα/δραστηριότητες της επιχείρησης;
.....
1ε. Αριθμός απασχολουμένων :
1στ. Τόπος εγκατάστασης:

Εταιρικές Διασυνδέσεις

2. Πρόκειται για ανεξάρτητη επιχείρηση ή ανήκει σε έναν ευρύτερο οργανισμό επιχειρήσεων;¹
Ανεξάρτητη επιχείρηση
Αποτελεί μέρος ευρύτερου οργανισμού επιχειρήσεων, στον οποίο η μητρική επιχείρηση είναι: επιχείρηση του εξωτερικού
εγχώρια επιχείρηση
- 3α. Έχουν υπάρξει σημαντικές μεταβολές στην επιχείρηση από το έτος έναρξης της λειτουργίας της; (π.χ. συγχωνεύσεις και εξαγορές, περιορισμός σε δραστηριότητες 'κεντρικής' σημασίας, κλείσιμο εργοστασίων ή παραρτημάτων)
Όχι
Ναί, παρακαλούμε αναφέρατε το έτος;και το είδος των μεταβολών;
.....
- 3β. Ποιά είναι τα κίνητρα τα οποία υπαγόρευαν τις μεταβολές αυτές;
.....
.....
- 4α. Αναμένεται να προβείτε σε σημαντικές μεταβολές στο άμεσο μέλλον;
Όχι
Ναί, παρακαλούμε αναφέρατε σε ποιές;.....
- 4β. Ποιά είναι τα κίνητρα τα οποία υπαγορεύουν τις μεταβολές αυτές;
.....

Εξωτερική ανάθεση δραστηριοτήτων, Υπεργολαβίες

- 5α. Η εταιρεία σας δέχεται υπεργολαβική εργασία από άλλες επιχειρήσεις;
Όχι

¹ Παρακαλούμε, στη συνέχεια του ερωτηματολογίου, όπου υπάρχουν εναλλακτικές απαντήσεις, τσεκάρετε με ένα βελάκι την απάντηση που ισχύει στην περίπτωση σας.

Ναί Από πότε;(έτος).....Από εγχώρια επιχείρηση;
ή επιχείρηση στο εξωτερικό;

Εάν ναι, σε ποιά/ές δραστηριότητα/ες
.....

- 5β. Η εταιρεία σας χρησιμοποιεί υπεργολάβους για λογαριασμό της (αναθέτει υπεργολαβική εργασία σε άλλες επιχειρήσεις);

Όχι

Ναί Από πότε;.....Επιχείρηση στο εσωτερικό; ή
το εξωτερικό; (αναφέρατε τη χώρα)

Εάν ναι, σε ποιά/ές δραστηριότητα/τες
.....

- 5γ. Οι δραστηριότητες που ανατίθενται σε υπεργολάβους αποτελούν δραστηριότητες οι οποίες παλαιότερα διεξάγονταν στο εσωτερικό της εταιρείας σας;

Ναι

Όχι

- 5δ. Ποιοί από τους παρακάτω λόγους ήταν σημαντικοί στην απόφαση της εταιρείας σας να αναθέσει υπεργολαβικά εργασία σε άλλες επιχειρήσεις;
(μπορείτε να τσεκάρετε περισσότερες από μία απαντήσεις)
εξοικονόμηση κόστους;
Προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης;
Συγκέντρωση της επιχείρησής σας σε 'κεντρικής' σημασίας δραστηριότητα;
Βελτίωση της ποιότητας και ταχύτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών;
Για άλλο λόγο

- 5ε. Η επιχείρησή σας διαθέτει σύστημα πωλήσεων franchising;

Προσωπικό, συστήματα αμοιβών, αγορές

- 6α. Πόσα άτομα απασχολούνται στην εταιρεία σας;

Σύνολο:

εκ των οποίων άνδρες, σε ποσοστό:%

εκ των οποίων γυναίκες, σε ποσοστό:.....%

- 6β. Τα τελευταία χρόνια το προσωπικό της εταιρείας σας έχει:

Αυξηθεί σημαντικά

Αυξηθεί μέτρια

Παραμένει σταθερό

Μειωθεί σημαντικά

Μειωθεί μέτρια

- 7α. Σε ποίο ποσοστό το προσωπικό σας αμείβεται:

σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας:

%

πάνω από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας:

%

με εξατομικευμένης διαπραγμάτευσης μισθούς:

%

- 7β. Η εταιρεία σας χρησιμοποιεί κάποιο από τα κάτωθι συστήματα αμοιβών;
αμοιβή σύμφωνα με την απόδοση;
αμοιβή βασισμένη στην ποιότητα;
Bonuses, συμμετοχή στα κέρδη, ή παρόμοια συστήματα;
αμοιβές βασισμένες σε ατομικές, ομαδικές ή εταιρικές επιδόσεις;
- 8α. Σε ποιά είδος αγορών απευθύνεται η εταιρεία σας;
τοπικές αγορές;
εγχώριες αγορές;
παγκόσμιες αγορές;
- 8β. Κατά την διάρκεια της τελευταίας περιόδου, ο ανταγωνισμός στην αγορά την οποία απευθύνεστε έχει:
αυξηθεί σημαντικά; (μπορείτε να προσδιορίσετε από ποιά έτος και μετά;.....)
αυξηθεί μέτρια; (από ποιά έτος και μετά;.....)
παραμένει σταθερός;
μειωθεί σημαντικά; (από ποιά έτος και μετά;.....)
μειωθεί μέτρια; (από ποιά έτος και μετά;.....)

B. Χρήση Νέων Τεχνολογιών, Καινοτομίες, Δραστηριότητες Έρευνας και Ανάπτυξης

9. Η επιχείρησή σας έχει προβεί στην εφαρμογή σημαντικών νέων τεχνολογιών;
Όχι
Ναι
Εάν ναι, πότε;....., και σε τί είδους τεχνολογία (παρακαλούμε δώστε σύντομη περιγραφή του είδους και των αποτελεσμάτων της τεχνολογίας)
.....
.....
10. Πώς θα κρίνατε την κατάσταση της χρήσης των τεχνολογιών (π.χ. CAD, CAM, CNC κλπ.) στην επιχείρησή σας σε σύγκριση με την χρήση τους στον κλάδο στον οποίο υπάγεστε; Απαντήσατε στην κλίμακα 1-5
1	2	3	4	5
0	0	0	0	0
- όπου 1= η τεχνολογία μας είναι αρκετά πίσω από το μέσο όρο
5= χρησιμοποιούμε την πλέον σύγχρονη τεχνολογία
11. Η επιχείρησή σας χρησιμοποιεί κάποια από τις κάτωθι τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνίας;
	Όχι	Ναι	Έτος
E-mail			εάν ναι, από πότε;
Internet			εάν ναι, από πότε;
Intranet			εάν ναι, από πότε;
Extranet			εάν ναι, από πότε;

Γ. Ευελιξία της εργασίας

12. Σε ποίο ποσοστό το προσωπικό σας είναι αορίστου χρόνου;%

Μερική Απασχόληση

- 13α. Διαθέτετε απασχολούμενους μερικής απασχόλησης;
Όχι
Ναι
- 13β. Εάν ναι, τι ποσοστό αντιπροσωπεύουν στο σύνολο των απασχολουμένων σας;
.....%

Προσωρινή απασχόληση

- 14α. Η επιχείρηση διαθέτει προσωρινά απασχολούμενους;
Όχι
Ναι
- 14β. Εάν ναι, τι ποσοστό αντιπροσωπεύουν στο σύνολο των απασχολουμένων σας;
.....%

Ευελιξία του χρόνου εργασίας

15. Ποίο ποσοστό του προσωπικού σας εργάζεται συνήθως περισσότερες από τις κανονικές ώρες εργασίας την εβδομάδα (υπερωρίες);%
16. Κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων, το ποσοστό του προσωπικού που εργάζεται περισσότερες από τις κανονικές ώρες εργασίας την εβδομάδα έχει:
αυξηθεί σημαντικά
αυξηθεί μέτρια
παραμένει σταθερό
μειωθεί σημαντικά
μειωθεί μέτρια

Δ. Διαχείριση Ανθρώπινων Πόρων

17. Η επιχείρηση εφαρμόζει συστήματα κατάρτισης για το προσωπικό της;
Όχι
Ναι
- 18α. Κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων, ποιο ποσοστό των απασχολουμένων σας αορίστου χρόνου έχει συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης;%
- 18β. Κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων, ποιο ποσοστό των ευέλκτα απασχολουμένων σας (μερικά απασχολούμενοι, προσωρινά απασχολούμενοι,) έχει συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης;.....%

19. Πόσο σημαντικοί είναι οι παρακάτω λόγοι για την παροχή κατάρτισης στο προσωπικό σας; (μπορείτε να τσεκάρετε περισσότερους από έναν λόγους):
η εφαρμογή νέων τεχνολογιών
οργανωτικές μεταβολές
νέα προϊόντα ή δραστηριότητες
αποφυγή νέων προσλήψεων
άλλοι λόγοι

Οργάνωση της εργασίας

- 20α. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου, η εταιρεία σας έχει πραγματοποιήσει ή προγραμματίζει να πραγματοποιήσει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας;
Έχει ήδη πραγματοποιήσει αλλαγές έτος:.....
Πραγματοποιεί αλλαγές την τρέχουσα περίοδο
Προγραμματίζει να κάνει αλλαγές
Δεν σκοπεύει να κάνει αλλαγές
- 20β. Πόσο σημαντικοί ήταν/είναι οι πιο κάτω στόχοι στις αποφάσεις μεταβολής της οργάνωσης της εργασίας; (μπορείτε να τσεκάρετε περισσότερους από έναν):
αύξηση της ανταγωνιστικότητας
αύξηση της παραγωγικότητας
έλεγχος του κόστους της εργασίας
βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων
βελτίωση της εργασιακής διαδικασίας και του τρόπου παραγωγής
καλλίτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις των πελατών
συγκέντρωση σε 'κεντρικού' χαρακτήρα δραστηριότητες
αύξηση των αρμοδιοτήτων του προσωπικού
21. **Ομάδες εργασίας:** Η επιχείρησή σας χρησιμοποιεί ομάδες απασχολούμενων αορίστου χρόνου, στις οποίες οι απασχολούμενοι εκτελούν από κοινού τα καθήκοντά τους ή συζητούν από κοινού και επιλύουν προβλήματα που αφορούν την παραγωγή (αυτοοργανωόμενες ομάδες εργασίας, κύκλοι ποιότητας κλπ.);
όχι
να
εάν ναι, από πότε η εταιρεία σας εφαρμόζει το σύστημα των ομάδων εργασίας;έτος
22. **Εναλλαγή στις θέσεις εργασίας (job rotation):** Η επιχείρησή σας εναλλάσσει απασχολούμενους της αορίστου χρόνου σε διαφορετικά επαγγέλματα και αρμοδιότητες; (π.χ. σε διαδοχικές θέσεις εργασίας σε διαφορετικές λειτουργίες και τμήματα της επιχείρησης)
όχι
να
εάν ναι, από πότε;έτος

Δεξιότητες – χαρακτηριστικά της εργασίας

23. Κατά τα τελευταία τρία χρόνια, η εκμάθηση νέων δεξιοτήτων κατά την άσκηση της εργασίας, έχει:
- αυξηθεί σημαντικά
 - αυξηθεί μέτρια
 - παραμένει σταθερή
 - μειωθεί σημαντικά
 - μειωθεί μέτρια
24. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών χρόνων, η επιχείρησή σας έχει αντιμετωπίσει δυσκολίες στην εξεύρεση ειδικοτήτων υψηλής δεξιότητας;
- Όχι
- Ναι
- Εάν ναι, σε ποιές;.....

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπό της παρούσας έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση των επιπτώσεων της παγκόσμιας ολοκλήρωσης των δικτύων των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων, στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας με τη μορφή της οργανωτικής ευελιξίας, και οι επιπτώσεις εφαρμογής της ευελιξίας της εργασίας ως βασικού στρατηγικού στόχου της οργανωτικής ευελιξίας, τόσο για τους εργαζομένους στο εσωτερικό των μεγαλύτερων και ισχυρότερων επιχειρήσεων των δικτύων, όσο και για τους περιφερειακά εργαζομένους στις πολλαπλές βαθμίδες της αλυσίδας των προμηθευτών και υπεργολάβων.

Η εμπειρική έρευνα στους τρεις κλάδους οικονομικής δραστηριότητας έδειξε πράγματι την έντονη εξάρτηση της παραγωγικής δραστηριότητας των Ελληνικών επιχειρήσεων από τις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις οι οποίες ρυθμίζουν τις συνδέσεις και τις ροές των πόρων, των παραγωγικών δραστηριοτήτων και των κερδών μεταξύ των ποικίλων στρωμάτων επιχειρήσεων των δικτύων και στους δύο τύπους εμπορευματικών αλυσίδων, εφόσον η εξάρτηση αυτή με την μορφή ανάληψης υπεργολαβιών διαπιστώθηκε έντονα και με ιδιαίτερη κλιμάκωση τα τελευταία χρόνια, τόσο στις Ελληνικές επιχειρήσεις του ενδύματος και της κλωστοϋφαντουργίας, - οι οποίες συνδέονται έτσι με τα δίκτυα των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων που καθοδηγούνται από τις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου-, όσο και στις Ελληνικές επιχειρήσεις στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας, -οι οποίες με την ανάληψη παραγγελιών και υπεργολαβίας συνδέονται με τις ηγετικές διεθνικές επιχειρήσεις συναρμολόγησης στην παγκόσμια εμπορευματική αλυσίδα του αυτοκινήτου.

Χαρακτηριστική είναι η έντονη προσπάθεια που καταβάλλουν οι Ελληνικές επιχειρήσεις στον κλάδο του ενδύματος για διατήρηση και βελτίωση της θέσης τους στα παγκόσμια εμπορευματικά δίκτυα της αλυσίδας, με τη χρήση στρατηγικών αναβάθμισης της ποιότητας του προϊόντος και της διαδικασίας παραγωγής, δηλαδή με την παραγωγή εξειδικευμένου και υψηλότερης ποιότητας προϊόντος, την ενσωμάτωση σύγχρονων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας, και την εφαρμογή –σε περιορισμένη όμως κλίμακα- νέων πρακτικών οργάνωσης της

εργασίας, ενώ παράλληλα καταφέρνουν να μειώσουν σημαντικά το κόστος της εργασίας για τα περισσότερα εντάσεως εργασίας στάδια της παραγωγής, με την ίδρυση θυγατρικών και την ανάθεση υπεργολαβιών, στα χαμηλού εργατικού κόστους δίκτυα επιχειρήσεων των γειτονικών Βαλκανικών χωρών, αλλά και απομακρυσμένα δίκτυα υπεργολάβων και προμηθευτών σε Κίνα, Τουρκία, Άπω Ανατολή, ακόμα και την Ιταλία!¹. Η ανάθεση μάλιστα των υπεργολαβιών είναι δύο ειδών:

Η πρώτη αφορά την ανάθεση τμήματος της παραγωγής με το σύστημα του φασόν, όπου στους υπεργολάβους ανατίθεται η παραγωγή συγκεκριμένων τμημάτων του ενδύματος, με την χορήγηση και τον έλεγχο της ποιότητας των πρώτων υλών και παραγωγικών διαδικασιών από την εργοδότρια Ελληνική επιχείρηση, και η δεύτερη αφορά την ανάθεση της παραγωγής του τελικού προϊόντος όπου ανατίθεται η εκτέλεση όλων των σταδίων παραγωγής του ενδύματος και η παράδοση τελικού προϊόντος από τους υπεργολάβους, πάντα με τις προδιαγραφές της εργοδότριας εταιρείας, έτσι που να συμπεραίνεται ότι οι μεγάλες Ελληνικές επιχειρήσεις του ενδύματος ενεργούν με τον τρόπο που προσιδιάζει στις μεγάλες διεθνικές επιχειρήσεις του κλάδου.

Αποδεικνύεται έτσι, ότι παρά τον έντονο ανταγωνισμό που αναπτύσσεται μεταξύ των ποικίλων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην αλυσίδα του κλάδου σε παγκόσμιο επίπεδο, οι Ελληνικές επιχειρήσεις καταφέρνουν να διατηρήσουν και σε αρκετές περιπτώσεις να βελτιώσουν τη θέση τους στα δίκτυα, μετατοπιζόμενες σε υψηλότερης προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες, όπως είναι ο σχεδιασμός εξειδικευμένων προϊόντων και προδιαγραφών παραγωγής, και ενώ παράγουν επώνυμα, υψηλής ποιότητας προϊόντα για λογαριασμό και σύμφωνα με τις προδιαγραφές των μεγάλων διεθνικών επιχειρήσεων, ταυτόχρονα καταφέρνουν να διαμορφώσουν δικής τους επωνυμίας προϊόντα, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις διοχετεύουν σε δικά τους εμπορικά δίκτυα, εκμεταλλευόμενες την εγγύτητα που τους προσφέρουν οι Ευρωπαϊκές αγορές, και οι προς τα εμπρός (μεγάλες διεθνικές) και πίσω (φθηνοί υπεργολάβοι-προμηθευτές) διασυνδέσεις επιχειρήσεων των δικτύων.

¹ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία της επιχείρησης η οποία αναθέτει υπεργολαβική εργασία στην Ιταλία, για την άλωση του μοντέλου της ευέλικτης εξειδίκευσης στην περιοχή της Τρίτης Ιταλίας από Κινέζικα δίκτυα παραγωγής τα οποία έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή με αποτέλεσμα την άσκηση ισχυρών ανταγωνιστικών πιέσεων στους ντόπιους παραγωγούς, επιβεβαιώνοντας την τάση που αναφέρθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο για την εγκατάσταση ξένων παραγωγικών δικτύων στις μεγάλες αγορές εμπορευμάτων, και τις δυνατότητες ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ ποικίλου τύπου επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο από τις μεγάλες ηγετικές επιχειρήσεις του κλάδου.

Αποδεικνύεται έτσι η θεωρεία που αναπτύχθηκε στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, για τις δυνατότητες βελτίωσης της θέσης των επιχειρήσεων μέσα στα παγκόσμια εμπορευματικά δίκτυα που παρέχει η εφαρμογή οργανωτικής ευελιξίας, με την ταυτόχρονη χρήση στρατηγικών αναζήτησης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος ‘υψηλότερης τάξης’ δηλαδή την εφαρμογή λειτουργικής ευελιξίας, που προκύπτει από ένα συνδυασμό παραγόντων όπως η χρήση προηγμένης τεχνολογίας, η διαφοροποίηση του προϊόντος, η κατοχύρωση επωνυμίας, η παρακολούθηση των διακυμάνσεων της ζήτησης, η συνεχής αναβάθμιση του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας, η εφαρμογή της κατάρτισης και των νέων μεθόδων οργάνωσης της εργασίας, με την αναζήτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος ‘χαμηλότερης τάξης’ που στηρίζεται στην αναζήτηση χαμηλού εργατικού κόστους με την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων εφαρμογής αριθμητικής ευελιξίας.

Αποδεικνύεται δηλαδή αυτό που υποστηρίχθηκε στην ανάλυση του τρίτου κεφαλαίου και το οποίο αποτέλεσε τη βάση της υπόθεσής μας, ότι στην πραγματικότητα είναι η εφαρμογή της οργανωτικής ευελιξίας με τη δυνατότητα οργανικής σύνδεσης στοιχείων λειτουργικής και αριθμητικής ευελιξίας που προσφέρει στις επιχειρήσεις την βιωσιμότητα ή τις δυνατότητες βελτίωσης της θέσης τους μέσα στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, και όχι η αποκλειστική εφαρμογή της λειτουργικής ευελιξίας που προβάλλεται ως πανάκεια από τους υποστηρικτές του συστήματος της εύελικτης παραγωγής.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει επιπλέον να επισημάνουμε, ότι τα οφέλη από την εφαρμογή της οργανωτικής ευελιξίας διαπιστώνονται στις μεγαλύτερες Ελληνικές επιχειρήσεις του κλάδου στις οποίες βασίστηκε η έρευνά μας, συνιστώντας την μία όψη των επιπτώσεων εφαρμογής της, εφόσον από την άλλη, μπορούμε να πιθανολογήσουμε την συρρίκνωση των ντόπιων μικρομεσαίων και μικρών προμηθευτών και υπεργολάβων, οι οποίοι, μη μπορώντας να ανταγωνιστούν το εξαιρετικά χαμηλό εργατικό και λειτουργικό κόστος των αντίστοιχων επιχειρήσεων στις χαμηλόμισθες χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου, υφίστανται τις συνέπειες της έλλειψης ανταγωνιστικότητας.

Από την έρευνα διαπιστώνεται επίσης, η έντονη διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του κλάδου του ενδύματος, οι περισσότερες από τις οποίες, στην προσπάθειά τους να κατοχυρώσουν και ενισχύσουν τη θέση τους μέσα στα δίκτυα, παράλληλα με την εφαρμογή οργανωτικής ευελιξίας και αναδιαρθρώσεων στην παραγωγική διαδικασία, επεκτείνονται και στην χρήση χρηματοοικονομικών μέσων, την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου και του μεριδίου αγοράς τους μέσα από συγχωνεύσεις και εξαγορές, τις συμμετοχές στο μετοχικό κεφάλαιο άλλων επιχειρήσεων ανεξαρτήτως κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, την ενίσχυση της θέσης τους στο χρηματιστήριο.

Η διαδικασία συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου διαπιστώνεται με ιδιαίτερη ένταση στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, όπου η υψηλή εκμηχάνιση και οι εξελίξεις της τεχνολογίας τον έχουν μετατρέψει από κλάδο εντάσεως εργασίας σε κλάδο εντάσεως κεφαλαίου, και στον οποίο η παραγωγική δραστηριότητα, η ισχύς και ο έλεγχος της δραστηριότητας των επιχειρήσεων του κλάδου, ρυθμίζεται ουσιαστικά από δύο μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους, οι οποίοι καθορίζουν τις εξελίξεις όχι μόνο στην μεταποιητική δραστηριότητα, αλλά και την παραγωγή της πρώτης ύλης (βαμβάκι) σε εθνικό επίπεδο. Επόμενο είναι να διαπιστώνονται στον κλάδο σημαντικές αναδιαρθρώσεις και μεταβολές στις εταιρικές διασυνδέσεις, με συγχωνεύσεις εργοστασιακών μονάδων μικρότερων επιχειρήσεων από τις μεγάλες επιχειρήσεις-ομίλους με σκοπό τη μείωση του κόστους παραγωγής, την οικονομική επέκταση και την επίτευξη οικονομιών κλίμακας. Παρά την υψηλού βαθμού καθετοποίηση που επιτυγχάνεται με αυτή την διαδικασία, οι επιχειρηματικοί όμιλοι παράλληλα κάνουν και χρήση υπεργολαβικής εργασίας, αναθέτοντας την πραγματοποίηση των εντάσεως εργασίας σταδίων της παραγωγής στα οποία η αυτοματοποίηση δεν βρίσκει εφαρμογή, -παράδειγμα το στάδιο της ραφής των υφασμάτων-, σε ντόπιους κυρίως υπεργολάβους, για την αντιμετώπιση της εποχικής αύξησης της ζήτησης του προϊόντος, και την εξοικονόμηση εργατικού κόστους. Όπως αναμενόταν, και στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, οι μεγάλες επιχειρήσεις-όμιλοι εμφανίζουν υψηλές διασυνδέσεις με τις επάνωμες διεθνικές επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου που καθοδηγούν την αλυσίδα του ενδύματος, με την ανάληψη υπεργολαβικής εργασίας και παραγγελιών για την παραγωγή

εξειδικευμένων νημάτων και υφασμάτων συγκεκριμένου τύπου και προδιαγραφών, υπό την καθοδήγηση των ίδιων των διεθνικών επιχειρήσεων.

Διασυνδέσεις με τις πλέον επώνυμες διεθνικές επιχειρήσεις στην συναρμολόγηση του αυτοκινήτου εμφανίζουν και οι μεγάλες Ελληνικές επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες όμως αφορούν την ανάληψη υπεργολαβιών για την παραγωγή ή συναρμολόγηση ή επισκευή τμημάτων του αμαξώματος βαρέων και μόνον οχημάτων, εφόσον όπως τονίστηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, η υψηλής εντάσεως κεφαλαίου και τεχνολογίας παραγωγική δραστηριότητα στην συναρμολόγηση των επιβατικών αυτοκινήτων, ασκείται από τις ίδιες τις επώνυμες διεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες συγκεντρώνουν τα στρατηγικής σημασίας παραγωγικά στάδια όπως είναι η έρευνα και η ανάπτυξη, τα οποία προστατεύονται επιπλέον από ισχυρές οικονομίες κλίμακας, και διαχέουν τις δραστηριότητες της παραγωγής και συναρμολόγησης των εξαρτημάτων και τμημάτων του αμαξώματος σε περιοχές χαμηλού εργατικού κόστους, εκμεταλλευόμενες την εξάρτηση και τον δομικό έλεγχο που ασκούν στην οργάνωση της αλυσίδας των πολλαπλών βαθμίδων υπεργολάβων και προμηθευτών τους σε παγκόσμιο επίπεδο.

Επόμενο ήταν οι Ελληνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο να μπορέσουν να ενταχθούν στο κομμάτι εκείνο των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων της αλυσίδας του αυτοκινήτου, που αφορά την παραγωγή ανταλλακτικών καθώς και την παραγωγή, συναρμολόγηση και συντήρηση μέρους του αμαξώματος των βαρέων μόνο οχημάτων. Στη συνέχεια, οι Ελληνικές επιχειρήσεις αξιοποιούν με την σειρά τους, την χαμηλόμισθη εργασία ντόπιων και ξένων υπεργολάβων και προμηθευτών που τοποθετούνται σε ακόμα χαμηλότερες βαθμίδες της αλυσίδας, αναθέτοντας μέρος της παραγωγικής τους δραστηριότητας, με κύριους στόχους την εξοικονόμηση του κόστους της εργασίας και την προσαρμογή της παραγωγής στις διακυμάνσεις της ζήτησης, ενώ παράλληλα επιχειρούν μια μετατόπιση σε περισσότερο ‘κεντρικής’ σημασίας δραστηριότητες, που αφορούν είτε την παραγωγή προϊόντος μεγαλύτερης εξειδίκευσης και προστιθέμενης αξίας με τον εκσυγχρονισμό του τεχνολογικού τους εξοπλισμού, είτε τον περιορισμό της δραστηριότητάς τους αποκλειστικά στον τομέα των πωλήσεων.

Οι αναδιαρθρώσεις στην παραγωγή, η τάση συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου σε λίγους μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους και ηγετικές επιχειρήσεις, καθώς και η επέκταση του παραγωγικού σε χρηματιστικό κεφάλαιο από τις επιχειρήσεις, αποτελούν όπως υποστηρίχθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, την μαρτυρία της προσπάθειας ανταπόκρισης του κεφαλαίου, στην κρίση που εκδηλώνεται στο πεδίο των σχέσεων της παραγωγής. Η ανάλυση που αναπτύχθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση των παραγωγικών συστημάτων και των οικονομικών διαδικασιών, αποτελούν την αδιάψευστη μαρτυρία της αναζήτησης κερδοφόρων μέσων επέκτασης του κεφαλαίου, δηλαδή της διαδικασίας υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου, αυξάνοντας τον ανταγωνισμό μεταξύ κρατών και επιχειρήσεων για την προσέλκυση και διατήρηση ενός μεγαλύτερου μεριδίου της παγκόσμια παραγόμενης υπεραξίας.

Τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας έδειξαν πράγματι ότι οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν μια ιδιαίτερη κλιμάκωση του ανταγωνισμού από το 2000 και μετά στις παγκόσμιες αγορές, για την αντιμετώπιση του οποίου έχουν προβεί στην εισαγωγή κατά το ίδιο διάστημα, νέων τεχνολογιών παραγωγής και επικοινωνίας, στην κατάρτιση του προσωπικού και τις μεταβολές οργάνωσης της εργασίας.

Το ειδικό βάρος όμως της προσπάθειας αύξησης της ανταγωνιστικότητας από τις επιχειρήσεις και των τριών κλάδων, επικεντρώνεται αφενός στην εισαγωγή της πλέον σύγχρονης τεχνολογίας που εφαρμόζεται στους κλάδους, με σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας, την βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος και της παραγωγικής διαδικασίας, και αφετέρου στην εκμετάλλευση των δυνατοτήτων αριθμητικής ευελιξίας, με την ταυτόχρονη χρήση προσωρινής απασχόλησης εντός της επιχείρησης και την εκτεταμένη ανάθεση υπεργολαβιών με σκοπό την δραστική μείωση του κόστους της εργασίας, και λιγότερο στην ποιοτική αναβάθμιση των γνώσεων και δεξιοτήτων των εργαζομένων μέσω της κατάρτισης και της εφαρμογής των νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας έδειξε πράγματι, ότι η εφαρμογή της οργανωτικής ευελιξίας από τις επιχειρήσεις, δεν απέφερε θετικά αποτελέσματα για το ‘κεντρικό’ εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων –σε αντίθεση

με τους ισχυρισμούς του μοντέλου της ευέλικτης παραγωγής-, συγκλίνοντας με τα συμπεράσματα παρόμοιων ερευνών που έχουν διεξαχθεί σε μια σειρά χωρών².

Η πρώτη διαπίστωση αφορά την μείωση του αριθμού των μόνιμα απασχολούμενων στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων και των τριών κλάδων, σε πολλές μάλιστα από τις οποίες, η μείωση ήταν σημαντική. Η διαδικασία όπως δήλωσαν οι επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια είναι, ότι προχώρησαν στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, η οποία συνοδεύτηκε από σημαντική μείωση του αριθμού των μόνιμα απασχολούμενων τους, την αναδιάρθρωση του εναπομείναντος προσωπικού και την εφαρμογή νέων πρακτικών οργάνωσης της εργασίας, την ανάθεση μέρους της παραγωγικής δραστηριότητας που μέχρι τότε διεξαγόταν στο εσωτερικό της επιχείρησης σε υπεργολάβους, και την αύξηση του αριθμού των προσωρινά απασχολούμενων στην επιχείρηση³.

Η εφαρμογή των προγραμμάτων κατάρτισης αφορά συνήθως ένα μικρό ποσοστό του μόνιμου προσωπικού, ως επί το πλείστον ανώτερο διοικητικό, τεχνικό προσωπικό και κλιμάκια εργατοτεχνιτών, ενώ από τις νέες πρακτικές οργάνωσης της εργασίας, οι ομάδες εργασίας φαίνεται ότι εφαρμόζονται ελάχιστα και αποσπασματικά, και η εναλλαγή των εργαζομένων σε διαδοχικές θέσεις εργασίας εφαρμόζεται σε ένα μικρό ποσοστό εργαζομένων για συγκεκριμένες ειδικότητες και τομείς της παραγωγικής δραστηριότητας.

Σε κάθε περίπτωση, η ανακατανομή των αρμοδιοτήτων που επιτυγχάνεται με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών και την εφαρμογή των οργανωτικών μεταβολών, δεν συμβαδίζει με την αναβάθμιση του περιεχομένου της εργασίας και τον εμπλουτισμό των δεξιοτήτων των εργαζομένων, αλλά με την προσθήκη σε κάθε εργαζόμενο, ενός αριθμού καθηκόντων χαμηλής ειδίκευσης⁴, επομένως με την εντατικοποίηση της εργασίας, η οποία ακόμα και ως τέτοια, δεν φαίνεται να συνοδεύεται από αύξηση των αμοιβών ή αντισταθμιστικά οφέλη προς τους εργαζομένους.

² Μερικές από τις οποίες παρουσιάστηκαν σαν εμπειρικές μαρτυρίες στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας.

³ Η διαπίστωση της αύξησης του αριθμού των προσωρινά απασχολούμενων στις επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια, προέκυψε από τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις, εφόσον δεν συμπεριλαμβανόταν σχετική ερώτηση στο ερωτηματολόγιο για λόγους οικονομίας χώρου, πολλές φορές μάλιστα διαπιστώθηκε προσπάθεια απόκρυψης του αριθμού των προσωρινά απασχολούμενων από μεγάλες επιχειρήσεις και ομίλους των κλάδων ένδυσης και κλωστοϋφαντουργίας (στον κλάδο των αυτοκινήτων δεν διαπιστώθηκε χρήση προσωρινής απασχόλησης).

⁴ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, όπου η εισαγωγή νέας τεχνολογίας ενσωμάτωσε σε κάθε μηχανή κλωστήριου μιας σειράς, στοιχεία λειτουργίας μηχανών πολλών σειρών, ενώ στο παρελθόν οι εργαζόμενοι στα κλωστήρια χειρίζονταν μηχανές της μιας σειράς.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο εφαρμογής εκσυγχρονισμού και αναδιάρθρωσης της παραγωγής, επόμενο είναι να μην υπάρχει περιθώριο θεώρησης των θετικών επιπτώσεων που ενέχει η αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων στην παραγωγή, από την διοίκηση της επιχείρησης προς τις ομάδες εργασίας και τους εργατές παραγωγής, της δυνατότητας επίλυσης απρόβλεπτων προβλημάτων και δυσλειτουργιών που προκύπτουν κατά την εξέλιξη της διαδικασίας παραγωγής, με την σχετική αυτονομία και την λήψη πρωτοβουλιών από τους εργαζομένους, όπως υποστηρίζει το μοντέλο του ευέλικτου συστήματος παραγωγής.

Εκείνο που επιβεβαιώνεται ρητά από την έρευνα, είναι η αύξηση της χρήσης των μορφών αριθμητικής ευελιξίας από τις επιχειρήσεις με σκοπό την δραστική μείωση του κόστους της εργασίας, μιας διαδικασίας, που όπως περιγράφηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, σε επίπεδο παγκόσμιας οικονομίας οδηγεί στην μεγέθυνση του 'περιφερειακού' εργατικού δυναμικού και την κατάτμηση των αγορών εργασίας, ως αποτέλεσμα των αυξημένων δυνατοτήτων εκμετάλλευσης της αριθμητικής ευελιξίας που προσφέρουν οι αλληλεξαρτήσεις, διασυνδέσεις και ροές που σχηματίζονται μεταξύ των ποικίλου τύπου και μεγέθους επιχειρήσεων που λειτουργούν στο εσωτερικό των δικτύων των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων.

Η εμπειρική διερεύνηση έδειξε αυτό που υποστηρίχθηκε στην ανάλυση του τρίτου κεφαλαίου, ότι ο συνδυασμός λειτουργικής και αριθμητικής ευελιξίας αποτελεί την οργανωτική λογική του ευέλικτου συστήματος παραγωγής, και ότι επομένως, ακόμα και αν υπήρχαν χώροι παραγωγής όπου η λειτουργική ευελιξία εφαρμοζόταν με την εξωραϊσμένη μορφή που περιγράφει το μοντέλο, δηλαδή ως ένα προοδευτικό, υψηλής απόδοσης σύστημα που ενισχύει και ανταμείβει εξίσου τους δύο πόλους των συμμετεχόντων στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής – εργοδότες και εργαζομένους – σε μια λογική αμοιβαίου κέρδους/ 'win-win'/ 'mutual gains', δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι η λειτουργία ενός τέτοιου συστήματος παραγωγής προϋποθέτει παράλληλα την λειτουργία ενός συστήματος παραγωγής στον αντίποδά του, δηλαδή ενός περιοριστικού, καταναγκαστικού, εξαρτημένου και χαμηλής ποιοτικής στάθμης συστήματος, απομακρυσμένου συνήθως από την κεντρική επιχείρηση, το οποίο βασίζεται κυρίως ή αποκλειστικά στην συρρίκνωση του κόστους της εργασίας. Επομένως, οι δύο μορφές στρατηγικών αναζήτησης ευελιξίας που περιγράφει το

μοντέλο, είναι οργανικά συνδεδεμένες μεταξύ τους, συμπληρωματικές και όχι αλληλοαναιρούμενες.

Επιπλέον, σε συνδυασμό και με την εξαγωγή συμπερασμάτων που προκύπτουν από την διεθνή εμπειρία, φαίνεται, ότι ενώ η αριθμητική ευελιξία εφαρμόζεται από τις επιχειρήσεις με τον ίδιο στόχο (σημαντική μείωση του κόστους της εργασίας) και τις ίδιες διαδικασίες (εξωτερίκευση μέρους ή του συνόλου της παραγωγικής δραστηριότητας σε φθηνούς υπεργολάβους και προμηθευτές σε τρίτες χώρες), η λειτουργική ευελιξία στο εσωτερικό των επιχειρήσεων εφαρμόζεται με έναν ποικίλο συνδυασμό μέρους μόνον των στοιχείων που -βάσει του θεωρητικού μοντέλου- συγκροτούν την έννοιά της, ο οποίος, εκτός από το μέγεθος και το είδος οικονομικής δραστηριότητας της επιχείρησης, συναρτάται και με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθεστώτος συσσώρευσης που διαμορφώνουν οι εθνικές πολιτικές και στρατηγικές συσσώρευσης σε κάθε χώρα.

Στο σημείο αυτό και σε σχέση με τις εθνικές πολιτικές, θεωρούμε χρέος μας να αναφέρουμε ότι πολλές από τις επιχειρήσεις της έρευνας στην κλωστοϋφαντουργία κυρίως και το ένδυμα, επεσήμαναν την ανεπάρκεια του πλαισίου των πολιτικών στην προσπάθεια ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας, τονίζοντας ότι στον σκληρό αγώνα επιβίωσης που διεξάγουν μέσα στα σύγχρονα παγκόσμια δίκτυα, η στήριξη του κράτους είναι απαραίτητη, με την εφαρμογή κατάλληλων υποστηρικτικών πολιτικών, όπως είναι οι κλαδικές πολιτικές και η αύξηση των δημόσιων επενδύσεων σε ερευνητικές και αναπτυξιακές προσπάθειες που στοχεύουν στην καινοτομία και την βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος, αλλά κυρίως –τονίστηκε από πολλές επιχειρήσεις- με την στήριξη της διαφημιστικής προβολής των Ελληνικών προϊόντων στις παγκόσμιες αγορές και την συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις. Στην επιχειρηματολογία τους για την σημασία της διαφημιστικής προβολής των προϊόντων και της παραγωγής, κάποιες επιχειρήσεις ανέφεραν το παράδειγμα μεγάλων επώνυμων διεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες επένδυσαν σημαντικά ποσά στις διαφημιστικές τους καμπάνιες για την προώθηση των προϊόντων τους στις παγκόσμιες αγορές, κατακλύζοντας όπως είπαν χαρακτηριστικά ακόμα και αγορές όπως της Κίνας⁵, η οποία μπορεί μ*εν* να εξάγει στις παγκόσμιες αγορές χαμηλής

⁵ Η οποία λόγω του μεγέθους του πληθυσμού και της ανερχόμενης οικονομίας της παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους κατασκευαστές όλου του κόσμου.

ποιότητας και σχεδιασμού προϊόντα, αλλά ταυτόχρονα εισάγει υψηλής μόδας, ποιότητας και εξειδίκευσης προϊόντα για την κοινωνική της ελίτ.

Οι περισσότερες επιχειρήσεις εξέφρασαν ακόμα την πεποίθησή τους, ότι στο μέλλον πρόκειται να επιβιώσουν οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις στους κλάδους, οι οποίες θα μπορούν να ανταγωνίζονται παγκοσμίως, με βάση έναν συνδυασμό υψηλής ποιότητας και ανταγωνιστικής τιμής.

Όμως σε κάθε περίπτωση, η επίτευξη του στόχου των υψηλής ποιότητας προϊόντων, της υπέρβασης του περιφερειακού στόχους, της δυνατότητας αύξησης της παραγωγικότητας, και της βελτίωσης της θέσης των επιχειρήσεων μέσα στα παγκόσμια παραγωγικά δίκτυα, προϋποθέτει - όπως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της ανάλυσης των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων (δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας)-, την χρήση στρατηγικών αναβάθμισης, που αιχμή τους αποτελούν οι διαδικασίες διαρκούς εκπαίδευσης και κατάρτισης των εργαζομένων με σκοπό τον εμπλουτισμό των δεξιοτήτων τους, και η παρακολούθηση των τεχνικών οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.

Διότι όπως υποστηρίζουν, υπαινίσσονται ή προϋποθέτουν οι διάφορες κατηγορίες θεωρητικής ανάλυσης για την ανάπτυξη των εξελίξεων στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, - παρουσιάστηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής-, η εργασία είναι και πάντα ήταν η πηγή του παραγόμενου κοινωνικού πλούτου, στις εθνικές, τη διεθνή ή την παγκόσμια σύγχρονη οικονομία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντόρνο,Τ – Χορκχάϊμερ,Μ (1987) ‘‘Κοινωνιολογία, Εισαγωγικά Δοκίμια’’ Κριτική

Αργεΐτης,Γ (2003) ‘‘Απορρύθμιση και Νομισματική Σταθερότητα: Ο Εγκλωβισμός της Οικονομικής Πολιτικής της Ελλάδας στο Μύθο της Αγοράς’’, εισήγηση σε Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγεωργα με θέμα: Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001), Απρίλιος 2003 Πάντειο πανεπιστήμιο

Bagnasco,A (1980) ‘‘Ανάπτυξη βασισμένη στη μικρή βιομηχανία: Η περίπτωση της Τρίτης Ιταλίας’’

Βαίου,Ν, Χατζημιχάλης,Κ (1997) ‘‘Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς’’ ‘‘πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία’’, εκδ.εξάντας

Βουτυράς,Σ (1981) ‘‘Η γυναίκα στη μισθωτή εργασία’’, Παπαζήσης

Γαβρόγλου,Π, Κικίλιας,Η (επ)(2001) «Οργάνωση της εργασίας και νέες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα και την Ευρώπη», ΕΙΕ

Γεωργακοπούλου,Β (1986) ‘‘Ατυπα μορφώματα και παραοικονομία: Προβλήματα ανάλυσης, παρερμηνείες και ανοικτά ερωτήματα για το ρόλο τους στη σημερινή κρίση’’ Επιθ.Κοιν.Ερευνών, τ.63

Γεωργακοπούλου,Β (1996) «Ευελιξίες της Επιχείρησης και της Εργασίας» ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Giddens,A (2001), ‘Οι συνέπειες της νεοτερικότητας’ εκδ.Κριτική

Δαμιανάκος,Σ (1987) ‘‘ Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην Αγροτική Ελλάδα’’

Δεδουσόπουλος,Α (1985) ‘‘Απλή Εμπορευματική Παραγωγή, Εμπορικό Κεφάλαιο και Καπιταλισμός’’, Πολίτης, τεύχος 69-70

Δεδουσόπουλος,Α (2002) ‘Οι Αναδιαρθρώσεις της Παραγωγής’ εκδ.τυπωθήτω

Ενγκελς,Φ (1975) ‘‘ Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους’’ Θεμέλιο

Hardt,Μ – Negri,Α (2002), ‘Αυτοκρατορία’, εκδ.scripta, Μέρος Τρίτο

Θανοπούλου, Μ (1992) ‘Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης: Η Γυναικεία Απασχόληση ή Εργασία στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2001) «Η Ελληνική οικονομία και η απασχόληση»

ΙΟΒΕ-ΕΒΕΑ (1997), ‘Πανόραμα Οικονομικής Δραστηριότητας’

- Καραντινός- Κετσετζοπούλου- Μουρίκη, ΕΙΕ (1997) "Ευέλικτη απασχόληση κι ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας: Τάσεις, εξελίξεις, προοπτικές
- Κασιμάτη,Κ (1989) "Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης: Η Μορφολογία της Δεύτερης Απασχόλησης, ΕΚΚΕ
- Κασιμάτη,Κ (1991) "Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης: Η Επιλογή του Επαγγέλματος", ΕΚΚΕ
- Κατάκη,Χ (1984) "Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας", Κέρδος
- Καυκαλάς,Γ "Η Περιφερειακή Οργάνωση της Βιομηχανίας. Ολοκλήρωση και Αναδιάρθρωση στη δεκαετία 1969-1978"
- Κόλλιας,Χ, Ναζάκης,Χ, Χλέτσος,Μ (επ.) (2003) "Μύθοι και πραγματικότητα την εποχή της παγκοσμιοποίησης", εκ.Πατάκη
- Κεραμίδου,Ι. (1996) Διδ.διατριβή "Η μορφή ρύθμισης της σχέσης μισθωτής εργασίας και η συσσώρευση του κεφαλαίου στην Ελλάδα μεταπολεμικά", Πάντειο Παν/μιο
- Κεραμίδου,Ι (2001) "Νέες τεχνολογίες, αλλαγές στις ειδικότητες και στο περιεχόμενο της εργασίας στις εταιρίες εμπορίας πετρελαιοειδών", εισήγηση σε σεμινάριο του Ιδρύματος Καραγιώργα και του ΙΝΕ ΓΣΕΕ, με θέμα: «Διαδικασία παραγωγής, εργασιακές ειδικότητες και κατάρτιση»
- Κεραμίδου,Ι (2002) 'Κρίσεις και Παγκοσμιότητα- Η Περίπτωση της Ελλάδας', εκδ.Στοχαστής
- Κόνσολας,Ν (1985) "Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική", Παπαζήσης
- Κοντογιώργης,Γ. (2006) 'Πολιτικό σύστημα και κοινωνία της εργασίας', περιοδ. 'Τάσεις-Η Ελληνική Οικονομία'
- Coriat,B (1985) "Ο εργάτης και το χρονόμετρο" εκδ.Κοιμούνα
- Coriat,B (1989) "Ρομποτική" εκδ.Α/συνέχεια
- Κουζής,Γ (2000) "Οι επιπτώσεις της ΟΝΕ στις εργασιακές σχέσεις. Η περίπτωση της Ελλάδας", Επιθεώρηση εργασιακών σχέσεων, τεύχος 18
- Κουζής,Γ (2001) "Εργασιακές σχέσεις και Ευρωπαϊκή ενοποίηση-ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας; ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ
- Κουζής,Γ (2002) «Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Πραγματικότητα-τάσεις-προοπτικές» Αποτελέσματα πανελλαδικής έρευνας, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ
- Κουζής,Γ (2002), "Οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα", Επετηρίδα Εργασίας, Πάντειο πανεπιστήμιο

Krugman,P “Η ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου: αιτίες και συνέπειες” στο Πελαγίδης,Θ (2000) ‘κατανοώντας την παγκοσμιοποίηση’ εκδ.Παπαζήση

Λάμπρου,Χ (2002), ‘Ευελιξία και δικτύωση στους κλάδους μηχανών και μεταλλικών προϊόντων στην περιοχή του Ελαιώνα’ περ.ΤΟΠΟΣ

Λινάρδος-Ρυλμόν,Π (επιμ.)2003, ‘Νέες Τεχνολογίες, Οργάνωση της Εργασίας και Σχηματισμός των Ειδικοτήτων’, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Λιοδάκης,Γ, Κυριακάκης,Γ (2003) ‘Από την ‘εξάρτηση’ στη διεθνή ολοκλήρωση του ελληνικού κεφαλαίου’ εισήγηση σε Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγεωργα με θέμα: Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001), Απρίλιος 2003 Πάντειο πανεπιστήμιο

Λυμπεράκη,Α (1991) ‘Ευέλικτη εξειδίκευση: κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία, εκδ.Gutenberg

Λυμπεράκη,Α (1991) ‘Ευέλικτη αναδιάρθρωση και δικτύωση στη βιομηχανία πλαστικών’ περιοδικό ΤΟΠΟΣ, τ.2

Λυμπεράκη,Α.,Μουρίκη,Α.(1996) ‘Η Αθόρυβη Επανάσταση’ εκδ.Gutenberg

Mcdowell,L – Massey,D: ‘Ένας χώρος για τις γυναίκες’ στο Massey,D, Allen,J (eds) (1984) ‘‘Geography Matters!’’ Cambridge University Press

Μάρξ,Κ (1978) ‘‘ Το κεφάλαιο’’, τ.1, Σύγχρονη Εποχή

Μουρίκη,Α (1991) ‘Ευέλικτες μορφές απασχόλησης: ευλογία ή ανάθεμα,’ περ.ΤΟΠΟΣ τεύχος 3

Μουσούρου,Α (1983) ‘Κύκλος της οικογενειακής ζωής και γυναικεία απασχόληση’ Διδ.διατριβή, Αθήνα

Μουσούρου,Α (1985) ‘Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού’, Εστία

Μουσούρου,Α (1984) ‘Η Ελληνική οικογένεια’ Ιδρυμα Γουλανδρή Χορν

Μουσούρου,Α (1992) ‘Γυναίκα και Απασχόληση: Δέκα Ζητήματα’ Gutenberg

Μωυσίδης,Α (1986) ‘Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα’ IMM

Μωυσίδης,Α- Δαμιανός,Δ – Ντεμούσης,Μ- Κασίμης,Χ (1994) ‘Η Πολυαπασχόληση στον Αγροτικό τομέα και η αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα’ Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Obstfeld,M “Η παγκόσμια αγορά κεφαλαίου” στο Πελαγίδης,Θ (2000) ‘κατανοώντας την παγκοσμιοποίηση’ εκδ.Παπαζήση

- Perrot,M (1988) `` Η εργασία των γυναικών στην Ευρώπη 19ος-20ος αιών., Ερμούπολη: Επιστημονικό και Μορφωτικό Ιδρυμα Κυκλάδων
- Πετρινιώτη,Ξ (1989) `` Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η περίπτωση της Ελλάδος`` Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών,τ.74, 1989
- Πετρινιώτη,Ξ (1989) ``Αγορές Εργασίας``,Παπαζήσης
- Πολύζος,Ν (1981) ``Δημογραφική πρόκληση:Υπογεννητικότητα και γήρανση στην Ελλάδα``
- Ραγκούσης,Α (1998) ``Σχέσεις Εργασίας και Εργοστασιακά Καθεστώτα στην Ελληνική Βιομηχανία, Διδ.Διατριβή, Πάντειο Παν/μιο
- Ραγκούσης,Α.(2001)`` Εισαγωγή στη θεωρία της εργασιακής διαδικασίας: Τεχνολογία- Τεχνικός καταμερισμός της εργασίας και εργατική γνώση.Αποειδίκευση ή αναβάθμιση της εργασίας;`` Σεμινάριο ΙΝΕ ΓΣΕΕ – Ιδρυμα Σάκη Καράγιωργα με θέμα : Διαδικασία παραγωγής, εργασιακές ειδικότητες και κατάρτιση.
- Rifkin,J (1995) ``Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της`` εκδ. «Νέα Σύνορα»
- Σακέλλης,Γ (1984) ``Εσωτερικές Αγορές Εργασίας: Η περίπτωση του Τραπεζικού Τομέα στην Ελλάδα``, Διδ.Διατρ.,ΑΘΗΝΑ
- Σακέλλης,Γ (1993) ``Πληθυσμός και Εργατικό Δυναμικό στην Ελλάδα, Μορφολογία και Διαχρονικές εξελίξεις``, εκδ.Γαβριηλίδης
- Συμεωνίδου,Χ (1986) ``Γονιμότητα και απασχόληση των Γυναικών:μιά πρώτη προσέγγιση του θέματος για την Περιφέρεια Πρωτευούσης``
- Συμεωνίδου,Χ (1986) `` Η εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των γυναικών στην Ελλάδα: 1961-1981``,Επιθ.Κοιν.Ερευνών, τ.63
- Συμεωνίδου,Χ (1989) ``Η σύγκρουση των ρόλων της μητρότητας και της γυναικείας απασχόλησης``Επιθ.Κοιν.Ερευνών, τ.74
- Συμεωνίδου,Χ Ο ``αποκλεισμός`` των γυναικών από την αγορά εργασίας στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ
- Σύγχρονα Θέματα (1989) Ειδικό Αφιέρωμα για τη Γυναικεία Απασχόληση, τ.40
- Sweezy,P ``Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης``, εκδ.Gutenberg
- ``Τάσεις-Η Ελληνική Οικονομία 2006``
- Τσάρτας,Π (1991) ``Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης: Τουρισμός και Αγροτική Πολυδραστηριότητα``, ΕΚΚΕ
- Τσουκαλάς, Κ (1986) ``Κράτος,Κοινωνία,Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα``, Θεμέλιο

Τσουκαλάς,Κ (1986) ''Εργασία και εργαζόμενοι στην Πρωτεύουσα: Αδιαφάνειες, ερωτήματα, υποθέσεις''Επιθ.Κοιν.Ερευνών, τ.60

Φράγκου,Δ (1980) ''Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος'' ΕΚΚΕ

Φράγκου,Δ (1983) ''Οι μακροχρόνιες εξελίξεις του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού της Ελλάδος'', ΕΚΚΕ

Φωτεινοπούλου,Κ (1985) 'Technology and Education: A Case Study in the Greek Textile Industry', Διδακτορική Διατριβή

Φωτεινοπούλου,Κ (1990) 'Ανάγκες Τεχνικής Εκπαίδευσης των Μεσαίων Στελεχών στην Κλωστοϋφαντουργία και το Έτοιμο Ένδυμα', Μονογραφία εκπονηθείσα σε συνεργασία με τον Ν.Μανωλόπουλο και εκδοθείσα από το CEDEFOP

Φωτεινοπούλου,Κ (2001) «Αλλαγές στη Διαδικασία Παραγωγής, τις Ειδικότητες και ο Ρόλος της Κατάρτισης στα Διυλιστήρια Πετρελαίου», Σεμινάριο Ιδρύματος Σ.Καράγιωργα – ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Φωτόπουλος,Τ.(2002) «Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία», εκδ.Ελληνικά Γράμματα

Χατζημιχάλης,Κ – Βαΐου,Ν ''Τοπικές αγορές εργασίας και άνιση περιφερειακή ανάπτυξη στη Βόρεια Ελλάδα'', Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τ.77

Χατζημιχάλης,Κ – Βαΐου,Ν (1987) ''Νέα χαρακτηριστικά της άνισης Περιφερειακής Ανάπτυξης και μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής στην Ελλάδα'' Πόλη και Περιφέρεια, τ.13

Χορκχάμερ ''Κράτος, Κοινωνία, Εξουσία'', Πρωτοπορία

Χριστοφοράτος,Χ (2001) ''Η προώθηση της μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα'' Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου, τόμος 60ός

Ψυχογιός,Δ (1987) '' Προίκες, Φόροι,Σταφίδα και Ψωμί'' ΕΚΚΕ

Ψυχοπαίδης, Κ (1989) ''Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες'', εισήγηση στα πλαίσια του επιστημονικού συνεδρίου που διοργάνωσε το Ίδρυμα Σάκη Καράγεωργα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στις 4-10-1989

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abraham,K, Taylor,S (1996) 'Firms' Use of Outside Contractors: Theory and Evidence', Journal of Labor Economics, 14:3,p.394-424

- Aglietta,M (1979) 'A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience, London:NLB
- Aglietta,M (1982) "World Capitalism, in the 1980s",New Left Review 136
- Allen,S and Wolkowitz,C (1987) 'Homeworking: Myths and Realities',Macmillan, pp87-108
- Amin,A (1989) "Flexible specialization and small firms in Italy: myths and realities, Antipode 21
- Amin,A,(ed)(1994) Post-Fordism: A reader, Oxford: Blackwell
- Amin,A and Thrift,N (ed) (1994), 'Globalization, Institutions and Regional Development in Europe', "Living in the Global", "Holding Down the Global"
- Appelbaum,R, Smith,D and Christerson,B (1994) "Commodity Chains and Industrial Restructuring in the Pacific Rim: Garment Trade and Manufacturing',in Gereffi,G and Korzeniewicz,M (Eds), "Commodity Chains and Global Capitalism", Praeger,Westport,,CT
- Arvanitis,S, Hollenstein H and Marmet, (2003), 'Numerical Labour Flexibility and Economic Performance: What Can we Learn from the Experience of Firms in Small European Economics? Some Empirical Evidence from Firm Case Studies, Internet
- Atkinson,J (1985)"Flexibility, Uncertainty and Manpower Management",Institute of Manpower Studies, Report No.89
- Bonefeld,W, Brown,P, Burnham,P (eds) (1995), "A Major Crisis? The Politics of Economic Policy in Britain in 1990s", Dartmouth, chapters 1,2
- Boyer,R (1989), "The transformations of the capital labor relation and wage formation in eight OECD countries during the eighties", paper prepared to the International Symposium on "Making Economies more Efficient and Equitable, Factors determining income distribution", held in Josui Kaikan Tokyo, November 27-29, 1989
- Boyer,R and Drache,D (ed) (1996) "States against markets: The limits of globalisation" London: Routledge,"Introduction"
- Boyer,R (1996) "State and Market: A new engagement for the Twenty-First Century?" in Boyer,R and Drache,D (ed) "States against markets: The limits of globalisation" London: Routledge
- Brosnan,P & Scully,C (2002) "Why do employers create bad jobs? Some evidence from Australia" 23rd Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation

- Burnham,P (1995), "Capital, Crisis and the International State System", in Bonefeld,W and Holloway,J "Global Capital, National State and the Politics of Money"
- Burnham,P (Autumn 1997) "Globalisation: States, markets and Class relations", Historical Materialism
- Buttler,F (1987) "Labour market flexibility by deregulation? The case of the Federal Republic of Germany" Labour and Society,Vol.12,No1
- Campbell,D and Parisotto,A (1995) "A 'Commodity Chains' Approach" in the Informal Workshop on The International Organization of Production (Geneva, 20-21 March)
- Cappelli,P & Neumark,D (2001) 'External job churning and internal job flexibility',NBER, working paper 8111
- Chomsky,N (1998) "Power in the Global Arena", New Left Review, July-August 1998
- Clark,S (1988), "Overaccumulation, class struggle and the regulation approach", Capital & Class, Vol.36
- Clark,S (1990), "New Utopias for old: Fordist dreams and Post-Fordist fantasies", Capital & Class, Vol.42
- Clark,S (ed) (1991), "The State Debate", Macmillan, Basingstoke/London
- Clark,S (1992) "What in the F---'s Name is Fordism", in Gilbert,N, Burrows,R and Pollert,A (eds) "Fordism and Flexibility: divisions and change"
- Clark,S (1992) "Privatization and the Development of Capitalism in Russia", New Left Review, 196
- Cristini,A, Gaj,A., Labory,S. & Leoni,R (2002), 'New Work Practices in Italy. Adoption and Performance Effects' 23rd Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation
- Crouch,C and Streeck,W (edit) (1997) "Political Economy of Modern Capitalism-Mapping Convergence and Diversity", Introduction
- Dicken,P (1998) 'Global Shift, Transforming the World Economy', London, Paul Chapman Publishing
- Dickens,L "Whose Flexibility?" Equal Opportunities Commission
- Dinerstein,A (2001) "Roadblocks in Argentina: Against the Violence of Stability, Capital & Class,v.74

Elger,T (1991) "Task Flexibility and the Intensification of Labour in UK Manufacturing in the 1980s", in Pollert,A (ed) "Farewell to Flexibility?" Oxford:Blackwell

Elger,T (1999) "Manufacturing Myths and Miracles: work reorganisation in British manufacturing since 1979" in Beynon,H and Glavanis,P (eds) "Patterns of Social Inequality: Essays for Brown,R, Longmans

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2001), 'Employment through flexibility: Squaring the circle', in the Web: www.eurofound.ie/publications/files/EF0153EN.pdf

Felstead,A and Jewson,N (1996) "Homeworkers in Britain" Department of Trade and Industry/DFEE HMSO

Felstead,A & Gallie,D (2002), "For Better or Worse? Non-standard Jobs and High Involvement Systems" 23rd Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation, Spetses-Greece,July 2002

Fitzgerald,Kevin,R (1996) 'Automaker strategies must change at first tier',Purchasing,Boston, Vol.121,Iss.9

Frenkel,S (2001), 'Globalization, athletic footwear commodity chains and employment relations in China', Organization Studies,Vol.22,Iss.4,pg.531

Gereffi,G, Korzeniewicz,M and Korzeniewicz,R (1994), 'Introduction: Global Commodity Chains" in Gereffi,G and Korzeniewicz,M (Eds) "Commodity Chains and Global Capitalism', Praeger, Westport,CT

Gereffi,G (1997), 'Global shifts, regional response: Can North America meet the full-package challenge?'Bobbins Blenheim Media Corp.Vol.39,Iss.3

Gereffi,G (1999), "A Commodity Chains Framework for Analyzing Global Industries" ggere@soc.duke.edu

Giddens,A (1998), 'The Third Way', Oxford, Polity Press

Gittleman,M, Horrigan,M, and Joyce,M (1998), ' "Flexible' workplace practices: evidence from a nationally representative survey', Industrial and Labor Review, Vol.52,No1

Golden,W and Powell,P (1999) 'Exploring inter-organisational systems and flexibility in Ireland: a case of two value chains, International journal of Agile Management Systems,Vol.1, Iss.3,pg.169

Hadjimichalis,C (1994) "Global-Local Social Conflicts: Examples from Southern Europe" in Amin,A and Thrift,N (ed) "Globalization, Institutions and Regional Development in Europe"

Hague,J “Work Organisation: old wine in new bottles?”, Centre for Work and Technology, The Nottingham Trent University

Haipeter,T & Lehnndorff,S, 2002, “Factories with Breathing Power –The Drive Towards Flexible Working-Time Organisation in the Automotive Industry- New Challenges for the German System of Industrial Relations”, 23rd Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation “Job Quality”, Spetses-Greece, July 2002

Hall,I (2000) “Work Practices Diverge and Converge in U.S. and Abroad, Institute of Collective Bargaining, Cornell University, Ithaca,New York

Heerden,A (1998) “Export Processing Zones: The Edge of Globalization” International Workshop “Global production and local jobs: new perspectives on enterprise networks, employment and local development policy”, Geneva 9-10 March

Heery,E “Notes and Issues: Campaigning for Part-Time Workers”, Work,Employment and Society, Vol 12

Held,D (1991), “Democracy, the nation-state and the global system” Economy and Society, Vol.20,No2

Hirsch,J (1991), “Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and its Consequences”, in Bonefeld,W and Holloway,J (eds) “Post Fordism and Social Form: A Marxist debate on the Post-Fordist State”, London: Macmillan

Hirst,P and Thompson,G (1996), “Globalization-Frequently Asked Questions and Some Surprising Answers” Cambridge: Polity

Hirst,P and Zeitlin,J (1989a) “Flexible specialisation and the competitive failure of UK Manufacturing” Political Quarterly 60.2, 164-178

Holdsworth,C and Dale,A (1997) “Ethnic differences in women’s employment” Work, Employment and Society, Vol,11,n3

Holloway,J (1995a) “From Scream of Refusal to Scream of Power”, in Bonefeld,W, Gunn,R and Holloway,J (eds) Open Marxism,Vol 3

Holloway,J (1995) “Global Capital, and the National State”, in Bonefeld,W, and Holloway,J “Global Capital, National State and the Politics of Money”

Houseman,S (2001) ‘Why employers use flexible staffing arrangements: Evidence from an establishment survey’, Industrial & Labor Relations Review, Ithaca, Oct 2001

Jessop,B (1977) “Recent theories of the capitalist state”,Cambridge Journal of Economics,1,353-373

Jessop,B (1988) “Regulation theory, Post Fordism and the state: more than a reply to Werner Bonefeld, Capital and Class 34

- Jessop,B (1994) "The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state" in "Towards the Post-Fordist Welfare States ed.by Burrows,R and Loader,B, London: Routledge
- Jolkkonen,A & Koistinen,P (2002), "Short-term Employment – A Stepping Stone or Obstacle to Permanent Employment?," summary of a study which presented during the 23rd Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation, Spetses-Greece, July 2002
- Kalleberg,A (2001), 'Organizing flexibility: The flexible firm in a New Century',*British Journal of Industrial Relations*, Vol.39, Iss.4,Dec.
- Lane,C (1995) "Industry and Society in Europe stability and change in Britain, Germany and France" chapters 1,5
- Lautsch,B (2002), 'Uncovering and explaining variance in the features and outcomes of contingent work, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol.56,No 1, October
- Lindbeck,A & Snower,D (2000), 'Multitask learning and the reorganization of work: from Tayloristic to Holistic Organization' *Journal of Labor Economics*,vol.18,no.3
- Macduffie,J (1995), 'Human resource bundles and manufacturing performance: organizational logic and flexible production systems in the world auto industry',*Industrial and Labor Relations Review*, Vol.48,No2
- Marazzi (1995) "Money in the World Crisis: The New Basis of Capitalist Power in Bonefeld,W and Holloway,J "Global Capital, National State and the Politics of Money"
- Maruani,M, Michon,F (1996) "New organizations of working times. Part time jobs: various regulations, comparable social standards?" EALE conference, Chania, September 1996
- Marx,K (1971) "A Contribution to the Critique of Political Economy", Lawrence and Wishart, London
- Marx,K (1973) "Grudrisse", Penguin, London/New York
- Marx,K "The Capital", Vol 1,3
- Marx,K and Engels, F (1848), 'The Communist Manifesto', various editions
- Meulders,D and Wilkin,L (1987) "Labour market flexibility:Critical introduction to the analysis of a concept" *Labour and Society*, Vol.12,No.1
- Mingione,E (2004), "Embeddedness, Path dependency and Social Institutions: An economic sociology approach to interpret convergence and differences in European societies",*International Conference"Economic sociology:problems and prospects*, University of Crete,Rethymno,September 8-10

- Mitter,S (1993) "Innovations in work organisation at enterprise level, changes in technology and women's employment", BRIDGE, Institute of Development Studies University of Sussex, Brighton, report No 14, website: <http://www.ids.ac.uk/bridge>
- Mueller,F (1996) "National Stakeholders in the Global Contest for Corporate Investment" *European journal of Industrial Relations*, Vol 2,n3
- Murray,F (1987) "The decentralization of production –the decline of the mass-collective worker? *Capital and Class*,no19
- Nichols,T (1986) "The British Worker Question: a new look at workers and productivity in manufacturing" London: Routledge, pp 3-186
- Nolan,P and O'Donnell,K (1991) "Restructuring and the politics of industrial renewal: the limits of Flexible Specialisation" in Pollert,A (ed) "Farewell to Flexibility?" Oxford:Blackwell
- Osterman,P (2000) 'Work reorganization in an era of restructuring: trends in diffusion and effects on employee welfare', *Industrial and Labor Relations Review*, Vol.53,No.2
- Palpacuer,E and Parisotto,A (1998) "Global production and local jobs: new perspectives on enterprise networks, employment and local development policy", International Workshop, Geneva (9-10 March)
- Patiniotis,N (1999) "Women in male technical jobs" paper presented at the International Sociological Association (RC 26) conference on: "Power,conflict and mediations in ONE WORLD (Athens 9-12/9/1999).
- Peck,J (1994) "Regulating Labour: The Social Regulation and Reproduction of Local Labour Markets" in Amin,A and Thrift,N (ed) "Globalization, Institutions and Regional Development in Europe"
- Picciotto & Campbell,D (eds.), (2002), 'New Directions in Regulatory Theory', Blackwell, Oxford, pp.1-11
- Piore,M and Sabel,C (1984) *The Second Industrial Divide: possibilities for prosperity*, NY: Basic Books,pp3-48
- Pollert,A (1988) "Dismantling flexibility", *Capital and Class*, Spring, No 34
- Pollert,A (1991) "The Orthodoxy of Flexibility" in Pollert,A (ed) "Farewell to Flexibility?" Oxford:Blackwell
- Rubery,J, Tarling,R and Wilkinson,F (1987) "Flexibility, marketing and the organization of production", *Labour and Society*, Vol.12, No.1, January
- Rubery,J (1994) "The British production regime: a societal-specific system?" *Economy and Society*,Vol 23,n3

- Rubery, J and Fagan, C (1995) 'Gender segregation in societal context', *Work, Employment & Society*, Vol.9, No2
- Ruigrok, W and Rob Van Tulder (1995) "The logic of international restructuring", Routledge, London
- Savage, P (ed.), (2001) 'New forms of work organization: the benefits and impact on performance', Thematic Paper by EWON, presented to the European Commission, DG Employment & Social Affairs, April
- Sayer, A (1989) *Post Fordism in Question*, *International Journal of Urban and Regional Research*, 13
- Scott, A (edit) (1994), "Gender Segregation in the Retail Industry" in "Gender segregation and social change, Men and Women in changing Labour Markets" Oxford University Press
- Sengenberger, W (1990), "The role of labour standards in industrial restructuring: Participation, protection and promotion", <http://ilo.law.cornell.edu/public/einst/papers>
- Sklair, L (2001), 'The Transnational Capitalist Class', Oxford, Blackwell, 2001
- Smith, C and Elger, T (1997) "International Competition, Inward Investment and the Restructuring of European work and Industrial Relations", *European Journal of Industrial Relations*, Vol 3, N3
- Smith, V (1997) 'New forms of work organization', *Annual Review of Sociology*, 23:315-39
- Standing, G (1999) "Global labour flexibility-Seeking distributive justice", Mackmillan Press Ltd
- Streeck, W (1997) "German Capitalism: Does it exist? Can it Survive?" in Crouch, C and Streeck, W "Political Economy of Modern Capitalism"
- Sullivan, L (2001) 'Separating the pieces – Distributors are making strides unbundling their value-added services, rather than offering them as a package', *EBN, Manhasset*: Oct 29, 2001, iss.1286
- Taplin, I (1994) 'Strategic Reorientations of U.S. Apparel Firms' in Gereffi, G and Korzeniewicz, M (Eds), "Commodity Chains and Global Capitalism", Praeger, Westport, CT
- Thompson, P and Mchugh, D (2002) 'Work Organisations', Palgrave
- Tickell, A and Peck, J (1995) "Social regulation after Fordism: regulation theory, neoliberalism and the global – local nexus", *Economy and Society* 24,3
- Trifiletti, R (2002) "The Trend Towards Flexibilisation of Labour and Women's Labour Market Attachment. A look from the South", 23rd Conference of the

International Working Party on Labour Market Segmentation, Spetses-Greece, July 2002

Upchurch,M (1999) "The rise and fall of model Deutschland?" in Upchurch,M (ed) "The State and 'Globalization'", Mansell,London

Vickery,G and Wurzburg,G (1996) "Flexible Firms, Skills and Employment", the OECD Observer No.202

Walby,S (1997) "Recent changes in gender relations in employment" in "Gender Transformation", Routledge

Walsh,T (1991) ["Flexible" Employment in the Retail and Hotel Trades] in Pollert,A (ed) "Farewell to Flexibility?" Oxford:Blackwell

Webber,M and Weller,S (2001), 'Trade and inequality: Australia's textile, clothing, and footwear industries, 1986-1996' Journal of Economic Geography, Vol.1, Iss.4

